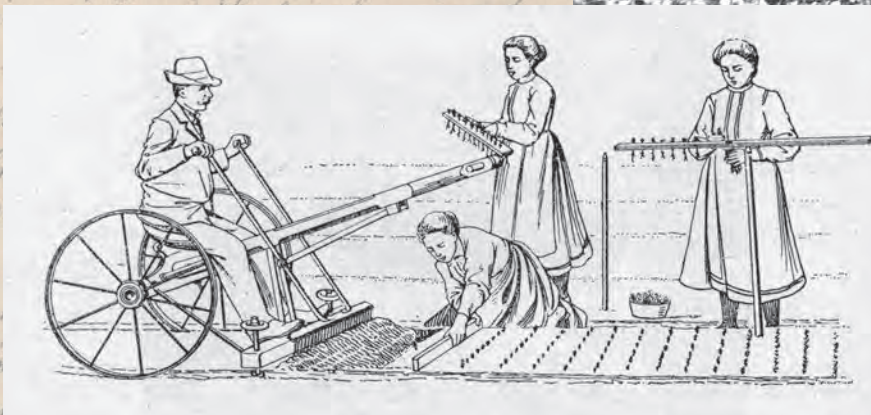
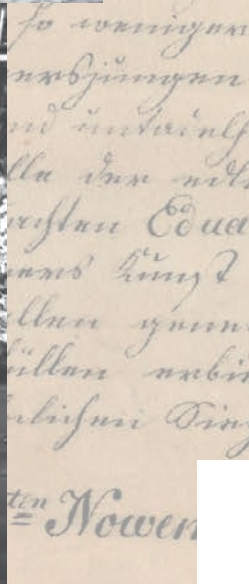
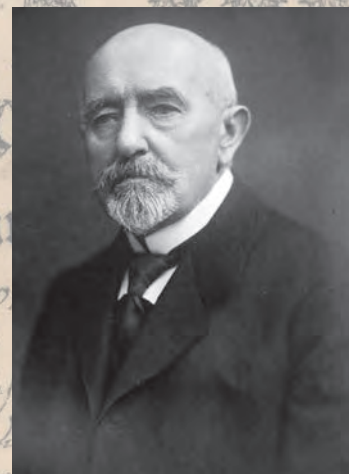
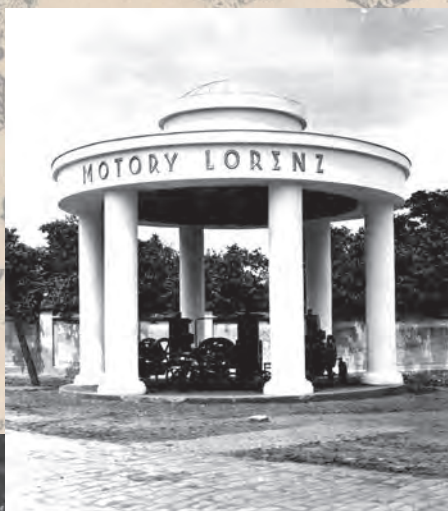
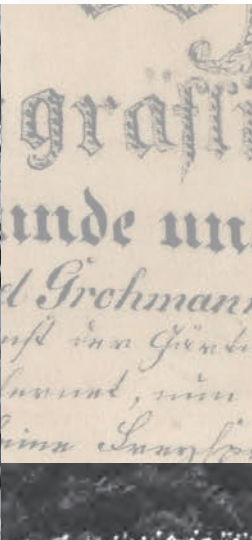

Lososí strdlice 1 1/2 roku stará (skutečné délky 20 cm) z žichovické Otavy (1938)

Z historie zemědělství II.

NZM Čáslav
Muzeum
zemědělské
techniky

NZM Kačina
Muzeum
českého
venkova

NZM Ohrada
Muzeum lesnictví,
myšlivosti
a rybářství

NZM Valtice
Muzeum vinařství,
zahradnictví a životního
prostředí

Prameny a studie 49

Z historie zemědělství II.

Národní zemědělské muzeum Praha
2012

ISBN 978-80-86874-44-9
ISSN 0862-8483

PRAMENY A STUDIE

Po celou dobu existence Národního zemědělského muzea byla zpracována celá řada historických témat a výzkumných úkolů. Nutnost zpracovat muzejní expozice z vývojového hlediska vedla ke studiu dějin zemědělství, potravinářského průmyslu a lesnictví od nejstarších dob po současnost. Dílčí výsledky pak byly postupně uveřejňovány ve *Vědeckých pracích Zemědělského muzea* a v edici *Prameny a studie*, které jsou vydávány od roku 1966. Původně se edice nazývala *Prameny historie zemědělství a lesnictví* a od roku 1978 došlo ke změně původního názvu na *Prameny a studie*. Jejich obsah se dá rozdělit na několik tematických okruhů. Objevují se zde: bibliografická zpracování, výsledky řešení výzkumných úkolů a jednotlivé studie, které měly přispět svými monografickými výsledky k poznání širších souvislostí ve vývoji českého zemědělství, lesnictví a potravinářství.

V roce 1993 došlo k přerušení ve vydávání souvislé řady tohoto periodika. Pokusy o obnovení se objevily v roce 1997, ale teprve rok 2006 byl tím přelomovým a již pod hlavičkou Národního zemědělského muzea Praha vyšlo 38. číslo *Pramenů a studií* (k výročí 115 let založení NZM) a další čísla postupně přibývala. *Prameny a studie* jako pravidelné periodikum registrované na MK ČR vychází dvakrát ročně a věnuje se vždy různým specifickým tématům. Možnost přispět svým článkem mají také i ostatní zájemci mimo NZM.

Dosud vyšlo:

38/2006: 115 let NZM

39/2007: Obchod

40/2008: Brambory – skrytý poklad

41/2008: Zemědělství a 50. léta

42/2009: Odkaz zahradního architekta Františka Thomayera

43/2009: Koně

44/2010: Alchymie v kuchyni

45/2010: Trvale udržitelný rozvoj

46/2011: Osobnosti v zemědělství

47/2011: Cukrovarnictví, cukrovary a cukrovarníci

48/2012: Z historie zemědělství

Obsah

Alena Štecherová/4
Ing. Dr. Edvard Reich - zemědělský ekonom

Dana Strnadová/12
Jan Antonín Prokůpek

Lenka Levá/28
Rudolf Hacker

Martin Slaba/40
Paměti o životě a zašlé slávě vorařů na Vltavě

Šárka Steinová/53
Výtah Lesního umění podle Jiřího Ludvíka Hartiga

Miroslav Čeněk/80
Po stopách žichovických Hlavsů

Jan Andreska, Dominik Andreska/100
Lovecké techniky a právní normy vedoucí k vyhubení vlka evropského (*Canis lupus*) v Českých zemích

Jan Láznička/145
Lidová potažní oradla v zemědělství

Vladimír Michálek/163
Stabilní motory pro zemědělství

Alena Stachová, Dominika Švédová/173
Počátky zahradnického školství v Lednici na Moravě

Pavel Novák/185
Zemědělské stavby z 50. let 20. století

Martin Vlček/214
Historie Šrobárovy sbírky

Lucie Kubásková/225
České čokoládovny a obaly čokolád

Ing. Dr. Edvard Reich – zemědělský ekonom
(17. 3. 1885 Velká Bystřice – 24. 5. 1943 Zdounky)

Ing. Dr. Edvard Reich – agricultural economist

Český zemědělský odborník a pedagog, redaktor zemědělských periodik, v letech 1919 – 1941 úředník, poté sekční šéf ministerstva zemědělství, v roce 1938 ministr zemědělství v úřednické vládě generála Syrového. Zabýval se hlavně ekonomikou zemědělství na základě poznání evropských poměrů, zemědělskou osvětou a historií zemědělství.

Czech agricultural expert and educator, editor of agricultural periodicals in the years 1919 - 1941 office worker, then section chief of the Ministry of Agriculture, in 1938 minister of agriculture in the caretaker government of General Syrový. He dealt mainly with agricultural economy based on knowledge of European conditions, agricultural enlightenment and agricultural history.

E. Reich se narodil na hanáckém venkově ve Velké Bystřici u Olomouce v rodině domkáře, vychován byl u svého dědečka krejčího tamtéž. Z velmi chudých poměrů se sám vlastním úsilím propracoval k lepšímu vzdělání. Finančních prostředků se v rodině stále nedostávalo a tak si musel celou dobu svých studií přivydělávat. Za vynikající studijní výsledky obdržel několik stipendií, publikoval populárně naučné články, věnoval se redaktorské práci, čímž si svůj pobyt na školách materiálně zajistil. Postupně prošel všemi stupni zemědělských škol – Rolnicko chmelařská škola v Klášterním Hradisku, Zemská střední hospodářská škola v Přerově, Hospodářská akademie v Táboře, zemědělské oddělení Vysokého učení technického v Praze, kde absolvoval roku 1915. Na základě práce *Převraty v zemědělství od hospodářství trojstranného k soustavě střídavé* dosáhl roku 1918 doktorátu technických věd. Stal se učitelem, působil na různých zemědělských ústavech. Jeho pedagogická dráha vyvrcholila v roce 1934 docenturou zemědělské ekonomiky a spravovědy na Vysoké škole zemědělské v Brně na základě spisu *Základy organizace zemědělství v republice Československé* (Praha 1934).

Novou významnou etapu v Reichově profesním životě znamenal konec 1. světové války. V roce 1919, ve svých 34 letech, dostal nabídku tehdejšího

ministra zemědělství¹ k práci na ministerstvu zemědělství. Dekretem prezidenta republiky ze dne 31. prosince 1918 se stal odborným radou na ministerstvu zemědělství a ustanoven přednostou prvního oddělení, kam patřilo veškeré zemědělské školství, mimoškolní vzdělávání, zemědělské a lesnické publikace a časopisy, muzejnictví a archivnictví, později ještě zemědělský výzkum. V této práci zúročil nejen své bohaté pedagogické zkušenosti, ale také svou vizi rozvoje zemědělského školství, kterou představil již v roce 1916 v publikaci *Příští vybudování zemědělského školství, zvláště vysokého na Moravě* (Olomouc, 1916).

Do tohoto období spadá také výstavba Domu zemědělské osvěty ve Slezské ulici na Královských Vinohradech, na které má E. Reich významný podíl. Od počátku působení na ministerstvu si uvědomoval, že šíření osvěty není možné bez odpovídajícího technického zázemí, které měl právě Dům zemědělské osvěty představovat. Stavba se uskutečnila v krátké době v letech 1924 – 1926 podle projektu architekta Josefa Gočára za financování ministerstva zemědělství. Lze konstatovat, že vybudování Domu zemědělské osvěty je nejmělejším počinem E. Reicha za jeho ministerského působení. Na ustavujícím valném shromáždění Československé akademie zemědělské 28. prosince 1924 měl již E. Reich promyšleno, co vše by se zde pro povznesení československého zemědělství mělo odehrávat. Jeho myšlenku vybudování centra zemědělského školství, osvěty a pokroku podpořil tehdejší ministr zemědělství dr. Milan Hodža, ministerský předseda Antonín Švehla, podrobně se o ní zajímal též prezident T. G. Masaryk, který palác navštívil před otevřením pro veřejnost.²

Budova byla uzpůsobena pro shromažďovací a přednáškovou činnost, umožňovala ubytování frekventantů dlouhodobých kurzů, odborná veřejnost mohla využívat velkou knihovnu s půjčovnou a badatelnou. Zázemí zde našla celá řada oborových spolků – Svobodné učení selské, Ústředí selských jízď, Státní agrární archiv a další, odehrávala se zde bohatá kulturní činnost.³ Při výčtu řady odborných i zájmových organizací v oblasti zemědělství je třeba zdůraznit, že E. Reich stál u jejich zrodu a aktivně se na spolkovém životě podílel. Jedná se o Zemědělskou jednotu, Svobodné učení selské, Mezinárodní úřad pro zemědělské školství, Zemědělskou osvětu, Zemědělské muzeum.

1 Prvním ministrem zemědělství ČR se stal poslanec říšské rady Karel Prášek (1868 – 1932). Do kompetence nově vznikajícího MZ byly na rozdíl od ministerstva vídeňského zahrnuty záležitosti odborného školství s výjimkou vysokého, výzkumu a pokusnictví. Při výběru úředníků bylo přihlíženo k tomu, aby odborné věci byly svěřeny skutečným odborníkům a v duchu těchto zásad se budovalo i školské oddělení. Do jeho čela se podařilo získat „*geniálního organizátora železné pily a vlně, jehož iniciativa byla přímo nevyčerpatelná, který sledoval s mravenčí pilí a zvláštním porozuměním vývin a pokrok hospodářského školství ve všech státech Evropy a nerozpákoval se vždy přivést to nejlepší a pokud možno v zlepšené a našim poměrům přizpůsobené formě také u nás k platnosti*“ Touto osobou byl dosavadní učitel olomouckých škol Ing. RTDr. Edvard Reich. Více ROZMAN, J.: *Rok 1918 a naše zemědělské školství*. In: *Zemědělská škola*, č. 5, 2007-8, s. 16 – 17.

2 Výstavba DZO představovala na svou dobu velmi riskantní záležitost, v sázce byla dobrá pověst nejen samotného E. Reicha, který se o výstavbu nejvíce zasazoval, ale pokud by se projekt nepovedl i celého ministerstva, nehledě k finanční stránce stavby – celkové náklady postupně vzrostly až na 20 milionů korun. KVÍTEK, M.: *Dům zemědělské osvěty*. Praha, UZPI 2006.

3 Dne 28. října 1926, při předávání Domu zemědělské osvěty veřejnosti, pronesl ministr školství, později zemědělství, Milan Hodža tato slova: „*V budově této nebude velkopanských zábav, ani okázalostí, tato budova jest posvěcena práci. Celá slouží osvětě a jest všestranně a dokonale využitkována. ... V celé budově zemědělské osvěty naleznete krásnou syntesii teorie, praxe a všeho toho, čím dýchá, čím živo jest moderní zemědělství.*“ Tamtéž.

Dalším významným mezníkem v profesním životě E. Reicha bylo ustanovení Československé akademie zemědělské 28. prosince 1924, na jejímž založení měl mimořádnou zásluhu. Pravdivá jsou tak slova nejbližšího spolupracovníka a přítele F. Švancara, že „akademie byla jeho dítětem“. Mnoho let usiloval o uskutečnění myšlenky celostátní vědecké zemědělské instituce, musel při tom překonávat mnohé překážky ze strany oficiálních institucí i osobních sporů a polemik. Stál v čele devítičlenného výboru, jako generální sekretář pracoval nepřetržitě až do své smrti. Reichova činnost na půdě ČAZ měla svůj přesah i do zahraničí, kde byl uznáván jako odborník na povznesení rolnického hospodaření a jako organizátor mezinárodního svazu zemědělských publicistů. Později, po mnoha letech příprav, byl za Reichova přispění v roce 1933 ustanoven Syndikát zemědělských novinářů a spisovatelů, kterého byl E. Reich předsedou. Byl dlouholetým členem Mezinárodní vědecké rady při Mezinárodním ústavu zemědělském v Římě, Mezinárodní komise pro zemědělské vyučování v Bruselu a dalších. Za zásluhy o rozvoj zemědělských věd byl také v zahraničí několikrát vyznamenán: Jugoslávie – řád Sv. Sávy, Polsko – Polonia restituta, Lotyšsko – řád Tří hvězd a další.⁴

Období 1. republiky je v biografii E. Reicha zakončeno sice krátkou, přesto významnou kapitolou ministra zemědělství v úřednické vládě generála Syrového. Tuto funkci vykonával od 22. 9. do 4. 10. 1938.⁵ Rozsáhlá organizátorská činnost E. Reicha se završila v roce 1939, kdy se v Praze konal *I. Sjezd česko-slovenských ekonomistů*, jejímž pořadatelem byla Československá akademie zemědělská. Tematicky byl sjezd zaměřen na dva základní okruhy – při zemědělském výzkumu se věnovat hlavně střednímu zemědělskému závodu jakožto těžišti prvovýroby a soustředit se na poznání lidského faktoru, tedy samotného rolníka.

V roce 1941 musel E. Reich pod okupačním tlakem opustit ministerstvo definitivně a odejít v 56 letech do předčasného důchodu. S jistou trpkostí, přesto s výhledem do budoucna říká: „Neodešel jsem na zasloužený odpočinek, nýbrž do nové práce.“⁶ Odborně působil i nadále v akademii a veškerý čas věnoval přípravě svých celoživotních souhrnných děl - *Velká zemědělská encyklopedie a Velký slovník zemědělský*, která měla obsáhnout celé zemědělství ze všech aspektů a stát se nepostradatelnou pomůckou zemědělské praxi. Bohužel dílo zůstalo nedokončeno. E. Reich umírá v pouhých 58 letech za tragických okolností při dopravní nehodě v pondělí 24. května 1943. Na železničním přejezdu u Zdounek na Kroměřížsku zachytil projíždějící vlak osobní auto, ve kterém kromě E. Reicha zahynul i Josef Hlavnička, ředitel Baťových závodů ve Zlíně. Pohřben je v Ústí nad Orlicí.

Tak jako bývá obvyklé u lidí na významných postech, kteří se navíc věnují vědecké a publikační činnosti, měl i E. Reich množství odpůrců, kritiků a oponentů. V mnoha případech z dnešního pohledu malicherné spory přešly do osobní roviny a nepřátelství na poli odborném se přeneslo do soudní síně. Popr-

4 *Ottův slovník naučný. Dodatky V. Praha 2002, s. 497.*

5 Složení úřednické vlády: předseda vlády – gen J. Syrový, ministr vnitra – J. Černý, zahraničních věcí – K. Krofta, národní obrany – J. Syrový, financí – J. Kalfus, školství a osvěty – E. Šubert, spravedlnosti – V. Fajnor, průmyslu a obchodu – J. Janáček, zemědělství – E. Reich, železnic – J. Kamenický, veřejných prací – F. Nosál, pošt – K. Synovský, sociální péče – B. Horák, zdravotnictví – S. Mentl, pro sjednocení zákonů – J. Fritz, ministři bez portfeje – H. Vavrečka, P. Zenkl, I. Karvaš, M. Čermák. www.libri.cz/database/kdo20/tabule.php.

6 Archiv NZM, Pozůstalost Dr. E. Reich, karton II., č. i. 3406 -3408 (korespondence 1940 – 41).

vé se tak stalo v roce 1918 v souvislosti s nástupem E. Reicha na ministerstvo zemědělství, kdy zprvu anonymní autor uveřejnil článek, ve kterém zpochybňuje Reichovy morální i vědecké předpoklady k zastávání tak významného úřadu. Jako autor byl posléze odhalen Dr. Pospíšil, bývalý kolega z hospodářské školy v Olomouci, na kterého podal Reich žalobu a ten byl odsouzen.

Soudem také hrozil spor v letech 1912 – 14 mezi Reichem a několika firmami, jejichž nekalé praktiky v obchodě se strojenými hnojivy a osivem odhalil ve spise *Podvod se strojenými hnojivy*. K soudu nakonec nedošlo, firmy žaloby stáhly.

Složité situace pro E. Reicha nastala v roce 1939 a následujících po vydání díla *Cestou k selské politice a spravovědě* (ČAZ, 1939). Kromě veskrze pozitivních hodnocení se objevily také velice ostře formulované recenze z pera autorů soustředěných kolem Vladislava Brdlíka⁷ (Brdlíkova spravovědná škola), v té době šéfredaktora *Zemědělského archivu*. Do sporu o „selskou spravovědu“ přilévalo oleje do ohně také osobní nepřátelství obou aktérů trvající více než 20 let, které přešlo od polemik v odborném tisku přes osobní invectivy až k soudním žalobám z důvodů poškození vědeckého renomé. Z nich sice Reich vyšel očištěn, stílem pochybností na jeho práci jistě ulpěl.

O co ve sporu šlo? V první řadě o samotnou definici „selské spravovědy“⁸ jako nového vědního oboru vycházejícího ze zkoumání rozdílů mezi hospodařením na selské usedlosti a velkostatku. Oponenti vytýkají Reichovi, že tyto rozdíly jsou již dávno známy, statisticky podloženy a vědecky zpracovány, není tedy třeba zavádět nový vědní obor, ale naopak zachovat stávající stav „zemědělské spravovědy v jejím celku jako jednotný vědní obor.“⁹ Dále bylo Reichovi vytýkáno nepochopení a špatná interpretace otázky cenové disparity a rentability v zemědělském podnikání. Jeho závěry se zcela rozcházel s pojetím problému

V. Brdlíkem v mnohem dříve vydaném díle *Zemědělská spravověda* (Praha 1925). Pro ilustraci věcně náplně polemiky uvedme názvy alespoň některých kapitol z Holubových spisků: „Sedlák a velkostatkář – oba jsou podnikateli. Povšechná vyjadřování, žádné vymezení. Stabilita selských statků je dávno známá. Jak autor uměle konstruuje rozdíly. Co autor zamlčel, aby mohl objevovat. Zase rozpory a jak jest čtenář uváděn v omyl.“ Jedním z jistě nespravedlivých nařčení bylo i obvinění z prospěchářství. E. Reich byl celý život ideově spjat s Agrární stranou a mladozemědělskou politikou Antonína Švehly. Od mládí se v agrární straně angažoval – v roce 1907 byl na sjezdu pracovníků agrárního dorostu zvolen členem předsednictva¹⁰ ovšem politické kariéře se nikdy nevěnoval, nezastával žádnou významnou stranickou funkci, poslanecký mandát odmítl a celý svůj život věnoval šíření zemědělské osvěty a vzdělanosti.

7 Prof. Ing. Dr. Vladislav Brdlík (nar. 1879), první ředitel Zemědělského ústavu účetnicko-spravovědného, ministr zemědělství (1921-22), rektor ČVUT, viceguvernér Národní banky Československé.

8 „Zemědělská spravověda“ = na přelomu 19. a 20. st. dobový termín označující výzkumný obor zemědělská ekonomika zkoumající hospodaření zemědělského podniku (velkostatku, později selského statku) s cílem dosažení co nejvyšších výnosů.

9 Blíže HOLUB, E.: *Omyly Reichovy v selské spravovědě*. Zemědělský archiv, 1939, č. 7 – 8. a HOLUB, E.: *Systém, který nutno odstranit. Ještě okolo omylů Dr. Reicha*. Zemědělský archiv, 1940, č. 1 - 2.

10 Podrobněji PODOLSKÝ, K.: *Počátky hnutí agrárního hnutí na Moravě*. In: Acta Universitatis Olomucensis, Historica 28, 1998, s. 105 – 107.

*E. Reich v roce 1928.
Fotoarchiv NZM č.i.26577 – A883*

Delegace prezidia ČAZ u prezidenta republiky dne 26.4.1938. Zleva generální sekretář ČAZ Edvard Reich, prezident republiky Edvard Beneš, I. Viceprezident ČAZ Václav Novák, viceprezident ČAZ Václav Vilík. Převzato z publikace Ladislava Skaly Významné osobnosti českého zemědělství s. 96.

Výstava výsledků sadovních a hnojivých pokusů na Hané v místnostech měšťanské školy v Dubé n. M. 2. – 3. 2. 1935, s ředitelem M. Horákem. Archiv NZM, Osobní fond E. Reich, kart. 12 – fotografie a drobné tisky.

Zmapovat celoživotní autorské a editorské dílo E. Reicha je úkol zdaleka přesahující rozsah tohoto příspěvku. Uvedme tedy alespoň stěžejní počiny monografické a časopisecké.

Jako student prvního ročníku zemědělské akademie v Táboře založil téměř bez prostředků v roce 1905 první ročník populárního odborného měsíčníku *Kodym. Časopis pro podporování a povznesení hospodářských a kulturních snah našeho lidu*. V roce 1919 následoval týdeník *Československý zemědělec*. Další periodika, v nichž byl šéfredaktorem, začal vydávat po příchodu na ministerstvo: *Časové spisky ministerstva zemědělství*, *Publikace Ministerstva zemědělství*, na půdě ČAZ pak spoluredigoval *Sborník ČAZ*, *Věstník ČAZ*, *edice Časové otázky zemědělské*. Podílel se také na vzniku dalších odborných periodik *Vědecké spisy*, *Přednášky*, *Prameny a základy*.

Z monografických prací uvedme alespoň základní spisy většího rozsahu:

Podvody v obchodě se strojenými hnojivy – 1912, *Samostatná státní Vysoká škola zemědělská v Brně* – 1920, *Zemědělská výchova* – 1925, *Nižší a vyšší rolnické školství z hlediska mezinárodního vývoje* – 1932, *Zemědělské školy a zemědělská práce zvláště v době zemědělské krize* – 1932, *Zemědělské poradnictví v plánovitěm zvelebování zemědělství* – spolu s V. Škodou 1934, *Problém zemědělství v celkovém plánu hospodářské politiky* -1934, *Základy organizace zemědělství Československé republiky* – 1934, *Die Tschechoslowakische Landwirtschaft* – 1935 v Berlíně, *Prameny a základy zemědělského pokroku v Československé republice* – 1936, *Cestou k selské politice a spravovědě* – 1939. Vyznanou, a dosud uceleně nezpracovanou, součástí literárního odkazu E. Reicha jsou jeho příspěvky časopisecké a zápisy přednášek. Jde pravděpodobně o stovky položek, o čemž svědčí i rozsah autorovy „výstřížkové služby“ v osobní pozůstalosti uložené v Archivu Národního zemědělského muzea Praha (14 kartonů) a v Národním archivu Praha (9 kartonů).¹¹ Používal též pseudonym Oldřich Hanák.¹²

Z přehledu biografických dat vystává před námi Edvard Reich jako člověk neobyčejně pracovitý, vědecky erudovaný, organizačně schopný, vůdčí osobnost významné etapy československých zemědělských dějin. O člověku nejvíce vypovídá jeho dílo, v případě E. Reicha dílo vskutku imponující a dodnes inspirativní. Jaký byl, co zažil, s kým se setkal, co ho formovalo a kdo ho nejvíce ovlivnil, co četl a z jakých myšlenkových zdrojů vycházel? O tom nám zanechal podrobnou zprávu on sám. Sto stran prvního oddílu spisu *Cestou k selské politice a spravovědě* tvoří osobní vzpomínky, podrobný výčet všeho, co se v životě E. Reicha událo do roku 1939. Jako červená nit se celým jeho dílem prolíná „láska k selství a osvěta venkova“, slova, jejichž obsah je nám dnes vzdálen a zní až pateticky, která však byla hnací silou života tohoto velkého muže.

„*Pracovat odborně pro zemědělský lid, pro zlepšení života a blahobytu vesnice. Dědinou není jen její půda a usedlosti, ale všichni její obyvatelé: sedláci, chalupníci, domkáři, zemědělství dělníci i venkovští řemeslníci a živnostníci. Je třeba věřit, že bude i selská rodina šťastnější, její půda lepší, stavení pěknější a hospodaření dokonalejší, bude-li všechno venkovské obyvatelstvo poučenější a uvědomělejší. Sedláka nemáme cenit jen podle počtu měřic, v pojetí starousedlíka, nýbrž podle jeho rodiny a výsledku hospodaření. To rozhoduje o vážnosti selského rodu i hospodářského blahobytu.*“¹³

Prameny a literatura

Archiv NZM Praha, Osobní fond Dr. E. Reicha, kart. 1 – 14.

HOLUB, E.: *Omyly Reichovy v selské spravovědě*. Zemědělský archiv, 1939, č. 7 – 8.

11 Sám autor uvádí v roce 1939 v *Cestě k selské politice a spravovědě* na s. 76, 82, že absolvoval 1000 přednášek a napsal 1500 článků.

12 <http://aleph.nkp.cz-authority>.

13 REICH, E.: *Cestou k selské politice a spravovědě*, s. 15 – 16, kráceno.

HOLUB, E.: *Systém, který nutno odstranit. Ještě okolo omylů Dr. Reicha*. Zemědělský archiv, 1940, č. 1 -2.

KVÍTEK, M.: *Dům zemědělské osvěty*. Praha 2006.

Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24. – 25. května 2006. In: Studie Slováckého muzea 11, Uherské Hradiště 2006, s. 173 – 180.

Ottův slovník naučný. Dodatky V. Praha 2002, s. 497.

PODOLSKÝ, K.: *Počátky hnutí agrárního hnutí na Moravě*. In: Acta Universitatis Olomucensis, Historica 28, 1998, s. 105 – 107.

REICH, E.: *Cestou k selské politice a spravovědě*. Praha 1939.

ROZMAN, J.: *Rok 1918 a naše zemědělské školství*. In: Zemědělská škola, č. 5, 2007-8, s. 16 – 17.

SKALA, L.: *Významné osobnosti českého zemědělství*. Praha 1992.

<http://libri.cz/databaze/kdo20/tabule.php>

<http://aleph.nkp.cz-authority>

Předmětová hesla pro vyhledávání v databázích:

Reich, Edvard (1885-1943) – zemědělství – zemědělská politika – ekonomika zemědělství – zemědělský rozvoj – odborníci zemědělství.

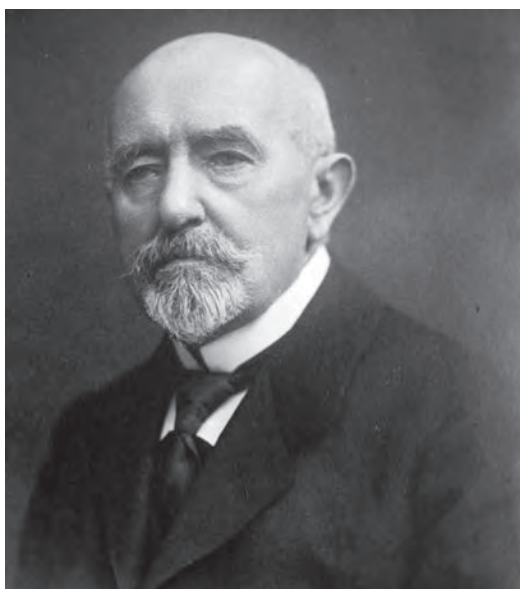
Mezinárodní desetinné třídění 631.

Jan Antonín Prokůpek

*Jan Antonín Prokůpek patří mezi naše nejpřednější osobnosti nejstarší sel-
ské generace zemědělských a národních buditelů. Jeho celoživotní snahou
bylo povznesení kulturní úrovně rolnického stavu a rozšíření pokroku a osvě-
ty na českém a moravském venkově. Prokůpkovo dílo a životní filozofie byly
podnětem pro růst kulturního a hospodářského pokroku.*

*Jan Antonín Prokůpek belongs in our foremost personalities of the oldest ge-
neration of peasant agriculture and national revivalists. His lifelong effort was
to raise the cultural level of peasant status and a progress and expansion
of education in the Czech and Moravian countryside. Prokůpek's work and
his life philosophy have been a stimulus for the growing of the cultural and
economic progress.*

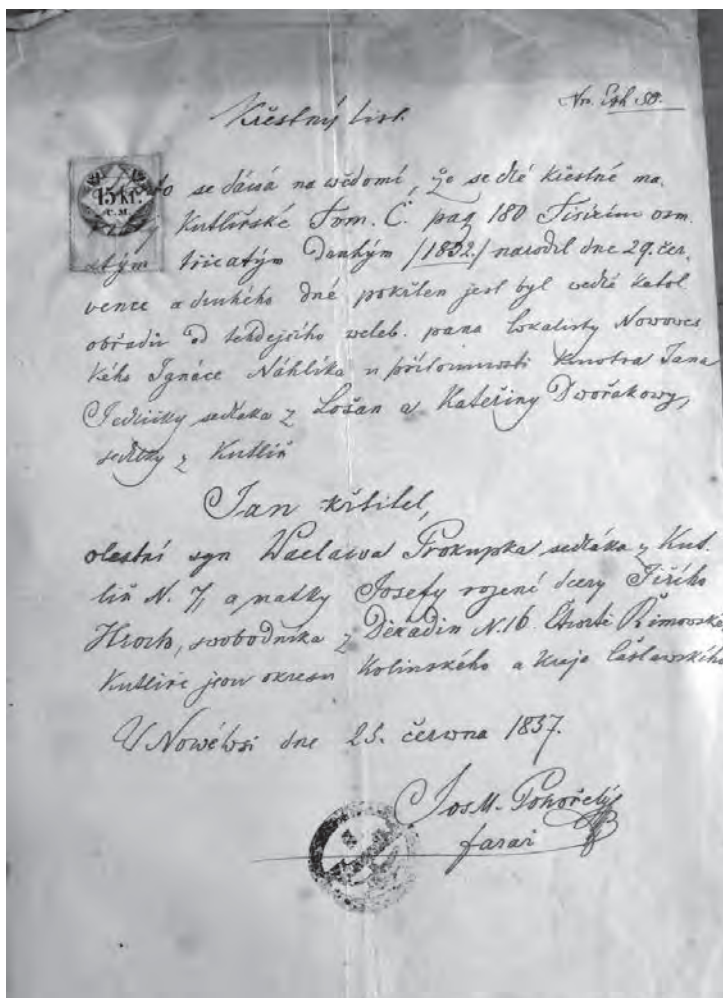
Život tohoto významného sedláka – buditele z polabské nížiny, byl zasvěcen zá-
služné práci při šíření zemědělského pokroku a myšlenky národní svornosti. Jan
Antonín Prokůpek, sedlák tělem i duší, byl oddaný rodné hroudě, rolnickému sta-
vu a myšlence samostatné agrární strany.

J. A. Prokůpek
Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek

Dětství a rodinný život

První záznam o rodě Prokůpků v Kutlířích pochází z druhé poloviny 17. století, kdy se Matěj Prokůpek přizemil do Kutlíř na Miškovský statek. Vznik rodného statku Jana Antonína Prokůpka se datuje do poloviny 18. století.

křestní list
Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek

Jan Antonín se narodil dne 29. července 1832 v Kutlířích u Kolína jako prvorozený syn Václava Prokůpka a matky Josefy z rodu Hrochů ze Zderadin v uhliřskojanovickém okrese. Kromě sourozenců Antonína, Marie a dalšího bratra Antonína jsou v křečhořské matrice uvedeny další dvě sestry Aloisie a An-

tonie a bratr Alois, kteří však záhy zemřeli. O dětství J. A. Prokůpka je známo málo informací. Školní docházku absolvoval od pěti let ve farní škole v Křečchoři, protože v Kutlých nebyla obecná škola. Jako desetiletý přestoupil do školy v Kolíně, kde byl přijat hned do druhé třídy. V Kolíně pobýval pouze do května 1845, protože se musel vrátit domů, postarat se o nemocného otce. Po otcově smrti 12. června 1845, ho ovdovělá matka, i přes naléhání učitelů, zpět do školy nepustila a musel pomáhat v hospodářství.¹ Ze školy odešel jen velmi nerad a dlouho litoval nedokončeného vzdělání. Stejně jako většina tehdejších selských synků, se místo vzdělání musel věnovat výhradně hospodářství, kde rok pracoval jako pomocník u nádvorníka a další rok dělal mladšího orače. Poté, co se jeho matka podruhé provdala za Josefa Skokana ze Starého Kolína, vztah v rodině k Prokůpkovi ochladl a mladík byl ještě více zaměstnán v hospodářství, a na své záliby měl minimum času. Tím skončilo i bezstarostného mládí a nastala doba čeledínské dřiny na hospodářství, které vedl nevlastní otec. V tomto období se v mladém Prokůpkovi začalo probouzet stavovské uvědomění, které se projevovalo odporem proti těm, kteří posměšně mluvili o sedlácích. Ponižování rolnického stavu se ho velice dotýkalo, a proto si předsevzal, že nezůstane jen nezdělaným sedlákem. Veškerý volný čas věnoval sebevzdělávání, čímž se snažil nahradit nedostatek školního vzdělání. Potají se učil, protože jeho matka považovala četbu za promarněný čas. Později názor změnila a její syn měl nastoupit na Hospodářskou školu v Rábíně. Z toho nakonec sešlo, vzdělání mu bylo odepřeno a Prokůpek musel spoléhat jen na vlastní síly a schopnosti.

V kulturním ohledu měl na jeho vývoj nemalý vliv novoveský farář Karel Hušek, horlivý vlastenec a šířitel četby českých knih a časopisů mezi vesnickým lidem. V době dospívání se Prokůpek věnoval četbě literatury, přispívající k probuzení jeho vlasteneckého citění a každonedelní návštěvě kolínského kostela.

Již v dětství se u Prokůpka projevovala záliba v hudbě, a proto se věnoval hře na flétnu pod dozorem kolínského kapelníka Dršaty a později u křečchořského učitele Beneše. Měl nejen vnímavou duši pro hudební a výtvarné umění, ale i pro přírodní krásy, jak tomu nasvědčují jeho zápisy v deníku, kde velmi poetickým epickým stylem líčí své zážitky z pobytu v přírodě.

Mládí s sebou přinášelo i osudové lásky a někdy i komplikované milenecké vztahy. Po nevydařených vztazích si dal svoji nastávající dohodit tak, jak to tehdy bylo běžné. Po krátké známosti se 2. června 1857 ve Istibořském kostele oženil s Marií Chloupkovou, dcerou rolníka a hostinského z Chrášťan.² Nebyl to sňatek z lásky, ale v Marii získal znamenitou ženu, která mu vytvořila podmínky pro spokojený rodinný život, vychovala jeho děti a podílela se na rozkvětu a úspěších jejich statku. V rodinném životě byl spokojen. Chybějící vzdělání jeho ženy vynahradila její přirozená inteligence, pracovitost a podpora, bez níž by nemohl zastávat veřejné funkce. Z jedenácti dětí, které Prokůpkovi měli, jich zůstalo na živu pouze pět. Na vzdělání svých dětí Prokůpek velice dbal, a nelitoval vynaložených prostředků. Uvědomoval si, že jim tím dává největší vklad do života. Jeho syn Adolf Prokůpek se stal pokračovatelem v otcově veřejné a politické činnosti.

1 Archiv NZM, Osobní fond (dále jen OF) Adolf Prokůpek, i.č.5235 (P 618a).

2 Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek, i.č.5235 (P 618a).

*Marie Prokúpková, rozená Chloupková, manželka J. A. Prokúпка
Archiv NZM OF Adolf Prokúpek*

V průběhu manželství doznalo změn i zařízení domácnosti. Zmodernizoval se dům sestávající z kuchyně a 2 místností. Vzhledem k dospívajícím dětem byl byt rozšířen o další dvě místnosti, z nichž byla jedna místnost zařízena jako salonní pokoj, kam byli často zvaní vlastníci a pokrokoví hospodáři z Kolínska. I přes značné výdaje na domácnost a rodinu, díky svému úspěšnému hospodářství dosahoval Prokúpek pěkných výnosů. Neustále investoval do svého hospodářství – nakupoval strojená hnojiva, modernizoval strojní vybavení a zveleboval

chov hovězího dobytka. V roce 1878 zemřela v Nové Vsi Prokůpkova matka, která se teprve na sklonku svého života přesvědčila o správném pokrokovém směru synova hospodaření.

domovský list
Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek

Publicistická činnost

Zájem o zemědělskou problematiku Prokůpka vedl k tomu, že již ve 24 letech napsal svůj první článek „Něco o našem hospodářství v okolí kolínském“.³ Tento článek byl nejen úvodem do jeho bohaté publikační činnosti, ale i podnětem pro další sebezvdělávání. Svě znalosti čerpal z novin a odborných

3 Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek, i.č.5235 (P 618a).

časopisů, četl knihy odborné i beletrie a vše, čemu se teoreticky naučil, vyzkoušel prakticky na svém hospodářství. Dobré a osvědčené poznatky se snažil rozšířit dále v podobě populárně psaných článků, které měly u čtenářů velký ohlas a které publikoval ve všech v tehdejší době dostupných odborných časopisech. Kromě Pražských hospodářských novin to byl Šimáčkův Posel z Prahy, Selské listy Olomoucké, České listy hospodářské, Zemědělské zprávy, Chrudimský hospodářský list, Obrana zemědělců a Venkov.⁴ Počet jeho článků jde do tisíců.

Jednu z priorit viděl v potřebě obhajovat vzdělání pro rolníky. Významnou úlohu v jeho publicistické činnosti tak sehrává propagace odborného vzdělání a osvěty na venkově. Jako znalec venkovských poměrů odhalil nedostatečné šíření národohospodářských vědomostí mezi venkovským lidem a ve svých článcích se snažil povznést rolnický stav.

Snažil se povzbuzovat rolnictvo, aby se vzdělávalo a pracovalo v obecní i okresní samosprávě, v hospodářských spolcích a korporacích a prosazovalo svůj vliv v zemském sněmu. Ve svých úvahách se zabýval otázkami národní hrdosti, chápáním hodnot lidského života. V rukopise se dochoval životopisný deník, který začal psát 31. ledna 1862, ve svých třiceti letech.⁵ Důvodem k napsání tohoto deníku byla snaha o zachování poznatků o jeho životě a době, ve které žil. Svě vědomosti, postřehy a nabyté zkušenosti se snažil jako odkaz předat svým potomkům. Deníkové zápisy psal pouze příležitostně, což bylo způsobeno časově náročnou prací v hospodářství, rodinnými starostmi a rozsáhlou veřejnou činností. V tomto deníku je podchycen rodokmen jeho rodiny a významné rodinné události. Jsou zde jeho poznámky o hospodaření, výnosech, nákladech a čistém příjmu z hospodaření. Velká pozornost je v deníku věnována událostem veřejného života, zejména politice českých poslanců v říšské radě, politice na českém zemském sněmu, boji strany mladočeské se staročeskou, založení a politice agrární strany. Z deníku je patrné zklamání z osudu národa a posun, kdy se Prokůpek stával stále kritičtější realistou. Poslední zápis v deníku je datován 30. března 1914.⁶

V roce 1868 se zúčastnil první české pouti do Kostnice, při které procestoval také Švýcarsko. Dojmy z této cesty zveřejnil v „*Poslu Prahy*“. Byl to jediný popis této cesty a první cestopis napsaný českým rolníkem.⁷

Přehlížení hospodářských zájmů českého rolnictva, na které od konce 80. let stále ostřeji doléhala zemědělská krize, vedlo Prokůpka k napsání významných článků, ve kterých prezentoval názory na překonání zemědělské krize. Téma vznikajícího řepařského hnutí se projevilo v některých publikovaných počinech, kde Prokůpek vystupoval jako nadšený stoupenec rozumného pokroku. V 80. letech byla rozvířena otázka svobodné dělitelnosti selských usedlostí. Prokůpek v otázce dělitelnosti pozemků nebyl zásadně proti, ale nechtěl se přiklánět k neomezené dělitelnosti, která by způsobila zničení středního rolnického stavu.

Častým tématem článků byly aktuální problémy tehdejší doby, ke kterým se vyjadřoval z hlediska praktického zemědělce. Vyslovil svůj názor k novelizaci zákona o pádu dobytka, prosazoval reformu domovského a chudinského práva. Snahu chránit hospodářské zájmy lze pozorovat v článcích, kde apeluje na české rolnictvo, aby kupovalo hospodářské stroje domácí výroby.

4 Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek, i.č.3298 (P 1689).

5 Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek, i. č. 1114 (F A 40).

6 Tamtéž.

7 Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek, i. č. 5234 (P 6231).

V hospodářském životě J. A. Prokůpek zastával zásady řízeného hospodářství a prosazoval zavedení nucených institucí v zemědělství. Jednalo se především o nucené pojišťování dobytka a nucené pojištění proti krupobití. Z jeho bohatých samosprávních zkušeností vzešly mnohé úvahy. Ve vztahu k venkovu se zabýval otázkou komunikací a řešení komunikačních potřeb venkova. I lidsky se snažil působit svými články mezi rolnictvem a upozorňoval na zbytečné vyhledávání malicherných soudů a vystupoval i proti nebezpečí sázení v loterii. Při své publikační činnosti se nevyhýbal ani sociálním otázkám, jejichž probírání v tehdejší době nebylo moc obvyklé. Silné sociální citění mu nedovolilo opomenout nejdůležitějšího pomocníka hospodáře - čeládku. Jako hlavní příčinu sporů mezi čeládkou a hospodářem viděl oboustrannou nedůvěru a oboustranné neplnění povinností. Prosazoval lidské zacházení s čeledí a vsťřícnější chápání jejich problémů, ale zároveň vyzdvihoval nutnost, aby byla čeládka poctivá, věrná a pracovitá.

Ze své bohaté publicistické a spolkové zkušenosti měl příležitost poznat propagační a organizační podmínky dobře vedeného spolkového časopisu. Tak se mu podařilo, že za pomoci J. Jettmara vyšlo dne 1. dubna 1885 první číslo Věstníku hospodářských spolků kolínského okresu, do něhož přispíval svými články.

Největší počet jeho článků byl věnován praktickým otázkám zemědělské výroby. Jeho články přibližovaly rolnictvu hospodářský pokrok populárním způsobem a vycházely z poznatků příslušných disciplín zemědělské vědy, vyzkoušených prakticky na kutlířském hospodářství. Bylo to především používání hluboké orby a nutnost provádění rozboru půd. Používání strojených hnojiv bylo častým námětem, o čemž svědčí několik desítek článků, věnovaných propagaci používání umělých hnojiv a zachycujících Prokůpkovy pokusnické zkušenosti. V roce 1887 vyšel v Reinwartově Hospodářské knihovně spisek Josefa Jettmara s názvem „*O strojených hnojivech, čeho třeba každému rolníku o nich věděti*“ a Prokůpek k němu psal obsáhlou předmluvu, v níž vysvětlil, že příčinou neúrody je špatné nebo nedostatečné hnojení. V roce 1888 vydal nakladatel A. Reinwart Rukověť zemědělství, do které Prokůpek přispěl statí o pěstování okopanin.

Od svých třiceti let inklinoval k drobné buditelské práci – začal psát epištoly k rolnickému stavu, ve kterých upozorňoval sedláky na jejich povinnosti, ale zároveň byl obhájcem jejich práv. Koncem roku 1888 napsal Selské epištoly, které otiskl v prvních lednových číslech olomouckých Selských listů. Prokůpkova výzkumnická horlivost se tématicky promítala do publikační činnosti. Psal články o ověřování způsobu setí, pěstování jařin a ozimů, pokusech s hustotou porostu ječmene a o pěstování cukrové řepy, neboť byl známým producentem řepy. V devadesátých letech 19. století se opět začal přiosťřovat boj pěstitelů řepy proti cukrovárnickému kartelu. Prokůpek se zájmem sledoval vývoj řepařského hnutí a nejednou svými iniciativními články určoval jeho směr. Veřejně odsuzoval vytvoření instituce cukrovárnického kartelu a zrušením kartelů chtěl rolníkům umožnit volbu, do kterého cukrovaru svojí řepu prodají.

Oblíbeným tématem článků bylo také pěstování jařin, kdy na základě vlastních zkušeností připomínal užitečné rady o pěstování jarních pšenic a ječmenů a o hnojení k jarním plodinám. Podle zprávy „*Polabanu*“ z roku 1887, dostal Prokůpek bronzovou medaili Hospodářské společnosti, za ječmen vystavený na pražské mezinárodní výstavě. Téhož roku měl expozici sladových ječmenů na výstavě českých pivovarských ječmenů v Plzni.

Ani téma pěstování plicních plodin mu nebylo cizí. Ve svých člancích nabádal rolníky k jejich využívání a tam, kde pole nebyla vhodná k obdělávání, doporučoval zakládat louky.

Za jeden z neméně důležitých úkolů tehdejšího zemědělství považoval zvelebení chovu skotu a projevoval snahu povznést úroveň českého dobytkařství. Věnoval se i tématům v souvislosti se zákonem o licencování (uznání způsobilosti k plemenitbě) plemenných býků, a reagoval i na usnesení zákona o zamezení plicní nákazy hovězího dobytka a současně se zabýval ochranou domácího masného trhu před zahraniční konkurencí. Byl referentem pro tuto otázku v Ústřední společnosti hospodářské a přispíval k jejímu vyřešení i publicisticky. V roce 1897 se rozepisuje o zavedení ochranných cel na dovoz cizozemských výrobků a účinné ochraně proti dovozu uherského obilí a dobytka. Z tohoto důvodu usiloval o nutnost revize rakousko - uherského vyrovnání. Protože rolníci upouštěli od setí pšenice, varoval v člancích, aby se jen tak nevzdávali bez výrobního boje (šlechtění našich pšenic) a bez obchodně politického zápasu o zavedení ochranných cel na uherskou pšenici. Vystupoval proti tomu, aby zahraniční dovozci obilí ovládali naše obilní trhy.

Prokúpek chtěl dosáhnout spravedlivé parity v hodnocení práce v zemědělství jako v průmyslu. Byl přesvědčen, že obě tato hospodářská odvětví mají vzájemně spolupracovat a společně usilovat o hospodářský rozvoj, na což při své publikační činnosti poukazoval. V roce 1898 začal sepsovat „*Některé paměti obce kutlířské a jejího okolí*“, kde se zmiňuje o událostech a lidech v rodné obci a kolínském kraji.

Přestože byl pracovně vytížen, sledoval hospodářské časopisy a knižní literaturu, týkající se venkovské a zemědělské problematiky. Když v roce 1889 vyšel nákladem Národní jednoty severočeské spis Jiřího Boučka „*Potřeba osobního úvěru pro rolnictvo a záložny Raiffeisenovy*“, pozorně tento spis prostudoval a napsal o něm podrobný referát do Hospodářského listu a sledoval myšlenku lidového peněžnictví.

V roce 1891 byl u příležitosti jubilejní výstavy vydán zemědělskou radou v Praze slavnostní spis „Příspěvky k dějinám zemědělství v království českém za století 1791 – 1891“ a Prokúpek byl jako jediný rolník vyzván, aby do něho napsal stať s názvem „*Hospodářství rolnické od roku 1791 – 1891*“. Když Dr. František Sítenský psal pro jubilejní dílo „*Geschichte der oesterreichischen Land – und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848 – 1898*“ kapitolu o polním hospodářství Království českého v tomto období, jako příklad hospodaření na menším statku uvedl Prokúpkovo hospodářství. V roce 1899 se Prokúpek dočkal vydání své první knihy s názvem „*Český rolník*“.⁸ Jedná se o poučnou knihu pro mladé hospodáře, sestavenou na základě dlouholetých autorových zkušeností. Koncem prosince roku 1899 napsal Prokúpek do Hospodářského listu novoroční rozjímání k poslednímu roku devatenáctého století, ve kterém uvádí bilanci pokroku české vesnice.

Ve své publikační činnosti se často zabýval spravovědou (nauka o zemědělské ekonomice), která se vyvinula až v období racionálního zemědělství 19. století. J. A. Prokúpek velice oceňoval význam vědy v zemědělství a hospodaření podle vědeckých metod. Dovedl využít svých publicistických schopností a své autority mezi rolnictvem a usiloval o vybudování zemědělského výzkumní-

8 Archiv NZM, OF Adolf Prokúpek, i. č.3298 (P 1684).

tví a tuto svoji snahu prosazoval v článcích.

Jako autor odborných publikací byl natolik známý, že byl v roce 1905 přizván ke spolupráci na Hospodářském slovníku naučném, který obohatil svými četnými příspěvky. V téže roce nákladem Hospodářského listu vydal v Eckertově Nové zemědělské bibliotéce svůj spis s názvem „*Strojená hnojiva a jejich racionální využívání ku všem plodinám polním*“, v němž vylíčil své bohaté zkušenosti vyplývající z mnohaletých pokusů s používáním umělých hnojiv.

Kromě článků a úvah odborného rázu Prokůpek i v pokročilém věku psal své vzpomínky na staré časy, v nichž zejména agrárnímu dorostu líčil staré a na počátku tohoto století většinou zaniklé lidové obyčeje. V nedělní dorostové příloze Venkov z roku 1910 otiskl vzpomínkovou črtu „*Ze starých pamětí*“. V této době sepsal svůj spis, „*Jak se hospodařilo na venkovských hospodářstvích na počátku XIX. a XX. Století*“.

Ačkoliv již od roku 1900 nehospodařil, zachoval si až do konce svého života živý zájem o otázky zemědělské praxe. Duševní svěžest mu umožňovala i v pozdním stáří bohatou intelektuální činnost, a proto bylo jeho snahou co nejvíce svých vědomostí a praktických zkušeností předat mladším hospodářům. Na sklonku svého života byl častěji nemocen, což ovšem nebylo překážkou pro jeho publicistickou činnost. Proto mohl ještě v roce 1913 uveřejnit článek „*Jarní a letní hnojení strojenými hnojivy*“. Tak pomalu zakončil svojí obsáhlou a dlouholetou publicistickou činnost, během které dovedl veřejnost upozornit na nové problémy v rolnickém životě a naznačit i jejich řešení.

Politické působení a spolková činnost

J. A. Prokůpek byl propagátorem umělých hnojiv. Sám začal tato hnojiva používat po přednášce „*O výživě rostlin a významu dusíku kyseliny, drasla a vápna, jakožto živin rostlinných*“, přednášené v roce 1857 na sjezdu rakouských zemědělců. Byl jedním z prvních rolníků, který používal strojená hnojiva v Čechách a možná i v Rakousku.⁹ Snaha umožnit rolníkům za přiměřenou cenu nákup strojených hnojiv ho vedla k tomu, že založil spolu s Františkem Horským, majitelem kolínského panství, v roce 1871 Akciovou továrnu na výrobu umělých hnojiv a lučebnin v Kolíně.¹⁰ V této společnosti od 25. března 1900 zastával funkci místopředsedy správní rady a 23. března 1907 byl zvolen předsedou správní rady. Tuto funkci zastával až do své smrti. Pro továrnu byl velkým přínosem - svojí publicistickou činností nabádal rolníky k používání umělých hnojiv, čímž pomáhal továrně rozšiřovat okruh odběratelů.

Další z jeho přínosných aktivit, za kterou stála snaha o lepší zpeněžení ječmene, bylo založení společného pivovaru v Kolíně. Již v roce 1864 zakoupil první akcie Společné továrny na cukr v Kolíně. Byl mezi zakládajícími členy tohoto prvního kolínského cukrovaru a byl také členem správního výboru. K výnosnějšímu využití řepy cukrovky také přispěl blízký cukrovar velimský, v jehož správní radě rovněž zasedal. Přestože byl sám akcionářem a cukrovarníkem, odsuoval vydírání pěstitelů řepy ze strany cukrovarů.

V roce 1860 se mu podařilo založit Hospodářsko – průmyslovou jednotu v Kolíně, jejímž předsedou byl dlouhou řadu let. Jako předseda Hospodářsko

9 Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek, i. č.3361 (P 1747).

10 Tamtéž.

- průmyslové jednoty kolínské usiloval o organizační decentralizaci zřizováním hospodářských besídek, ve všech významnějších venkovských střediscích. Na programu schůzí byly přednášky předních představitelů jednoty, otázky týkající se zemědělství a venkova vůbec. Byly pořádány různé výstavy hospodářských zvířat a zahradnické a semenářské výstavy, při kterých Prokúpek působil jako předseda výstavního výboru. Jako předseda kolínské jednoty byl Prokúpek v roce 1884 zvolen do výboru Zemědělské rady, nejprve jako zástupce kolínského okresu, později jako zástupce Ústřední hospodářské společnosti a konečně jako odborník jmenovaný zemským výborem Českého království.

Od roku 1861 byl v Kutlířích starostou, kterým zůstal až do roku 1902.¹¹ Bohaté zkušenosti, které získal jako dlouholetý obecní starosta a funkcionář různých samosprávných institucí, zúročil při své publikační činnosti. Jako vlastenec vítal snahu o vybudování českého peněžnictví. Proto když byla v roce 1865 založena v Kolíně Občanská záložna, stal se jedním z prvních členů. Stal se také starostou Hospodářské záložny lošanské. Od roku 1865 byl členem okresního Výboru kolínského a v období 1887 – 89 okresním starostou.¹² Prokúpek se stal členem výboru v roce 1870 založené Matice rolnické, která se podílela na šíření odborné zemědělské literatury, a pro níž začal sepsávat ucelenější práci o pokrokovém hospodářství.

Mimo jiné zastával funkci starosty honebního výboru pro kolínský okres a v roce 1873 se stal členem výboru, v roce 1869 založené Akciové společnosti pro obchod střížním a železným zbožím v Kolíně.

V roce 1874 byl zvolen členem odhadní komise pro upravení pozemkové daně. Nelze opominout jeho účast na různých zemědělských výstavách a závodech, kde byl členem soudcovských sborů. Jeho aktivity nesouvisely pouze se zemědělstvím, angažoval se i v kultuře. Od 5. února 1876 zastával funkci předsedy zpěváckého spolku Křečhořan, který pořádal taneční zábavy, při kterých byly deklamovány vlastenecké básně a zpívány české národní písně.

Jako velký vklad pro budoucnost viděl potřebu náležitého vzdělání pro venkovskou mládež, ze které měli vyrůst mladí pokrovní hospodáři. Byl proto starostou místní školní rady v Křečhoři. Zasedal také v okresní školní radě a od roku 1884 zasedal jako zástupce zemského výboru v kuratoriu kutnohorské Hospodářské školy. Spolupracoval se zemědělským školstvím a účastnil mnoha porad zabývajících se organizačními a učebními reformami zemědělského školství.

Již od roku 1876 zasedal ve správní radě Plaňanské vzájemné pojišťovny, po celou dobu byl i členem ředitelství, a na jaře 1887 byl zvolen jejím předsedou. Přestože tomuto ústavu nahospodařil za krátkou dobu své správy přes 100.000 zlatých, byl v roce 1893 zvolen předsedou mladočech Václav Balátě z Chotutic.¹³

Hlavní Prokúpkův zájem v této době směřoval k úpravě organizačních poměrů v českém zemědělství a od budování pevné hospodářské organizace si sliboval úspěšné hájení zemědělských zájmů.

Jeho nevšední odborné znalosti mu zajistily významná místa v zemědělských institucích. Na první valné hromadě Ústřední společnosti hospodářské pro království české, byl v únoru 1889 zvolen I. místopředsedou společnosti, jako

11 Archiv NZM, OF Adolf Prokúpek, i. č.3361 (P 1747).

12 Archiv NZM, OF Adolf Prokúpek, i. č.5235 (P 618b).

13 Tamtéž.

zástupce rolnických kruhů.¹⁴ Byl rovněž ustanoven zástupcem Ústřední společnosti hospodářské v poradním sboru jubilejního úvěrního ústavu pro malorolníky a byl i členem komitétu, zajišťujícího podmínky k ochraně zemědělských zájmů při sjednávání obchodních smluv. Jako zástupce Ústřední hospodářské společnosti pro království České zasedal ve výboru českého odboru zemědělské rady.¹⁵ Jeho činnost v Ústřední společnosti hospodářské byla velice ceněna, a tak byl v roce 1901 zvolen členem komitétu pro pořádání přednášek na venkově a v téže roce byl Prokúpek za zásluhy jmenován čestným členem

Jeho aktivity byly nadále různorodé. Velkou pozornost věnoval vlivu burzovního kapitálu na tvoření obilních cen. Za nejúčinnější prostředek k omezení tohoto vlivu pokládal budování družstevních obilních skladišť a zavedení skladištních listů (tzv. warrantů). Svoji publicistickou činností a svým postojem nabádal rolnictvo, aby se praktickým uskutečňováním družstevní myšlenky vymanilo z vlivu kapitalistických spekulantů. Vedle činnosti ve správě skladištního družstva byl předsedou družstva pro vydávání týdeníku Obrana zemědělců.

Při sněmovních volbách v roce 1889 byl zvolen zemským poslancem sněmu království Českého, za venkovské obce okresů Kolín, Kouřim a Uhlířské Janovice. Zemským poslancem byl až do roku 1895. Od roku 1892 rozvíjel vlastní poslaneckou činnost. Téhož roku byl zvolen členem sněmovní zemědělské komise. Zde využil svých zkušeností při projednávání různých záležitostí a zemědělských zákonů. V intervenční agendě podával četné petice obcí, institucí i jednotlivců. V roce 1892 byl jako dobrý znalec obecní i okresní samosprávy zvolen do komise pro volební obecní řád. Na lednovém zasedání v roce 1895 byl Prokúpek zvolen za člena komise pro opravu pozemkové daně.

V roce 1893 byl mezi zakladateli Kolínského družstva hospodářského a téhož roku se zúčastnil prvního sjezdu hospodářských družstev v Kutné Hoře, na němž bylo doporučováno Ústřední společnosti hospodářské založení družstevního ústředí. Prokúpek podal spolu s ředitelem Eckertem v červnu 1895 na schůzi ředitelství Ústřední společnosti návrh na zřízení velkého Ústředního družstva ke zprostředkování koupě a prodeje.

V roce 1893 byl Prokúpek zvolen členem muzejního odboru Ústřední společnosti hospodářské, který měl roztřídit dosavadní sbírky zemědělského muzea a starat se o jeho vybudování. V dubnu 1895 se účastnil v zastoupení Ústřední společnosti hospodářské, rolnického sjezdu v Pardubicích, na jehož programu byla rozprava o cukrovarnické krizi. Stále se zhoršující poměry českého rolnictva byly podnětem k manifestačnímu selskému sjezdu svolanému na leden 1896 do Pardubic. Místopředsedou tohoto sjezdu byl zvolen J. A. Prokúpek. Předmětem projednávání bylo především vyrovnání s Uherskem, ale na program se dostaly i národní požadavky.

V roce 1895 se zúčastnil jako delegát Ústřední společnosti hospodářské poradní schůze delegátů založen Raiffeisenových, svolané českým odborem Zemědělské rady, kde zdůrazňoval význam těchto záložen.

Do tohoto období spadá i Prokúpkova účast na budování Sdružení českých zemědělců pro království české, z něhož vyrostla agrární strana. Na zemědělskou scénu bylo sdružení uvedeno po ustavující valné hromadě v roce 1897. Prokúpek byl zvolen členem výboru a zároveň předsedou Tiskařského a vydava-

14 Archiv NZM, OF Adolf Prokúpek, i. č.1114 (F A 40).

15 Tamtéž.

telského družstva rolnického.¹⁶ Družstvo vydávalo od roku 1897 týdeník Obrana zemědělců, který vycházel až do března 1906, kdy jej vystřídal deník Venkov.

V roce 1900 byl Prokůpek vyslán jako delegát Ústřední společnosti hospodářské do Zemědělské rady. V letech 1900 – 1908 zastával v Zemědělské radě funkci starosty v komitétu pro polní hospodářství. Na zasedání komitétu i na výborových schůzích přednášel referáty o různých aktuálních zemědělských otázkách. V Zemědělské radě propagoval především pokusy se strojenými hnojivy, zušlechťování obilí a cukrovky. V Zemědělské radě se angažoval do roku 1908, kdy jej vystřídal syn Adolf.

I přes svůj vysoký věk byl v letech 1908 - 1912 členem správní rady Rolnické pojišťovny.

Prokůpkův přínos

Rozsáhlá publicistická činnost nasvědčuje, tomu, že se z Prokůpka stal úspěšný publicista, který v pravý čas dokázal vystihnout potřeby rolnictva. Šlo mu především o zachování a povznesení selského stavu, jehož existence byla ohrožována nejen zemědělskou krizí. Proto hledal cesty, jak pomoci rolnictvu a zmírnit následky hospodářské krize. Podpory zemědělství chtěl dosáhnout svépomocnými akcemi rolnictva a podporou rolníků ze strany vlády. Jako svépomocné prostředky propagoval budování rolnických skladů, svépomocné opatření levného úvěru, upravení podílů synů a dcer aj. Státní správa pak měla podporovat domácí zemědělství před soutěží zahraničních výrobků zavedením ochranných cel a umožněním exportu u nás přebytečných plodin. Ve svých publikacích radil hospodářům nejosvědčenější recept na překonání krize, a to snažit se při poměrně nejmenším výrobním nákladu získat z půdy nejvyšší výnos, hledat neustále nové možnosti ke zlepšení hospodářských metod, šetrně hospodařit a spořit. Rolníkům radil, aby investovali do odborného vzdělání, aby četli zemědělskou literaturu a svá hospodářství budovali v duchu zemědělského pokroku. Mezi rolníky byl prvním praktickým a publicistickým propagátorem zemědělské ekonomiky, které přisuzoval významnou úlohu při úsilí o zachování selského stavu v Čechách. Jeho obrovský přínos spočívá ve snaze o založení samostatné agrární strany. Od začátku jeho hospodářské činnosti ho zajímala agrokulturní chemie a v rozšiřování poznatků o ní viděl významnou cestu k pronikání zemědělského pokroku. Věnoval se zdokonalení zemědělské techniky, vymoženostem v oboru mechanického zpracování půdy, náhradě živin v organické i anorganické formě, úpravě stájových hnojiv a kultuře obilovin, píce a především cukrové řepě, která v kolínském a kouřimském kraji dosáhla nejlepší kvality v celých Čechách. Na základě vlastních pozorování a zkušeností nabádal zemědělský lid k pokrokové rostlinné výrobě.

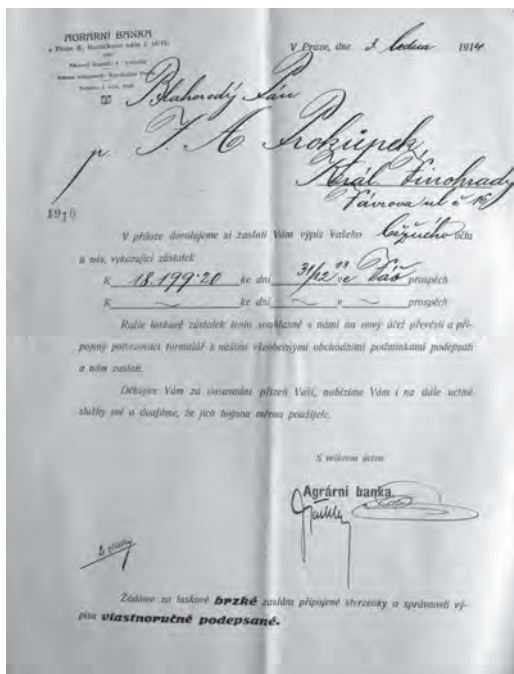
Vlastní hospodářství

Přestože se J. A. Prokůpek velice angažoval ve veřejném životě a ve velké míře se věnoval publicistické činnosti, jeho práce nebyla na úkor chodu a rozvoje jeho statku.

Když se v roce 1857 ujal hospodářství, zaplatil za něj 9081 zlatých.

16 Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek, i. č.3998 (P 1684).

Kromě zaplacení dluhů musel vyplatit svého bratra, sestru a matku. Prokúpkova žena přinesla do hospodářství věno ve výši 7000 zlatých, což představovalo velkou částku.¹⁷ I když začal hospodařit s pokrokovými zásadami, od počátku se mu v hospodaření příliš nedařilo a měl velké finanční starosti. Potřeboval nemalou finanční hotovost na úhradu převodních poplatků a k provedení nejnnutnějších investic ve svém hospodářství, které bylo značně zanedbáno, protože Prokúpkův otec si hospodářství příliš nehleděl a nemodernizoval ho. Hospodářské nářadí bylo zastaralé, pole nebyla prohnována hnojem a byla prováděna pouze mělká orba, což se následně projevovalo na nízké úrodě. V roce 1872 si Prokúpek koupil první secí stroj a stroj na aplikování umělých hnojiv a své hospodářství podle finančních možností dále modernizoval.

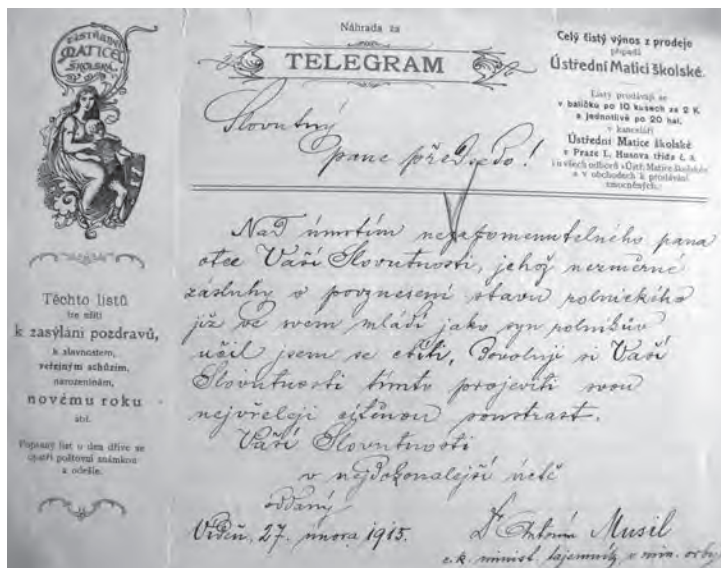
Výpis z účtu agrární banky
Archiv NZM OF Adolf Prokúpek

Aby získal přehled o stavu svého hospodaření, v roce 1857 zavedl jednoduché účetnictví a zapisoval si všechny příjmy a výdaje a podle dosažených výnosů kontroloval správnost či nesprávnost svých hospodářských zásad a rozhodnutí. Každoročně si sestavoval přehledné výkazy o rentabilitě jednotlivých pěstovaných plodin a díky tomu mohl rychle zjednat nápravu, vyvarovat se špatných rozhodnutí a překonal tak i nejtěžší zemědělskou krizi a dosahoval slušných výnosů. Jeho účetní knihy jsou významným zdrojem informací, které poskytují spolehlivé doklady o způsobu hospodaření na selském statku v letech 1866 – 97. Zpočátku výměra jeho polí činila 33,10 ha, hospodařil i na malé výměře luk,

17 Archiv NZM, OF Adolf Prokúpek, i. č.1114 (F A 40).

pastvin a kousku lesa. Z hospodářských plodin pěstoval pšenici, žito, ječmen a malý podíl jetelovin, brambor, řepky, hrachu a vikve. Živočišná výroba byla v hospodářství zastoupena 8 kusy hovězího dobytka, 20 kusy skopového, 6 kusy vepřového a pomoc v hospodářství zastávalo 4 až 6 koní. Ještě v roce 1860 se úhořilo na 12 ha, a to především k ozimé řepce a pšenici. Teprve v roce 1868 na radu Františka Horského zavedl střídavý osevní postup. František Horský vyšel Prokúpkovi vstříc a nabídl mu k dispozici svého hospodářského úředníka, který mu vysvětlil všechny hospodářské nejasnosti a poradil se zaváděním střídavého hospodářství, které se Prokúpkovi osvědčilo. Výběrem pěstovaných plodin, rozšířením ploch cukrové řepy, používáním umělých hnojiv, rozšířením chovem dobytka a používáním moderních strojů své hospodářství zveleboval. Od sedmdesátých let 19. století se produkce pěstovaných plodin rok od roku zvyšovala. Rostl i čistý příjem z hospodářství, což Prokúpkovi umožnilo přikupovat pozemky a modernizovat obytné stavení, stáje a založit zahradu. Za třicet roků hospodaření přikoupil 12,30 ha pozemků, takže v devadesátých letech činila výměra jeho hospodářství 45,40 ha.

Hospodářství, které prosperovalo a využívalo moderních poznatků, předal v roce 1899 synovi Adolfovi.¹⁸ Prokúpek s manželkou odešel na odpočinek do Prahy - Vinohrad, kde 25. února 1915 zemřel. Byl pohřben za velké účasti významných osobností i svých krajanů dne 28. února 1915 na křečhořském hřbitově.¹⁹ Sedm let po jeho smrti byla na rodném statku v Kutlířích odhalena pamětní deska za účasti celého kraje a reprezentantů agrární strany.

Telegram – kondolence k úmrtí J.A. Prokúpka, adresovaná jeho synovi Adolfu Prokúpkovi
Archiv NZM OF Adolf Prokúpek

18 Archiv NZM, OF Adolf Prokúpek, i .č.5235 (P 618a).

19 Archiv NZM, OF Adolf Prokúpek, i .č.3360 (P 1747).

Osobnost a odkaz J. A. Prokůpka

J. A. Prokůpek se soustavným sebevzděláváním a vytrvalou a úspěšnou prací vypracoval na významného hospodářského a politického představitele. Bez ohledu na to, zda působil jako zemědělec, starosta obce, autor odborných článků, poslanec nebo zakladatel průmyslových podniků, vždy soustředil veškerou činnost na podporu tehdejšího zemědělství.

Na vývoj jeho názorů a postojů mělo vliv pozorování přírody, kde se naučil i reálnému hodnocení skutečností. Zdravý selský rozum se projevoval v jeho politických, hospodářských i sociálních názorech a postojích, které byly v některých případech dost osobité a prostě vyjadřované. Jeho životní filozofie byla z velké části formována dobou. Narodil v době, kdy sedláci byli vrchnostenskými poddanými a robotovali. V době jeho dospívání přišel rok 1848 a s ním velký nápor národních a politických buditelů na venkov. Ten později strhl i Prokůpka a dal směr jeho dalšímu životnímu postoji. Utvořil si názor, odpovídající zásadám tehdejšího pokroku v přírodních vědách. Prokůpkův přístup je vyjádřen větou: „Každý člověk má mozek – má tedy mítí rozum“.²⁰ Proto významnou úlohu v lidském životě viděl v sebevzdělávání, rozšiřování duchovního obzoru a vlastenectví. Na tehdejší dobu měl velice moderní názory a pochopení pro nové myšlenkové proudy a změny. Upozorňoval na vylidňování venkova a nedostatek zemědělského dělnictva, jako řešení viděl zpříjemnění života na venkově, vštěpování lásky k zemědělské práci a motivaci zemědělského dělnictva k životu na vesnici. Zemědělce považoval za nejspolehlivější základ národa a uvědomoval si, že je nutné zemědělství podporovat. Prokůpek byl nejen ideologem rolnictva, ale celého středního stavu a přisuzoval jim nejvýznamnější zásluhy o rozvoj lidského pokroku. S jeho sociálními názory úzce souvisejí pokrokové úvahy o hospodářských problémech. Zaobíral se otázkou levného zemědělského úvěru, který byl jednou ze základních podmínek k rozřešení zemědělské krize. Odsuzoval nemravné zisky meziobchodu a spekulujícího burzovního kapitálu. V politice i v hospodářství prosazoval nutnost sdružování se zemědělského lidu a byl stoupencem družstevní svépomoci rolnictva. Prosazoval, aby se v politice a ve veřejném životě uplatnili pouze lidé čestní, nezištní a hlavně náležitě vzdělání. Svojí publicistickou činností se snažil podpořit pronikání vzdělání a pokroku do nejširších lidových vrstev a prosazoval tak i své politické názory. Všechny propagované reformy a pokrokové názory uplatňoval nejprve sám u sebe a sám podle nich také žil, čímž se snažil přispět k budování moderního života na venkově. Mezi hospodářskými buditeli a propagátory hospodářského pokroku našeho venkova mu patří jedno z nejčestnějších míst.

Prameny a literatura

Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek, č. i. 1114 (F40), 1736 (P1750), 3298 (P1689), 3302 (P1688), 3303 (P1689), 3304 (P1690), 3305 (P 1691), 3325 (P 1711), 3348 (P1734), 3349 (P1735), 3350 (P 1736), 3352 (P1738), 3353 (P1739), 3360 (P1746), 3361 (P1747), 3998 (P 1684), 3999 (P 1686), 5043 (F465), 5234 (P6231 – 7), 5235 (P618b), 5236 (P618,a,b,c), 6703.

20 Archiv NZM, OF Adolf Prokůpek, i. č. 3998 (P 1684).

ERBEN, B. - OBRTTEL, F.- RAK, B.: *Zemědělství buditelé*, Praha 1937.

NOŽIČKA, J.: *O deníku Jana Antonína Prokūpka*, Praha 1932.

NOŽIČKA, J.: *Jan Antonín Prokūpek, apoštol hospodářského pokroku a národní svornosti*, Novina Tiskařské a vydavatelské podniky Praha 1939.

OBRTTEL, F: *U nás doma*, Praha 1925.

PROKŮPEK, J., A.: *Český rolník, poučná kniha pro mladé hospodáře*, Nakladatelství J. Otty v Praze 1899.

Rudolf Hacker

Edice ze vzpomínek Věry Mayerové, narozené Hackerové, na svého otce Rudolfa Hackera. Rudolf Hacker byl významný lesník, který působil na císařských královských statcích. Od svých 18 let si vedl deník, do kterého zapisoval svoje poznatky ze svých působišť na soukromých císařských statcích. Ty se promítají v jeho literární činnosti a odborných přednáškách. Před odchodem do penze si založil nedaleko Hradce Králové soukromé lesní školky, které zásobovaly tehdejší Rakousko. Rudolf Hacker je znám nejenom jako skvělý lesník, ale především jako vynálezce školkovacího stroje a dalších strojů při pěstování lesa.

Edition of memoirs of Věra Mayer, born Hacker, in which she remembers his father Rudolf Hacker. Rudolf Hacker was a significant forester, who worked on the imperial royal estates. From the age of 18 years he kept a diary, in which he wrote down his knowledge from the places of work in the private imperial estates. These are reflected in his literary activities and expert lectures. Before retirement he founded near Hradec Kralove private tree nurseries, which supplied the former Austria. Rudolf Hacker is known not only as a great forester, but primarily as the inventor of the planting machine for tree nurseries and other machines for forest cultivation.

Rudolf Hacker se narodil v lesnické rodině a po absolvování Vyššího lesnického ústavu v Bělé pod Bezdězem nastoupil jako lesní adjunkt na velkostatek Kácov. Po celou dobu své kariéry lesníka působil na soukromých císařských statcích.

Rodiče Rudolfa Hackera, lesmistr Karel Hacker s chotí Annou

*Rudolf Hacker se sourozenci
Karel (ležící), zleva Rudolf, František a Antonín*

Rodný dům v Zelči u Tábora

Ve svých osmnácti letech si začal psát deník, kam zaznamenával poznatky o lesích, kde působil. Popisuje vlastní pozorování, např. pěstebních zásahů ve smrkových mlazinách, pěstování borovice černé, výdělkových možností dřevařů při zpracování dřeva, přezimování sazenic, různých druhů kůrovců a mnoho dalších problematik v lesním hospodářství. Zájem o obnovu lesa Hackera přivedl k působení v oboru lesních vynálezů. V únoru 1883 Hacker ve svém deníku uvádí, že již čtyři roky se věnuje konstrukci školkovacího stroje. První model (čtyřkolka) byl vyroben a vyzkoušen v roce 1882, sazenice se volně zavěšovaly do sázidel, což umožňovalo zasazení celé řady sazenic najednou. V témže roce svůj stroj předvedl na sjezdu České lesnické jednoty v Klatovech a následně si jej nechal patentovat. Roku 1886 sestrojil secí strojek pro školky i les a současně konstruoval secí prkénko k vytlačování vypouklých rýh. O dva roky později byl v Rokycanech oceněn diplomem a stříbrnou medailí za zásluhy při pěstování lesa, zde již vystavoval školkovací stroj upravený na dvoukolku. Hackerovy školkovací stroje se používaly v mnoha jiných státech světa.¹ V roce 1890 si Hacker založil knihu vlastních vynálezů, která doplňuje jeho deník. Jsou v ní uvedeny např. skládací kapesní metr uzpůsobený na průměrku², črták³ s počítadlem vyznačených stromů, plecí kartáč, pojízdný vrtač jamek nebo vylepšené cejchovačky⁴. Jelikož byl Hacker výborný kreslíř, zachovala se jeho i neúplná sbírka výkresů, např. návrh na zjednodušení lanového smyku, sázedlo na školkování⁵ jehličnatých i listnatých sazenic, balící stroj nebo zdravotní pivátko. V roce 1906 odešel Hacker do výslužby a založil si v Hradci Králové lesní školky, které svoji pílí a důmyslem přivedl k velkému rozmachu. Byl první, kdo dal podnět k pěstování sazenic ze semene zaručeného původu a známé provenience. Celý život byl literárně činným, přispíval do časopisu České lesnické jednoty a Háje.

1 Hackerův školkovací stroj se nepoužíval jen na území Rakousko – Uhersko, ale i v Rumunsku, Rusku, Německu či USA.

2 Průměrka - nejpoužívanější měřická pomůcka v lesnictví. Konstrukce je založena na dvojici rovnoběžných ramen spojených pravítkem se stupnicí, na které se odečítají naměřené hodnoty tloušťky kmene.

3 Črták - nástroj používaný k vyznačování stromů určených k těžbě a také k hloubení lizin při těžbě smoly.

4 Cejchovačka - nástroj podobný sekerce sloužící k vyrazení cejchu do dřeva. Tylní část je mírně protažena a zakončena ploškou (nejčastěji kruhového tvaru), na které jsou plasticky vystouplá čísla, písmena, ornamenty nebo znaky. Dřevo se označovalo cejchem z důvodu evidence majitele dřevní hmoty. Provádělo se i tzv. cejchování kontrolní, tedy při příjmu kontrolním orgánem. Vyrazení cejch na dřevě také prokazoval, že kus nebyl dodatečně krácen. Kromě pokáceného dříví se cejchem označovaly stromy k pokácení. Někdy se cejchovačkou označovaly i stromy, které byly určeny k ponechání v lese jako výstavky.

5 Školkováním se nazývá přesazování semenáčků (jednoletých či dvouletých), za účelem rozvětvení kořenového systému.

Rudolf Hacker se svoji druhou ženou Marií

Lesmistr Hacker na honu v lesích u Hradce Králového (1915)

Pomník lesmistra Hackera, který byl přenesen do zahrady u vily po znárodnění školek

Vzpomínky paní Věry Hackerové na otce lesmistra Hackera

Jsem požádána mým synovcem Ing. Arch. K. B., abych napsala to, co vím o rodině jeho matky H. B⁶. Chci obzvláště vyzvednout osobnost mého otce lesmistra Rudolfa Hackera⁷. Narodil se 4. 11. 1859 v Zelči u Tábora, jako syn lesmistra Karla Hackera (narozen 17. 12. 1816 a zemřel kolem roku 1890) a Anny (narodila se 7. 3. 1825 a zemřela asi kolem roku 1890), rodem z Urbanidesů (velká hrobka na hřbitově v Benešově u Prahy rodiny Urbanidesů). Byl z početné rodiny a jeho sourozenci byli:

Julie – neprovdaná

Karel – hospodářský správce

Anna – provdaná Vításková v Brandýse nad Labem

Antonín – neženatý ředitel berního úřadu ve Veselí nad Lužnicí

Rudolf – lesmistr – můj otec

Rezi – provdaná Párysová ve mlýně Smilov u Benešova

Zdenka – provdaná Weinzetlová, ředitel cukrovaru

František – hospodářský správce

Marie – provdaná Hromádková – poštmistr v Počernicích

Můj dědeček Karel Hacker ze Zelče odešel a přišel jako lesmistr na velkostatek Lobkovický do Konopiště u Benešova. Tam chodil tatínek do gymnázia a z kvarty odešel na střední lesnickou školu v Bělé pod Bezdězem⁸ a odtamtud jako devatenáctiletý do praxe. Začíná psát deník⁹, originál má F. Dvořáčková, Hradec Králové. Mnoho času věnoval pěstění lesní sadby a studiu, jak drobnými pomůckami a zkonstruováním stroje na setí¹⁰ a přesazování sadby, tak by zjednodušil výsadbu mladých stromků v lesních školkách.

Oženil se asi 1886 do Chudoslavic u Litoměřic s Marií Ducekovou (narozená 1867), dcerou lesního inspektora pro Čechy Jindřicha Duceho. Měli děti: syna Jindřicha (zemřel na zápal plic, tatínek na něho často vzpomínal), dceru Marii (zemřela jako kojeneček), dceru Miladu (30. 8. 1890 -1973, provdanou Rakušanovou), syna Rudolfa (narozen 1893, nevrátil se 1918 z I. světové války) a dceru Hedu (narozena 30. 3. 1897, provdaná Bubeníčková). Maminka jejich zemřela 10. dubna 1897 a tatínek zůstává se třemi dětmi sám. Oženil se po druhé 1899 s Marií z Prahy, rozenou Jelínkovou, mojí maminkou. Měli děti: Marii (1901-1907, zemřela na ochablost srdce po záškrtu), Věru (narozenou 18. 7. 1902, provdanou Mayerovou) a Františku (narozenou 15. 3. 1904, provdanou Dvořáčkovou).

6 H. B. – Heda Bubeníčková.

7 Rodina Hackerová pocházela ze severozápadních Čech. Nejstarší předek, Jakub Hacker, byl hospodářským správcem v Chýši (Karlovarský kraj).

8 Před nástupem na lesnickou školu absolvoval roční praxi u svého otce.

9 Podrobný deník si vedl v letech 1878 – 1893. Publikoval jej RAKUŠAN, C.: Deník lesmistra Rudolfa Hackera, zakladatele mechanizace lesního školkařství. In: *Vědecké práce zemědělského muzea* 19, Praha 1979.

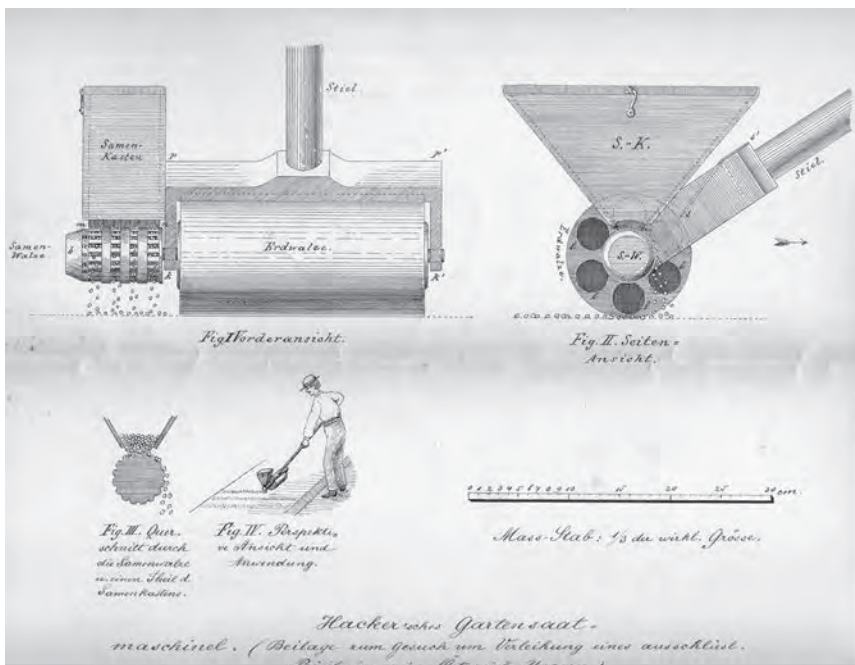
10 V roce 1886 sestavil Hacker secí strojek pro školky i les a současně konstruoval secí prkénko k vytlačování vypouklých rýh.

Všechny, své drahé mrtvé, tatínek převezl do vybudované hrobky na Pouchovský hřbitov u Hradce Králové. Svoji druhou ženu Marii si přivedl do Malé Dobré u Kladna, na císařský velkostatek. Myšlenkou založit svůj vlastní školkařský závod se zabýval neustále. Když jednou s maminkou v letní podvečer stál venku, tatínek povídá: „Na takové rovině bych si přál založit lesní školky. Jakmile se uvolní místo lesmistra na Hradecku, půjdu tam. Je tam všude lehká, písččná půda a v ní to dobře poroste“. A také se stalo. Uvolnilo se místo v Cerekvici u Hořic, asi 30km od Hradce. Otec se tam s rodinou přestěhoval a koupil v 1904 první pole¹¹ na katastru pouchovském, asi 3km od Hradce Králové. Do penze hned nešel. Obhospodařování svěřil panu nadlesnímu Rückovi¹², kterého znal a který žil v Hradci na penzi. Ten po 2 letech zemřel, tatínek odešel do penze a se šesti dětmi se odstěhoval do Hradce na Příkopy proti hradeckým školkám v roce 1906. Otec byl již churav, neboť dostal cukrovku a udržoval se jen dietou a téměř každoročním léčením v Karlových Varech. Tam za ním na 3 – 4 dni zajela maminka a odtamtud asi třikrát před I. světovou válkou jeli asi na 10 dní do Švýcar, které se rodičům velmi líbily, tatínkovi obzvlášť po stránce lesnické. Tatínek s úspěchem pěstuje „svoje“ stromky, vše každoročně prodal a přikupoval další pole. Ovšem peníze před založením závodu, asi 20 000 rakouských korun získal prodejem svých strojů na setí a přesazování neboli přeškolkování sazenic¹³.

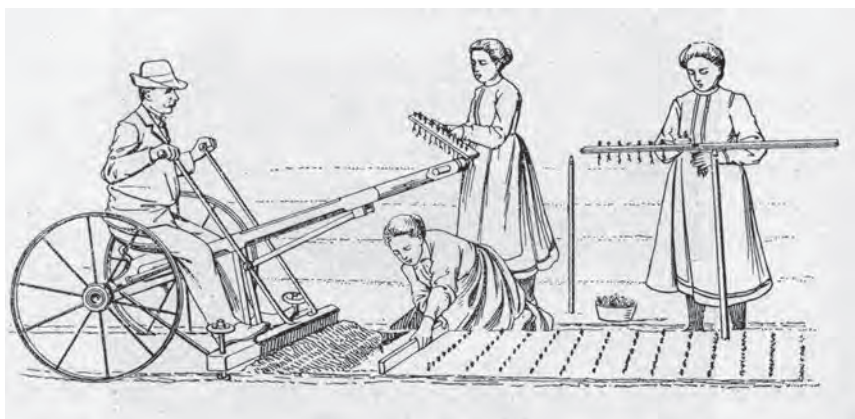
11 Průvodce lesními školkami c. a. k. lesmistra Rud. Hackera ku návštěvě České lesnické jednoty dne 2. srpna 1910: „Půdní poměry těchto školek jsou sice příznivé, avšak méně příznivé jsou poměry klimatické. Sadba zdejší jest vysazena v létě největším parnům (často 32°C ve stínu) a suchému vzduchu, v zimě však, poněvadž zpravidla vydatnější sněhová pokrývka chybí, opět nekrutějším holomrazům, tak že lze ji právem nazvatí otužilejší, než sadbou z krajín přímořských, neb sadbu chráněnou pravidelně sněhovou pokrývkou před extrémní zimou.“

12 Hacker jako c. k. lesmistr nemohl vést lesní podnik, proto jeho vedení svěřil lesmistrovi v. v. Josefovi Rückovi. Proto první dva ceníky sazenic nejsou na jméno Hacker. Po smrti Rücky převzal vedení školek sám.

13 Již od roku 1879 přemýšlel o sestavení konstrukce školkovacího stroje, do kterého by se sazenice zavěšovaly volně do sázidel, aby se mohly najednou, v celé řadě vysadit do rýhy na záhonu. Po třech letech byl sestaven a vyzkoušen první funkční model se čtyřmi nízkými koly a popojíždělo se s ním při práci otáčením kliky. V roce 1887 provedl zásadní změnu konstrukce tím, že stroj předělal na dvoukolkou. Oj se opírá uprostřed o příčné dřevo, které je drženo nad záhonem po každé straně silným šroubem stojícím na pěšině. Na horní část oje jsou zavěšeny silné železné hrábě, kterými se vyhrábne brázda po celé šířce záhonu brázdu. Na kraj brázdy položí dělník sázedlo naplněné sazenicemi tak, že kořínky visí do brázdy. Následně je dělník pomocí hrabí zahrne zemí a přímáčkne, popojede zpět o řádkovou vzdálenost a vyhrábne novou brázdu. Po přihnutí země vypustí dělník pokladačka sazenice ze sázedla překlopením. Plnění sázedel obstarávají dělnice, kterým se říká zavěšovačky.

Strojek na seti

Školkovací stroj

Tyto stroje měl tatínek patentovány¹⁴ a prodávaly se do celé Evropy a dodnes, jak mně říkají lesníci, není nic lepšího. V roce 1910 vystavil podle návrhu stavitele Rejchese velkou vilu¹⁵, již zcela moderní a to s tekoucí vodou do všech pěti ložnic v prvním patře a ústředním topením na koks. Jako byl otec ve všem velkorysým, tedy i v této stavbě. Stála 48 000 rakouských korun. Bylo osm pokojů, dva z nich po 44m². Tam jsme se přestěhovali 17. října 1910. Teprve v roce 1976 ji děti prodaly, poměry je k tomu donutily.

Jako výborný odborník je znám všude, což dotvrzují články o otci v lesnických časopisech a v knize Velké vzory našeho lesnictví¹⁶ a též zmínka v Otově slovníku naučném. V roce asi 1912, byl pozván do Kanady, aby tam závod školkařský založil.¹⁷ Chtěla ho doprovázet jeho nejstarší dcera Milada. Ovšem doma neměl komu svěřit nejméně na dobu půl roku vlastní závod a maminka to též nepřipustila s ohledem na jeho chorobu. Tatínek přednášel odborně a též ve Vídni měl dvě přednášky, které v odborném světě měly velký ohlas. Já, jako dvacetiletá, jsem byla doporučena tehdy k známému lékaři krčnímu k tehdejšímu docentovi a profesoru Semanovi. Řekla jsem své jméno. On mně povídá: „Prosím, nejste dcerou pana lesmistra Hackera? Můj otec, který byl ve Vídni centrálním ředitelem u Laarische, o Vašem otci vypravoval, jaké odborné skvělé přednášky měl ve Vídni a jaký krásný závod si u Hradce Králového založil.“ Předem, než tatínek závod založil, jel s maminkou společně do Halsfenbecku u Hamburku. V lehkých písečných půdách u moře byly dva veliké závody, asi 80 tisíc ha. A téměř každý sedlák pěstoval stromky, snad je pěstuje dodnes. Tyto závody zásobovaly svým zbožím Evropu. Tatínek počítal tedy velmi prozíravě, že jeho závod postačí na zásobování tehdejšího Rakouska, což se také stalo. Jako 15letá jsem byla vyzvána paní profesorkou, abych měla takzvané řečnické cvičení a určila mně téma: O lesních školkách mého otce.¹⁸ Požádala jsem tatínka, aby mně pomohl a on mně odborné části nadiktoval. Tatínek byl výborným odborníkem, což ocenila vysoká škola lesnická v Brně a asi v roce 1929 postavila otci ve vzorné školce, která je ve školním statku, pomník. K jeho odhalení jsme byli pozváni. Je tam dosud.¹⁹

14 Rakousko-uherské patenty z roku 1882 a 1887.

15 Průvodce lesními školkami c.a.k. lesmistra Rud. Hackera ku návštěvě České lesnické jednoty dne 2. srpna 1910: „Při vstupu do školek při silnici stojí nalevo hospodářská budova s bytem dozorce, napravo rozestavený obytný dům s manipulačními prostorami. Postavením téhož přinesl majitel školek velkou finanční oběť, již však nebylo lze se vyhnouti, neb není možno tak rozsáhlé školky spravovati z větší vzdálenosti, obzvláště během jarního období.“

16 FRIČ, J.: *Velké vzory našeho lesnictví*, ČSAZV, 1958, str. 174 – 175.

17 Hacker byl pozván od profesora B. E. Fernowa, který v roce 1911 demonstroval na kanadské univerzitě v Torontu Hackerův školkovací stroj.

18 Podle referátu měly Hackerovy školky téměř 30ha a byly největším závodem toho druhu v Rakousku-Uhersku (rok 1917). V nabídce bylo okolo 100 druhů dřevin.

19 Pomník Rudolfa Hackera se nachází v Hackerově lesní školce v poleší Habrůvka Školního lesního podniku Masarykův les Křtiny Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně.

Pomník ve školce dnešního Školního lesního podniku Křtiny

*Rodina při odhalení pomníků v ŠLP Křtiny – v první řadě zprava
Milada Rakušanová, Františka Dvořáčková, Věra Mayerová, Robert Rakušan*

Tatínek byl nejen jako odborník, ale i jinak ve všech vlastnostech vynikající. Byl skutečným vlastencem, demokratem. Ve společnosti oblíbený, denně, mimo saissy,²⁰ chodil o jedné hodině odpoledne k Urbanovi do kavárny (dnes hotel Bystrica), kde se u „Ovalu“ scházela společnost pánů vzdělaných a pokrokových. Sledoval politiku a byl ostře zaměřen proti kněžím a Rakousku. Byl proto velmi špatně zapsán na tehdejší hejtmanský a hejtmán Smutný řekl za I. světové války: „Zavřu ho i s celou tou rebelantskou familií“. Jednoho dne za války šla Milada Jiráskovými sady a potkala náhodou úředníka z hejtmanský Dr. Trotla – Němce a on jí, aniž zastavil chůzi povídá: „Slečno, zítra v 6 hodin ráno bude u vás prohlídka“. Milada spěchala domů a tu se páliho vše, co bylo nebezpečné. Tatínek měl styky s Macharem a s Drtinou a byl napojen na protirakouský odboj. Pamatuji se velmi dobře, když za zimního únorového dne jsem šla ráno ze svého pokoje asi v 7 hodin, jak četníci vyhazovali knihy, ze dvou velkých knihoven, které byly na chodbě. Maminka trnula, aby otce nezavřeli, neboť při jeho chorobě by byl tatínek vězení nepřežil. Byl nejbližším přítelem MUDr. Klumpara, velkého lidumila, který ordinoval pro chudé zdarma, také ho denně navštěvoval v těžké chorobě, které podlehl. Dr. Klumpar, ač bez víry, jako otec, byl asi týden před smrtí navštíven hradeckým biskupem Doubravou, který jak řekl, mu šel poděkovat jménem chudiny. S tatínkem se u něho srazili a maminka řekla: „Jen ty dva Vaše obličej bych chtěla vidět“. Mně se stalo, když vikář přišel na visitaci na hodinu náboženství, že mně Dr. Augustin, velmi vzdělaný kněz, který nás učil, vyvolal. Vikář povídá: „To je ta Hackerová od toho Hackera“. Já to zaslechla a povídám: „ano“. Neodpověděla jsem a Dr. Augustin mne již nevyvolal, ač nás ve třídě bylo jen šestnáct.

Na začátku velké saissy se tatínek rozstona. Podlehl své zákeřné nemoci – cukrovce. Ač měl nejlepší ošetření, nebylo pomoci. Během týdne odešel a to v pondělí 23. února 1920 o půl šesté ráno v šedesáti letech. V pátek 27. února měl pohřeb. Smuteční čtyřspřežní vůz provázen kordonem lesníků, objel na rozloučenou vilu, a ač počasí bylo hrozné, bláto, déšť se sněhem, záplava lidí doprovodila otce asi půlhodiny pěšky na hřbitov. Kdekdo se sešel rozloučit s velkým člověkem, vysoce charakterním, v každém směru spolehlivým. Jak říkala maminka, ani jeden zeť mu nesahá ani po kůtek. Od hlavní hřbitovní brány byl nesen lesníky a po řečce spuštěn jimi do hrobu. Kněz ho nedoprovázel. Po létech, když jsem šla v roce 1945 se svou dcerou do tanečních, přišla ke mně dr. Tumlířová rodem Kuklova z Hradce Králové (její otec byl advokát) a povídá: „Vy jste Věra Hackerová?“ Ona byla starší než já a nepoznala jsem ji. Povídá: „Můj otec po smrti Vašeho tatínka, o nikom jiném denně nemluvil, než o něm“. Scházel té hradecké společnosti všade. Též otcův přítel, profesor Emil Fiala, po létech jsem ho potkala a on povídá: „Po vašem tatínkovi se mně stýská neustále, to byl ojediněle vzácný člověk, to byla osobnost“. A čím dál, tím víc si uvědomuji, že díky jeho genialitě, píli a pracovitosti, jsme celá rodina žili v blahobytu. Škoda, že jsem ho tak krátce užila, bylo mně sotva 18let, když mne opustil. Respektovali jsme ho všichni a ve všem. Byl vrozená energie a nebojácnost. Byl oblíben u svého dělnictva a v létě mu často na hrob nosili květiny. Vše je pryč, neodvratně odváto a často si říkám, nedovoluj si přepych vzpomínek. Tatínek zemřel a velké štěstí bylo, že Milada byla již provdána za lesmistra Roberta Rakušana. Ten se hned ujmul řízení závodu a to velmi úspěšně. Ten rok, co otec zemřel, byla veliká saissa, prodalo se 14 milionů sadby, práce v lesích byla zdržena, neboť za války v lese neměl, kdo pracovat. Víím, že tehdy přišel zástupce Živnobanky,

20 Saissa – sezona.

nabízel, že by závod koupili asi za 4 miliony korun, což se odřeklo, neboť v poslední vůli si otec přál, abychom hospodařili alespoň 4 roky. Ve svých padesáti letech měl otec vše v pořádku: poslední vůli i hrobku. Byl si své choroby velmi dobře vědom a já, jako devítiletá jsem s ním chodila po školkách a on mně řekl: Věruško, když já tu vilu s Vámi ještě užiji 10let, musím být osudu vděčný.“ Řekl mi vše, že budeme majitelkami a že se budeme muset starat. A já povídám: „A jak to my jednou zařídíme?“ Tatínek odpověděl: „To si budete muset řešit zase vy!“ Jak víte, vyřešilo se to velmi jednoduše. Závod vyvlastnili s tím, že se tam dále školky povedou. Zatím, dnes na 20ha u vily je město Hradec Králové - sever. Byl to krásný pohled z prvního patra vily na to vše, obzvlášť když Robert rozšířil pěstování exot, hlavně stříbrného smrku, hned na poli u vily asi na 2ha. Když bylo jasno, byl z východního okna pohled na Orlické hory, ze severního okna na Krkonoše. Lépe nevzpomínat!

A jaká byla moje maminka? Velmi vzdělaná, výborně absolvovala vyšší dívčí a měla státnice z němčiny a francouzštiny, tyto řeči vyučovala a tatínkovi cizí korespondenci vedla. Jak mě nedávno řekla moje spolužačka, mamince po Hradci říkali „vzácná paní“. Byla dvaadvacetkrát kmotrou a tedy rozdávala kudy chodila. Byla předobrou a štedrou babičkou. Měla svoje vnučata velmi ráda, a když těžce ochuravěla (raněna mrtvicí) a téměř nemluvila, povídá lékaři a mně velmi těžce: „Půjdu do Jindřišské ulice (na rohu byl velký obchod s hračkami), abych nakoupila dětem hračky.“ Volali jsme prof. Hennera, a když jsem ho mamince představila, těžce mu povídá: „Vy jste ošetřoval mého vnučka, kdyby něco potřeboval, starejte se o něj“. On: „Samozřejmě, dám mu vše ze svého nejlepšího vědění“. Jednalo se o Mirka, kterému s úspěchem provedl prof. Jirásek punkci míchy, a Milada s ním byla též v podolském sanatoriu. Maminka byla rodem Jelínková (narozena 8. 7. 1873) a zemřela v pondělí 5. února o půl deváté večer ve svých šedesáti letech. Množství lidí ji doprovodilo na poslední cestě Hradcem. Převezli jsme ji do pardubického krematoria, kde byla ihned zpopelněna. Při kremaci jsem byla, shrabala jsem osobně její popel a urnu jsme uložili do Pouchovské hrobky. Jak je mně milé, když od svých vrstevníků, po takové řadě let, slyším jen to nejlepší. Neustále denně na ně vzpomínám a děkuji jim za vše. V mém srdci neumřeli a v mé mysli žijí dosud.

Vy, vnuci a pravnucci, kteří žijete v Hradci Králové a v Praze, nezapomeňte někdy zajít na hřbitov v Pouchově a u hrobky zavzpomínat na Ty, kteří by Vás všechny měli rádi. Od kostela pár kroků k hlavnímu kříži, vpravo širokou cestou rovně na druhý hřbitov, u zdi doleva a tam v rohu najdete místo jejich posledního odpočinku, s pomníčkem vašeho velkého pradědečka.

Prameny a literatura

Archiv NZM, osobní fond Rudolf Hacker.

CHADT ŠEVĚTÍNSKÝ J. E.: *Dějiny lesů a lesnictví*, Písek 1913.

FRIČ, J.: *Velké vzory našeho lesnictví*, ČSAZV v Praze 1958.

RAKUŠAN, C.: *Deník lesmistra Rudolfa Hackera, zakladatele mechanizace lesního školkařství*. Vědecké práce zemědělského muzea 19 – 1980, Zemědělské muzeum ÚVTI FMZVŽ, Praha, 1979, s. 227-236.

„Paměti o životě a zašlé slávě vorařů na Vltavě“

Plavecká kronika Tomáše Sypala z Českých Budějovic

**„Memoirs of the life and lost glory of rafters
on the river Vltava“**

**Swimming Chronicle of Tomáš Sypal
from České Budějovice**

„Paměti o životě a zašlé slávě vorařů na Vltavě“ je název plavecké kroniky, kterou pro potřeby ohradského muzea sepsal v roce 1969 bývalý plavec Tomáš Sypal z Českých Budějovic. Tomáš Sypal, příslušník poslední plavecké generace, vzpomínal na léta 1929 – 1944, kdy plavil dříví na horní Vltavě z Vyššího Brodu do Prahy pro firmu Vojtěch Sladký z Plané nad Lužnicí. Popisuje stavbu a strojení vorů, způsob vyplácení peněz za jednotlivé druhy prací, plavecké zvyky a tradice a detailně líčí plaveckou trasu z Vyššího Brodu do Prahy. Kronika je cenným svědectvím o posledních letech vltavské voroplavby a jejím rychlém zániku.

„Memoirs of the life and lost glory of rafters on the river Vltava „ is the name of swimming chronicles, which a former swimmer Tomáš Sypal from České Budějovice wrote in 1969 for needs of the Museum of Ohrada. Tomáš Sypal, a member of the latest swimming generation, remembers the years 1929 - 1944 when he sailed wood on the top of the upper Vltava River from Vyšší Brod to Prague for a company of Vojtěch Sladký from Planá nad Lužnicí. He describes the construction and setting up rafts, the way of payment for various kinds of work, swimming habits and traditions, and in detail he recounts the swimming route from Vyšší Brod to Prague. The chronicle is a valuable testimony about the last years of the Vltava River rafting and its quick extinction.

Jedním ze svědků zániku vltavské voroplavy¹ ve 40. letech 20. století byl jihočeský plavec Tomáš Sypal, jenž své vzpomínky v roce 1969 zaznamenal do kroniky,² kterou napsal pro potřeby Muzea lesnictví, myslivosti a rybářství na loveckém zámku Ohrada v Hluboké nad Vltavou.

Tomáš Sypal se narodil roku 1910 v rodině, kde se voražské řemeslo předávalo z otce na syna. Plavcem byl jeho dědeček Matěj Sypal, který plavil dříví na Vltavě ještě po svých osmdesátých narozeninách.³ Plavcem byl rovněž jeho otec Josef, který v roce 1915 tragicky zahynul při navalování dříví na skladu v Českých Budějovicích. V rodinné tradici pokračoval nejen Tomáš Sypal, ale i několik jeho bratrů. Nejstarší bratr Bohumil⁴ složil v roce 1929 v poměrně mladém věku (27 let) vrátnské zkoušky a získal tak oprávnění řídit vor na úseku mezi Vyším Brodem a Prahou. V jeho tříčlenné partě se ještě v témže roce objevil i Tomáš Sypal. Někdy ve třicátých letech 20. století složil i Tomáš Sypal vrátnské zkoušky a založil si vlastní partu. Tomáš Sypal pracoval pro podnikatele Vojtěcha Sladkého z Plané nad Lužnicí. Podle vlastního tvrzení byl vrátným vůbec posledního voru, který plul na horní Vltavě na konci roku 1944. Na jaře 1945 ještě krátce vypomáhal na Nežárce, kde však voroplavba rovněž rychle zanikla.

V roce 1966 oslovila Sypalova staršího bratra Bohumila Československá televize s přáním, aby pro její potřeby vyrobil čtyřvorový pramen a splavil jej z Vyššího Brodu do Zátone.⁵ Členem party, která vor postavila a 20. dubna v roce 1966 splavila, byl i Tomáš Sypal. Koncem šedesátých let se Tomáše Sypala seznámil s vedoucím ohradského muzea inženýrem Miroslavem Landou,⁶

1 Nejstarší zmínky o voroplavbě na Vltavě pochází ze 14. století. V 16. století zásluhou rozkvětu obchodu se solí, jež se na vorech převážela, dosáhla voroplavba jednoho ze svých vrcholů. Hlavní význam vltavské voroplavy však od počátku spočíval v levné a poměrně bezpečné přepravě dříví z jihočeských lesních komplexů do Prahy. Největší rozmach voroplavy nastal ve druhé polovině 19. a na samém počátku 20. století. Nejvíce dříví, 593.770 m³, bylo splaveno v roce 1906, z čehož cca 35 – 45 % připadalo na Vltavu. Většina dříví nezůstávala v Praze, ale plavila se dále do Německa. Obrat nastal po první světové válce, kdy německé firmy ztratily o české dřevo zájem. Ve 20. letech se celkové množství splaveného dříví pohybovalo v průměru kolem 200.000 m³. Hospodářská krize ve 30. letech způsobila další propad, v roce 1932 bylo splaveno pouhých 64.711 m³. Během druhé světové války, v letech 1940 – 1942, důsledkem velkých polomů množství splaveného dříví stoupl. Po roce 1945 voroplavba rychle zanikla a to hned ze dvou důvodů. Za prvé, definitivně skončil vývoz českého plaveného dříví do Německa a za druhé, stavba Slapské přehrady uzavřela vorům cestu do Prahy. V následujícím období bylo dříví plaveno sporadicky a to pouze v souvislosti se stavbou přehrad. Poslední vltavské vory, jejichž plavba měla ještě nějaký praktický význam, vypluly snad 12. září 1960 na Orlickou přehradu. K historii vltavské voroplavy obecně SCHEUFLER, V. – ŠOLC, V.: *Voroplavba na jihočeských tocích*, Praha 1970; TÍŽ (1986): Já jsem plavec od vody, České Budějovice; ŠOLC, V.: *Povodí Vltavy*. Informační zpravodaj pro pracovníky povodí Vltavy 5, č. 3 – 4, 1980; ČÁKA, Jan: *Zmizelá Vltava*, Beroun 1997.

2 Svě vzpomínky Tomáš Sypal zaznamenával do linkovaného sešitu v pevných papírových deskách o rozměrech cca 30 x 22 cm. Popsáno je celkem 12 stran.

3 Vzpomínky na Matěje Sypala zaznamenal ve svých pamětech starší bratr Tomáše Sypala Bohumil: „*Pamatuji si ještě na našeho dědouška Matěje Sypala z doby, kdy mě bylo 5 – 6 roků. [...] Dědovi bylo tehdy 82 roků, když připloul z Vyššího Brodu na noc do Krumlova a spal u nás.*“ LANDA, M.: *Vory na Vltavě*, Sborníček prací členů Národopisného kroužku při Jihočeském muzeu, č. 38, 1981, s. 10.

4 Rovněž Bohumil Sypal sepsal své paměti. Jejich edici připravil LANDA, M. (1981): s. 10 – 58.

5 K experimentu z roku 1966 více Tamtéž, s. 43 – 46.

6 K osobnosti Miroslava Landy podrobněji NIKENDAY, A.: *Za Ing. Miroslavem Landou, CS., Obnovená tradice 17*, 2006, s. 32 an.

na jehož objednávku vyrobil pro muzejní sbírky model pramene⁷ a v roce 1969 sepsal zmíněnou kroniku. Zároveň Landu kontaktoval s bratrem Bohumilem. Miroslav Landa s Bohumilem Sypalem vymysleli mimořádně náročný projekt splavení posledního vltavského voru, který ve spolupráci s Československou televizí uskutečnili v červenci roku 1971.⁸ Smyslem projektu bylo původními technologiemi postavit a vystrojít 120 metrů dlouhý pramen přesně tak, jak to dělávali ve 30. a 40. letech. Pramen se následně pokusili splavit z Vyššího Brodu do Týna nad Vltavou. Plavba, jež započala 9. července, byla nakonec předčasně ukončena druhý den v Březí před Českými Budějovicemi, jelikož koryto Vltavy bylo dlouhodobě neudržované a další plavba již byla považována za riskantní. Přes dílčí neúspěch se projekt splavení posledního vltavského voru stal velkou regionální událostí a dodnes patří mezi nejnáročnější české muzejní experimenty vůbec. Podobně jako v roce 1966 byl i tentokrát důležitým členem party Bohumila Sypala jeho nejmladší bratr Tomáš. Epilogem za příběhem poslední plavby vltavských vorů se stalo natáčení televizní estrády „Plavali plavci“, jež se uskutečnilo 21. - 23. července 1971 ve staré plavecké hospodě „Na Pavláčce“ v Týně nad Vltavou za účasti celé party Bohumila Sypala. O něco později uspořádal pražský spolek Vltavan slavnost na Žofíně, v rámci které byli všichni členové party Bohumila Sypala jmenováni čestnými členy spolku.

Tomáš Sypal, příslušník poslední generace vltavských pramenářů, strávil poslední roky svého života v Českých Budějovicích – Mladém. Zemřel v únoru roku 1974 ve věku 64 let. Jeho starší bratr Bohumil, který ho o několik let přežil, na něj vzpomínal jako na „největšího klidáse.“⁹

Parta Bohumila Sypala během odpočinku na vazišti ve Vyšším Brodu. Tomáš Sypal třetí zprava, Bohumil Sypal první zprava, 7. červenec 1971.

7 310 cm dlouhý model šestivorového pramene je dosud uložen ve sbírkách NZM Ohrada. Tomáš Sypal muzeu dále věnoval několik autentických plaveckých rekvizit.

8 K splavení posledního vltavského voru SLABA, M. (2012): Splavení posledního vltavského voru. Příběh jedinečného muzejního experimentu z roku 1971, In: STEINOVÁ, Š. (ed.), *Z historie lesního dopravnictví*, Praha, s. 171 – 179.

9 LANDA (1981): s. 49.

Tomáš Sypal (vlevo) při práci s nebozozem. Vyšší Brod, 7. červenec 1971.

Tomáš Sypal (uprostřed) při válení klády. Vyšší Brod, 7. červenec 1971.

Tomáš Sypal na předáku u tzv. „pacholčího vesla.“ Rožmberk nad Vltavou, 9. červenec 1971.

Parta Bohumila Sypala z roku 1966. Bohumil Sypal sedí zcela vlevo, Tomáš Sypal stojí nad ním.

Tomáš Sypal.

Text kroniky Tomáše Sypala je přetištěn celý, bez jakýchkoliv zásadních úprav. (Pouze byly odstraněny některé pravopisné chyby, dále byla upravena interpunkce a rozepsány některé zkratky a číslovky.)

EDICE

Vorařské řemeslo a všechny jeho taje přecházely z generace na generaci už od poloviny 16. století, co se začínala Vltava splavňovat.¹⁰ Bylo to v rodinách. Táta byl vorař, stejně tak dědeček a pradědeček. Bydleli většinou blízko vody a kluci už jako malí špunti skákali na vory a měli radost, když si mohli zaveslovat na zadáku¹¹ a plavit ze šlajsny.¹² Byly i celé vesnice, kde v každé chalupě byl vorař. Měli většinou své chaloupky a malá polička jako vedlejší živobytí, což obstarávaly většinou ženy. Chlapi v zimě dělali v lese a zjara, jakmile odpluly ledy, stahovali se k řece.

V zimě se poráželo dříví, připravovaly podvaly¹³, sekaly a točily se houžve¹⁴ a šlahouny,¹⁵ které se pařily na ohni. Zároveň se nařezaly vořiny¹⁶ na na-

10 Dříví se na Vltavě plavilo již dříve, více poznámka pod čarou č. 1.

11 Zadák, poslední vorová tabule v prameni.

12 Šlajsna, propust v jezu.

13 Podval, též spinka, špalek nu svrchu vorové tabule, houžvemí připevněný ke krajnicím – krajním kládám ve vorové tabuli. Podval sloužil ke zpevnění vorové tabule.

14 Houžev, dřevěný „provaz“, houžve se vyráběly ze 40 – 50 cm dlouhých kmínků (nejčastěji ze smrkových a jedlových, ale též habrových, bukových, etc.) napařováním nad ohněm a následným kroucením na veřtatu.

15 Šlahoun, dlouhá dřevěná tyč, které je na slabším konci stočená do houžve – oka, sloužila k uvažování pramene ke břehu.

16 Vořina, pečlivě ohlazený 3 – 6 metrů dlouhý kmínek, nejčastěji smrkový (též jedlový, dubový, habrový, etc.), vořiny předurčovaly šířku jednotlivých vorových tabulí, na vořiny se navlékaly jednotlivé klády tvořící vorovou tabuli.

vlíkání a narážení tabulí. Z vořin se dělaly také sochory¹⁷ na odstrkování a zalavování pramenu¹⁸ a tyčky na háčky¹⁹. Klackům, kterými se válelo dříví, se říká drouhy. Dříví se plavilo od Vyššího Brodu až do Prahy, zpátky se jezdilo vlakem. Horší to měli naši dědové, kteří chodili z Prahy pěšky, když ještě nebyla železnice, nadcházeli si různými pěšinami a odpočívali si, když je svezl některý forman, a samozřejmě měli taky hlad a žízeň. V takovém případě je hospůdka milá, i když je začouzená, a z rázu²⁰ jim nezbylo nic. Proto jenom rození plavci zůstávali věrni svému povolání. Začátečníkům se říkalo nováčci. Byli mezi nimi všelijací chlapi, kteří si mysleli, že se pramenáři jenom vozí jako hokynáři.

Ku Praze je cesta dlouhá, stromkama je sázená, tak je to po silnici, ale po Vltavě je mnohem delší.²¹ Mnoho prudkých ohybů a různých překážek, nebezpečné úseky, přírodní živly, dešť a vítr trval někdy po celý ráz.

Na dolní Vltavě, kde již nebyly splavy, plavilo se někdy i v noci při měsíčku. V takových případech bývali voraři překvapeni zrádnou mlhou, většinou v takových úsecích, kde bylo třeba na plavbu dobře vidět.

120 – 130 m[etrů] dlouhý vor, a řádně naložený, nemohl proplout kdekoliv. Musel se vytáčet jako had stále svojí skulinou. V některých místech těsně okolo břehu, hned zase napříč a středem řeky, nebo po pravé straně, podle toho, jak se rýsovala plavba.

Nepozornost se nevyplácela. Hlavně při přepadu mlhou nesměl vrátný²² ztratit orientaci a zapaměti [musel] znát tok vody v místech, kudy právě projížděl. Bývaly to také úseky, kde se nedalo přistát ani vor zastavit. Například Bučilské proudy, tam byla mlha nejčastěji. Vidět nebylo nic, jenom bílá záplava, a slyšet [bylo] hukot vody narážející na velké balvany. Dvanáctimetrová vesla se nechala viset lehce do vody a cítem v ruce, podle toho, jak je proud bral, se vor řídil.

Sestavení voru nebylo tak docela lehké. Od Vyššího Brodu do Čes[kých] Budějovic musely vory vydržet velké nárazy, proto bylo nutno je pevně zpracovat. Klády se na předních koncích prosekávaly úzkými dlabačkami²³ a každá tabule široká zředu 3 – 5 m[etrů] se narazila na dvě vořiny. Na zadních patech²⁴ byla šířka 5 m[etrů] a prosekány takzvané žabky,²⁵ které se vrtaly nebozезem, aby se mohly navlékat houžve při vázání. Houžve byly smrkové nebo jedlové. Byl to vytrálý podrost v hustším houští, takže to byla vlastně probírka, která lesu prospěla. Po napaření na ohni a stočení se postavily do panáků jako obilí a nechaly [se]

17 Sochor, smrková nebo jedlová vyhlazená tyč sloužící k odpichování a řízení pramene. Sochory bývaly zpravidla na jednom konci okované.

18 Pramen, spojené vorové tabule.

19 Háček, hák, dlouhá dřevěná tyč se železným hákem používaná na vazišti k posouvání klád na vodní hladině.

20 Ráz, plavba pramene s jednou posádkou z vaziště na místo určení.

21 Podrobné mapy plavecké Vltavy jsou například v příloze publikace SCHEUFLER, V. – ŠOLC, V. (1986): s. 119 – 155; detailní popis úseku Týn nad Vltavou – Štěchovice před vybudováním vltavské kaskády podává ČÁKA, J. (1997), s. 173 – 321.

22 Vrátný, plavec, jenž složil vrátenské zkoušky a získal vrátenský patent, „kapitán“ voru, k původu slova viz poznámka pod čarou číslo 28.

23 Dlabačka, též kladařka nebo děrovka, sekyra se zobákovitě zahnutou úzkou čepelí.

24 Pata (pomnožné číslo středního rodu), přední a zadní konec vorové tabule.

25 Žabka, též skobka, otvor vysekaný sekerou, do kterého se zasadil nebozез.

řádně proschnout. Suché se ukládaly do kolny, kam mohl vzduch a hlavně aby na ně nepršelo. Takové houžve vydržely několik roků. Před vázáním se na noc namočily do vody a ráno byly jako živé. Když byla plavba v plném tempu, zpracovala jich jedna parta na dva kusy za jednu sezonu na 15.000 i více podle toho, jaké bylo dříví. Průměrně 300 až 350 na jeden štráf.²⁶ Za jednu useknutou houžev se platilo 15 h[alířů] a za stočení taky 15 h[alířů] za první republiky, v době okupace po 40 h[alířích]. Zručný dělník jich nasekal až 500, nebo stočil 400 denně.

Za plavbu se platilo buďto od rázu, nebo za pevné metry. Před okupací to bylo většinou od rázu. Za děrování a valbu dříví na vodu a sestavení tabulí měli domácí plavci, kteří bydleli ve Vyšším Brodě, 2.50 Kčs na hodinu a cizí plavci 4 Kčs. Přístrojení voru, vázání, sekání vesel a naložení nákladu se již počítalo do rázu. Za náklad se platilo 6 Kčs za jeden pevný m[etr]. To měli všichni stejně. Plavci [měli] za ráz 400 Kčs a vrátný, to byl řidič voru a zároveň parták, 500 Kčs. Proto domácí plavci neradi váleli. Za 2.50 Kčs to bylo tak sotva na pivo.

Většinou váleli tamní usedlíci, Němci, kteří tam tenkrát bydleli a plavci při příjezdu z Prahy mívali hotové tabule na vodě. Strojení potom trvalo dva dny a plavba při normálním průběhu pět až šest dní do Prahy. Při nízkém stavu vody a na podzim, kdy byly krátké dny, býval příplatek podle smlouvy, která se dělala vždy na jaře. V době války byla plavba dlouhého dříví v plném tempu. Z Vyššího Brodu jí bylo málo. Hodně dřeva bylo pod Krumlovem, U Trojice, ve Zlaté Koruně a na skladě Ovčín pod Dívčím Kámenem u Plánských. Pod Krumlovem a na Ovčíně to bylo dříví schwarcenbergské pro nějakou větší firmu v Sasku a dopravu řídil Vojtěch Sladký, bývalý majitel soukromé voroplavby z Vyššího Brodu a pily v Černé na Šumavě.

Bylo toho kolem 20.000 pevných metrů a ploulo se pod firmou Vojtěch Sladký, Planá nad Lužnicí, po čtyřech kusech najednou, dvanáctičlennou partou v létech 1941 a 1942:

Vrátný: Bohumil Sypal,
Tomáš Sypal,
Jan Fišer
Jan Dědič

plavci: Jan Joza a Frant[íšek] Klouda mladší
Jan Mašek a Josef Pecha
Frant[íšek] Tríska a Josef Štěpka
Frant[íšek] Klouda st[arší] a Václav Laur

Ve Zlaté Koruně bylo dříví firmy Johan Rieger z Českých Budějovic do konce sezony r[oku] 1944, v kterémžto roce plavba dříví na horní Vltavě definitivně skončila. I zde se vystřídal několik plavců a ke konci roku už se plul ze Zlaté Koruny vždy jen jediný pramen. Byli to: Josef Sypal, Josef Remiš, Tomáš Sypal, Frant[íšek] Sypal, Jan Tlačil, Frant[íšek] Mašek, Jan Mašek st[arší], Frant[íšek] Láf a Tomáš Klimeš.

Poslední pramen z horní Vltavy pluli ze Zlaté Koruny Tomáš Sypal s bratrem Josefem a Tomášem Klimešem na konci listopadu r[oku] 1944.

Po celou dobu války se platilo za plavbu nad Budějovicemi stále stejně. Za kompletní práci i plavbu až do Prahy 45 Kč za pevný metr. Kromě toho bylo povoleno přiložit z pily Hluboká – Zámostí pro firmu Schwarcenberg tolik řeziva, kolik mohly vory uvést, podle síly spodku a podle stavu vody rovněž 45 Kč za jeden kubík. Na řece Malši skončila voroplavba již před válkou a někteří buquoyští

26 Štráf, spojené vorové tabule se v některých případech nenazývaly pramen, nýbrž štráf, teprve spojením dvou štráfů vznikla větší plavební jednotka - pramen.

prameňáci se dali do party na horní Vltavu, říkalo se jim hraběcí plavci.

Nebylo-li navezeno dříví na skladě, nebo při volném čase, vypomáhalo se mimo vlastní plavbu i jiným firmám, nejvíce nad Purkarcem, kde bylo stále dříví dost u Schwarzenberga. Bylo to knížecí dříví, polesí Poněšice. Býval tam v roce 1943 pan nadlesní Merc a zdravilo se „Lesu zdar.“ Všem plavcům se ten pozdrav líbil. Tak ubíhaly roky jeden za druhým. Přes zimu příprava a zjara, jakmile odpluly ledy, se říkalo: „Černá už se oteřila.“ Daly se party dohromady a začala valba na vodu. Ženy připravily rance nebo brašny a hrnce na cestu. Nezapomněly samozřejmě na svůj přiměřený finanční podíl, aby chlapi všechno nepromazali. Nastalo krátký rozloučení. „Vraťte se brzy, ať se vám nic nestane a hlavně budete hodný.“ Ti co byli svobodní, se loučili víckrát. Vždy při prvním jarním rázu bývalo zvykem pořádně zapít novou vodu. Zaměstnavatel²⁷ dával partě 200 nebo 300 korun, podle toho, jakou měl náladu. Když zapomněl on, nezapomněli plavci připomenout.

„Pane šéf, jak to bude s novou vodou?“

Věděl dobře, že plavci nezapomenou. Usmál se a prohodil: „Vy bando plavecká.“ A zaplatil. „Tak a ať se Vám ta plavba daří.“ Příplatek na novou vodu se neděлил. Byly to peníze určené na oslavu prvního rázu, to znamená, na prvním noclehu je společně užít. V hospůdce u Hudrů ve Vyšším Brodě si dal ještě každý paňáka, vyhradila se první šlajsna,²⁸ vesla do ruky a už byli plavci ve svém živlu. Těch šlajsen neboli vorových propustí bylo první den dvanáct a všechny se musely vyhradit: Vyšší Brod, Horní Mlýn, Rožmberk horní a dolní, Zátoň, Pečky, v Českém Krumlově 6x: Přádělna, na Rechlich, Vocílka, Kasárenská, Zámecká a u Poráků. Nejostřejší zákruty byly pod Rožmberkem a to třetí ohyb pod horou. Pod Krumlovem v Rozcipu.²⁹ Pod Černíčí je v krásném údolí vesnička Rájov a to bylo místo prvního noclehu v hostinci u Josefa Perníka. Nad splavem byl plavecký stan. Ve velkých kamenných kvádrech byly zabetonovány železné kruhy, do kterých se vory uvazovaly. Po plavecku se říkalo: „Budeme chytat.“ Při příchodu do plavecké hospůdky bylo již vžitým zvykem, že bez řeči hostinský nebo paní hostinská přinesla láhev dobrého likéru a plavci pěkně v řadě šli k přijímání. Byla to většinou stoletá, zelená, říkalo se, že je zdravotní, z lesních bylin, a proto patří zvláště lesákům a plavcům. Ti starší vousáči se olizovali a dávali si dvakrát repete. Zvlášť, když jim nalejvala pěkná šenkýřka.

Po večeři byla nějaká ta debata o znovu přežití zimě, při tom se vypily nějaký piva a nálada se zvyšovala. Hostinský Josef Perník byl výborným muzikantem. Hrál tak krásně na harmoniku, že by se i kamen pohnul. Což potom plavci, když zapíjeli novou vodu. Zpívalo se:

„U Zborova na vršíčku“

„Do lesíčka na čekanou šel mladý myslivec“

„V háječku potůček dobře svou cestičku zná“

„Teče potůček bublavý, teče podél skály“

a všechny možný starý lidový písničky. „Vstávej má milá, už je den bílý“ se zpí-

27 Vojtěch Sladký.

28 Vyhradit šlajsnu, otevřít zahrazenou propust v jezu. Vorové propusti se uzavíraly dřevěnými hranoly, tzv. podlahami. Podlahám se souborně říkalo vrata. Pokud byla vrata zavřená, nad jezem se zdržovala voda. Plavci si museli vrata sami otevřít. Vrata otevřel „kapitán“ voru – vrátný za pomoci celé party. Po proplutí propustí vrata nezavírali, to byla povinnost mlynáře či jiného uživatele jezu.

29 Louka u Domoradic, kde se plavili koně.

valo až naposled. Potom se rozhodla na podlahu nějaká votýpka slámy a chlapi popadali jako mouchy. Přikryli se kabátama a chrápali, jako když se řeže dříví. Ráno bylo zvykem brzy vstávat. Třeba ještě za tmy, i když to bylo po tahu. Nikomu se nic neslevilo. Říkalo se, když umíš pít, musím umět taky dělat. Hostinský taky nikdy nezaspal a zase k snídani nalil každému podle chuti.

Kafe na horní Vltavě se nemohlo z té špinavé řeky vařit, proto každý rád něco vypil. Příští den se doplavilo přes třináct šlajsen do Purkarce. Všechny museli plavci vyhradit sami. Zlatá Koruna, Pozděraz, u Rybů, ve Březí, v Poříčí, Planá, Rožnov, České] Bu[dějovice] Papírna, Na vodárně, později regulací zrušena, u Havlíčkova mlýna, Suchomel, České Vrbné a Hluboká nad Vltavou. Regulací později nastaly změny u Papírny autom[atická] propust, u Dlouhého mostu a na Hluboké. V Českých Budějovicích u bývalého Havlíčkova mlýna, co je nyní slepé rameno, byla propust a hlavní řečiště, kudy vory proplouvaly. U kláštera bývala plavecká hospoda u Holerů „Na Růžku.“ Tam bývalo zvykem, i když to nebylo na noc, uvázat vory a zajít na oběd a obstarat nějaký nákup na cestu.

Někdy to dopadlo tak, že už se neplulo, až druhý den ráno. Pod Hlubokou byla plavba volnější, ty nejhorší úseky byly za sebou. V Purkarci se přespalo v hostinci u Rysů. Zatímco Tonda Rys se staral o dobrou obsluhu, starostlivá paní Rysová snesla všechny peřiny, aby nebyla plavcům zima, a takový noclehy byly vzácný, hlavně na podzim. Třetí den opět třináct šlajsen až na Podolsko. V Purkarci, u Buzků, Jaroslavice, Hněvkovice, třikrát Týn n[ad] Vltavou, Panská, Mostecká a u Benešů, Kořenská, Hladná na nové elektrárně, Rejzíkovi, Horní Lipovská, Dolní Lipovská a na Boudě. V Podolsku pod starým řetězovým mostem, na pravé straně, byla na 58. kilometru od Českých Budějovic hospoda u Charyparů. Byli to hodní lidé a plavci tam rádi přespávali.

Na čtvrtý den zbylo posledních šest šlajsen. Podolská, Saník, Červená, Letošnice, Žďákov a Podskalí. Všech dohromady bylo 44. Těsně před Červenskými proudy na 64. kilometru byl penzion a Pazourkova restaurace. Tam si nechávali plavci vyvést s pramicí dobrou stoletou a pivo. Zde také začínaly čarokrásné Červenské proudy. V první zatáčce trochu níže byl na pravé straně malý hřbitov. Prudký tok vody pod vysokými skalami místy porostlými lesem vytvářel úplně kouzlo. Největší ohyb byl v Zahořku,³⁰ říkalo se také Sochorské kroucení. Byl to jeden z nejkrásnějších úseků, sedm kilometrů dlouhý. Nad soutokem Vltavy s Otavou u Zvíkova na 72. kilometru se krčila pod skalkou malá hospůdka u starého Lávičky. Přes to, že byl zde prudší tok řeky, tatík Lávička vyvážel obětavě plavcům pivo a říkával: „Já vím chlapi, žízeň je zlá.“ Měl pravdu. Na vodě za parných letních dnů byla tak nevýslovná žízeň, že by se bez piva plout ani nemohlo. Sám podnikatel Rieger v posledních letech války žádal pro plavecké hospody větší příděl piva. Na 82. kilometru byl Žďákov a na levé straně Pavlíčkova restaurace, kde plavci taky rádi spávali. Pavlíček znal tolik anekdot, že bylo vždycky o zábavu postaráno. Pod Žďákovem krásný pohled na zámek Orlík, na Políčku starší již vdova, paní Mária, vyvážela plavcům láhvové pivo. Ti starší vousáči jí tykali a zdaleka již volali: „Pivóóó.“ Snad měli nějaké ty vzpomínky z mládí.

V Podskalíčku byla poslední šlajsna. Na Korcích kamenolomy, v Techniči³¹ [byl] náhon, na který při větším stavu vody to nebezpečně přitahovalo. Ve Zlákovcích na 97. kilometru po pravé straně byla Mezerů hospoda u Zvonu. Čas-

30 Zahořek, též Zahorsko, ostrý zákrut Vltavy s výrazným zúžením.

31 Úřední název dnes zatopené vesnice byl Těchnice.

to tam plavci spávali a volali na pivo. Pod Líšnicí v Solenicích, v malém domku pod skalkou, bydlel starý harmonikář Mařík se svou mladou družkou Růženkou, která měla hrozně ráda kameníky. Plavci na Maříka volali: „Pane Mařík, zahraj.“ Děda vyběhnul s harmonikou a hrál. Když mu plavci řekli, že budou spát na Šefrovně u Hodoušů, byl ve svém živlu a honem ho musela Růžena uvést s pramicí na vor. Radost měla i ona. Na Šefrovnu chodili i kameníci a Růžena zkrácenou cestou přes kopec přišla za starým taky. Vltava pod Solenicemi tvořila velkou podkovu, takže se pěšky přes kopec došlo na Šefrovnu dřív. Bylo to na 104. kilometru. V levotočivé zatáčce pod strání byla hospůdka u Hodoušů. Hodil se přední šrek,³² aby zpomalil rychlost, zadák³³ mávnul několikrát vopačinou,³⁴ vyskočil s lanem na břeh, uvázal ho do kruhu a Mařík již nedočkavě hlásil, že má žízeň, jestli mu plavci něco zaplatí. To bylo samozřejmé, že nebude hrát zadarmo. Zaplatili mu i kameníci. Zato Růžena jim dávala potajmu do kapes cigarety. Děda pil a hrál, až ho to zmožilo, a padnul jako brok. Někteří kameníci ho zlobili: „Kde máš Růženu?“ Mařík ji volal, potom plakal a nakonec usnul.

Rodina Hodoušů byla jedna z těch nejvzornějších, kteří se snažili plavcům vyhovět. Zvláště v době války měli velkou zásluhu a nezištně se starali o plavce, aby neměli hlad. To byli opravdoví dobří lidé, na které se nikdy nezapomíná. Ke konci války je sebralo gestapo pro domnělé přechovávání a několik dní byli mučeni. Po propuštění měli ještě navíc vykradenou domácnost.

Pátý den plavby ze Šefrovny započal obyčejně již ve dvě nebo tři hodiny ráno. Rozdělal se oheň a vařilo [se] vltavské kafe desinfikované rumem. Zde již měla řeka větší spád a počítalo se také ten den doplout až do Prahy. Kamýk byl na 111. kilometru. Říkalo se: „Do Kamejka krokem a s Kamejka skokem“. Krásné byly i divoké Bučilské proudy, asi čtyři kilometry dlouhé, ve Zvíroticích se volalo na dobrou řežabinku, přes Županovice byl rovněž větší spád, na Sejcích se volalo na pivo a na Moráni, to bylo na 145. kilometru, bylo třeba se zvláště posilnit na Svatojánské proudy.

Po levé straně byla hospůdka u Lojzy Vodrážky. Více než o 20 let mladší jeho obrovitá manželka byla obdařena obchodním duchem a dokázala na prudké vodě s pramicí obsloužit všechny plavce. Mimo toho pekla výběrný chléb a byla nejrychlejší počtářkou na celé trati. Zde na Moráni přespávalo mnoho plavců a ani jediný pramen neproplul na prázdno, z kterého by se nevolalo na pivo, cigarety, kořalku a všechno, co plavci potřebovali. Kousek níže byla ještě hospoda na Královské, po levé straně, ale pro plavce dost nevhodná. Prudký tok vody a špatné místo na chytání.³⁵ Když byla veliká žízeň, i zde také vyvezli pivo, anebo překvapila náhle bouře, tak plavci nouzově přistáli.

O Svatojánských proudech se vyprávělo, že před léty se naši předkové modlili hned zkraje u sv[atého] Jána a považovali je za nejvíce nebezpečné. Často tam také vory rozbili. Neměli [je] ještě tak důkladně zpracované a pluli se i kratší kusy s větší posádkou až po šesti lidech. Postupem času se nabývalo praxe a vory se dělaly delší. Z Vyššího Brodu byl předpis 120 m[etrů]. Vyšebrodští a Budějčáci hraběcí pluli po třech lidech, knížecí u Schwarzenberga po

32 Šrek, vorová brzda.

33 Zadák, v tomto významu plavec u vesla na zadním voru.

34 Vopačina, opačina, veslo na zadáku (poslední vorové tabuli) s obráceným listem proti proudu vody.

35 Chytat pramen, přivázat pramen ke břehu.

čtyřech. Čím prudší tok vody, tím větší požitek byl pro plavce a kilometry rychleji přibývaly. Ve Svatojánských proudech bylo různé pojmenování. U Slapu, kde větší vodou se plulo levou stranou, říkalo se, že je záslapní voda.³⁶ Normálně se plulo po pravé straně Slapu. Slap byla skála uprostřed řeky. Železný brod ve Strhaných byly největší peřeje, skála Mařenka. Žižkův brod, kde na skále se rýsoval Žižka na koni. Na Buku již byly proudy za sebou.

V roce 1943 byla dostavěna Štěchovická přehrada a bylo po romantice. Voda byla vydržena až k hotelu Záhoří a vory byly až k přehradě vlečeny remorkérem.

Ze Štěchovic až k přehradě druhé ve Vraném nad Jarovem, byly vory opět vlečeny remorkérem. Za přetáhnutí jednoho štráfu přes jedno jezero se platilo za války 150 Kč. Býval to úsek přibližně osm až deset kilometrů dlouhý a remorkér táhl třeba osm i deset kusů najednou i třeba jenom jednoho. Na Zbraslavi byl starý obchodník dřívím Šůla, který s pramicí přijížděl třeba i v noci k okolo plujícím vorům a kupoval od plavců zbytky palivového dřeva, které jim zbylo.

V Modřanech poslední přítok řeky Berounky z levé strany. Z Chuchle dolů už se plavci pomalu pakovali. Vory odevzdali buď na levé straně v Praze v háfnu³⁷ pod železničním mostem, většinou hajnému Štástkovi, nebo na pravé straně v Podolském přístavu hajnému Fišerovi. Tento přístav byl určen pro schwarzenberské dříví. Vlakem se z Prahy odjíždělo domů a znovu na jiný ráz. Tak to šlo vždy celé léto, někdy hůře, někdy lepší, podle toho, jak sloužilo počasí a voda.

Nebylo to vždy stejné. Při menším stavu vody trval ráz z Vyššího Brodu do Prahy třeba deset i více dní a vystřídaly se cestou noclehy za sezonu někdy všechny. V takovém případě se muselo více šetřit, aby nemusel jít některý plavec z Prahy pěšky, což by určitě bez peněz nevydržel.

Někdy líp a někdy hůře, to už byl takový úděl plavců. Plavba vorů trvala až do konce roku 1944, v některých úsecích ještě v roce 1945 až do konce druhé světové války. Ve druhé polovině měsíce dubna r[oku] 1945 nám zůstaly hotové vory na vodě řeky Nežárky, ve Stráži n[ad] Nežárkou. Byl jsem tam na výpomoc, protože na horní Vltavě už žádná plavba nebyla.

Hotové vory ve Stráži zůstaly na vodě a co s nimi stalo, nevím dosud. Bylo to dříví firmy Johan Rieger z Čes[kých] Budějovic a propadlo konfiskaci. Plavci se rozešli, každý jinam, a museli si najít novou obživu. Dnes už je jich opravdu málo naživu, ale přece si ještě rádi někdy vzpomenu na svůj bývalý úděl života. Někdy hodně veselý a jindy třeba hodně trpký. V některém roce byla skoro celou sezonu malá voda, takže se těch rázů dělalo méně. Jindy zase stále přšelo a vody bylo dost, například v roce 1940 a 1941. Podle počasí a stavu vody se také měnila nálada plavců. Dvacet čtyři roků se již dlouhé dříví neplave, ale pamětníci tohoto řemesla si často vzpomenu na všechno zlé i dobré. Jinak to v životě snad ani být nemůže, a proto bývalí plavci, pokud ještě žijí, stále vzpomínají.

V upomínku na zašlou slávu vorařů napsal pro státní muzeum v Hluboké n[ad] Vltavou bývalý vrátný voroplavby z Vyššího Brodu do Prahy Tomáš Sypal z Mladého, Novohradská č. 63, naproti nár[odnímu] podniku Chirana.

36 Termín „záslapní voda“ zobecněl a používal se pro označení vysoké vody. Více SCHEUFLER, V. – ŠOLC, V. (1970), s. 79.

37 Vorařský přístav na Císařské louce, který byl dán do provozu v roce 1901.

Prameny a literatura

ČÁKA, J.: *Zmizelá Vltava*, Beroun 1997.

LANDA, M.: *Vory na Vltavě*, Sborníček prací členů Národopisného kroužku při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 1981.

NIKENDAY, A.: Za Ing. Miroslavem Landou, CS., *Obnovená tradice 17*, 2006.

SCHEUFLER, V. – ŠOLC, V.: *Já jsem plavec od vody*, České Budějovice 1986.

SCHEUFLER, V. – ŠOLC, V.: *Voroplavba na jihočeských tocích*, Praha 1970.

ŠOLC, V.: *Povodí Vltavy*. Informační zpravodaj pro pracovníky povodí Vltavy 5, č. 3 – 4, 1980.

SLABA, M.: Splavení posledního vltavského voru. Příběh jedinečného muzejního experimentu z roku 1971, in: STEINOVÁ, Š. (ed.), *Z historie lesního dopravnictví*, Praha 2012.

Výtah Lesního umění podle Jiřího Ludvíka Hartiga

The Summary of Forest Art by George Ludwig Hartig

Příspěvek má představit zajímavý archivní dokument, který je deponován v archivu Národního zemědělského muzea Praha v rámci sbírky listin a rukopisů. Jedná se o rukopis „Výtah Lesního umění podle Jiřího Ludvíka Hartiga nejvyššího ředitele lesního v kraji Pruském atd. pro Emanuela Skočdopole ze dne 24. listopadu 1850,“¹ skládající se z 53 folií.

Contribution is to introduce an interesting archival document, which is deposited in the archives of the National Museum of Agriculture in Prague in the collection of documents and manuscripts. It is a manuscript „The Summary of Forest Art by George Ludwig Hartig supreme director of forestry in the Prussian region etc. for Emanuel Skočdopole from 24 November 1850, „consisting of 53 folios.

Zemský lesmistr Jiří Ludvík Hartig² (1764 – 1837) patřil ve své době k nejnámějším německým lesníkům, který napsal řadu lesnických a myslivec-

1 Archiv NZM, sbírka listin a rukopisů, inv. č. 1220, listopad, 24., 1850, Výtah *Lesního umění podle Jiřího Ludvíka Hartiga nejvyššího ředitele lesního v kraji Pruském atd. pro Emanuela Skočdopole.*

2 německý lesník, který po absolvování univerzitního studia v Giessenu (1785) vstoupil do lesnických služeb. V lesnickém světě se stal známým svým pojetím výchovy a obnovy lesních porostů. Je považován za zakladatele badenského maloplošného podrobného způsobu obnovy (Der badische Femelschlag). Ještě větší zásluhu si však získal svou prací na úseku hospodářské úpravy lesů jako jeden z tvůrců staťových soustav. Ve svém návodu k taxační a úpravnické práci (Anweisung zur Taxation der Forste oder zur Bestimmung des Holztrages, 1808) zdůraznil zásadu trvalosti, vyrovnanosti a nepřetržitosti těžby dřeva. Zabýval se též problematikou bonitace lesních porostů a způsobem stanovení doby obmýtní. V roce 1811 se stal vrchním zemským lesmistrem pro Prusko a docentem lesnických nauk na univerzitě v Berlíně. V r. 1831 vydal encyklopedické dílo *Die Forstwissenschaft nach ihrem ganzen Umfange in gedrängter Kürze. Ein Handbuch für Forstleute, Kameralisten und Waldbesitzer.*

kých spisů,³ mimo jiné roku 1808 „*Učebnici pro lesní a ty, kteří se jimi chtějí stát*“. Tento spis začal v roce 1817 překládat patrně v porozumění s lesmistrem Havelkou vlastenecký kněz a překladatel Dr. Josef Liboslav Ziegler, c. k. profesor bohosloví v Hradci Králové, později chrudimský děkan.⁴ Vilém Věnceslav Havelka⁵ si patrně sám netroufal na překlad, ale jak píše v úvodu ve vydání z roku 1823, sice pan profesor knihu přeložil, „*umělecké však předění a v seznamy lesovním a myslivcům obyčejné a vlastní já jsem v knihu uvedl, musiv s mnohými překážkami zápasiti, an dosud mnoho dokonalých slov lesnických, kterážby se nově zavedeným německým vyrovnala, češtině scházelo.*“⁶ V roce 1819 tedy vyšlo první vydání spisu, totiž díl I., obsahující přípravné a pomocné vědomosti o podmínkách stanovištních a o lesních dřevinách, v roce 1820 byl vydán díl II. o přirozené a umělé obnově lesa, o pěstění lesa a o lesní ostraže (ochraně) a v roce 1823 díl III. o lesním odhadu čili lesní taxaci, sklizni a druhování lesních plodin, dopravě dřeva a různým instrukcím se závěrem tehdy velmi oblíbeného pořadí prací v jednotlivých měsících. Titul knihy byl podle tehdejšího zvyku velmi dlouhý: „*Umění lesní podle Jiřího Ludvíga Hartiga, nejvyššího ředitele lesního v království Pruských zemí, královského rady Pruské říše a ouda mnohých německých a francouzských učených společností a jiných nejvýbornějších spisovatelů složené, s lesnictvím vlasteneckým dle vlastní zkušenosti srovnané a vlastním nákladem vydané od Věnceslava Havelky, Forstmistra Jeho Osvícenosti Rudolfa knížete z Colloredo-Mansfeldu etc. na panství Opočenském a císařského a královského lesního examinátora v Královéhradeckém kraji. Přeložil Josef Liboslav Ziegler, Baccalaureus písma svatého a císařský a královský profesor bohomluvectví pastýřského, řeči a literatury české v královském, krajském, prvním*

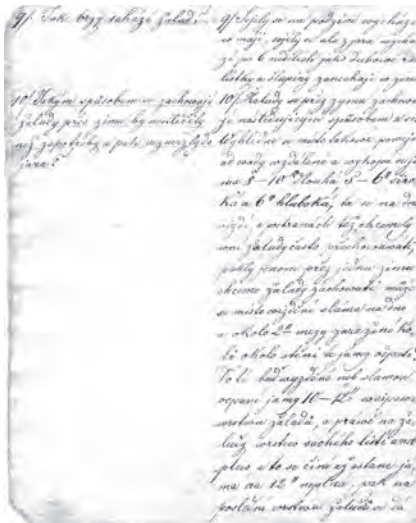
3 *Anweisung zur Holzzucht für Förster*. Marburg 1791; *Physicalische Versuche über das Verhältniß der Brennbarkeit der meisten deutschen Wald-Baum-Hölzer...etc.* 1794; *Anweisung zur Taxation der Forste oder zur Bestimmung des Holztrags der Wälder...etc.* Gießen 1795 [R] (Digitalisat der 2. Auflage 1804–1805; *Grundsätze der Forst-Direktion*. Hadamar: Neue Gelehrten Buchhandlung 1803; *Lehrbuch für Förster und die es werden wollen...etc.* Stuttgart 1808; *Lehrbuch für Jäger und die es werden wollen...etc.* (2 Teile), Stuttgart 1810/1812; *Kubiktabellen für geschnittene, beschlagene und runde Hölzer*. 1815; *Neue Instructionen für die Königlich-Preußischen Forst-Geometer und Forst-Taxatoren*. Berlin 1819; *Anleitung zur Forst- und Weidmanns-Sprache*. 2. Auflage, Stuttgart und Tübingen 1821; *Beitrag zur Lehre von der Ablösung der Holz-, Streu- und Weideservituten*. Berlin 1829; *Abhandlungen über interessante Gegenstände beim Forst- und Jagdwesen* (Hrsg.), Berlin 1830; *Die Forstwissenschaft in ihrem ganzen Umfange in gedrängter Kürze. Ein Handbuch für Forstleute, Kameralisten und Waldbesitzer*. Berlin 1831; *Forstliches und forstnaturwissenschaftliches Conversations-Lexikon*. Berlin 1834; *Lexikon für Jäger und Jagdfreunde oder waidmännisches Conversations-Lexikon*. 1836.

4 10. 7. 1782 – 23. 5. 1846.

5 Vilém Věnceslav Havelka se narodil v Hlušicích na Novobydžovsku v roce 1780. Je to autor jedné z prvních knih o lesnictví v českém písemnictví, lesmistr na opočenském panství Colloredo Mansfelda v Podorlíčí. Po studiích v Praze od roku 1802 byl nadlesním na c. k. panství vojenských vysloužilců v Hořicích, pak lesmistrem na panství colloredovském ve Smidarech, od roku 1809 v Opočně v Podorlíčí, kde roku 1847 zemřel. Vedle činnosti tzv. lesního examinátora, tj. úředně jmenovaného zkušebního komisaře, vynikl zejména jako upravovatel proslulého spisu německého lesmistra Ludvíka Hartiga.

6 HAVELKA, Vilém, Věnceslav: Vměň lesnj. Swazek prwnj, kterýž pripravowacy a pomocné wědomosti obsahue / podlé Giříjho Ludwjka Hartyga, ... a giných neyvýborněgssjch spisowatelů složené, s lesnictwjm wlastenským dle wlastnj zkussenosti srownané, a wlastnjm nákladem wydané od Wiljma Wěnceslawa Hawelky. 1. vyd., W Praze : W.W. Hawelka, 1823 (Frantissek Geřábek), 191 s.

věnném a pevném městě Králové Hradci nad Labem a Orlicí.“ Při úpravě vydání z roku 1823 spolupůsobil další významný český lesník Jan Jiří Nussbaumer, který pro tento spis popsal domácí druhy lesních dřevin a v roce 1849 uspořádal třetí vydání, které pak vyšlo nákladem České lesnické matice.

„Výtah Lesního umění“ vychází podle podrobné analýzy a srovnání prvního a druhého dílu z Hartigova díla. Muzejní rukopis má celkem 53 stran oproti originálu čítající celkem 640 stran. Konkrétně hned první část rukopisu popisuje dřeviny, což je identické s prvním dílem jak německého originálu,⁷ tak i Havelkova překladu.⁸ Jedná se o nejobsáhlejší část. Pojednává o šestnácti hlavních dřevinách, o nichž uvádí hlavní biologické údaje. Autor své otázky zapakuje u každé dřeviny, jen v některých nuancích se liší. Táže se, kolik druhů dané dřeviny existuje; kdy dřevina kvete; jak vypadá mužský a ženský květ; jak brzo uzrává plod; kdy se sejí semena; jak semena uskladnit, pokud to vůbec je možné; jak hluboko se seje; kdy plod uzraje; jaká půda je vhodná; kolik daná dřevina dorůstá. Celkem autor vznese u každé dřeviny 14 základních otázek. A tentýž počet odpovědí. Výtah se dále dělí na část o vysazování sazenic, o setí lesního semena, o vykazování pasek, o housenkách a mouchách o zahlazení tohoto hmyzu, opět vše uvedeno v otázkách a odpovědích.

Je však důležité si připomenout, že vůbec první česky napsaná odborná

7 Lehrbuch für Förster und die es werden wollen. Erster Band, Welcher die Vorbereitungs- und Hilfs-Wissenschaften enthält / von Georg Ludwig Hartig, Wien : Bey Chr. Gottfried Raulfus, 1814, s. 206.

8 Vměň lesnj. Swazek prwnj, kterýž pripravowacy a pomocné wědomosti obsahuge / podlé Giřjho Ludwjka Hartyg, ... a giných neywyborněgssjch spisowatelů složené, s lesnictwjm vlastenským dle wlastnj zkussenosti srownané, a wlastnjm nákladem wydané od Wiljma Wěncslawa Hawelky. 1. vyd., W Praze: W.W. Hawelka, 1823 (Frantissek Geřábek), 191 s; Vměň lesnj. Swazek druhj, který o drewnictwj a lesnj ostraze gedná / podlé Giřjho Ludwjka Hartyg, ... a giných neywyborněgssjch spisowatelů složené, s lesnictwjm vlastenským dle wlastnj zkussenosti srownané, a wlastnjm nákladem wydané od Wiljma Wěncslawa Hawelky.

kniha pro lesnické adepty vyšla pod taktovkou inspektora lichtenštejnských lesů v Čechách, černokosteleckého lesmistra Václava Eliáše Lenharta.⁹ Vydal ji v roce 1793 v německo-české verzi pod názvem „*Zkušené naučení k velmi potřebnému již za našich časů osetí lesův, ku kterému ještě jiná velmi užitečná naučení o povinnostech myslivce lesův dle zkušenosti dokonale hledicího přidána jsou.*“

Kniha, vytištěná švabachem, čítá celých 260 stránek, z nichž německá část zaujímá str. 1 – 132, česká 133 – 260; obsah obou částí je shodný. Lenhartova dedikace je věnována „*těm, kdož se chtějí vyučit lesnictví.*“¹⁰ Věřil tomu, že v důkladném odborném vzdělání především mladých lesníků dojde ke zlepšení stavu lesů. Proto je také psána formou otázek a odpovědí tak jako předkládaný rukopis archivu Národního zemědělského muzea „*Výťah Lesního umění podle Jiřího Ludvíka Hartiga.*“ Kniha je rozdělená do čtyř částí. První a nejobsáhlejší z nich pojednává o 16 nejdůležitějších dřevinách; otázky a odpovědi jsou v ní seřazeny podle stejného pořadí, takže čtenář mohl srovnávat vlastnosti dřevin. Druhá část doplňuje a někdy i opakuje poznatky a zásady, uvedené v části první. V poměrně stručné části třetí vysvětluje Lenhart druhování dříví a odhad krychlového obsahu a na příkladech uvádí výpočet ceny. Kniha je uzavřena kalendářním přehledem lesníkovy práce v jednotlivých měsících, který tvoří čtvrtou část knihy.

Ediční poznámka

„*Výťah Lesního umění podle Jiřího Ludvíka Hartiga*“ vznikl v roce 1850, kde bohužel nevíme. Ediční zásady vycházejí jednak ze současné praxe, vedené zásadou zachovat v nové grafice pokud možno všechny zvukové kvality původního textu, jednak ze čtenářského charakteru tohoto vydání. Originální text je napsán novogotickou kurzívou jedné velikosti. Kromě tradičních, pravidelných záměn (v – u, w – v apod.) přepisují v rámci transkripce textu grafém y podle dnešních pravidel na j. Odvozeniny s příponou –ny/–ný upravují podle dnešních pravidel. Ponechávám rozkolísané značení číslovek, řadové číslovky. Psaní i/y upravují podle dnešních pravidel tam, kde nedochází ke změně výslovnosti. Podle dnešních pravidel také přepisují znělé a neznělé souhlásky (zbirati – sbirati

9 Václava Eliáše Lenharta – narodil se 20. července 1744 v Bošovicích (okres Slavkov) jako syn tamějšího liechtensteinského myslivce Josefa Lenharta a jeho manželky Justiny. V letech 1762 – 1764 působil jako myslivecký mládenec v Dyjákovicích na liechtensteinském panství moravskokrumlovském, od roku 1764 byl osobním myslivcem knížete Emanuela Josefa Jana Liechtensteina a po jeho smrti roku 1771 přešel ve stejné funkci do služeb jeho syna Františka Josefa. Setrval v nich až do roku 1775, kdy byl přeložen do Čech na panství rumburské jako nadlesní ve Studánce, kde působil 12 let. Při reorganizaci lesní služby byl roku 1788 jako nadlesní jmenován přednostou lesního úřadu a inspekčním úředníkem s určením pracoviště v Kostelci nad Černými lesy; v roce 1790 byl jmenován lesmistrem. Lenhart je také spoluautorem liechtensteinské lesní intrukce z roku 1802, která je vlastně vrcholem liechtensteinských hospodářských instrukcí. Po schválení a vydání instrukce se začalo s hospodářskou úpravou lesů. Lenhart upravil ve svém služebním obvodu lesy rumburské a začal s úpravou lesů černokosteleckých, kterou však již nedokončil. Dne 1. května 1806 podlehl v Kostelci n. Č. I. epidemii.

10 LENHART, Václav Eliáš: *Zkušené naučení k velmi potřebnému již za našich časů osetí lesův, ku kterémuž ještě jiná velmi užitečná naučení o povinnostech myslivce lesův dle zkušenosti dokonale hledicího přidána jsou / ... na světlo vydané od Václava Eliáše Lenharta*; [Lenhartův originální text pro tisk připravil Ctirad Rakušan] Praha : Česká zemědělská univerzita, Lesnická fakulta a Školní lesní podnik : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta ; Brandýs n. Labem : Ústav pro hospodářskou úpravu lesa, 2003.

apod.) a předložky s a z. Distribuci předpon z- a vz-, odlišnou od dnešních pravidel, ponechávám pro její důslednost (zrůst, znik, vzcházet apod.). Ponechávám také dobové souhláskové skupiny (předce apod.). Rovněž zachovávám kolísání tvarů slovesa být (jsem/sem), infinitivů (připraviti/připravit) a dobové skloňování zájmena jenž. Do kvantity téměř nezasahuji, zvláštnosti oproti dnešnímu jazyku jsou v textu vesměs důsledně dodržovány. Ponechám proto tvary nikdy, podlé, vedlé či důsledné krácení samohlásky v kořenech infinitivů odvozených sloves – nasiti, vysiti vedle sít apod. Ponechávám také nepravidelně se vyskytující diftongizaci (vysejt, sejti, zejtra apod.) Hranice slov stanovuji podle současného pravopisu. Odděluji předložky psané dohromady se jménem (odedne – ode dne), morfém -li a tvary kondicionálu psané dohromady s předcházejícím slovem (moc-li – moc-li apod.). Kde je to možné, spojuji podle současných pravidel příslovečné spřežky (i hned - ihned, apod.) Interpunkci jsem upravila dle možností současné normy. Pokud jsou středník, dvojtečka či vykřičník na místě, kde bychom čekali čárku, měním je. V několika případech jsem změnila také hranici vět: tam kde byl otazník uprostřed souvětí, a tam, kde byla větná hranice stanovena v rozporu s významem i syntaxí. Ostatní členění textu ponechám beze změny.

EDICE

Výťah Lesního umění podle Jiřího Ludvíka Hartiga

*nejvyššího ředitele lesního v kraji Pruském atd. pro Emanuela Skočdopole
dne 24. listopadu 1850*

I. O dubu

1r

Otázka:

1. Kolikerý jest dub?
2. Kdy kvete dub zimní?
3. Kdy se a jakým způsobem ukáže květ?
4. Jak vyhlíží květ mužský a též ženský?
5. Jak brzo uzrávaje žalud?
6. V jakém čase je nejlépe žaludy seti?
7. Hodějí-li se žaludy když se na zimu sebírají k dalšímu zachování nežli do jara?
8. Jak hluboko se seje neb zakopá žalud?

Odp[ověď]:

1. Dub jest trojí: [1]zimní dub, [2]letní, [3]polední.
2. V polovici měsíce máje.
3. Květ se okáže zároveň s listím v máji, a sice mužský a ženský květ okáže se v dlouhých chomáčkách nelice z pupenů loňských výrazu.¹¹
4. Květ mužský vyhlíží v čas plodistvení jako zelenožlutý semenný prášek; ženský květ ale sedí jako malé načervenalé knoflíčky, chumelně v pažích listů.
5. Ke konci října opadá též v tom čase.
6. Ihned po uzrání žaludů se setí a neb zakopání žaludů nejlépe daří.
7. Na žádný pád ne. Jak se déle než do jara nechají zaschnout a zčernají a jsou nedostateční k setí.
8. Žalud se musí 1 – 3 coule¹² zemí přikrýti.

11 Výraz - výhon.

12 Coule - 2,47 cm.

2v

9. Jak brzy schází žalud?

9. Seje-li se na podzim, vychází v máji, sejí-li se ale z jara, vychází po 6 nedělích jako dubové ratolístky a šlupiny zanechají v zemi.

10. Jakým způsobem se zachovají žaludy přes zimu by neklíčily než zapotřeby a pak nezmrzly do jara?

10. Žaludy se přes zimu zachovají následujícím způsobem a sice: vyhlídne se místo takové povejš od vody vzdálené a vykopá se jáma 8 – 10 m dlouhá 5 – 6 široká a 6 hluboká. Ta se na dně vyzdí, a po stranách též chceme-li v ní žaludy často přechovávat, pak-li jenom přes jednu zimu chceme žaludy zachovat, může se místo vyzdění sláma na dno a okolo 2 mezi zaražené koly okolo stěny té jámy opatit. Do té buď vyzdění neb slamou ocpané jámy 10 – 12 vsypeme vrstvu žaludů, a právě na žaludy vrstev suchého listí aneb p[řew], a to se činí, až ostane jáma plná, pak na poslední vrstvu žaludů se dá

3r

zase suchý listí a pak přes to silné dané listí, sláma a pak na slámu prkna. Konečně se zahází hustě zemí, aby jako hrob vyhlížela, aby na ní mráz, ani déšť k žaludu proraziti nemohl. Ještě se můžou žaludy tím způsobem zachováti: Nechá se udělat železnými obruči pobity a do něho dírek navrtati, by mohla dobře do něho voda natécti, pak se vsype tolik žaludů do sudu, co vejde a zbední, a vpustí se se železnými řetězy do vody tak hluboko, aby ho mráz nedostihl. Ostatně se z jara vytáhne sud, a shledán, že žaludy výborně, a dle naší vůle klíčejí.

11. Jakou půdu miluje dub?

11. Zimní dub má rád s prstí¹³ a s pískem smíchanou, mírně vlahou, hluboko hlinovatou půdu. Nejbujnější roste na ovcodných rovinách v černé mastné půdě, nelibuje si mokrou, aneb písčitou, aneb

4v

velmi suchou zem, aneb vejšku. Když se žádného ovoce nelze dochovati.

12. Jakou dokonalost dosahuje v pohodlných případnostech dub?

12. Dub dosahuje dokonalost svou v roce 180 až do 200 let v kmeném lese,¹⁴ přitom ale neustále do síly roste.

13 S prstí - s hlínou.

14 Kmený les - vysokokmenný les.

13. Zda-li pak listnaté lesy od pařezů vyrážejí?

Všechn listnatý les od pařezů vyráží a živý les se jmenuje, pak se co 20 neb 30 letech s prospěchem k palivu porážeti muže, tj. v mírné půdě pařezné¹⁵ vrazí.

14. Jak dlouho jest za potřeby bychom dobrých výrazů dosáhly?

Jest za potřeby ze semen a vyrostlé listnaté lesy aneb okršlky¹⁶ nechat zestárnouti by dobrých výrazů dosáhly 20 nejvejš 40 let.

15. Jakou vlastnost jest pozorování o dubu letním?

B. Dub letní

Dub letní v té vlastnosti co dub zimní, jedině že z jara o 8 aneb více dní pučí a dřive kvete a pak ženský květ po dvou až do delších stopkách sedají, které

5r

při dozrání žaludů 1 i 3 coule.

Dlouhé a někdy i delší totiž šťopky bývají ostatně se dokládá, že dříví letního dubu v studených krajinách se nedaří, a že letní dub lehčí k štípání jest a též co dříví lehčí.

C. Dub polední

16. Jakou vlastnost má dub polední a oněm k pozorování jest?

16. Při dubu poledním je jedině to k pozorování, že zde v Čechách není k nalezení, nýbrž je v krajinách teplých, totiž v zemi uherských, rakouských a v tursku se vynachází, jest [k] nerozeznání od zdejších dubů, tím že jeho listí jest menší kloub a drobněji zařezané.

17. Jakou výšku dosáhne dub?

17. Dub dosáhne 80 [m] výšky a více.

II. O Buku

18. V kterém měsíci kvete buk?

18. Buk kvete v polovici maje.

19. Jak se prokáže mužský a ženský květ?

19. Mužský a ženský květ jest zároveň oddělen na jednom

6v

stromě mužský květ visí na tenkých a 2 coulu dlouhých chomáčkách a jest v nich mnoho přizloutle zeleného prachu; ženský květ vyhlíží jako draslavě bledě zelené špičaté knoflíčky.

20. Kdy jest zralé bukové semeno?

Bukové semeno jest zralé v říjnu a jest v měkce pichlavé skořapině. Ta se v dozrání rozpukne na čtvero a semeno neb bukvice vypadá.

21. Jak brzo se seje bukové semeno?

Bukové semeno se seje hned po uzrání a přikreje se 1-2 ze sypkou zemí schází časně z jara obyčejně v měsících máji.

15 Pařezné - pařeziny.

16 Okršlky - starší sazenice listnatých stromů.

22. Jakým způsobem se zachová semeno bukové neb bukvice do jara?

Bukové semeno se nejlépe zachová na tento způsob a sice vysypou se na sejpce tence a denně se jednou obrátí a to se tak dlouho činí, až na povrchu dokonalé oschnou. Pak se

7r

přikrejou střevíc¹⁷ z vnější slamou, aby nezmizly, a příliš nevyschly, tj. ten nejsprostší a nejužitečnější prostředek, ostatní prostředky jsou pracnější a né tak dobré.

23. Jakou půdu miluje buk?

Buk miluje půdu, s prstí a pískem, mírně vlhrou hlinovatou půdu. Mokrou a příliš těžkou zem nemiluje.

23. V kolikátém roce dosáhne buk dokonalost svou?

Buk dosáhne dokonalost svou v 120 až do 150 roků dá se v kmenném lese k hospodářské potřebě porážeti, buk jest obzvláště pro koláře na potřeby velmi potřebný.

24. Jakou ochranu potřebuje buk?

Buk potřebuje zvláštní ochranu, a sice chce několik let v stínu stát, a obzvláště v prvním roce, mrazu velmi citelní jsou, buk tedy musí mít ochranu proti mrazu a přílišnému parnu, sice jak přijde na

8v

mladý bouček mráz v prvním jaru, usmrtí jej i s kořeny.

III. O Javoru

25. Kolikerý jest javor?

Javor jest trojí, a sice javor obyčejný, klenka pak babka.

26. Kdy kvete obyčejný javor?

Obyčejný javor kvete v polovici máje pozele nale, kteří obojaudně¹⁸ a zvláštní mužský květy mají, a vyráží hned při pučení listů a visí a vyhlíží jako hrozníčky na dlouhých štopkách mezi sebou.

27. Jsou-li javory, které jen mužský květ nesou?

Takových je velmi málo, který jen mužský květ nesou.

28. V který čas uzrá semeno?

Semeno uzrá v měsíci říjnu, je ale jako hrách jen velké a rozplesklé se silným křídélkem, dvě zrna bývají na společné štopce srostlá blízko sebe.

29. Dá-li se semeno na delší čas zachovati?

Semeno se nechá na několik let zachovati, a sice vysype se na sýpku suchou, ne tuze

17 Střevíc - 12 palců (1 palec = 2,46 cm) 29,52 cm.

18 Obojaudně - obojetně.

9r

ztlusta, kde vítr táhne, tak kolik let vytrvá.

30. Jakou půdu miluje javor?

30. Javor miluje půdu s prstí a pískem, s kamínky smíšenou poněkud hluboké mírně vlhké. Nedaří se ale příliš v mokré sucho písčité půdě, nejlépe roste v rovinách na zimních stranách předhoří a dosáhne první velikosti, žene srdcový kořen a má pěkné rovné tělo. Dosáhne dokonalost svou v roku 120, mezi bukovým lesem jest výborné dřevo pro řemeslníky dřevní na potřeby dřevo vyhlíží pěkné bílé.

B. Klenka

31. Jak vyhlíží klenka?

31. Klenka jest letně zelený strom první velikosti.

32. Kdy kvete klenka?

32. Klenka kvete konec[em] dubna a vyskytá se dříve než listí a visí [na] co méně dlouhých rožničkách,¹⁹ a vydá semeno s kratšími křídélky a širšíma než-li při

10v

obyčejném javoru se všem ostatním jest k obyčejnému javoru srovnaná, semeno jest zralé konec[em] září.

C. Babka

33. Jaká jest babka neb babika?

33. Babika jest hodně zelený strom [dvoja]ké velikosti, a vyroste jen v příznivých okoličnostech ho zdejší kůra jest žlutě šedivá a kokrovatá, zvláště mladé výrazy jsou v kůru rozsedlé a brázdovaté.

34. Kdy kvete babika?

34. Babika kvete v pol[ovině] máje a květ vyhlíží nažloutle zelene, a semeno zrá v pol[ovině] října, a jest menší než při klence, kratší semínka obou srostlých křídélkách.

35. Jakou půdu miluje babka?

35. Babika miluje půdu s prstí smíchanou mírně vlhkou, a nedaří se v mokru, snese ale místo studené, bývá ale toliko jen keřem.

11r

V. O jílmě

36. Jak vyhlíží jíлма?

36. Jílma jest zelený strom jedné velikosti, má mnoho postraních kořenů a pěkné rovné tělo z mnoho snětěmy.

37. Kdy kvete jílma? 37. Jílma kvete ku konci března a z počátku dubna a květ vyskakuje před pučení[m] listů, sedí na potom chomáčkách na krátkých štopkách, mají hnědo šedivou beatu a jsou obojourné.
38. Kdy zrá semeno? 38. Semeno zrá ku konci máje a začátku června, jest $\frac{3}{4}$ dlouhou, a $\frac{2}{3}$ širokou, z předu rozšpičatěnou žlutozelenou kůžičkou obaleno[u], jak ale v té kůžičce zrnko je menší, než čočka, zmoučnatí, musí se semeno zdrhnouti, aby je vítr neodnesl. Semeno se seje hned po uzrání a neb z jara seje-li se z jara, schází pak po uzrání za 3 neděle.

12v

39. Jakou půdu miluje jílma? 39. Jílma miluje mírně vlahou lesní půdu s prstí a s pískem a kamínky smíšenou, nedaří se ale v mokru, a ani v vejhoru nejlépe roste v rovinách též i v prostředních horách a dosáhne dokonalosti své v roce 120 až do 150 (padesáti).
40. Zdali se může jílmové semeno zachovati? 40. Jílmové semeno déle se zachovati nechá, však ale mnoho z rostlin nedá, bídne je, když starší jest, nejlépe jest ho na zimu seti a neb příští jaro.

VI. O jasanu

41. Jak vyhlíží jasan? 41. Jasan jest letně zelený strom jedné velikosti, listí vyráží z černých poupat v pol[ině] máje a sedí více lístečků porůznu a neb od sebe.
42. V kterém čase kvete jasan? 42. Při jasanu vyskakují se květy před pučení listů ku konci dubna a neb začátku máje, květ vychází v kytkách z postraních poupat, ležících na

13r

43. V kterém čase uzrá semeno? 43. Semeno zrá v říjnu a jest dvojitý v kožce, vyhlíží do [.....da] dlouhé špičaté jádra a opadáva po odpadání listů obyčejně co listopadu a v prosinci.
44. Kdy se seje semeno? 44. Semeno se seje hned na podzim brzo po dozrání anebo příští jaro a přikreje se zemí $1\frac{1}{2}$ - 3 - 4 coule, seje-li se na podzim, schází za $1\frac{1}{2}$ leta, seje-li se z jara schází za rok.
45. Jakou půdu miluje jasan? 45. Jasan miluje s mastnou zemí a drobným kamením smíchanou půdu, trochu hlubokou a mírně vlhkou v mokré půdě nedaří se jasan.
46. V kterém čase dosáhne dokonalost svou? 46. Jasan dosáhne ve 120 roce dokonalost svou, bývá pěkným nesukovatým v kmenném však lese kmenem.

14v

47. Dá se jasanové semeno déle zachovati?

47. Jasanové semeno se déle zachovati dá a sice: Kolik let pak-li jej na sýpce ne tužé tlusté vysypeme, by na něj vždy povětrí foukalo a tím suché zachované bylo.

VI. O habru

48. Jak vyhlíží habr?

48. Habr jest letně zelený strom jedné velikosti, w plném neb kmenném lese vyroste v dobrých okoličnostech 60 – 80 zvěšší.

49. V kterém čase kvete habr?

49. Habr kvete hned s pučením listů v máji.

50. Jak vyhlíží květ a zda na jednom kmenu mužský a ženský květ jest?

50. Mužský a ženský květ oddělen na jednom kmenu a sice: mužský květ jest sypký, žlutě ryšavý, šupinatý 2 až dlouhé kočičky, ženský květ jest včas páření jen 1 – 1½ dlouhá, zelenými lístečky prorostlá kočička, z té vyroste velmi sypká otevřená kočička neb šištíčka složená z tenkých šupinek a na konci hranatý oříšek jest.

15r

51. V kterém čase zrání habrové semeno?

51. Habrové semeno zraje v říjnu, když listí spadává i se slupkou v spod s ním srostlou odletí.

52. Jak se shromáždí semeno?

Semeno se shromáždí pod habrem na plachtách prostřených a seje buďto hned, anebo příští jaro a přikreje se zemí na ¼ - ½.

53. Jak dlouho leží než-li seje?

53. Semeno habrové leží po prvním setí až půl-druhého léta a po druhém setí tj. jarním 1 rok, jen tehdaž seje se hned po uzrání, scházejí příští jaro některé habříčky.

54. Jak dlouho se semeno zachovati dá?

54. Jen do příštího jara neb z déle nechaného semena málo co ujde neb docela nic.

55. Jakou půdu miluje habr?

55. Habr miluje mastnou zemi s drobným kame-ním smíšenou, mírně vlhkou hlinovatou půdu.

56. V kolikátém roce dosáhne

56. Habr dosáhne dokonalosti

16v

své v 90 neb ta 120 let dá se porážeti, žije ale roste mnohem déle.

VII. O bříze

57. V kterém čase kvete bříza?

57. Bříza kvete a sice mužský květ se okáže hned na podzim z konečků ratolestí jako malinké na hnědé šištičky, až do času kvetení, totiž do konce dubna začátku máje sou z těch šištiček 1 a i 2 dlouhé hnědě zelené kočičky, které mnoho žlutého prášku mají; ženský květ, který se při pučení listů okazuje jest malý načervenalý třapeček, jehož když se spáří, brzy přibývá.

58. V kterém čase zrání březové semeno?

Březové semeno zraje zač: října jest $\frac{3}{4}$ dlouhá a $\frac{1}{4}$ tlustá šištička, a v té jest mnoho semena s dvěma křídélky, která se ještě dřív zimy s šupinkami rozlítají, jest pak také druh neb způsob

17r

bříz, kteréž poněkud dřívě kvete a semeno své již měsíce srpna k se zrání přivádí.

59. Jak se seje březové semeno?

59. Březové semeno se musí set na zimu, když se seje z jara neujde tak brzo, jako když na zimu setí jest, když se seje, nesmí se přes 10ty dál coulů zemí přikrýt.

60. Jakou ochranu potřebuje březové semeno k zachování přes zimu?

60. Březové semeno když semeno při konci září a neb na začátku října nashromáždí, tence se na sýpce vysype a často s nim míchá, a rukama mne, tím způsobem se k jaru zachová pak se musí starati by se z jara brzo selo, poněvadž starší semeno velmi málo z rostlin dává.

61. Jakou půdu miluje bříza?

Bříza miluje mastnou zemi s pískem, mírně vlhkou půdu, daří se také když půdě není příliš hubená, snese též i velmi vlhkou a také vyprahlou půdu též i v největších bažinách pěkné břízy nalézáme.

18v

62. Jaké dokonalosti dojde bříza?

V 60 roce v hustém kmenném lese se dá bříza porážeti. Pochybnost je zda bříza 100 let dočkati může, může se ale bříza, v mírné půdě a podnebí, co pařezné vyráží v 20ti až do 30ti let k palivu s prospěchem posekat.

VIII. O olši

63. Kolikerá jest olše?

63. Olše jest dvojí a sice, olše obyčejná a olše bílá.

64. Jak vyhlíží olše?

64. Olše vyhlíží co černě hnědý kůrou strom, letně zelený jedné velikosti, v prospěšných okolicnostech vyroste i 70 zvejší a ještě výš jest pěkný rovný kmen.

65. Zdalíž nese olše mužský a ženský květ na jednom kmenu?
65. Olše nese mužský i ženský květ na jednom kmenu a obojí se okáže již v letě v koncích nových výrazů, ačkoliv se teprve příští jaro rozvíjí.

19r

66. Kdy kvete olše?
66. Ku konci března a začátku dubna.
67. Jak vyhlíží mužský a ženský květ?
67. Mužský květ vyhlíží jako 1 ½ - 2 dlouhá kočička, sypká a rudé barvy mezi kterou žlutý prášek se leskne. Ženský květ jest v malých šupinatých šištičkách, které zprvu šedivou a v pozdní čas květu rudou barvu mají a do podzímka v malé šištičky jako lístkový ořech vyrostou.
68. Kdy zrá semeno olšové?
68. Semeno olšové zraje v začátku října jak se znamená, že semínko, které jako malá rozplesklá čočička vyhlíží a hnědé barvy v šiškách nabývá a moučnatí, hned se otrhatí může. Na to se dají šišky do mírného tepla a když otevřou, semeno točením v síti od šišek oddělíme.

20v

69. Dá se semeno olšové déle zachováti?
69. Semeno olšové se udrží několik let k seti, jestli se na začátku dobře přehazovalo, jest ale semeno vždy čerstvé lepe síti.
70. Jak se seje olšové semeno?
70. Olšové semeno se může sít hned na zimu, pak i též z jara na zimu seté semeno, kteréž přikryjeme kyprou zemí ¼ schází s počátku máje a z jara seté po zasetí za 5 i 6 neděl.
71. Jakou půdu miluje olše?
71. Olše miluje s mastnou zemí kyprou více vlhkou než suchou pudu, roste i v bažinách.
72. Jak brzo se může olše porážet a neb jak brzo své dokonalosti dojde?
72. V hustém kmenném lese se může v 60ti letech porážet a od pařezů vyhnané výrazy se můžou v mírné půdě na dříví k palivu v 15 až do 25 let porážet.

B. Olše bílá

73. Jak se dělí bílá olše od obyčejné?
73. Bílá olše se dělí jediné

21r

tím, že její kůra jest drobet hladší a bělejší, šištičky trochu větší a semeno zrá o 4 neděle časněji, tehdy ku konci září, ve vlhku se dobře nedaří, ale co suše lepe, než obyčejná olše, její dříví jest bílé a má trochu pevnější bytí než obyčejná olše, ostatní má vše bílá olše s obyčejnou společně.

IX. O lípě

74. Kolikerá jest lípa?

74. Lípa jest dvojí, letní a zimní.

75. Jaký strom jest lípa?

75. Lípa jest letně zelený strom jedné velikosti, bývá v dobrých okoličnostech v hustém lese pěkný štíhlý strom, dosáhne znamenité tloušťky a výšky, v širém ale velmi široce snětě své rozkládá.

76. V který čas kvete lípa?

76. Lípa kvete ku konci června. Všecky lípy nesou obojourný květy sirkové barvy a sedí jich více

22v

pohromadě na společné stopce v jímžto v prostředku kropičkovatý zeleně žlutý příkrývací listěček jest.

77. Kdy zraje semeno lípové?

77. Semeno lípové zraje w měsíci říjnu, jest zakulaceně našpičatělé u velikosti silného hráchů obalené hraničkou, někdy čtverdílnou, kteráž teprve poukne. Když semeno se sklíčí, hranička toliko jednom jedna jadýrko a chuti ořechové má. K tlačení oleje ty jadérka býti mohou.

78. Jak se seje semeno lípové?

78. Semeno lípové se seje hned po uzrání, anebo až z jara a kreje se zemí $\frac{1}{4}$, seje-li se na zimu vychází příští jaro, seje-li se z jara vychází za 6 neděl po zasetí.

79. Jakou půdu miluje lípa?

79. Lípa miluje dobrou, né tuhou, mírně vlhkou půdu a roste i v studeném podnebí, v hustém i v studeném podnebí, v hustém lese dospěje za 90 let – jest však více let živa, bývá převelmi silná.

23r

B. Lípa zimní

80. Jak se rozeznává lípa zimní od letní?

80. Lípa zimní se rozeznává od lípy letní tím, že mladé výrazy nejsou tak červené, nýbrž více zelené hnědé; později pučící listí jest o třetiny a často o polovici menší, květ se okáže o 8 dní později, obyčejně teprv měsíce července a jest dle žlutý a semeno jest mnohem menší a pětídílnou hraničkou obalenou, pak váha její roste a její dříví jest proto pevnější nežli letní lípy ostatně se srovnává z letní lípou.

X. O osice

81. Jakou vlastnost má osika neb třesutý topol?

81. Osika jest letně zelený strom jedné velikosti. V okoličnostech prospěšných vyrostá 60 i 80 zvejší a porůznu bývá ještě tišší.

82. Kdy kvete osika?

82. Osika kvete dřív, když se z jara oteplí, než listí pučí mužské a ženské květy jsou šupinaté

24v

kočičky, velmi sypký mužský květ po spaření opadá, ženský ale bílím chmejším osazené semínka v máji uzrají, jež vítr daleko zanesou.

83. Jak se seje semeno osikové?

83. Osikové semeno chceme-li sít, musí se hned po dozrání seti a semeno zemí se nesmí přikryti nýbrž jen promíchat a mladistvé osičky vycházejí za 4 i 5 neděl z jara.

84. Jakou půdu miluje osika?

84. Osika miluje z mastnou zemí a pískem promíchanou, ne tuze tuhou, mírně vlhkou půdu daří se v každé půdě, není-li jen příliš mokrá nejlépe roste v rovinách i prostředních horách.

85. Jaké dokonalosti dosáhne osika?

25r

O Jeřábu

86. Jakou vlastnost má jeřáb?

86. Jeřáb jest letně zelený strom dvojaké velikosti.

87. Kdy kvete jeřáb?

87. Jeřáb kvete bíle a obojourně, pučí v měsíci máji v kotoučích a mají pejířité šťopky. V září dozrávající jeřabiny, jsou červené velikostí bohatého hrachu.

88. Jak se seje jeřábové semeno?

88. Semeno jeřábové seje se na podzim, a semeno jež na čtvrt coule zemí přikrývána, vychází na jaro s malinkými lístečky.

89. Jakou půdu miluje jeřáb?

89. Jeřáb roste skoro v každé půdě, i na skalách a zdech v špatné tuze půdě ostane keřnatý a v mokré se nedaří, snese studené podnebí, v němž ho obyčejně více nacházíme, nežli v teplých krajinách, trvá sotva 100 let k palivu, jest prostřední a málo potřební.

Oddělení druhé: o dříví jehličnatém

26v

I. O dřínu - modřín

90. Jakou vlastnost má dříví?

90. Dřín jest letně zelený jehličný strom jedné velikosti, vyroste na délku přes sto střeviců, bývá velmi silný s dolu visícími sněťmi kmen a upevňuje se mnoha silnými kořeny a srdcovým kořenem tak jako borovice v zemi.

91. Jak w kterém čase kvete dřín?

91. Dřín kvete v dubnu, a květy zároveň z jehlic ven se tisknou, mužský květ jest malá žlutozelená kočička a ženský květ kterýž nedaleko mužského na též větvi bývá, jest pěkná 3/4dlouhá, červená a neb fialová, neb nažloutlá šištička, která do uzrání barvu skořicovou dostane.

92. Kdy zraje dřínové semeno?

92. Dřínové semeno zrání ku konci října a pod každou šupinou leží nažloutlá, přikrouhlá semínka, kterážto nažloutlými křídélky

27r

opatřené jsou, která přistí za stále povětrnosti vylítají.

93. V kterém čase se seje dřínové semeno?

93. Dřínové semeno může se na podzim i z jara seti a na ¼ zemí a třeba jen mechem přikrytí po setí zimním vychází časně z jara a po setí jarním za 4 neb 6 neděl, mladistvé z rostliny přináší při vycházení semenný přístřešek sebou ze země a zachovají své jehlice do zimy a pak jak známo w zimě opadají.

94. Jakou půdu miluje dřín?

94. Dřín miluje mírně coulu hlubokou s mastnou zemí smíchanou půdu, může se ale všude seti kde jen mokrá není.

95. Jakou dokonalost má dřín?

95. Dokonalosti své dosáhne dřín již co 60 až 80 letech tak, že se může k stavěcímu

28v

dříví potřebovat v roce 120 neb 150 sesíti velmi.

96. Mnohdy dá jedna míra šišek semena?

96. Jedna míru dřínových šišek s asi 9 křídélky a bez křídélek 7 semena toto se dá několik let, když je na suché podtaže zachovati.

II. O borovici

97. Jakou vlastnost má borovice?

97. Borovice jest vždy zelený strom jehličný 1ní velikosti, v dobré zemi dosáhne výšku přes 100 a znamenité síly.

98. Jak a w kterém čase kvete borovice?

98. Borovice kvete v měsíci máji a vynáší mužské i ženské květy oddělené na jednom kmenu; žluté mužské kočičky stojí na dně mladistvých výrazů a neb na konečkách loňských výrazů a mají v sobě mnoho jetelného nažloutlého prášku; ženský květ se

29r

vyskytuje na konečkách nových výrazů. Tento květ neb kočičky jsou rudé přiokrouhlé šištičky které po dvou i po 3 pohromadě sedají, a první léto dosáhnou velikosti jen bohatého hrachu, druhé léto začínají touže růsti a ku konci října sou šišky z šedozelené 1 i pul až 2 dlouhé.

99. Kdy zrá borové semeno?

99. Borové semeno zrá druhé léto v konci říjnu přece ale jest lepe šišky až do února nechati ponevadž dobře vymrznou a pak se lepe otvírají.

100. Jak dlouho potřebujou borové šišky od kvetení až do uzrání?

100. Borové semeno potřebuje kvetení až do uzrání 18 měsíců a teprv po 23 neb 24 měsících, počítaje od kvetení, vyliť ze šišek (šáchů).

101. V který čas se může seti?

101. Borové semeno může seti na podzim i z jara a přikreje se bud' 1/8 neb

30v

1/4 coulu zemí a neb mechem vychází po podzimním setí velmi časně z jara, a po setí jarním za 4 a 6 neděl. Obyčejně se ale zde co naší krajíně z jara seje a přináší ze země semenný obálek.

102. V jaké půdě nejlépe roste?

102. Borovice roste v každé půdě jen když není příliš mokrá a bahnitá, miluje ale půdu hlinitou s mastnou zemí a s pískem smíšenou a mírně vlhkou.

103. V kolikátém roce zdokonalí borovice?

103. Borovice dosáhne věku 100 i 140 let na dříví k stavení, na klády a palívo dospěje; žije a roste však ještě mnohem déle.

104. Necha-li se semeno déle aneb jak dlouho zachovati?

104. Borové semeno když je na suché podlaze vysypané a párkrát za čas obraceno nechá se 3 i 4 léta zachovati, čerstvé semeno ale jest mnohem lepší než staré k setí.

31r

O jedli

105. Jakou vlastnost má jedle?

105. Jedle jest vždy zelený jehličný strom 1ní velikosti dosáhne výšky 130 i 150 v přijetích okoličnostech a velmi znamenité síly, žene srdcový kořen a mocných postranních kořenů, z kterými se velmi upevní.

106. V kterém čase kvete jedle?

106. Jedle kvete w měsíci máji mužský i ženský květ jest oddělen na jednom kmenu a bývá jen na jeho vrchu.

107. Jak vyhlíží jedlové květy?

107. Jedlový květ, a sice mužský se vyskytuje mezi jehlicemi loňských výrazů v šištičkách, jsou jako vejce okrouhlé, po délce oddělenou čárkou vyhloubené, a mají v sobě mnoho žlutého semeného prášku. Ženský květ, který z kulatých poupat je, již v zimě znatečných

32v

vylézá, a jest rudá šištička, která vzhůru stojí a téhož roku v dlouhou šišku 4 i 5 z díly a 1 ½ stloušti sroste.

108. Kdy zraje jedlové semeno?

108. Semeno jedlové zraje ku konci září a v začátku října.

109. Jak se shromáždí jedlové semeno?

109. Semeno jedlové neb šišky se musí hned při konci září odtrhat sice když se nechají déle šupiny ze šišky i se semenem opadají a odletí tak, že jen ze šišky pozůstane prostřední větveno na sněti.

110. Jak vyhlíží jedlové semeno?

110. Semeno jedlové vyhlíží blýskavé, žluta hnědé a velkým, širokým tuhým křídélkem opatřené, rádo se zlomí, když dobře semeno uzrá.

111. Jak jest velké jedlové semeno?

111. Jedlové semeno jest mezi všemi jehličnými semeny to největší má v sobě mnoho terpentýného oleje a myši ho tak hned nezkaží.

33r

112. Kdy se seje semeno jedlové?

112. Jedlové semeno se seje buď brzy po uzrání sbírání a neb pozdě na podzim a příští jaro přikrývá se 1/8 i v zemi a též také jen mechem. Po podzimním setí vychází i časně z jara po jarním za 4 a 6 neděl.

Nechá-li se semeno jedlové déle udržeti?

113. Semeno jedlové se nechá, když neleží tuze hustě na sobě a často se obrací více let zachovati.

114. Jakou půdu miluje jedle?

114. Jedle miluje lesní zem ne velmi vlhkou, trochu hlubokou, mírně vlhkou půdu.

115. V kterém čase dosáhne jedle dokonalost svou?

115. Jedle dosáhne dokonalost svou v 120 roce jest tuze silný kmen a žije v stáří dobrý okolo stoletnosti mnohém déle.

III. O smrku

116. Jakou vlastnost má smrk?

116. Smrk jest vždy zelený jehličný strom, dosáhne velmi znamenité tloušťky a výšky

34v

130 i 150 střevců.

117. V kterém čase kvete smrk? 117. Smrk kvete v měsíci máji. Mužský i ženský květ jest oddělen na jednom kmenu.
118. Jak vyhlíží smrkový květ? 118. Mužský květ vychází v máji na loňských ratolestí mezi chvojí, sprš se podobá nedozrálé jahodě nabývají ale pomalu větší šířosti, a vysypají žlutý semenný prach. Ženský květ, kterýž jenom větším dílem na vrchu jest, vychází ze hnědých dolu obrácených poupat, které již pozdě na zimu znamenáme, včas květu jest pěkná červená šištička, která pod sebou visí a později se zelená.
119. Kdy zraje smrkové semeno? 119. Smrkové semeno zraje na konci října a šiška jasně hnědé barvy nabude.
120. Jak vyhlíží semeno smrkové? 120. Semeno smrkové vyhlíží jako záhněda žlutými křídélky osazená semena, ku křídélku na

35r

polovičku přirostlá a sedí vždy dvě pod jednou šupinou v šišce.

121. Kdy se seje smrkové semeno? 121. Smrkové semeno se může na podzim i s jara setí, jarní setí jest ale lepší nežli podzimní semeno se kreje 1/8 a neb 1/4 zemí. Na zimu seté schází semeno, když se oteplí brzo s jara a z jara seté za 4 a 6 neděl vychází semennou obálkou mladý smrček.
122. Jaký zrůst má smrček zmladí? 122. První rok mladý smrk mnoho neroste i druhý rok žene jen málo malých z na žluto zelených výrazů, je-li špatná půda. Pakly je ale půda dobrá vyroste 2hého roku několik coulu a každý rok ho přibývá až smrček 6ho a 8ho roku dosáhne pak všecko, dohoní, co promeškal zprvu.
123. Jakou půdu miluje smrk? 123. Smrk miluje půdu s masnou zemí, s hlínou a pískem

36v

smíchanou a mírně vlhkou a nežádá hluboké půdy jen z mládí střídavý stín sobě oblibuje.

124. V kterém čase dosáhne smrk dokonalost svou? 124. Smrk dosáhne dokonalost svou co 100 a neb i 120 let žije ale mnohém déle víme však zkušeností, že smrk dřive hñije než-li jedle.
125. Dá se smrkové semeno déle zachovati? 125. Smrkové semeno se dá 3 i 4 léta zachovati k setí, jestli se na dobrou sýpku vysype a nim obzvláště sýpka vysype a nim obzvláště w létě časem mícháme; nesmí ale tuze ztlusta na sebe vysypané býti.

IV. O jalovci

126. Jakou vlastnost má jalovec?

126. Jalovec jest pořád zelený jehličný strom 3ti velikostí. V špatné zemi bývá sice jen keřem, v příhodných místech ale dosáhne znamenité výšky a v Čechách se nalézají sem a tam jalovec 5 zvyší.

127. Kdy kvete jalovec?

127. Jalovec kvete v máji, oddělen na rozličných keřích. Mužský květ jest malá žlutá kočička

37r

má mnoho semenného prášku, jež vítr včas oplodování v hojnosti roznáší. Ženský květ jest ale zelený třídlílný špičatý a sedí mezi jehlicemi.

128. Kdy zraje jalovec?

128. Jalovec zraje na podzim ve dvou letech, první rok jsou zelené jahůdky a druhý rok pak černé; mají v sobě 3 obložná zrnka, kteréž rok i déle v zemi leží, než schází a roste v ledakdes nevypravených místech.

II. Díl: o vysazování sazenic

1. Co záleží při vysazování nejvíce?

1. Při sázení lesních sazenic záleží na tom Zaprve: Lesovní má vědět jaké dříví na jakou půdu, a do kterého položení a podnebí se nejlépe přesadit dá. Zadruhé: Má umět vyvolit takové dříví, které v jeho krajině jest nejpotřebnější a nejužitečnější. Za třetí: Má vědět jak sobě dobré sazenice zapotřebit. Za čtvrté: Má umět pravidelně

38v

a tak přesazovati, aby se sazenice jistě ujalý a rostly.

2. Na jaký pád a jaký způsob se dobré sazenice zaopatří?

2. Sazenice jest sobě nejlépe zaopatřit takové, které dlouho pod stromy nestály v stínu a docela w stínu nebyly.

3. Jak se nejlépe sazenice ze země dostanou a zaopatří?

3. Sazenice se ze země nejlépe, kde jich mnoho jest z ryčkou²⁰ a sice tou se oreje okolo ze všech stran a pak naposledy se pod ní hluboce reičkou vezme a dobře vyndá také se hlouhou motykou vykopať, první ale způsob totiž ze špuntem jest ten nejužitečnější.

4. V kterém čase se sazenice nejlíp ujmou?

4. Sazenice se nejlíp ujmou když se v coule mladosti přesazují, poněvadž se skoro všechny kořínky vytáhnouti mohou. Silnější sazenice se též sázet nechají, ale jest vždy větší schodek v ujmu

20 Ryčka - rýč.

5. Který čas v roce jest nejlépe přesazovat?

té při mladých.

5. Čas k sázení jest mezi opadáním listů na zimu a neb až do

39r

pučení listů z jara; předce ale jarní sázení se zde u nás lépe daří.

6. Jak daleko od sebe se sazenice sázeti mají?

6. Ta záleží na oumyslu, jehož sadbou dosáhnouti chceme. Chceme-li ze sazenic budoucně velké kmeny vychovatí a pastvy poněkud použiti seje-me silné sazenice na 24 až 30 od sebe. Jestli ale kmenů na osekávání kořenů, nebo snětí užívati chceme, tj.: topolů neb vrb, zvolme vzdálenost 15 až 18. V prvním pádu jest na jitro 100 neb 64 kmenků, co druhému 256 nebo 178 kmenků potřeba.

7. Mnoho sazenic jest zapotřebí na 1 jitro, když se sází na 3, 4 a 5 od sebe?

7. Sazenice na 1edno jitro jest zapotřebí, když se sází na 3 od sebe 6400 kmíneků, na 4 od sebe 3600 kmíneků, na 5 od sebe 2304 kmíneků.

40v

8. Na jaký způsob jest nejlépe sázeti.

8. Nejlépe jest sadba zdařilá na 4 a dost zhusta sázeno.

9. Jak hluboko se sazenice sázeti mají?

9. Sazenice se nemají hloub sázeti než jak prve byli než se vyzdvihly, mnoho sazenic se jen skrz to zkazí, když se hluboko sází, poněvadž do divoké a studené vrstvy kořeny se stanou, kde se ani sluncem zahřmi ani dostatečně živiti nemohou.

10. Jak se mají sazenice zachovat, když vyzdvižené sou?

10. Když jest více sazenic vyzdvihnuto a nemo-hou se hned sázeti, tehdy se vykopá dlouhá rejha kde se sází v zemi, a tam se kořeny volně stoží, a tou vykopanou by osychat nemohly, se přikrejou a dobře zaopatří.

11. Mají se sazenice 100 vyzdvihování místem uškozené kořeny ořezavati?

11. Vyzdvižené sazenice, které porouchané koře-ny mají, musí se tj. jen ty roztrpené a poroucha-né kořeny následovně ořezati: Vezme se sazeni-ce opatrně vzhůru

41r

a prohlídnou se kořeny a ty porouchané a ořepe-né se čistě bez uškození dole kury pozorně šikmo zaříznou a pak na hoře tj. jen při listnatých kme-nech se snětky ne kór tuze zblízka těla uříznou a špičky zaříznou, a pak se sázeti pohodlně mohou, můžeti se ale sazenice se všemi zdravými kořeny vsadit, není potřeby snětě ořezavati.

12. Jak se mají pravidelně sazenice sázeti?

12. Sazenice se mají dle následujícího způsobu sázeti: Vezme se sazenice, když jamka dostatečná vykopaná jest a nedá se nic hloub, než jak byla do té jamky osype se drobnou zemí a drobet s ní zatřese by všude mezi kořínky zem přišla a kořínky pohodlně ležely, pak se dá země vykopané víc

42v

co zapotřebí a na to posledně, vykopaný drn, totiž drnem dolu a zemí nahoru, pak se zvolna a dobře ošlape.

Díl 3 tí : O setí lesního semena

13. Které jest přirozené setí?

13. Přirozené setí jest takové, které ze kmenů neb semenáčů samo ze šišek vylítá a se po lese neb místech roztrousí.

14. Jak se má setí, když se od kuky v jisté holině neb pasece rozsívá?

14. Když se semeno od ruky do jisté holiny neb míti rozsetí má tak se ten díl neb okres, který ustanoven k zasetí jest, na více menších dílů rozdělí, by semeno, které do toho rozdělí, by semeno, které do toho celého místa odhodláno jest seti všudy stejně padlo; pak se má pozorovati by se stejně házelo ne mnoha, ani příliš málo, a ten který přisetí ustanoven jest, nemá se nikdy nikam od seti žádného odebrati až www zhotoveno jest má po dělnících z míti nejposledněji odjeti.

43r

15. Jak se semeno seje, když se k němu zem kopá neb připravuje?

15. Když se semeno seje do jamek tehdy ti samé se udělají na jeden kvadrátní střevíc, drn se okopá a dá na stranu, pak se pod drnem zkypří zem a do té se několik zrnek vpustí a drobek zachrastí.

16. Jak má být paseka než ty se seje vyčištěná a připravená?

16. Paseka než-li se seje má býti následujícím způsobem vyčištěná: Nejprv se všecken klest vyveze, pak stelivo až do živé země vyhrabe, a pak do tak vyčištěné země neb mitě se seje ostatně kdyby se hned mít skrz nedůstatek semena 1ní rok zasetí nemohla a trávou vzrostla, tehdy se nechá celá mit' drobně a řádně zkopat a pak se do té skopané země seje a s nějakým roštím, které za sebou dělníci jako když vláčí, tahají, dobře w zemi obalí a neb zahrabe je.

44v

Díl 5tý O vykazování pasek

17. Na jaký způsob se vykazují paseky?

17. Paseka se vykazuje každá a vždy mezi polednem a půlnocí.

18. Jak se činí neb vykazuje tmavá paseka ?

18. Tmavá paseka se činí následujícím způsobem: vyznamenají se nejprve lesním znamením kmeny, které poražené býti mají a sice, tak pozorně by dostatečný stín od kmenu, které k podsýpání státi ostanou se zachoval zdělané dříví se musí jak brzo možná v zimě k čestám svěsti by se jara mlázu vožením neuškodilo ty kmeny, které státi ostanou, nesmí se dřívě zporážeti a neb sprosvětí, dokavadž 3 neb

45r

4 léta nejsou staré a 8 – 10 výšky nedosáhnou.

19. Jak se činí dále světlá paseka?

19. Světlá paseka se činí dále následujícím způsobem, musí se asi polovice semenných kmenů a vždy nejsilnější tam ukliditi, kde nejvíce mlází jest, a paseka musí se tak založiti by kmeny, k ochraně podrůstku státi ostaly a stejně od sebe vzdálení byly nesmí se ale předce tůze vysvětliti, a sice jen tak by mlází povětrí a slunci zvolna zvykalo, nyní se nechá paseka v takovém stavu tak dlouho až mlází kteréž pořídka stejnou výšku mívá, na 1 ½ i 3 střeveců vyžene, pak se mohou kmeny včas pohodlný zporážeti vše a pozorně ukliditi.

46v

20. Co jest vyholená paseka?

20. Vyholená paseka jest taková, kde se jistý kus lesa pravidelně jak dřevo řeknuto zporáží a docela vyholí. Zde k pozorování jedině to by se dříví včas stlouklo a na aleje neb průklesty zrukovalo, by pozděj z vyvážení škoda mlázu se nestala.

21. O probírání. Na jaký způsob se má probíráti les a v kolikátém roce?

21. Týž v 40tém až do 30 let se může les probírat.

22. Co jest pozorování při probírání lesa?

22. Při probírání lesa jest obecné pravidlo, by se vždy více dříví státi nechalo, než vzalo a nikdy panující kmen by se nebral.

23. Na jaký způsob se má probíráti?

23. Probíráti se má následovně: vždy má lesovní vzhůru k oblakům hleděti, by jenom takové kmeny bral, které stejně s druhýma kmeny kořenů

47r

na hoře nemají a jenom ty, které pod kmeny stojí a na horu nemohou bráti a znamenati musí, ostatně kdy na místě vyholeném jen dost nepatrný kmen o samotě stojí, ten státi nechati by do probraného lesa se slunce ani vítr prodrati nemohly.

24. V kterém čase se má probíratí?

24. Probíratí se má pozdě na zimu a líp v zimě a tak dlouho nežli dříví mizu má, by červ a jiný hmyz se w pařezu a dříví nezasadil.

25. Mnoho-li obnáší jedno jitro?

25. Jedno jitro obnáší 1600 sáhů a neb 2 strichy.

26. Mnohdy jest na jedno jitro semena zapotřebí?

48v

Na jedno jitro jest zapotřebí	Je-li půda dobrá	Je-li půda nepohodlná
Žaludů po 3 kusech na jeden střevec	831	
Žaludů po 4 kusech na jeden střevec		1116
Bukvic neb bukového semena	210	262
Javorového semena	40	50
jasanového	45	52
Jilmového	12	16
olšového	10	14
Březového	24	36
Habrového	40	50
Jedlového	90	120
Smrkového	33	26
borového	24	27
dřínového	50	55

49r

Díl šestý O housenkách a mouchách, které lesům...

27. Zda-li pak jsou nějaké housenky brouky které lesům škodí?

27. Jedna z největších škod jest, která les obzvláště jehličný potkati může z některých housenek a brouků.

28. Kolikero jest hmyzu druhů, který lesu jehličnému obzvláště škodí?

28. Jest hmyzu desatero, který lesu jehličnému škodí a sice:

*Phalaena bombyx pini*²¹

1. Borovičná housenka vyhlíží přizele-nalá má 6 prsních, 8 břišních nožiček 2 ocasy a když dospělo vyrostě jest 3 coule dlouhá hlavní její znamení jest: modré flíčky za hlavou.

21 *Phalaena bombyx pini* - měra housenky borovničí, blíže např. MIDDELDORPF, Gustav: *Die Vertilgung der Kiefernraupe (Phalaena bombyx pini) durch Theerringe : nebst Notizen über die Pilzkrankheit der Kiefernraupen.* Berlin : Wiegandt & Hempel, 1872.

*Phalaena noctua piniperda*²²
[die Kieferneule]

Phalena bombyx monacha lin²³
[die Nonne]

*Phalena bombyx pityocampa*²⁴
[der kleine Fichtenspanner]

Phalena bombyx pini lin²⁵
(*Phalana geometra pyriaria*)
[der Fichtenspanner]

*Sphinx pinastri*²⁶
[der Kieferschwärmer]

*Dermetes typographus*²⁷

*Bosstrichus villosus*²⁸

Demestres tesecens

2. Malá borovičná housenka vyhlíží zelená jako tráva jest hladká s bílou pružinou na hřbetě má pokaždé straně dvě takové pružinky, po nichž červeně nažloutlá následuje.

50v

3. Bekyně. Tato jest chlupatá, modrými, červenými zhněda šedivými bradavičkami osázená některé kroužky po straně černě flekovité.

4. Vyhlíží čemotělná a má šedivé chlupy na hřbetě a požloutlé na bocích.

5. Jest docela hladká a její barva zelená s bílou pružinkou po břbetě a dvě přižloutlé pružinky po straně.

6. Tato jest velmi žravá ocasatá s řezavě červenou pružinkou po hřbetě, na kteréž po obou stranách zelené a bílé pružinky se táhnou z všech těch housenek se učiní

51r

Motejli, a ty po spáření množí a nejvíc pod kůru w pařezu neb mezi rozsedlinou kury kmenů mnoho vajíček snáší.

O broucích

7. O kurovci. [der Borkenkäfer] Ten to jehličnímu dříví, zvlášť smrkům zahubný brouk, jest chlupatý a má brzy jasně, brzy tmavě hnědou barvu a křídélka konec noh červené, zavrtá se do kůry v kmenu až k mízní kůře.

8. Chlupatý menší kůrovec. [der zottige Borkenkäfer] Tento se dělí od předešlého tím, že je tmavější hnědí a chlupatější a zvlášť do jedlí se pouští.

9. Borovec. [der Forenkäfer] Tento brouk má podobu kurovitou barvu má počervenalou žlutou, hnědou a také černou.

22 Phalaena noctua piniperda – sosnokaz obecný, blíže např. BECHSTEIN, Johann, Mathäus: *Forstbotanik oder Naturgeschichte der deutschen Holzgewächse und einiger fremden*. Gotha 1821; *Die Schmetterlinge v Abbildungen nach der Natur mit Beschreibungen*. Vierter Theil. Europäische Gattungen]. - Tab. LXXX-CXXV.C [= 80-125c]. Erlangen. (Walther).

23 Phalena bombyx monacha lin - Lymantria monacha – bekyně mniška.

24 Phalena bombyx pityocampa – dnes Thaumetopoea pityocampa – bourovče jižní, blíže Denis & Schiffermüller 1775.

25 Phalena bombyx pini lin – dnes Dendrolimus pini – bourec borový.

26 Sphinx pinastri – lišaj borový.

27 Dermetes typographus – dnes Ips typographus – lýkožrout smrkový.

28 Bosstrichus villosus – dnes Dryocoetes villosus – kůrovec blíže Fabricius 1792.

*Křídýlka jsou hladká a bývá jich nejvíce v na-
hých borovicích.*

*Demesters piniperida*²⁹
[der Sichtenwerderber]

10. O smrkohubiči. Tento blyškově zčerna-
hnědý a má dutí kropenatě křídelní přikrývky,
černé a citelné fousy a nožky tento provrtává
vždy nové výrazy zvláště šeborové, ty pak
uschnou a opadají.

Díl 7. O zahlazení tohoto hmyzu

29. Jakým způsobem se škodné hou-
senky zaktazují?

29. Housenky se zahlazují tímto způsobem: Má
se na to dbát by ptáci, kteří se hmyzem živí, se
chrániti, obzvláštěně drozdy, pinkavy, strnady
a sýkory, pak když housenky lezou je mačkat,
housenčí hnízda a vajíčka v rozselé kůře mačkat
pak motýli a můry ohněm na pohodlném místě,
které na oheň jdou spálit.

Brouk se zahladí tím hned jak kde se naschlé neb
suché kmene vynajdou, je zdělat a to dříví spá-
lit a neb z lesa a odvést, pak pařezy v pasekách,
kůru oloupat a spálit, dříví jak možná z lesa odbyt
aneb na uhlí spálit pak když se znamená, že ně-
jaký kmen kůrovcem broukem obsazen jest hned
porazit. Tím způsobem jest poněkud možná hmyz
vyhladit.

Konec Výtahu

Dne 13. února 1857
Skočdopolem

Prameny a literatura

Archiv NZM, sbírka listin a rukopisů, inv. č. 1220, listopad, 24., 1850, Výtah *Lesní-
ho umění podle Jiřího Ludvíka Hartiga nejvyššího ředitele lesního v kraji Pruském
atd. pro Emanuela Skočdopole.*

BECHSTEIN, Johann, Mathäus: *Forstbotanik oder Naturgeschichte der deut-
schen Holzgewächse und einiger fremden.* Gotha 1821; Die Schmetterlinge
v Abbildungen nach der Natur mit Beschreibungen. Vierter Theil. Europäische
Gattungen]. - Tab. LXXX-CXXV.C [= 80-125c]. Erlangen. (Walther).

DENIS, J. N. C. M. & SCHIFFERMÜLLER, I.: *Ankündigung eines systematischen
Werkes von den Schmetterlingen der Wienergegend, herausgegeben von eini-
gen Lehrern am k. k. Theresianum.* - pp. [1], 1-322, [1], Tab. 1a-1b. Wien 1775.

29 Demesters piniperida – dnes Tomicus piniperda – lýkokaz borovicový.

FABRICIUS, J. C.: *Entomologia systematica emendata et aucta. Secundum classes, ordines, genera, species, adjectis synonymis, locis, observationibus, descriptionibus*. Tom. I. Pars II. Christ. Gottl. Proft, Hafniae. 538 pp. 1792.

HARTIG, Georg, Ludwig: *Lehrbuch für Förster und die es werden wollen*. Erster Band, Welcher die Vorbereitungs- und Hülfswissenschaften enthält / von Georg Ludwig Hartig, Wien : Bey Chr. Gottfried Raulfus, 1814, s. 206.

HAVELKA, Vilém, Věnceslav: Vměň lesnj. Swazek prwnj, kterýž připrawowacy a pomocné wědomosti obsahuge / podlé Giřjho Ludwjka Hartyga, ... a giných neywýborněgssjch spisowatelů složené, s lesnictwjm vlastenským dle vlastnj zkussenosti srownané, a vlastnjm nákladem wydané od Wiljma Wěnceslawa Hawelky. 1. vyd., W Praze : W.W. Hawelka, 1823 (Frantissek Geřábek), 191 s.

HAVELKA, Vilém, Věnceslav: Vměň lesnj. Swazek druhý, který o drewnictwjm a lesnj ostraze gedná / podlé Giřjho Ludwjka Hartyga, ... a giných neywýborněgssjch spisowatelů složené, s lesnictwjm vlastenským dle vlastnj zkussenosti srownané, a vlastnjm nákladem wydané od Wiljma Wěnceslawa Hawelky.

LENHART, Václav Eliáš: *Zkušené naučení k velmi potřebnému již za našich časů osetí lesův, ku kterémuž ještě jiná velmi užitečná naučení o povinnostech myslivce lesův dle zkušenosti dokonále hledícího přidána jsou / ... na světlo vydané od Václava Eliáše Lenharta* ; [Lenhartův originální text pro tisk připravil Ctirad Rakušan] Praha : Česká zemědělská univerzita, Lesnická fakulta a Školní lesní podnik : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta ; Brandýs n. Labem : Ústav pro hospodářskou úpravu lesa, 2003.

MIDDELDORPF, Gustav: *Die Vertilgung der Kiefernraupe (Phalaena bombyx pini) durch Theerring* : nebst Notizen über die Pilzkrankheit der Kiefernraupen. Berlin: Wiegandt & Hempel, 1872.

Po stopách žichovických Hlavců

In the footsteps of Hlavsa from Žichovice

Článek je věnován rybářskému rodu Hlavců, kteří po několik generací působili jako porybní ve službách Lamberků na řece Otavě v Žichovicích. Jsou zde popsány osudy posledních dvou příslušníků rodu, Matěje Hlavsy staršího a mladšího. Oba byli proslulými lovci lososů; chytali i pstruhy a další druhy ryb a sbírali sladkovodní perly. Stáli také na počátku našeho moderního sportovního rybolovu, prosazovaného Karlem Liškou a jeho přáteli. Matěj Hlavsa ml. byl navíc spoluzakladatel rybních líhní v Žichovicích a Rabí a zasloužil se o rozvoj umělého chovu lososovitých ryb a štiky. Ovlivnil několik generací rybářů a rybníkářů.

The article is dedicated to the fishing family Hlavsa, who for several generations served as water bailiffs of the Lamberk family on the Otava River in Žichovice. There are described the fate of the last two members of the family, Matěj Hlavsa senior and junior. Both were famous salmon hunters, they catch even trouts and more kinds of fish and they were also collecting freshwater pearls. They stand also at the beginning of our modern sport fishing asserted by Karel Liška and his friends. Matěj Hlavsa Jr. was also the co-founder of fish hatcheries in Žichovice and Rabí and was contributed to the development of artificial breeding of salmonids and pikes. He influenced several generations of fishermen and fish farmers.

Rybářský rod Hlavců

Na středním toku řeky Otavy pod hradem Rabí leží malá obec Žichovice, která sehrála velkou roli v historii našeho rybářství. Setkávaly se zde skutečné rybářské legendy. K nejproslulejším z nich patřil rybářský rod Hlavců. Rybářské řemeslo se u nich dědilo z generace na generaci.¹ Věnovali se lovu lososů a ostatních ryb a ochraně řeky a jejího bohatství pro žichovické panství.

Matěj Hlavsa st.

Narodil se okolo roku 1845.² Celý život prožil v Žichovicích. Hlavsovi žili v malém domku č. 14 na břehu Nezdického potoka.

1 Podle MUDR. Jiřího Pejší (cit. POKORNÝ, M.: Hlavsa – velká žichovická legenda spjatá s Otavou. *Týdeník Klatovska* 30. 9. 1998) si byl Matěj Hlavsa ml. jist, že rybáři byli jeho otec, dědeček i pradědeček. Jednalo by se tedy minimálně o 4 generace.

2 Andreska uvádí rok 1848 (ANDRESKA, J.: *Rybářství a jeho tradice*. Praha, 1987, s. 98), ale to neodpovídá tvrzení Matěje Hlavsy ml., že jeho otec zemřel v 69 letech (DYK, V.: *Liškova žichovická škola muškařů*. České Budějovice, 1989, s. 63).

Domek Hlavců, Žichovice č. 14

Žichovický zámek, od r. 1707 do r. 1948 patřil šlechtickému rodu Lamberků

Nezdecký potok

Matěj Hlavsa byl spolužákem a kamarádem Karla Klostermanna. Klostermannovi se přistěhovali do Žichovic v roce 1854; otec dr. Josef Klostermann, původně městský lékař v Sušici, byl povolán do služeb knížete Gustava Joachima Lamberka jako osobní lékař. Otec ponechával Karlovi volnost, ten trávil čas bez dozoru s kamarády. Nejvíce je přitahovala voda a té bylo v Žichovicích spousta: Nezdecký potok, řeka Otava se svými rameny, mlýnský náhon a zámecké sádky, v nichž se přechovávaly přes zimu ryby určené na prodej a jako deputát panským úředníkům a zřízcům. Nejlepšími kamarády šestiletého Karla byli syn správce

zámku Albert Kerber, dva synové hajného Hájka, Stanislav zvaný Nislav a Jan a Matěj Hlavsa. Domek Hlavsových patřil v té době k nejzchátralejším stavením v Žichovicích, bydlela v něm vdova Hlavsová se svými třemi syny. Malá světnice měla místo podlahy udupanou hlínu, v níž si králíci vyhrabali soustavu chodeb. V klidu zvířata vylézala ven, při každém vyrušení se vrhala o překot zpět. Malý Klostermann často Hlavsovy navštěvoval a vůbec se jejich přibýtktu nevysmíval, naopak Matějovi takové soužití se zvířaty záviděl.³ Chlapci chodili do školy v Nezamyslicích, později byl Karel Klostermann poslán do školy ve Stříbrných Horách a do Žichovic se vracel jen na prázdniny. Hoši prožívali u Otavy mnohá dobrodružství. Jednou například chytali Matěj Hlavsa s Karlem Klostermannem ryby na otavském ostrově. Tam je překvapila velká voda a chlapi byli přinuceni na ostrově přenocovat. Hlady ale netrpěli, opékali si na ohni ulovené ryby. Ráno, když voda opadla, se vrátili domů do Žichovic. Zážitek později inspiroval Karla Klostermanna k napsání povídky „Robinson na Otavě“.⁴

Po škole vstoupil Matěj Hlavsa do knižecích služeb, stal se panským porybným, stejně jako jeho otec Václav a možná i další předkové. Věnoval se hlavně lovu lososů a byl v něm skutečný mistr. Lososi v té době ještě hojně táhli řekou Otavou ke svým trdlištím v horním toku Vydry a Křemelné.⁵ Hlavsa lovil lososy krondlí, pstruhy hlavně do sítě. V. Malesický popisuje takový lov pstruhů: *„Vzpomínám rád na jeho rybaření. Lovívali jsme s ním. Přivázal síť po celé délce dřevěné tyče, položil ji napříč řeky, až se dřevo váhou napučeného provazu prohýbalo. My skákali s jezu do tůně a plašili říční obyvatelstvo, a starý Hlavsa s Matějem postupoval krok za krokem se sítí proti proudu. Červencové slunce odpolední do nás pražilo, nořili jsme se labužnický do vln Otavinyých a napjatě jsme sledovali, jak dřevěná tyč prohýbá se stále více, neboť ryby chycené množily váhu svým úsilím vymanit se. Hlavsa šel dále až na pokraj tůně. vyhrnuté spodky často spadaly, ale starý si ani nepovšiml, zašel až po pás. A potom jsme se dlouho dívali, jak pracně vymaňuje pstruhy z pletení síťového a jak je ubíjí o kameny. Což tu bylo ryb!“⁶*

Starý Hlavsa také znal chytání ryb na umělou mušku. Tento způsob lovu se na Šumavě užíval již okolo roku 1880. Lipany a kaprovité ryby si mohl ponechat, pstruhy a lososy musel odevzdávat. Dostával 4 šestáky⁷ za 1 kg. V sezóně, kdy se chytlo dost lososů, to byl plat slušný. Mezi lososy se vyskytly kusy 15 – 18 kg těžké, většina byla mezi 8 až 12 kg. Většinou ale plat nepostačoval a Hlavsa si musel přivydělávat prací na poli.

Vedle ryb skýtala řeka další bohatství – sladkovodní perly. Matěj Hlavsa je s oblibou vyhledával; obratně zdvíhal nohama perlorodky a prohlížel je, zda nenasadily perly. Když našel velkou perlu, měl dětinskou radost. Za jednu perlu dostával od správy panství 40 – 60 zlatých, jednou dokonce 90 zlatých. Jeho oblíbeným místem bylo ohbí řeky, kde v kořenech velkého topolu střežil perlorodky s nasa-

3 KLOSTERMANN, K.: *Červánky mého mládí*. Díl I., Praha, 1926, s. 19 – 39.

4 Děj povídky je ale poněkud pozměněn. Hlavními postavami povídky jsou Karel Klostermann a Bertík (Albert Kerber, celoživotní přítel Klostermannův). Podle mé hypotézy se k dosažení komičnosti povídky lépe hodil vystrašený Bertík, než již zkušený rybář Hlavsa. (KLOSTERMANN, K.: *Robison na Otavě*. Sušice 2009).

5 Lososi z podzimních tahů se třeli už v Otavě, dokonce i u Žichovic.

6 Archiv NZM Praha, MALESICKÝ, V.: *Matěj Hlavsa*. Rukopis, Sušice 1915.

7 80 rakousko-uherských haléřů

zenými perlami; uměl vyčkat, až perly dozrají.⁸

Řeka také přinášela vyplavené dříví. Matěj Hlavsa je lovil pomocí krondle a nakládal do lodi. Někdy přivezl i půl kubíku těžkého napitého dřeva. Jeho syn Matěj vzpomíná, jak se jednou sám snažil lovit dřevo a omylem místo polena nabodl stojícího lososa. Ten se ovšem z malé krondle vytrhl a odplaval.

Matěj Hlavsa starší byl zván mezi rybáři „starý Hlavsa“, zatímco jeho stejnojmenného syna dlouhou dobu nazývali „Matýsek“. Přestože byl starý Hlavsa člověk dobrosrdečný, lidé ze vsi ho moc rádi neměli. Tradičně považovali každého, kdo byl ve službách vrchnosti, za nepřítele sedláků. Přezdívali mu „Ma-courek“, protože prý kdysi snědl kočku.⁹

K stáru rád vzpomínal na minulost, na šťastné dětství, prožité s kamarády na Otavě, a také na bohaté tahy lososů. V jednom úspěšném roce prý ulovil za jediného léta 53 lososů.

Matěj Hlavsa st. se synem Matýskem, asi 1905 (archiv NZM)

Matěj Hlavsa ml.

Narodil se 2. února 1895 a stejně jako jeho předkové prožil celý život

⁸ Archiv NZM Praha, MALESICKÝ, V.: *Matěj Hlavsa*. Rukopis, Sušice 1915.

⁹ Archiv NZM Praha, MALESICKÝ, V.: *Matěj Hlavsa*. Rukopis, Sušice 1915. Přezdívkou nesl Hlavsa již od dětství (KLOSTERMANN, K. (1926) a je tedy možné, že původně patřila některému z předků.

v Žichovicích v rodném domku č. 14 na břehu Nezdeckého potoka.¹⁰ Také on propadl kouzlu řeky. Od malička chodil se svým otcem chytat ryby. Nejvíce ho zaujal lov lososů, kvůli nim se nakonec dal na rybařinu. Na prvního lososa vzpomíná takto: „*Prvního jsem s ním dostal u žichovického koupaliště. Upevnili jsme tenkrát svazek křoví¹¹ na větší kámen a vhodili do proudu. Jakmile se přejelo lodí, poplašený losos do tohoto úkrytu zalezl. Pak se jelo s lodí znova a jakmile otec uviděl, že tam je, řekl: „Podrž lodí!“ Stál jsem na zádi, přibrzdil proti vodě tyčí a on rybu nabodl krontlí.*

Sám jsem zkoušel nabodnout jen menší ryby, hlavně parmy, a když jsem se odvážil na větší, tak jsem se octl v řece. Samozřejmě, že jsem dlouho nevydržel a zkusil štěstí i s lososem, ale ten byl obvykle silnější a shodil mě okamžitě do vody. Otec také někdy spadl, ale často nabodnutého lososa také udržel. Losos zpravidla vyskočil s krontlí i tyčí několikrát nad vodu a teprve když vykrvácel, tak se převrátil na bok. Náráz byl vždy tvrdý, zvláště, když vidlice sklouzla do blízkosti ocasu. Když se losos prudce rozjel pod loď a ta narazila na tyč, byl přemet do vody nevyhnutelný.¹²

Sám začal Matýsek lovit lososy, když mu bylo 9 nebo 10 let. Otec ho za to nechválil; vyčítal mu, že často lososa neudrží a ten pak zbytečně zajde. Pstruhy chytal Matýsek jenom do ruky; hodil pár kamenů do řeky, pstruzi zajeli pod břehy, odkud je jednoho po druhém vybral. Pstruhy museli chytat skoro denně. Od panství je objednal pan Votruba ze Sušice, marinoval je do dřevěných vaniček a dodával hotelům.

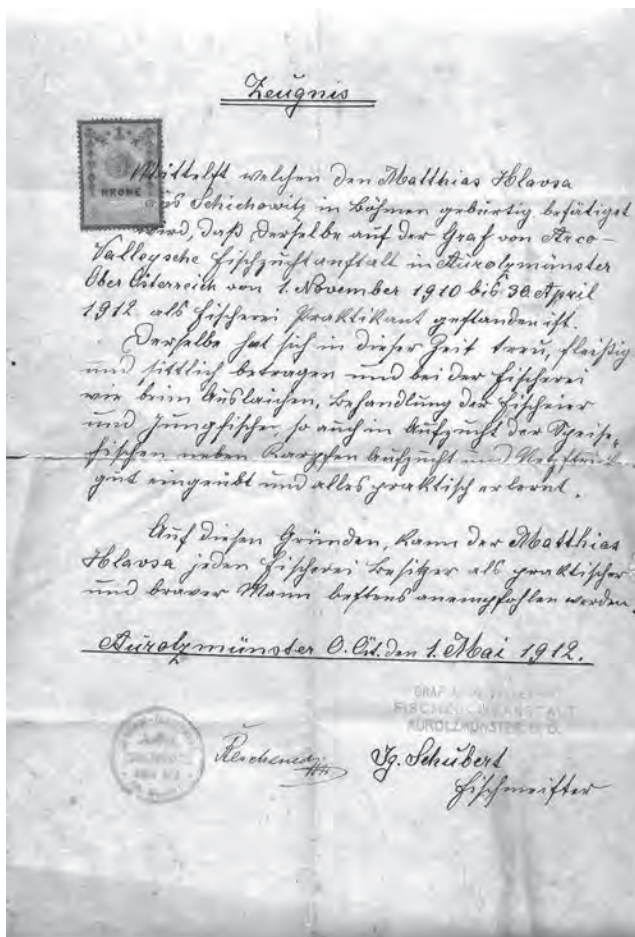
Krontlí lovili Hlavsové i velké pstruhy; někteří byli až 4,5 kg těžcí, a také štiky. Největší štika vážila 18 kg. Lipany chytávali do sítě, na mouchu nebo na mravenčí kukly. Na Vánoce chytali mníky, kterých bývalo v žichovickém revíru spousta. Sjížděli se v řece do klubka o 40 – 60 jedincích. Nejtěžší mívali 1,5 – 2 kg. Úhoře chytali Hlavsové pod plochými kameny; vyšťouchávali je do nastaveného saku.

Celé dětství Matěje Hlavsy tak bylo naplněno řekou a rybolovem. Rodiče z něj mít rybáře z povolání ale nechtěli. Přáli si, aby měl snazší život než jeho otec a dali ho na učitelský ústav do Plzně. Ubytován byl v rodině Klostermannových. Spisovatel Karel Klostermann v té době učil na plzeňské německé reálce. Matěj Hlavsa ale učitelem být nechtěl, vábení řeky bylo silnější. Záhy školu opustil a vydal se do Rakouska. Tam si našel práci v rybochovném zařízení hráběte Arco-Valley v Aurolmünsteru (Horní Rakousko, okres Ried). Působil zde od 1. 11. 1910 do 30. 4. 1912 a 1. 5. 1912 získal výuční list.

10 Teprve krátce před smrtí pobýval u své dcery Marie Pinkasové v blízkých Budějicích.

11 Nazývaný *fašina*, podle italského *fascio* = svazek, otep.

12 DYK, V. (1989).

Vysvědčení Matěje Hlavsy z Auerlmünsteru, 1912

Když začala 1. světová válka, musel Matěj Hlavsa narukovat a byl odeslán na italskou frontu. Karel Liška se o tom zmiňuje v zápisu do Žichovické knihy rybářů a jejich hostů z 17. března roku 1916: „Matka Hlavsová mně přišla naproti. Už jsou tu jen dědci, ženské a děti. Matýsek také bojuje.“¹³

Na italské frontě se dostal Matěj Hlavsa do zajetí. Do Žichovic se vrátil až na přelomu let 1920 a 1921. Kromě lovu a hájení ryb se zabýval i umělým chovem lososovitých ryb a později i štik.¹⁴

13 Tamtéž.

14 O pobytu v Rakousku ještě není vše zcela jasné. Podle vyprávění J. Kalivody Hlavsa pracoval také v rybochovném ústavu v Altmünsteru u jezera Traun. Do války narukoval v první linii přímo v Horním Rakousku. Podle jiné verze se po vyučení vrátil do Žichovic a převzal po otci funkci porýbného (ANDRESKA (1987), MALESICKÝ (1915), RUDA, Z. 2002): Strípkový z žichovické historie. Žichovice, s.70.).

Příjezd Karla Lišky

Vraťme se nyní o několik let zpět. Okolo roku 1904 pobýval v Žichovicích dr. Šolc, advokát z Prahy. Chodíval s mladým Hlavsou na ryby. Jednou s sebou přivedl pana Lišku. Karel Liška byl mlynář z Dobřívě u Rokycan, nadšený rybář a průkopník sportovního lovu lososovitých ryb po anglickém vzoru na umělé mušky a jemnějšími pruty. V Žichovicích se mu velmi zalíbilo a začal sem jezdit pravidelně. Roku 1905 si pronajal od správy panství rybolov na Otavě od Čepic po horu Kozník. V pronajaté hájence v Laznech v sousedství vaziště vorů v bočním rameni Otavy, nazývané „Rybárna“, ubytovával své hosty. Byli to většinou dobře situovaní a vzdělaní lidé, věnující se sportovnímu rybolovu. Do Žichovic přijížděli např. ing. Václav Dyk, jeho syn prof. Václav Dyk se ženou, ing. arch. Sylvii Dykovou, ing. V. J. Rott, prof. Karel a František Neuwirtovi (synovci K. Lišky), Jaroslav Tejčka (autor knihy *Rybářský sport*), sir G. R. Clerk, anglický vyslanec, PhMr. V. Gabriel, prof. Julius Komárek, entomolog dr. J. Šámal, MUDr. V. Heindl, MUDr. J. Záhorský či herec Jan Werich. Členy Liškovy společnosti se stali i otec a syn Hlavsové.¹⁵ Dá se říci, že se v Žichovicích psaly počátky našeho sportovního rybářství.

V roce 1912 si společnost založila kroniku. Byla to silná kniha v kožené vazbě, do níž se zaznamenávaly úlovky, nové poznatky a všechny pozoruhodné události kolem rybolovu. V roce 1932 byla kronika zcela zaplněna.

Liškova „Rybárna“ (Dyk, V.: Liškova žichovická škola rybářů. Č. Budějovice 1989)

¹⁵ Hlavsa ml. byl v té době ještě kluk, ale byl již zdatný rybář, navíc užitečný tím, že ostatním rybářům lovil utržené třpytky. O starém Hlavsovi se K. Liška zmiňuje ve své knize *Sportovní chytání pstruhů* (1926), Praha, s. 133).

„Rybárna“ v r. 2012

Mlynář Karel Liška na zahradě v Dobřívě, 1927 (archiv NZM)

Mlýnský náhon – původně přiváděl vodu z Nezdického potoka do sádek, pivovaru a mlýna, dnes zásobuje vodou pstruhové rybníčky, rybí líheň a sádky.

Žichovická rybí líheň

Po návratu do Žichovic se Matěj Hlavsa oženil a s manželkou Barbarou žili v již zmiňovaném rodném domku č. 14. Hlavsa k němu měl zřejmě hluboký vztah, neboť odmítl nabídku bytu v zámku, a to i přes to, že domek na břehu Nezdického potoka byl několikrát vyplaven, údajně čtrnáctkrát. Stávalo se, že velká

voda v Otavě zanesla ústí Nezdického potoka a ten se během krátké chvíle rozlil do okolí.¹⁶

V roce 1921 založil Matěj Hlavsa za podpory prof. Neuwirtha, ing. Z. Dyka a K. Lišky v prostorách lihovaru¹⁷ žichovického zámku rybí líheň. Odchovávali se zde pstruzi, lososi a některé další druhy ryb z povodí Otavy. V roce 1924 přijel do Žichovic pražský lékárník. PhMr. Vincenc Gabriel. Byl to nadšený propagátor umělého chovu ryb. Na řece Metuji vybudoval v roce 1908 na základě zkušeností Stanislava Vacka z Nedošína vlastní pstruhovou líheň. Později ji přenesl do Velhartic na řeku Ostružnou. V Žichovicích si pronajal Nezdický potok a část Otavy k rybolovu. Seznámil se s Matějem Hlavsou a Karlem Liškou a finančně podpořil žichovickou líheň. V roce 1926 ji převzal do své správy a Hlavsu zde zaměstnal jako líhňáře.¹⁸ Od roku 1928 se v žichovické líhni uměle vytýraly a líhly i štiky. Líheň sloužila k zarybňování povodí Otavy i vzdálenějších povodí jižních Čech.

Nová žichovická líheň (z r. 1958), v popředí sádky

16 Podle vyprávění vnuka, Zdeňka Pinkase.

17 Někde se uvádí pivovaru; oba objekty stály v těsném sousedství, ale pivovar byl v té době prý ještě v provozu (podle sdělení Jaroslava Kaliny).

18 BERKA, R., (2006), POKORNÝ, J. et al. (2004): Velký encyklopedický rybařský slovník. Plzeň, osobní sdělení Jar. Kalivody.

Rabská líheň

V letech 1938 – 1941 vybudoval Vincenc Gabriel spolu s Matějem Hlavsou novou štičí líheň v Rabí. Ke stavbě bylo použito i prostředků na zvelebení rybářství od zemského svazu v Praze. Produkce štičího plůdku stoupla na 5 milionů ks ročně. Z Gabrielovy líhně se podařilo osadit řeku Střelu (levostranný přítok Berounky) lipany. V Rabské líhni získával zkušenosti i Václav Janovský, zakladatel štičí líhně v Táboře (dokončena v r. 1950). V líhni pracovala s Hlavsou i Gabrielova dcera Eva. Za 2. světové války se tak vyhnuli totálnímu nasazení.

Rabská líheň, 2012

M. Hlavsa absolvoval v roce 1944 v rybářské škole ve Vodňanech kurz pro učební mistry. Byla mu také nabídnuta možnost ve škole vyučovat, ale Hlavsa odmítl.

V roce 1950 převzalo líheň Státní rybářství. Její správou byla pověřena Eva Gabrielová. Ta se brzy na to provdala za porybného Josefa Lejska a oba se odstěhovali do Plzně na bolevecké rybníční hospodářství.

Původní žichovická líheň již nevyhovovala a proto byla v roce 1958 postavena nová líheň v místech za sádkami. V Žichovicích bylo vytvořeno pstruhařské středisko, jehož vedoucím byl Matěj Hlavsa. Na základě svých odborných znalostí a bohatých zkušeností zlepšil řadu postupů v líhnutí a odchovu plůdku a navrhl několik úprav lovného náradí. Rybářská škola ve Vodňanech a později i Vysoká škola zemědělská v Českých Budějovicích vysílaly své studenty do Žichovic na exkurze a praxe. Matěj Hlavsa jim předával své zkušenosti a zpestřoval je mistrným vyprávěním svých zážitků. Také jeho spolupracovníci¹⁹ na něho rádi vzpomínají jako na milého člověka, který i během práce bavil okolí poutavými historkami.

Do důchodu odešel pan Hlavsa v roce 1961, nadále ale do obou líhní docházel a pomáhal radou i prací. Jeho nástupcem se stal absolvent vodňanské rybářské školy Jaroslav Kalivoda (v pstruhařském středisku v Žichovicích pracoval již od roku 1959). V roce 1967 se v Žichovicích započalo se zkrmováním dovážených granulovaných krmiv a v roce 1969 zde byla poprvé v Československu provedena inkubace jiker peledj²⁰. Dnes je pstruhařské středisko Žichovice součástí akciové společnosti Klatovské rybářství.

Hlavsa jako vazač mušek

Matěj Hlavsa proslul i jako zručný vazač umělých mušek. Naučil se je vázat u školníka, který pronajímal sušický revír. Brzy je začal dělat lepší než on a vyráběl je i pro něho. Pozoroval hmyz okolo vody a snažil se ho napodobit. Nejvíc používal peří ze slepic liliputek. Vázal mušky ve svém domku na malém svěráku u okna.²¹ Hlavsovy mušky byly mezi rybáři velmi žádané, vyvážely se i do Ameriky²². Z Anglie dostal nabídku, aby se tam odstěhoval a vyráběl mušky; Hlavsa ji odmítl.²³ Později mu s vázáním mušek pomáhala dcera Marie, provdaná Pinkasová.

19 Např. paní Kalivodová a Josefa Surá.

20 Kol. autorů (1990): Historie, dnešek a budoucnost Státního rybářství v Klatovech 1951 – 1990. Klatovy.

21 RUDA, Z. (2002).

22 BERKA, R. (2006).

23 Osobní sdělení Hlavsova vnuka Zdeňka Pinkase.

M. Hlavsa na kresbě S. Dykové z r. 1946 (Dyk, V., 1989)

M. Hlavsa u muškařského svěráku na kresbě S. Dykové (Dyk, V., 1989)

M. Hlavsa, 3. 7. 1969 (fotoarchiv NZM)

*J. Pinkas, M. Pinkasová, jejich syn Josef, Barbora Hlavsová, Matěj Hlavsa
(z rodinného alba J. Pinkase ml.)*

*M. Hlavsa, dcera Marie Pinkasová, Josef Pinkas ml. a st.
(z rodinného alba J. Pinkase ml.)*

Ing. Andreska a M. Hlavsa, 1969 (fotoarchiv NZM)

Hlavsa jako živá kronika

V roce 1969 se seznámil s Matějem Hlavsou odborný pracovník Zemědělského muzea Ohrada Ing. Jiří Andreska. Získal od něho mnoho informací o rybaření na Otavě a otavských lososech.²⁴ Podle Hlavsových instrukcí nechal vyrobit repliku lososí krongle. Dnes je vystavena v expozici Rybářství v NZM Ohrada.

Při příležitosti svých 80. narozenin vyprávěl Matěj Hlavsa na břehu Ota-

24 ANDRESKA, J.: *Věčně tajemné světy*. České Budějovice, 1977, s. 39 – 71.

vy manželům Dykovým z Brna o svém životě a hlavně o rybách. Toto vyprávění publikoval V. Dyk v časopise *Rybářství* v roce 1975 a připojil je jako závěrečnou kapitolu své knihy „Liškova žichovická kniha muškařů“²⁵. Nechci zde opakovat již zveřejnělé informace, provedu jen stručné shrnutí způsobů lovu lososů.

O lovu lososů krondlí z lodi již byla zmínka v úvodu článku. Krondlí se lovilo rovněž ze břehu nebo z Rabského mostu (původně dřevěného). Oba Hlavsové dovedli nejen nabodnout lososa, ale i hodit krondlí na několik metrů. Losos pak obvykle ještě plaval i s krondlí po proudu 100 – 200 m. Sedláci lovili lososy i obyčejnými vidlemi, ale s podstatně menším úspěchem. Dalším způsobem bylo chytání lososů do drátěného oka. Oko ze spleteného mosazného drátu, upevněné na lískovém nebo olšovém prutu, se opatrně navléklo za ocas lososa. Nyní se musel losos vši silou vyhodit z vody. Často to mělo za následek rybářovu nedobrovolnou koupel. Někdy Hlavsovi lovili lososy v jezových vratech do sítě. Silní lososi ale nezřídka síť potrhali. Nejvíce lákalo otavské rybáře ulovení lososa na prut. Je obecně známo, že lososi během tahu nepřijímají potravu. Přesto se občas podařilo vydráždit lososa k výpadu na předloženou mušku, třpytku nebo rybičku. Jemným náčiním určeným na lipany a pstruhy však nebylo možné zaseknutého lososa zdolat. Hlavsa popisuje jen dva případy, kdy se to podařilo. Jednou (22. května 1927) chytil dr. Záhorský lososa na mušku Grey Drake²⁶ a po více než hodině jej vylovil, podruhé se to podařilo židovi Weisovi z Čepic na rybičku.

Na podzim se lososi třeli i v žichovické části Otavy. Hloubili si 4 – 5 m dlouhá a 30 – 40 cm hluboká trdiště. V té době je již Hlavsovi nechytali.²⁷ Lososů v Otavě však postupně ubývalo. Posledního v Žichovicích ulovil Matěj Hlavsa krondlí v roce 1936.

M. Hlavsa s lososí krondlí (fotoarchiv NZM)

25 DYK, V.: Vzpomínky na žichovickou Otavu. *Rybářství* 4, 1975, s. 79, DYK, V. (1989)

26 Stará anglická muška imitující imago jepice.

27 Od 15. září do konce roku byli lososi hájeni.

M. Hlavsa předvádí vrh kronglí, 1969 (fotoarchiv NZM)

Ing. Andreska a M. Hlavsa, 1969 (fotoarchiv NZM)

Replika lososí kronle (NZM Ohrada)

Závěr

Na sklonku života zastihla Matěje Hlavsu smutná událost. V roce 1987 uniklo z přeplněných nádrží n. p. Solo Sušice 50 q sodného louhu do Otavy a způsobilo otravu ryb nevídaného rozsahu. Největší dopad měla otrava na perlorodky, jejichž stavy se obnovují oproti rybám daleko obtížněji. Naštěstí stačil Matěj Hlavsa ještě zaznamenat první náznaky regenerace milované řeky. Zemřel 9. srpna 1978 v Buděticích a pochován byl stejně jako jeho otec v Nezamyslicích. S manželkou Barborou měli dvě dcery, Marii, provdanou Pinkasovou, a Annu, provdanou Hromádkovou. Dcery dnes již nežijí a žádný ze tří vnuků²⁸ se profesionálně rybářství nevěnuje. Matějem Hlavsou tak vymřel rod svérázných žichovických rybářů.

Prameny a literatura

Archiv Národního zemědělského muzea Praha, osobní fond M. Hlavsy.

ANDRESKA, J.: *Rybářství a jeho tradice*. Praha, 1987, s. 98 – 99.

ANDRESKA, J.: *Věčně tajemné světy*. České Budějovice, 1977, s. 39 - 71.

BERKA, R.: *Kdo byl kdo v českém a moravském rybářství*. Vodňany 2006.

²⁸ Josef Pinkas z Velkého Boru, Zdeněk Pinkas z Budětic a Jaroslav Hromádka z Horažďovic.

DYK, V.: *Liškova žichovická škola muškařů*. České Budějovice 1989.

DYK, V.: Poděkování Matěji Hlavsovi. *Rybářství* 11, 1978, s. 257.

DYK, V.: Vzpomínky na žichovickou Otavu. *Rybářství* 4, 1975, s.79.

KLOSTERMANN, K.: *Červánky mého dětství*. Díl 1., Praha 1926.

KLOSTERMANN, K.: *Robinson na Otavě*. Sušice 2009.

LIŠKA, K.: *Sportovní chytání pstruhů*. Praha, 1926, s. 133.

MALESICKÝ, V.: *Matěj Hlavsa*. Rukopis, Sušice 1915. Archiv NZM, osobní fond M. Hlavsy.

POKORNÝ, J. et al.: *Velký encyklopedický rybářský slovník*. Plzeň 2004.

POKORNÝ, M.: Hlavsa – velká žichovická legenda spjatá s Otavou. *Týdeník Klatovska*, 30. 9. 1998.

RUDA, Z.: *Střípky z žichovické historie*. Žichovice, 2002, s. 68 – 71.

Kol. autorů: *Historie, dnešek a budoucnost Státního rybářství v Klatovech 1951 – 1990*. Klatovy 1990.

Dále bylo použito rukopisných poznámek a textů k přednáškám Jaroslava Kalivody, jeho vyprávění a drobných vzpomínek dalších Hlavsových spolupracovníků, sousedů a příbuzných.

Lovecké techniky a právní normy vedoucí k vyhubení vlka evropského (*Canis lupus*) v Českých zemích

Věnování

*Tuto práci bychom rádi věnovali památce našeho otce a dědečka,
Ing. Jiřího Andresky, CSc.,
z jehož myšlenek, kartotéky a knihovny
jsme od počátku jejího zpracování vycházeli.*

Obsah:

1. Úvod
2. Materiál a metodika
3. Biologie a etologie vlka
4. Metody lovu vlků
 - 4.1 Důvody k lovu vlků
 - 4.2 Vývoj loveckých metod
5. Chronologický přehled záznamů a právních norem týkajících se vlků
 - 5.1 Právní normy vzniklé do nástupu Habsburků na český trůn (13. století -1526)
 - 5.2 Právní normy vzniklé do vydání Obnoveného zřízení zemského (1526-1627)
 - 5.3 Právní normy vzniklé v letech 1627-1713
 - 5.4 Právní normy vzniklé v letech 1713-1754
 - 5.5 Praktické důsledky aplikace právních norem o lovu vlků
 - 5.6 Právní normy platné v období zániku vlčích populací (1754- 1918)
6. Definitivní zánik vlčí populace na našem území
7. Závěr
8. Literatura a prameny
9. Přílohy

1. Úvod

Postupný návrat člověkem dříve vyhubených živočišných druhů do střeoevropského prostoru vyvolává již několik desetiletí diskuze a spory. Během 20. století se totiž, obvykle v důsledku dobře míněné druhové ochrany, obnovil výskyt více druhů ptáků (orel mořský, kormorán velký) a savců (prase divoké, los evropský, medvěd hnědý, rys ostrovid, vlk evropský, bobr evropský). Bylo by pošetilé předpokládat, že toto obnovení výskytu zmíněných druhů bylo širokou veřejností vnímáno pouze pozitivně. Naopak důvody, kvůli kterým byly popisované druhy hubeny a vyhubeny, často přetrvávají, a to jak v rovině ryze praktické (působené škody), tak i rovině emocionální (strach z pouhé přítomnosti). Předkládaná práce se snaží rekapitulovat okolnosti, za kterých byl v českých zemích vyhuben vlk evropský.

Z metodického hlediska se podstatným aspektem práce ukázala být kombinace dvou úhlů pohledu, právního a loveckého, neboť vývoj právního rámce výkonu práva myslivosti byl nepochybně stejně důležitý jako vývoj loveckých postupů a metod. Způsoby lovu zase vyplývají z důkladné znalosti biologie a etologie vlka, která byla pro dávné lovce samozřejmá a nepostradatelná.

Z pohledu aktuálně platného zákona č. 115/2000 Sb. se v naší přírodě vyskytuje sedm živočichů, které zákonodárce uznal za natolik hodné ochrany a zároveň do té míry škodící člověku-hospodáři, že jimi způsobené škody stát jako garant zákona č. 114/1992 Sb. do značné míry kompenzuje. Největší škody z těchto živočichů sice působí kormorán velký, nejvyšší míru emocionální averze ale člověk nepochybně pociťuje k jinému druhu, a to k vlku obecnému.

Vlk je tak pravděpodobně nejkontroverzněji vnímaný živočich aktuálně se vyskytující na našem území. Patří do skupiny takzvaných velkých šelem, mezi které v podmínkách střední Evropy řadíme ještě medvěda hnědého a rysa ostrovida.

Velké šelmy, původně rozšířené na celém území českého království, působily mimo jakoukoli pochybnost škody na domácích zvířatech a lovné zvěři, a byly tak s ohledem na postupující kolonizaci a zmenšující se podíl původních lesů nemilosrdně loveny a postupně vytlačovány do oblastí dosud lidmi neosídlených. Vznikající konflikty, projevující se dlouhodobě, zanechaly v lidské kolektivní paměti hlubokou stopu.

Z environmentálního hlediska jsou popsány skutečnosti velmi podstatné, protože ochrana všeobecně nepřívětivě vnímaného živočicha je značně komplikovaná. Reálná situace je ale nepochybně složitější a přítomnost vlka v přírodě je zejména lidmi zabývajícími se chovem ovcí a myslivostí vnímána jako jasně negativní. Svoji roli zde hraje rozhodně i fakt, že současné právní úpravě předcházela dlouhá a poměrně složitá vývoj vztahu člověka a vlka, který úzce souvisí

s biologií a etologií této šelmy.

V Čabartově *Vývoji české myslivosti*¹ byla publikována teze, že velké šelmy byly v Českých zemích vyhubeny (krom jiných příčin) v důsledku aplikace Loveckého patentu Josefa II. z roku 1786. Toto tvrzení je ovšem, zejména s ohledem na aktuálně dostupná historická data, značně nepřesné. Dohledání plynulé řady norem a předpisů je míněno především jako určitá revize tohoto od té doby často citovaného názoru, který postupem času získal charakter axiomu.

Komplikovaný vztah člověka a vlka nebyl zprvu písemně zaznamenán. Zvyšující se kulturní a civilizační úroveň vedla k tomu, že zpočátku ústně vydávané příkazy, stanovující mantinely pro lov velkých šelem, dostávaly písemnou formu právních nařízení. Některá z těchto nařízení se, v podobách obvyklých pro svoji dobu, zachovala ve formě archiválií dodnes a umožňují tak sledovat vývoj legislativy věnované vlkům a odvozeně také vývoj a zkázu vlčí populace obecně.

2. Materiál a metodika

Jako materiál pro zpracování této práce jsou využity různé publikované záznamy, včetně kronikářských (nařízení z doby přemyslovské a lucemburské), zejména ale staré právní normy, užívané ve své době v Českém království. Cenné prameny představují také hospodářské instrukce mající ve své době charakter závazných nařízení (zde vyniká zejména v Kalouskově edici vydaný *Archiv český*).

Metodicky postupují autoři ve své práci následujícím způsobem: k psanému materiálu, který je lokalizován a datován, se přidává komentář vycházející z publikovaných znalostí a reálií příslušné doby. Pokud se autoři v interpretaci dostávají na rovinu spekulativní, na příslušném místě v textu to explicitně konstatují.

3. Biologie a etologie vlka obecného

V dostupné literatuře se údaje o biologii a zejména o potravní a teritoriální ekologii vlka pozoruhodně rozcházejí. Z komparace zdrojů vychází všeobecně akceptovaný údaj, že vlk spotřebuje denně 2,5 kg masa. Neudává se ale dlouhodobý průměr spotřeby potravy, který by denní *racion* (optimální dávku potravy) specifikoval přesněji. Struktura potravy vlka se navíc nepochybně liší podle potravní nabídky v konkrétním ročním období, navíc velmi souvisí s konkrétními panujícími podmínkami (výška a délka trvání sněhové pokrývky). Také udávaná velikost teritorií potřebných k životu konkrétní smečky se liší, což jistě souvisí s tím, že úživnost teritoria se liší podle celkového stavu krajiny a nadmoř-

1 ČABART (1958).

ské výšky. Ve slovenských horstvech, která jsou přes mírně odlišné podmínky karpatských pohoří a přítomnost zachovalých lesních celků českým zemím nejpodobnější, se aktuálně udává průměrná velikost teritoria smečky 200 čtverečních kilometrů.² Vlci se sdružují do smeček, jejichž četnost souvisí s množstvím a hmotností dostupné kořisti. Budeme-li opět vycházet z aktuálních slovenských údajů, tvoří ve středoevropských podmínkách smečku pouhých 4-6 vlků. Smečku vede vedoucí pár (alfa pár), kolem kterého se sdružují odrostlá vlčata zhruba do 3 let věku. Ta poté smečku opustí a vydají se na potulku, během níž se s jinými toulajícími se vlky sdruží do tlupy, až si nakonec naleznou partnera a založí smečku vlastní. Smečka drží pospolu zejména přes zimu, kdy musí úzce spolupracovat při získávání potravy. V období říje (v předjaří) se už smečka rozpadá, mladí vlci ani tehdy rodičovské teritorium zcela neopouští, a do jisté míry se podílí na získávání potravy pro rozmnožující se alfa pár a jeho vlčata.

Na podzim se pak alfa pár s vlčaty a starší vlčata opět sdruží do zimní smečky. Ta se připravuje na přechod od letní potravy (drobní savci, hlodavci, také zajíc polní) k potravě zimní (spárkatá zvěř, především smčiči a jeleni). Tehdy se mláďata učí od starších vlků lovit, a to tak, aby se mohla aktivně účastnit zimních štvanic. Biologie a potravní ekologie vlka úzce souvisí se šířením druhu na území, ze kterých již byl soustředěnou lidskou snahou vytlačen. Vlčí smečky i jednotliví vlci jsou v důsledku lovu ve skupině neobyčejně pohybliví a relativně snadno znovu obsazují svá původní území.

4. Metody lovu vlků

Snaha vlky ulovit a zároveň omezit jejich přítomnost v krajině vedla postupem času k vývoji řady loveckých postupů a metod. Jejich vývoj v čase úzce souvisí s technologickým rozvojem, který v Evropě postupně nastával. Je ne snadné rozlišit, co bylo v minulosti hlavní motivací k lovu vlků. Důvody pro lov lze sice vyjmenovat, nejsme však schopni přiřadit jim jakousi pomyslnou motivační váhu.

4.1 Důvody vedoucí k lovu vlků

1. Vlk byl ode dávna významnou kožešinovou zvěří. Podobně dlouho bylo jak přírodním národům, tak posléze výrobcům oděvů známo, že vlčí kožešina na sobě v mrazu nesráží jinovatku, její tradiční užití se tedy postupně omezilo na lemy textilu nebo jiných kožešin. Naopak vlčí zvěřina nebyla využívána, nebo alespoň chybí doklady jejího využívání v evropském prostoru (což může souviset

2 RIGG (2007).

s historickým povědomím o možnosti nákazy vzteklinou).

2. Vlk byl od neolitu významným škůdcem pasených stád. Zvláštní afinitu projevovala vlčí populace k lovu ovce domácí, což lze stěží vysvětlit jinak, než že ve zcela přírodních podmínkách sloužila vlkům divoká ovce jako významná součást původní predační základny. S domestikací ovce, která je datována do samých počátků neolitu, se zájem vlků přenesl na chovaná stáda, což postupně vedlo k vytvoření velmi silné lidské averze.

3. Zejména s ohledem na literární tradici by bylo možné předpokládat, že také člověk se stával vlčí kořistí. Tyto tradované příběhy ale nenacházejí dostatečnou oporu v historických záznamech. Napadení člověka vlkem bylo zaznamenáváno velmi zřídka, a je velmi pravděpodobné, že k němu docházelo v důsledku ztráty plachosti působené vzteklinou. Přesto se lidský pohled na vlky a jejich přítomnost v okolní krajině dlouhodobě řídí ze všeho nejvíce pohádkou o Červené Karkulce. Ta byla velmi pravděpodobně v mnoha odlišných verzích ústně předávána v Itálii a Francii již ve 14. století. Tištěné podoby se jí dostalo roku 1697 ve francouzském zpracování Charlese Perraulta. Dnes nejnámější verze pak pochází ze zpracování bratří Grimmů (*Kinder- und Hausmärchen*, 1812). Tento pohádkový příběh ovlivnil celé generace dětských posluchačů a pohled na vlka deformuje do té míry, že pro tento jev zobecněl název *komplex Červené Karkulky*.

4. Postupem času, ovšem ze jmenovaných důvodů nejpozději, nastal konkurenční rozpor mezi praktickým mysliveckým provozem a přítomností vlků. Ve středoevropských podmínkách tvořila zimní predační základnu vlka autochtonní zvěř spárkatá (jelen evropský, srnec, teoreticky také los evropský, který v důsledku loveckého tlaku ze středoevropské krajiny zmizel už ve středověku³). V důsledku snahy o posílení populací lovné zvěře (a tedy toho, co dnes nazýváme lovecká příležitost), která se projevila souběžně s nástupem Habsburků na český trůn, se také zvýšil tlak na velké šelmy a vlka zvláště.

Integrální působení vyjmenovaných důvodů vedlo k postupnému vyhubení vlčí populace na našem území. Chronologicky je zánik populace dokumentován v kapitole věnované právním normám a také v kapitole věnované definitivnímu zániku vlčí populace.

3 ANDRESKA (2011).

4.2 Vývoj loveckých metod

První popisy lovu vlků máme k dispozici v antické literatuře. Jako příklad lze uvést Horatia, tedy *Cautus enim metuit foveam lupus ...* (Z opatrnosti mívám vlk nastraženou jámu...) Horatius, Listy, 1, 16, 50:

Dalším příkladem poslouží Phaedrus, v bajce, kde je ovce vlkem podvedena falešným svědectvím: ... *Post paucos dies / bidens iacentem in fovea conspexit lupum: / „Haec“, inquit, „merces fraudis a superis datur.“* (... Po několika dnech viděla ovce vlka ležet mrtvého v jámě / Pravila: „To je způsob, jak bohové odměňují podvod.“ Phaedrus, Liber fabularum 1, 17:

A nakonec pro dokreslení citace z Plinia, který hovoří o ptačích družích, kteří mohou vzlétnout kolmo: ... *itaque in foveas, quibus fera venamur, delapsae solae evadunt* (... pročež jsou to ti, kteří, padnou-li do loveckých jam, opět se dostanou ven...) Plinius, Naturalis historia 10, 112:

Všechny zmínky jsou vztaženy k užití vlčích jam, přičemž především u Phaedra, který pocházel z oblasti makedonských Katarin, lze předpokládat, že viděl jejich skutečné užití.

Další antická zmínka se týká užití tenat: *Canes compellunt in plagas ... lupum* (Psi ženou vlka... do sítě) Plautus, hra Pun čili Poenulus, 648:

Způsobů, jak vlky ulovit, bylo tradičně užíváno několik: vlčí jámy, vlčí obora, vlčí zahrádka, železa, samostřily různé konstrukce, tenata, otrávené návnady, lov střelnou zbraní, lov do oka a lov pomocí vlkovití. Další lovecká metoda, jezdecká štvanice, obvyklá v ruských stepích, se v našich podmínkách neprosadila. Ani lov na háky s vnařidlem (německy *die Wolfsangeln*) není v našich podmínkách doložen.

Nejstarší písemné záznamy o lovu vlků na území českých zemí, eventuelně v zemích sousedních uvádějí jako vůbec nejstarší metodu **lov do padací jámy**. K ní existuje kronikářsky zachycené nařízení Přemysla II. Otakara z roku 1268. Vlčí, tedy padací jámy, byly tedy nepochybně často užívány. Jako doklady jejich existence se zachovalo mnoho toponym (Vlčí jámy, Ve vlčích jamách a mnohá další). Zároveň s nimi ale bylo mnoho nejružnějších mrzutostí (pády lidí do nich a s tím související úrazy, nechtěné úlovky jiné zvěře i vyslovené pytláctví). Proto jsou velmi často zmiňovány v historických záznamech, například v různých nařízeních⁴ a v hospodářských instrukcích. Dále je k nim zachována četná korespondence, zejména pak z doby, kdy bylo úředně nařízeno jejich vykopání a údržba, nebo byly naopak zakazovány a dodržování zákazu bylo násled-

4 Viz výše citované nařízení Přemysla Otakara II. z roku 1268.

ně vymáháno. Velmi starý popis fungování vlčích jam najdeme v díle Pietra de' Crescenzi *Ruralium Commodorum libri XII.*:

Kterak lapána bývá zvěř do jam

Lapání bývají do jam tímto obyčejem zvláště vlci. Bývá nějaká jáma široká, jakožto šachta veliká a tak velmi hluboká, že odtud nemůže vyjít. A ta se přikrývá jednou vokrouhlou věcí ne zcela všecka, ale tak se zdá, že jest všecka přikryta, a v prostředku jest sloup dlhý, aby ta věc vokrouhlá mohla na něm se držeti a uprostřed k tomu sloupu přivázána bývá hus nebo beran a všechno to místo přikryto bývá slamou. Tedy vlk přijde a chtěje vzít hus neboli berana, i upadne do jámy, neb se pod ním ta věc rychle podvrtné.⁵ (Kniha desátá)

Balbínův popis v Miscelaneích je obdobný: *Na vlky se nastavují jámy, aby tam spadli, otvor jámy je přikryt lehkým a tenkým přikrovem, jakmile na něj vlk či liška vkročí, spadne do jámy, jež je uvnitř opatřena koly i hroty.* (Kapitola 57)

Výhody a nevýhody užití padacích jam vyplývaly z jejich podstaty. Byly to stavby konstrukčně jednoduché, jejich provoz byl rovněž jednoduchý, a nevyžadoval trvalou obsluhu, nýbrž jen kontrolu, o jejíž periodicitě se explicitně zmiňuje je níže citované nařízení Marie Ernestiny z Eggenbergu.

K výhodám jam patřilo hlavně to, že to byla zařízení v krajině trvale přítomná. V okamžiku, kdy se poblíž vyskytli vlci, stačilo jámy opatřit návnadou, a poté čekat, zda a kdy se vlk skutečně chytí.

V dobách, kdy byly jámy skutečně provozovány, se ovšem v souvislosti s jejich užíváním projevovaly četné problémy. Za nejvýznamnější z nich pokládejme jejich pramalou účinnost. Tu lze doložit na příkladu panství Vimperk. Zřízení vlčích jam bylo na panství nařízeno roku 1677, s konkrétním požadavkem, aby byly umístěny na odlehlých místech, kde odpadne nebezpečí, že do jam spadne člověk nebo dobytče. Jam bylo na panství postupně zřízeno celkem 19, ovšem užitek z nich byl minimální nebo nulový. V létě se jim totiž vlci vyhnuli a v zimě zapadaly silnou vrstvou sněhu. Za celou dobu jejich existence chybí konkrétní údaj o úlovku vlka do jámy. Hlášení ze 7. května 1711 konstatuje úlovek dvou jelenů a jednoho kusu srnčího, v reakci na to majitelka panství, kněžna Marie Ernestina z Eggenbergu⁶ 20. června přikázala, aby myslivci denně obcházelí vlčí jámy a užitkovou zvěř ihned vytáhli a prodali. Dalším reskriptem z 10. listopadu 1714 si Marie Ernestina stěžuje, že bylo uloveno málo vlků, a ukládá znovu jejich hu-

5 Vznik Crescentiových *Ruralium Commodorum libri XII* je datován do roku cca 1305 v Boloni, tisku se dočkaly už roku 1471 v Augsburgu. Český překlad, který je zde použit, vznikl na přelomu 15. a 16. století.

6 Marie Ernestina z Eggenbergu, rozená ze Schwarzenbergu (1649-1719) vládla po smrti svého muže Jana Kristiána eggenberským držávám sama jako kněžna vdova. Protože rod neměl kvůli sérii nešťastných úmrtí mužského dědice, odkázala kněžna rozsáhlé majetky, včetně panství Krumlov, Orlík a Vimperk, svému synovci, Adamu Františkovi ze Schwarzenbergu.

bení. Relace lesníka Maliny z prosince 1716 popisuje vlčí jámy na panství, jejich počet a umístění. Po smrti Marie Ernestiny roku 1719 zdědil panství Vimperk její synovec a zkušený myslivecký praktik Adam František ze Schwarzenbergu a hned 25. ledna 1720 vydal spěšný příkaz⁷ jámy zasypat a vlky pilně hubit jinými prostředky.

Druhým podstatným problémem bylo potenciální riziko zneužití jam k pytláctví. K tomu nepochybně docházelo, a tak byly jámy trvale solí v očích lovcům, což byla obvykle pozemková šlechta. Ačkoli snaha o omezení užívání jam byla obvykle vysvětlována poukazem na jejich nebezpečnost lidem a domácím zvířatům, averze vůči pytláckému nástroji nepochybně hrála důležitou roli. Příkladem zde poslouží zaznamenaný případ sporu mezi Kryštofem Kořenským z Terešova, pánem na Ostrolovském Újezdě a dvořanem Petra Voka, a mlynářem Urbanem Želízkiem. Kořenský mlynáře podezřívá z pytláctví, nemohl však proti němu zasáhnout, protože se nejednalo o jeho poddaného. Napsal tedy stížnost mlynářově vrchnosti do Českých Budějovic. Před tou se Želízko později obhajoval, „*že jest starou vlčí jámu toliko obnovoval, ale ještě toho nedokonal, a zhola žádného zajice nelapil.*“⁸

Třetí problém související s vlčími jamami, a to nebezpečnost člověku, lze doložit dvěma známými případy. Pozoruhodnou zmínku o pádu do vlčí jámy poskytuje životopis posledního z rodu Slavatů, Jana Karla Jáchyma (1641-1712), který na lovu v lesích mezi Vanovem a Telčí spadl roku 1662 do vlčí jámy a poté v ní nedobrovolně strávil noc. Při marném volání o pomoc slíbil, že přežije-li, vstoupí do kláštera. Druhý den byl opravdu zachráněn, svůj slib dodržel a po zotavení vstoupil ve věku 22 let do řádu karmelitánů.⁹ Druhý případ uvádí Nevrlý,¹⁰ a souvisí s pádem do vlčí jámy přímo u města Frýdlantu. Roku 1685 do ní spadl měšťan Paul, a městská rada mu vyplatila odškodné.

Vše uvedené působilo vleklou debatu vedenou o vlčích jamách, k jejímž důsledkům patřilo opakované zakazování a omezování jejich užívání.

Aby se předešlo zraněním osob a nežádoucím úlovkům, byly některé vlčí jámy oplocovány tak, aby k vlastnímu loveckému zařízení byl znemožněn přístup jak lidem, tak i zvířím krom lišek a vlků. Od takových oplocených pastí byl technicky už jen malý krok k vlčí oboře a vlčí zahrádce.

Vlčí obora bylo lovecké zařízení, které bylo obklopeno trvale instalova-

7 V německém originálu *expresser Befehl und Reskript*.

8 KOŘEN (2012).

9 CHADT ŠEVĚTÍNSKÝ (1909).

10 NEVRLÝ (1976).

nou kolovou ohradou. Do této ohrady byla vlkům předkládána potrava, většinou mršiny hospodářských zvířat, živočišné odpady všeho druhu, a podle Instrukce Maxmiliána I. také staří koně. Vlkům, kteří do této ohrady vstoupili, byla čas od času zablokována úniková cesta nebo cesty a vlci byli postříleni nebo pobiti obuškou. Vlčí obora bývá v literatuře občas zaměňována s vlčí zahrádkou.

Zatahování vlečky do pardubické vlčí obory popisuje opět Balbín: Rozpomínám se, že když se vlci velmi rozmnožili, konalo se u Pardubic jejich veliké pobití, myslivci dali za tím účelem vláčetí tamními lesy velkou mršinu, vlci se shlukli ve velikém počtu, chtějíce vědět, kde ji naleznou, byla vláčena na místo nejpříhodnější k lovu, předem upravené, obehnané předtím zčásti nejhrubšími sítěmi. Zatímco se vlci stahovali k mršině a rvali se o lup, byla sítěmi zatažena i zbývající část lesa. Myslivci pak dvacet z nich uvnitř sítí chytili a zabili.

Vlčí zahrádka byla nejčastěji palisádová ohrada z kůlů zatlučených do dvou soustředných kruhů s úzkým prostorem mezi nimi a živou návnadou ve vnitřním kruhu. Vlk, který hledal cestu k návnadě, za sebou zavřel vrátka ve vnějším kruhu. Takto konstruovaná past byla lidem i dobytku mnohem bezpečnější než padací jáma.

Používala se i **nástražná mechanicky spouštěná zařízení**, především železa a také samostřily. U nich ale lze jen obtížně posoudit, jak byly právě pro lov vlků účinné, vlci jsou totiž zvířata neobyčejně opatrná.

Tenata (neboli sítě, uváděné jako lovecký prostředek již v antice) byla účinná ve chvíli, kdy byl dostatek lidí k naháňce, tehdy tenata vlky zastavila a následně byli ubiti nebo střeleni.

K lovu do tenat bylo nezbytné důkladné obeznání vlků na obnově, tedy na čerstvě napadlém sněhu, který přítomnost vlků (i jiných šelem) prozradil. Vyhledávání stop, tedy obcházení obnovy měli jako trvalou povinnost stanovení obchodníci (od slova *obcházeti*). K tomuto konkrétnímu loveckému postupu se zachovala mimořádně zajímavá korespondence mezi čtyřmi obyvateli křivoklátského regionu a místodržitelkou kancelář z roku 1571:

1571, 10. října: Po supplikaci čtyř poddaných arcikníže Ferdinand hejtmanovi Křivoklátskému Václavu Oulíčkoví nařizuje, aby jim od každého vlka i rysa mimo starobylé právo ještě po 20 grošů míšeňských se dávalo.

Supplikace čtyř poddaných Křivoklátských.

Nejjasnější DC. Na VAMst (= Vaší arciknížecí milosti) se vši poddaností vznášíme, kterak již od několika let forštmistra pana Jetřicha z Vřesovic z přinucení jedné každé zimy býváme, když sněhové a obnovy bývají, že musíme na obchoze den

ode dne choditi, a za to se nám nic neplatí; což nám chudejm, nemaje my na to žádné povinnosti, s velikejm ublížením a obmeškáním živnosti naší jest. Protož nejmilostivější arcikníže, VAMsti se vši poddaností poníženě prosíme, že nás těch obchozí milostivě zbaviti ráčíte, tak abychom mohli živností svých volněji hleděti, s manželkami a dítkami svejmi se živiti. A pakli by nás to vždy zminouti nemohlo, poníženě prosíme, že nás milostivě opatřiti poručiti ráčíte, abychom za práce naše nějaké ouplatek a stravu, kdybychom z vobchoze na zámek přišli, jmíti mohli... VAMsti věrně poddaní.

Starej, Jaroš, Koubek z Zbečna, Kňourek z Bukový.

(Poznámka kancelářská.) Na suplikaci obchodníků p.hejtman (Oulička) tuto zprávu dává, že prv když obcházejí a na zámek přijdou, stravu mají; ale aby pilnější obchozí byli, mohlo by se jim od každého vlka a rysa mimo starobylé právo po 20 gr. m. přidati.

– Exped. dne 10. 8bris ao 71.

(Rozhodnutí arciknížecí.) Slovnutý věrný náš milý! Jakož Starý, Jaroš, Koubek z Zbečna a Kňourek z Bukový, obchodníci lesuov k panství našemu Hrádec-kému přináležejících skrze suplikací poníženě na nás vzesli, že by jim veliké ublížení a obmeškání na jich živnostech skrze takové obchozí díti se jim mělo, nás pokorně s poddaností prosíce, abychom jich těch obchoz (sic) milostivě zbavili, anebo za jich práce nějaký ouplatek a stravu, kdyžby na zámek Křivoklát přišli, dávatí milostivě poručiti ráčili: I aby oni tím pilnější v obchozích byli, také sobě tím méněji v jednom i druhém ztěžovali, tobě milostivě poroučeti ráčíme, aby se těm svrchujmenovaným obchodníkuom na potomní čas od každého vlka, též i rysa, mimo starobylé právo po 20 gr. míš. platilo, jim také, kdyžby na zámek přišli, strava jakož i prve se dávala.... Dán v Domažlicích v středu dne 10. m. Oct. ao 71.

Z místodržitelského archivu v Inšpruku. Opis v archivě zemském v Praze.¹¹

Důležitou starobylou metodou lovu bylo i **kladení otrávených návnad**. K tomu se užíval akonitin, jed získávaný z rostliny oměje zvaného dodnes vlčí mor (*Aconitum vulparia*, dříve *A. lycoctonum*). Tento jed byl během 19. století nahrazen dováženým, laboratorně upravovaným a pravděpodobně účinnějším strychninem (kulčiba dávivá, *Strychnos nux-vomica*). Například Hell¹² udává, že východomoravskému regionu nejbližší vlčí populace, tedy populace župy Oravské, byla zcela vyhubena v poslední čtvrtině 19. století. Stalo se tak především kladením návnad otrávených právě strychninem.

11 Archiv český, díl XXII, 1905.

12 HELL (2003).

Lov střelnou zbraní byl zřejmě neúčinnější, je ovšem třeba rozlišit lov v leči a lov na újedi. Většina u nás ulovených vlků - migrantů v 19. století, byla střelena palnou zbraní. To se ovšem dělo až v době, kdy tyto zbraně vykonaly velký technický pokrok a zároveň se všeobecně rozšířila znalost lovu se zradidly. **Zradidla**, předem nachystané mnohasetmetrové (občas dokonce vícekilometrové) provazy s navázanými barevnými fábory, se používala k lovu lišek a příležitostně i vlků. Zradidla se ohraničila leč, a vlci je podle zpráv očitých svědků nedokázali překročit. Při lovu s pomocí zradidel tak stačilo k obstavení leče jen několik málo střelců.

Lov na újedi předpokládal vytvoření újediště a úkrytu pro lovce u něj. Jde o modifikace lovu na čekané. Potřeba a spotřeba kadaverů byla patrně značná, k povinnostem pohodných patřilo kromě jiného dodávání potřebných mršin na újedi a do vlčích obor.

Užívány byly i další starobylé formy lovu, které z našeho pohledu ovšem neměly daleko k pytláctví. Tradičním způsobem lovu vlků na východním Slovensku byl **lov do oka**. Úspěšný lov vlka do oka, instalovaného na ohnutý stromek, je popsán z Bukovských Vrchů (Nová Sedlica) ještě v roce 1948.¹³ Používání ok bylo ovšem v českých zemích zakázáno už 1575 rozhodnutím Zemského sněmu, na východě se jako lovecká metoda zjevně udrželo výrazně déle.

Více literárních pramenů (včetně velice starých) popisuje **lov vlků vlkovyjstvím**. Tedy lovci, z nichž alespoň někteří umí napodobit vlčí vytí, jdou večer na lov do lesa, kde předpokládají výskyt vlčích štěňat. Ta odpovídají vlastním vytím na hlas matky nebo jiných vlků, na lidskou nápodobu se ale ozývají také, a tím se prozradí. V zakládací listině Kladrubského kláštera¹⁴ jsou zmíněni vlkovyjci Zeztrogor et Gluzam jako *ululatores*¹⁵ k roku 1115.¹⁶ Jako možnou loveckou metodu uvádí vlkovytí i Rozmara (1908), a líčí ji i recentní lovecké příběhy z Ruska.

13 HELL & SLÁDEK (1974).

14 Tato listina je sice obecně pokládána za falzum, i tak je však datována nejpozději do 13. století. Každopádně jde o velmi starobylý doklad užívání vlkovytí v oblasti západních Čech. Také jména vlkovyjců působí velmi starobyle a autenticky, podle ústního sdělení dr. Pařeza až pohanský.

15 *Ululat* je sloveso vyjadřující v latině vlčí vytí, také ale jiné zvířaty vydávané zvuky jako skučení, houkání. Komenský používá *Lupus ululat* jako příklad hlásky L v tabulce mluvící abecedy v *Orbis sensualium pictus* (Norimberk, 1658).

16 CHADT ŠEVĚTÍNSKÝ (1909).

5. Chronologický přehled záznamů a právních norem týkajících se vlků

5.1 Právní normy vzniklé do nástupu Habsburků na český trůn (13. století-1526)

Podle letopisného svodu zvaného **Dražický kodex**¹⁷ roku 1268 *Král Otakar rozkázal vykopat ve všech vesnicích jámy. Do těch jam měla být položena husa nebo sele k chytání vlků.*¹⁸ O důvodu vydání tohoto nařízení lze pouze spekulovat, lze ale předpokládat, že souviselo s daňovým výběrem. V podmínkách vrcholící kolonizace se osadníci nově dostávali do oblastí, kde vlci do té doby žili a lovíli svou kořist nerušeně. Příchod člověka a domestikovaných zvířat situaci změnil, vlci mezi divokým a domácím zvířectvem nerozlišují. Na paměti je rovněž nutné mít v té době obvyklou formu pastvy zejména hovězího dobytka přímo v lese, na lesním bylinném patře, která se například na Šumavě dochovala až do 19. století. Konflikty s vlky byly tedy zřejmě na denním pořádku. Pokud se panovník domníval, že škody způsobené vlky negativně ovlivňují daňový výběr, zejména, a zde autoři spekulují zcela, když se některý z plátců daně škodami, způsobenými vlky, pokoušel před ním omlouvat malé množství vybraných dávek, mohl se král rozhodnout vydat plošný rozkaz k jejich hubení vlčími jamami.

Otakarovské úředně nařízené budování vlčích jam zřejmě nebylo ve svém výsledku příliš úspěšné, a tak se kronikář o osm let později, roku 1276, opět zmiňuje o vlčích: *Také toho roku bylo vidět velké množství vlků z obou stran před branami pražského hradu, kteří hlasitě vyli, čímž předtuchou věštili špatný výsledek českému národu.*¹⁹ Kronikářská relace tak předchází popisu bitvy na Moravském poli, a zejména takzvaných zlých let po smrti Přemysla Otakara II. v této bitvě.

Na dalších několik století však doklady nařízení ohledně lovu vlků na centrální úrovni chybí. K otázkám souvisejícím s přítomností vlka se nevyjadřuje **Rožmberská právní kniha**, pořízená pro zemského sudího Petra z Rožmberka a datovaná ke konci 13. století. Ani **Majestas Carolina**, jehož součástí je řada ustanovení týkajících se ochrany lesů, ani **Ordo Iudicii Terrae** se hubení vlků ani šelem obecně nevěnují. Obdobně **Vladislavské Zemské zřízení** v původním znění z roku 1500 podobná nařízení neobsahuje. Možných důvodů je několik a je obtížné je potvrdit či vyvrátit. Nejpravděpodobnější je, že se královské příkazy vztahované k lovu vlků a myslivosti obecně z té doby v psané podobě jednoduše nedochovaly.

17 Vznik kodexu je kladen před rok 1343, byl připraven pro biskupa Jana IV. z Dražic.

18 Pokračovatelé Kosmovi, 1974.

19 Ibidem.

Dvě poměrně krátká ustanovení věnuje vlkům (nikoli ale jejich lovu) **Právní kniha města Brna**, známá též jako **Kniha písaře Jana**, datovaná do poloviny 14. století. První z nich je v části týkající se odpovědnosti za škodu způsobenou hospodářskými zvířaty. Vlk je zde (spolu se lvem, jelenem a medvědem) řazen mezi *divoká, rozumem nenadaná lesní zvířata, která jsou považovaná za nezkratitelná, a i když se ochočí, koušou, vyhazují nebo trkají*.²⁰ V případě, že takové zvíře způsobí škodu, má podle výpovědi žalobce a žalovaného být vynešen rozsudek podle práva (čímž je míněn starořímský princip odpovědnosti vlastníka za škodu způsobenou jeho zvířetem, který je spolu s výčtem domácích zvířat vzpomenut v odstavci předcházejícím tomu o zvířatech divokých). Druhá zmínka, týkající se vlka, je v části věnující se povinností pastýře. Pokud pastýř nedovede zpět všechny ovce, které prve na pastvu vyhnal, musí je nahradit. Pokud jsou ale ovce uloupeny zlodějem nebo vlkem, pastýř je nahrazovat nemusí, pokud přivedený svědek doloží, že *při té loupeži vydával hlasitý křik*.²¹ I to je jednoznačný odkaz na starořímský princip doporučeného postupu poškozeného při setkání se zlodějem.

Myšlenkovým základem, ze kterého vycházelo právo velkého množství českých a moravských měst (včetně Prahy a Brna) bylo tzv. norimberské právo, soubor zvykových norem původem z jižního Německa, shromážděné ve sbírce obyčejového práva zvané **Švábské zrcadlo** (německy **Schwabenspiegel**). Její existence je doložena už k roku 1275. Praktické užití tohoto práva v Čechách bylo doloženo k roku 1315, kdy král Jan dal norimberské právo Většímu městu Pražskému. Následující výňatek pochází z první tištěné verze Švábského zrcadla, vydané v Augšpurku roku 1473:

Cap. CCCLII. *Wie man das wilde iagen sol das merck also.*

Allen tieren ist fryd und ban gesezet wann wolffen und beren an den brichet nyemandt keynen fryd.²²

Všem zwiratom je příměrie i mír ustaven krom vlkov a medvědov, nad těmi nikdo neručie i jednoho příměrie.

Starobylý český překlad uvádí Čabart,²³ bohužel bez konkrétního pramene a jeho uložení; pramen se autorům dosud nepodařilo dohledat. Interpretace této právní normy je ale jednoznačná: na rozdíl od ostatní zvěře, která je určitou část roku hájena, je medvěda a vlka dovoleno lovit celoročně.

20 Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, 1990.

21 Ibidem.

22 Der Schwabenspiegel, Augsburg 1473.

23 ČABART (1958).

5.2 Právní normy vzniklé do vydání Obnoveného zřízení zemského (1526-1627)

Příchod Habsburků na český trůn roku 1526 se projevil i postupnou změnou způsobu vládnutí. Po spíše nahodilé a nesystematické vládě obou jagellonských panovníků nový vládnoucí rod s důsledností sobě vlastní započal se sérií opatření, která měla upevnit panovnickou moc a celkově vylepšit ekonomickou situaci v Českém království. Množství nových nařízení mělo omezit během poděbradské a jagellonské doby zažitou širokou nezávislost jednotlivých pozemkových vlastníků a zároveň sjednotit a optimalizovat roztržštěnou správu.

Roku 1549 v pořadí potřetí vydaná, přepracovaná a již jednoznačně habsburská verze **Zřízení zemského království českého** obsahuje mimo jiné také toto nové nařízení:

V. 22 Také od sedlákův ani od žádného z lidí ze všech stavův aby jam na zvěř velikou i malou žádných na pomezích a při pomezích a lesích německých, buď na gruntech královských i jiných gruntech, v království Českém děláno nebylo, leč by kdo na to řádné vejsady měli. A ty, které jsou zdělané, aby zametány a zadělány byly. Než na vlky a lišky jámy každý dělati na svých gruntech bude moci.²⁴

Článek V. 22 je součástí skupiny ustanovení věnované rybníkářství a myslivosti. Zapovídá provozování vlčích jam všem kromě těch, kteří na ně mají patřičné privilegium. Povoluje ale užívání a stavbu vlčích jam, pokud tak na své půdě činí vlastníci pozemků.

Pozemkoví vlastníci se k lovu šelem rovněž vyslovovali sami, v rámci předpisů pro svá panství. Tak se k lovu vlků vyjadřují několikery hospodářské instrukce, vydané souborně pro panství v jihočeské Rožmberské doméně. K letům 1540, 1560 a 1580 Kalouskem datované **Artikulové vydané rychtářům a poddaným na panstvích Rosenberských** se vlkům věnují v následujících artikulech:

24 Kodex Juris Bohemici, 1882.

Artikul 53: <i>Item jam na vlky žádnej bez vůle panském nedělej, a kdeří je mají, je zasypte hned.</i> Artikul 54: <i>Item zastřelí-li kdo lišku, vlka, ze svého stavení, přines a prodaj pánu. Zajců nestřílejí ani ze svého stavení.</i>	Artikul 55: <i>O jamách na vlky a na zajíce. Item jam na vlky žádný nedělej bez vůle jeho Msti páně, neb do nich i zajíce chytají. Nežli na vlky a lišky u svých domů stříletí mohou, však což by takového zastřelil, to aby jeho Msti pánu přinesl: může-li od něho koupiti, bude mu zaplaceno. Než po lesích myslivost neprovouzuj pod trestáním na hrdle.</i>	Artikul 47: <i>Item jam na vlky žádnej nedělej bez vůle JMsti páně, nebo do nich i zajíce chytají. Na vlky a lišky u svých domů stříletí mohou, však což by zastřelil, aby to JMsti pánu přinesl, může-li od něho koupiti, bude mu zaplaceno; než po lesích myslivost neprovouzuj pod skutečným trestáním, jakž v 21. artikuli o tom šíře obsahuje.</i>
Artikul 76: <i>Jestliže by se přihodilo, že by střídú pásli, a že by se škoda stala od zvěři na dobytku, a bude-li to dokázáno skrze někderé osoby, že by to ten, kdož pase, svévolně zanedbal a pro jeho nedbalost se škoda stala: ten se s tím, komuž se škoda stala, umluv o to. A pakli by se škoda stala mocí od zvěři, že by tomu ten, kdož pase, odolati nemohl, tehdy komuž by se škoda stala, ten tu škodu sám nes.</i>	Artikul 69: <i>Item jestliže by se kdy přitrefilo, že by v některý obci pastýře neměli a střídú pásli po pořádku, jestliže by se škoda stala na čím dobytku, a bylo to dokázáno na toho, kdož jest tehďáž pásli, že jest svévolně pro jeho nedbanlivost zmrhal, s tím, komuž se škoda stala, o tu škodu bude povinnen se smluviti. Než jestliže by ten, kdož pásli, zvěři odolati nemohl, tehdy ten, komuž se ta škoda stala, sám tu škodu nésti musí.</i>	Artikul 61: <i>Item jestliže by se kdy přitrefilo, že by v který obci pastýře neměli a střídou pásli po pořádku, jestliže by se škoda stala od zvěři na čím dobytku, a bylo to ukázáno na toho, kdož jest tehďáž pásli, že jest svévolně pro jeho nedbanlivost to zmrhal: s tím, komuž se škoda stala, vo tu škodu bude povinen se smluviti. Než jestliže by ten, kdož jest pásli, zvěři odolati nemohl, tehdy ten, komuž se škoda stala, sám tu škodu nésti musí.</i>

Z prostého synoptického porovnání znění jednotlivých Artikulů je patrné, že se v nově vydaných verzích jednalo v podstatě pouze o opakování již jednou vyhlášeného; nové verze instrukcí se výrazněji liší v jiných než pro předloženou práci podstatných ustanovení.

Ve všech verzích je jasně konstatován zákaz stavby a provozování vlčích jam poddanými, stejně jako pokyn k zasypání stávajících, pokud nejsou povoleny vrchností. Dvě pozdější verze instrukcí výslovně vysvětlují proč (do jam,

25 Archiv český, díl XXII, 1905.

26 Ibidem.

27 Ibidem.

oficiálně kopaných „na vlky“, pytlčili poddaní zajíce) a zároveň připomínají zákaz provozování myslivosti poddanými, i s odkazem na ustanovení, která se tomuto zakazu v rámci Artikulů přímo věnuje. Z hlediska lovu vlků podstatnější je výslovné povolení střílet na vlky (a lišky), ovšem pouze ze stavení, tedy z domova, neboť venku nesměli poddaní chodit se střelnými zbraněmi pod hrozbou jejich konfiskace a pokuty. Zároveň je konstatována povinnost nabídnout zabitou šelmu k odkupu. Jedná se zřejmě o postup, jak od poddaného získat ceněnou kožešinu. Vrchnost ovšem kupovat nemusela (může-li od něho koupiti), zřejmě v případě, že byla kožešina poškozena. Obsáhlé a ve všech třech verzích Artikulů v podstatě totožné ustanovení se týká odpovědnosti za škodu nastalou při společné pastvě dobytka na obecní pastvině tam, kde najatého obecního pastýře neměli, a tedy se v pastvě jednotliví osadníci střídali. Byla-li škoda způsobena zanedbáním povinnosti toho z osadníků, který právě pásal, byl tento povinen dohodnout se o náhradě škody s vlastníkem kusu, na kterém se stala škoda. Pokud by ale škoda byla způsobena divou zvěří a ten, kdo právě pásal, prokázal, že jí nemohl zabránit, nesl škodu vlastník bez dalšího.

Poměrně obsáhlou část věnovanou lovu šelem včetně vlků obsahuje **Instrukce císaře Maxmiliána daná Dietrichu von Schwendi, nejvyššímu lovčímu v království Českém**, z roku 1568. Titul nejvyššího lovčího je v českých podmínkách velmi starý, datovaný již do 12. století. Jednalo se o dvorský úřad s rozsáhlými povinnostmi. Nejvyšší lovčí vykonával dozor nad lesy (teoreticky v celém království, v praxi ale hlavně nad revíry panovníka, které se rozkládaly zejména v okolí Prahy) a jeho hlavním úkolem bylo pro panovníka připravovat lovy a hony; zároveň měl také dohlížet na dodávky zvěřiny pro královský stůl. Byli mu také podřízeni ostatní lovčí a jejich personál, kteří měli na starosti jednotlivé obvody královských lesů (např. Křivoklátsko). Lovecká instrukce z roku 1568 reagovala na rychlé zmenšování rozsahu lesů v českém království, související s růstem populace a poptávkou po půdě i po palivovém a konstrukčním dřevu. Ubývání lesů zároveň znamenalo úbytek zvěře a lovecké příležitosti. Instrukce měla přesně vymezit povinnosti nejvyššího lovčího a prostředky, kterými měl těmto z pohledu panovníka nežádoucím jevům zabránit. Povinnost hubení šelem mezi ně jednoznačně patřila, a je zmíněna v citovaných bodech:

18. Myslivec by měl nejen vykonávat rozkaz, aby vlci, rysové, lišky, divoké kočky a jiná škodící zvířata byli v každý čas v našich lesích chytáni a zabíjeni, nýbrž také v Království Českém a k němu náležejících zemích veřejně nechávat dát rozhlásit a zveřejnit následující sdělení:

Kdokoli by, ať už z čeledě myslivecké nebo kdokoli jiný, přinesl vlčí nebo

rysí hlavu některému z hejtmanů a doloží, že byl onen zabít na našem majetku,²⁸ má dotyčnému být za onu hlavu vyplacen zlatý v případě, že to byl starý vlk nebo rys, a za mladého půl zlatého. Aby jedna a ta samá hlava nemohla být nabídnuta dvakrát, nechť dají hejtmani každé přinesené a proplacené hlavě jako znamení odříznout ucho; jak s nimi²⁹ pak mají hejtmani naložit a jaké peníze k tomu³⁰ mají použít, k tomu námi bude vydán zvláštní rozkaz.

40. Náš vrchní lovčí nechť také, ještě předtím než nastoupí zima, nařídí našim hejtmanům, aby myslivci u poddaných k tomuto (účelu) obstarali staré koně, kteří by mohli být použiti k odchytu vlků na nejlepších místech a stanovištích. Dále nechť dbá s myslivci a hajnými bedlivě na to, aby byli v letním období před a po letnicích mladí vlci vybráni z doupat a ubiti.³¹

Instrukce v článku 18 přímo konstatuje povinnost všech myslivců celoročně hubit zvěř pokládanou za škodnou a rovněž zajistit veřejné povědomí o vyplácení odměn za takovou zvěř, ulovenou na královských pozemcích. Proti přinesené hlavě vlka či rysa měla být vyplacena odměna čili zástřelné, za starého jedince zlatý, za mladého půl zlatého. Téměř úsměvně působí podrobný popis postupu, kterým se má zabránit opakovanému vyplácení zástřelného za stejného jedince. Článek 40 pak konkrétně vypočítává doporučené postupy lovu vlků, za prvé na újedích³² (zřejmě ve vlčích oborách), pro které mají myslivci zajistit maso mršín, a za druhé vybíráním vlčat z doupat, k čemuž má docházet před a po letnicích, tedy během května, čili v čase, kdy vlčata skutečně ještě setrvávají v rodném doupeti.

Další ve své podstatě drobnou zmínku vztahující se k legislativě týkající se lovu vlků nacházíme ve **Sněmovních aktech z roku 1575**. Sněm roku 1575 je znám především jako sněm, na kterém se složitým kompromisem rodila Česká konfese, probírala se ale i myslivost, a byla částečně pozměněna pravidla jejího provozování.

Item jam slepých na vysokou zvěř a zajíce po vinicích a štěpnicích a zahradách, též i na lesích, v polích ani nikdež, aby žádný nedělal ani na gruntech svých dělati nedopouštěl; též také vlčcem zajícův nepřivlačoval, ani stupic, kos,³³ ručnic, hákovnic, kuší na velkou ani malou zvěř nekladl a jich neužíval

28 Míněny císařské, tedy vlastně státní pozemky.

29 Míněna odřezaná slecha.

30 Míněny peníze k vyplácení odměn čili zástřelného.

31 Archiv český, díl XXII, 1905.

32 Újed' (něm. *der Luderplatz*, z něm. *das Luder* = mršina), lovecká metoda a zároveň v myslivecké mluvě místo, kde se šelmě předkládá mršina jako vnadidlo, šelmy se pak loví z úkrytu, nejčastěji na sněhu nebo za měsíčné noci. K lovu lišek se popsaná metoda užívá dodnes.

33 Vlčec = též přivlačec, malá síť, užívaná k vláčení, čili přetahování přes na zemi se skrývající zvěř. Stupice = nášlapná past, do níž zvěř stoupne, už z ní nevytáhne běh a musí ji nosit sebou, což komplikuje pohyb, Kosa = skutečná kosa, líčená na zvěř jako zraňující lovecké zařízení.

*kromě jam, které se na vlky a lišky dělají, na kteréžto jámy se husy neb kačice sázejí, a to pod pokutou 20 kop grošův českých.*³⁴

Odstavec odráží mnohé nesnadno interpretovatelné aspekty práva myslivosti, zejména dlouhodobý spor o to, kdo vůbec může myslivost provozovat, čemuž se ostatně věnuje hned následující část usnesení. Text se vlastně věnuje pouze pastem a nástrahám, které bylo tradiční užívat k lidovému lovu. Ten byl ale vrchnostmi (obvykle právem) chápán jako pytláctví. Existence a užívání padacích jam k lovu vysoké zvěře a zajíců bylo vrchnostem zcela zjevně velmi nepříjemné, nařizují proto jejich celkový zákaz. Ze zákazu jsou zde vyňaty pouze jámy k lovu vlků a lišek, což v jistém smyslu naznačuje potřebnost až nezbytnost takových zařízení v krajině. Zajímavý je – v ustanoveních podobných právních norem se už neopakující – detail umístování hus a kachen do vlčí jámy. Husí kejhání je zvuk, který je slyšet překvapivě daleko, a husa tak slouží jako návnada především z akustického hlediska.

... při vánocích l.p. 1557 na panství krumlovském vlci velikou škodu činili, zvěř a dobytek dávíce, ač se myslivci snažili něco jich ulovit. Nic však dověsti nemohli pro některé čarodějníky, jež se v tom slyšet dali, že je zaháněti a posílati umějí. Na kterou ovci ukáží, tu že vlk zadává...³⁵

Tuto pozoruhodnou relaci zapsal k roku 1557 rožmberský kronikář Václav Březan v kronikářském zpracování životopisu Viléma z Rožmberka. Jako ještě pozoruhodnější se jeví to, že k této relaci dokonce existuje i primární písemný materiál, ze kterého Březan cca roku 1600 při zpracovávání Vilémova životopisu čerpal. Kompletní původní relaci publikoval Hynek Gross v časopise *Český lid* v roce 1904.

Také V. M. oznamujem, že ti pastejři lidí stěžují, chodíce po všech žebrají a vyžehnávají dobytky svůj mi čarami a pověrky. A kdo jim nechce dáti, tehdy mu vlky hrozí, že jim mají dobytek trhati, a již jim dobytek dává. Dva sme vzali. Sou trestáni věží, ale málo na nich plátno jest. Náleželo by jiný trestání na ně. Také lovci na tejden byli v Frimburce. Nemohli nic zabítí, ani jim nechtěli sležeti, když sou se nažrali, pro jich lotrovský čary, kdež sou se slyšeti dali, když oni nechtějí, že nic nezabijí. A tak se V. M. velká škoda na zvěři děje, že málo kerej den, aby některý zvíře, druhy i dví nesnědli. Včerejšího dne jednoho přivedu z Volar. Jest o něm zpráva, že by také právej bejti měl v těch čarách. A také praví pěší, že by jeden měl bejti v Dobčicích, vopata Vyšebrodského vsi, že by těch všech mistr měl bejti Zakládá se s sedláky, na kterou ovci ukáže, že mu ji vlci vezmou. A tak lidi sou před ním v strachu, obávaje se, kdyby mu v čem ublížili, že by se nad do-

34 *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu IV (1574-1575)*, Praha 1886.

35 BŘEZAN (1985).

*bytkem mstil, jakž pak fišmeistr i Choustnický o tom dobru vědomost mají. A vlků okolo tý vsi vždycky mnoho jest. A tu škody činí okolo Brloha všudy na dobytku i zvěři, že již ovcí nesmějí na žita hnáti. Bude-li jim taková věc trpěna, bude lidem těžko. Protož V. M. takovou věc oznamujem, co dále o tom poručiti ráčíte, tak se zachováme. V. M. povolní služebníci*³⁶

Citovaný text ukazuje, jak v druhé polovině 16. století skutečně vypadala konkrétní situace výskytu vlků v podhůří Šumavy. Je nutno odlišit část sdělení, která je zjevně pověrečná, tedy popisovaná reálná schopnost kohokoli ovlivnit výběr vlčí kořisti. Podstatnější sdělení se týká přítomnosti vlků v Dobčicích (dnes součást obce Zábofí) a jimi působených škod. Také datum, tedy konec prosince, je dodnes typické pro výskyt vlků v podhůřích a v nížinách.

V pořadí druhou soubornou instrukcí pro nejvyššího lovčího byla **Instrukce Rudolfa II. z roku 1599**, celým jménem **Císařská instrukce daná Janovi z Vřesovic, jakby se jako správce nejvyššího jegmistrství v království Českém při úřadu svém chovati a řídití měl**. Z obsáhlé instrukce jsou vyňata jen pro předkládanou práci podstatná ustanovení:

Divoká zvířata jak se platiti mají.

Dotčený zprávce náš ouřadu nejvyššího jegmistrství má netoliko o tom poručiti, aby vždycky v lesích našich vlci, rysy, lišky, divoké kočky a jiná škodlivá zvířata chytána a pobita byla, ale i také v království českém takto zjevně provolati a publikovati dáti: kdoby bud ten z čeládky naší myslivecké aneb kdokoliv jiný vlčí anebo rysovou hlavu kterému z našich hejtmanův přinesl a to ukázal, že jest na gruntech našich tož zvíře zabito, že tomu každému od starého vlka aneb rysa jeden zlatý a od mladého půl zlatého dáno býti má; však aby někdo k těm podobné hlavy dvakráte nepřinášel, mají hejtmané naši z té již jednou přinesené hlavy na znamení jedno ucho uřezati dáti, jakž pak o tom týmž hejtmanům, aby se tak zachovali a ty peníze na to naložili, obzvláštní poručení učiniti chtíti ráčíme.

O starých koních pro vlky.

Zprávce náš ouřadu nejvyššího jegmistrství má také prvé a před tím nežli se zima začne hejtmanům našim v známost uvozovati, aby forštmistrům při poddaných koninu kupovali a na nejpříhodnějších místech vlkům k užívání předkládali.

Vybírání mladých vlkův z hnízd.

Obzvláštně pak s forštmistry a foršty na to bedlivý pozor jmíti má, aby

36 GROSS (1904).

letním časem před a po svatém Duše mladí vlci z hnízd vybírání a pobiti byli.

Placení divokých zvířat.

Jestli by také kdo z našich mysliveckých osob aneb služebníkův vlka, rysa nebo divokou kočku chytil aneb zastřelil a zprávcí nejvyššího jегmistrství aneb hejtmanům ji přinesli, tehdy má tomu ta záplata od hlavy, tak jakž napřed stojí, též dána býti.³⁷

Rudolfinská instrukce zjevně kopíruje Maxmiliánskou předlohu, starší o 31 let. Zachovává výši motivační částky, vyplácené za úlovek, tedy jeden zlatý za dospělého vlka (a rysa), polovinu této částky za mládě. Důležitost obou instrukcí spočívá zejména v tom, že se záhy staly vzorem pro obdobné instrukce vydávané na jednotlivých šlechtických velkostaticích.

5.3 Právní normy vzniklé v letech 1627-1713

Vydání Obnoveného zřízení zemského (roku 1627 pro Čechy a roku 1628 pro Moravu) bylo důležitým mezníkem nejen pro státoprávní vývoj českých zemí. V kapitolách věnovaných myslivosti totiž významně předjímalo budoucí osudy vlčí populace našich zemí. Ačkoli to právě v letech 1627 a 1628 ještě nebylo patrné (alespoň z historických záznamů nic podobného nevyplývá), jedním z důsledků třicetileté války bylo mohutné posílení vlčí populace. Vlci, v předválečném období vytlačení z velké části našeho území, se integrálním účinkem oslabení státní správy, přesunu velkých armádních svazů, úbytkem obyvatelstva, zániky obcí a konečně i sérií studených a sněživých zim postupně vraceli do svých původních teritorií. O tom svědčí i četné historické záznamy.³⁸

Obnovené zřízení zemské se o vlku a jeho lovu zmiňuje následovně:

Q. LIII

Žádný ze stavův, ani kdo jiný, aby žádných jam na zvěř černau neb červenau, velkau neb malau, na pomezí a při pomezích dědičného Našeho království Českého a lesích německých, buď na gruntech Našich nebo svých vlastních, kdebykoliv byly, nedělal, a ty, které jsau zdělané, aby zametalí a zadělalí; pod pokutau 25 kop grošův českých, polovici do Naší komory královské a polovici tomu, kdožby o tom oznámil propadení. Než jámy na vlky a lišky, ty se vymíňují, a takové každý na svých gruntech bude moci dáti dělati.³⁹

37 *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, díl IX. (1595-1599)*, Praha 1897.

38 Více například v ANDRESKA - ANDRESKOVÁ (1993).

39 *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého*, 1888.

Téhož roku, tedy roku 1627 odhlasoval český sněm **Sněmovní usnesení o myslivosti**, jehož součástí je mimo jiné i následující ustanovení:

*Po celém království českém všechny vlčí i jiné rozličné zvěře škodlivé jámy v čtyřech nedělích od zavření tohoto sněmu mají se zaházeti a žádná nová v těch třech letech pod pokoutou 500 kop míšeňských nemá se dělati. Nedvědy, vlky, lišky a jinou škodlivou zvěř i ptactvo škodlivé každého času i kdekoliv každým svobodno jest honiti, stříleti a hubiti.*⁴⁰

Obě právní normy vzniklé roku 1627 se dotýkají existence vlčích jam, Sněmovní nařízení pak také stanoví pravidla lovu zvěře pokládáné za škodnou. Pozoruhodná je kolize dvou prakticky souběžně vzniklých norem v jejich názoru na vlčí jámy. Zatímco Obnovené zřízení je apriori nevylučuje, Sněmovní nařízení je jako první právní norma zcela zakazuje pod citelnou sankcí, byť pouze na období následujících tří let.

Krátce po svém nástupu na trůn roku 1641 vydal císař Ferdinand vlastní lovecký řád pojmenovaný **Myslivecký řád Ferdinanda III.**, z něhož citujeme:

Dostává se za páté: ... Stejně tak má být během následujících čtyř týdnů po zveřejnění tohoto našeho mysliveckého řádu úplně zabráněno na různých místech zvěři velmi škodícím vlčím jamám, spádům, železům a kladeným střelám – samostřílům. A nadále nesmějí býti zřízeny ani ohrazeny, to aby se vyhnul výše uvedené pokutě sto říšských tolarů, tolikrát, kolikrát by někdo proti tomu konal a jednal.

Co se týká za šesté: Medvědi, vlci, lišky, zmije, divoké kočky a jiná škodlivá zvířata, která lezou, mohou být každým dle libosti (ovšem ve svém vlastním lovišti a v honitbě) chycena, ubita a vymýcena.⁴¹

Ferdinandův řád ve svém pátém oddílu jako první panovnické nařízení zcela zakazuje vlčí jámy. S nimi zakazuje spády (zjevně míněny samočinné chytáky), železa, a samostřily. Do značné míry se toto nařízení shoduje s myšlenkami nařízení Zemského sněmu z roku 1575. Ve svém šestém oddílu pak zákonodárce konstatuje, že majitel honitby může kdykoli hubit vlky, s nimi medvědy, lišky, divoké kočky a zmije. Oproti oběma Instrukcím, Maxmiliánské a Rudolfské přibývá v seznamu škodící zvěře explicitně jmenovaný medvěd, a ztrácí se z něj rys. Přiřazení zmije na seznam je spíše kuriozita, možnost všeobecného hubení hadů byla pokládána za zcela samozřejmou záležitost až do 20. století.

Následující právní normou, které se k lovu vlků vyjadřuje, je **Sněmovní usnesení** z roku 1681. Nařizuje: ...*všechny zvěři vysoce škodlivé vlčí a jiné jámy*

40 BECKOVSKÝ (1880).

41 FRANCEK (2008).

*v celém království do čtyř týdnů od zveřejnění tohoto nařízení zaházet a již nikdy neotevírat, tím méně nové stavět. Kdo by o tom donesl zprávu, patří mu polovina pokuty...*⁴²

Nutnost opakovaného nařizování likvidace vlčích jam naznačuje, že provozatelé jam (což byla téměř jistě pozemková šlechta) se usnesením zemského sněmu ani císařským nařízením spíše neřídili. Maně se zde nabízí nadčasová úvaha o komplikované vymahatelnosti práva. Nabídka poloviny pokuty udavači ovšem dává najevo, že řešení komplikací působených jamami bylo pravděpodobně naléhavě nutné.

5.4 Právní normy vzniklé v letech 1713-1754

Během první třetiny 18. století se myslivostí zabývaly hned tři patenty, v letech 1713, 1726 a 1732 vydané **Lovecké řády Karla VI.** Protože se řády, alespoň v částech týkajících se lovu vlků, podstatně neliší, je uveden výňatek pouze z prvního z nich, synoptický přehled je ale k dispozici v příloze.

Za druhé zkušenost až posavad najevo dala, že vlčí jámy zvěři velice škodlivý a k zkáze jsou, poněvadž skrze ty netoliko zvěř jako i dobytek, ano i častěji lidi nešťestí mají, a proto takové skrze rozličné tisknuté sněmovní sněšení a nejmilostivější rescripta pod pokoutou pět set kop míšeňských poenaliter veskrz zapověděné jsou byly. Že však ale taková záповěď velmi málo se pozorovala a té věci gruntem dostatečně se nedohlíží, nic však méně ale na všechen způsob zamezeno býti má. Podle toho přikazujem tímto nejmilostivěji, že od začátku a publikací tohoto našeho nejmilostivějšího patentu v tomto našem celém království českém všechny ty tak nazvané vlčí jámy mimo při velikých aneb hornatých a při žádných silnicích položených revířích a při zavřených vlčích zahradách, o čemž dále více zmínka učiněna bude, jako i rúčnic a želez kladení, neméně samo nastrojený chytání zvěře⁴³ (kterézto poslední ještě zvěři nad ty vlčí jámy škodlivější jest) i taky bez povolení neb prohlížení vrchnosti s těžkem státi se může, dokonce zamezené a zapověděné býti mají. A kdyby někdo, buďto proti tomu se dočinil a se dopadl, neb sice přesvědčen byl, ten do předoznamené pokuty těch pět set kop míšeňských padnouti a takové kvantum exekvírované býti má. Poněvadž ale, jak nedaleko podotknuto, tomu, zvěři podobné nejvejš škodlivému vlčímu lapání předejítí a to netoliko zvěři, ale taky ovčímu dobytku,

42 Codex Ferdinando-Leopoldinus, shromážděno Jakubem Janem rytířem von und zu Weingarten, 1701.

43 V německém originálu je toto lovecké zařízení pojmenováno jako *der Selbstfang*, což byl pro překladatele nedisponujícího znalostí v baroku užívaných loveckých zařízení termín komplikovaně přeložitelný. Jde však nejpravděpodobněji o odchytová zařízení, dnes zvaná chytáky, velmi různě technicky konstruované.

ano i lidem samým nebezpečné lité hovado podle možnosti zcela vyplemeniti se má, tak tehdy tak dobře v našich vlastních, jak i v našich věrných poslušných stavův revířích předně ty ohražené a jedině na vlky s přístupem způsobené vlčí zahrady, neméně i vlčí jámy v těch, mimo kde zvíř přechází a kde silnice průchod mají, místech, velikých revířích, však nic jináče dovolené býti mají, nežli aby před ně toliko jiný přístup a vchod k tomu, a ten v takové nízkosti zanechán byl, tak aby žádná vysoká zvíř tam vcházeti neb přeskočiti nemohla, všudy kolem a kolem zasekané a zahražené byly. Za druhé má jedno všeobecní znamení v celý zemi se postaviti, tak aby takové hned při vcházení k těm vlčím jámám spatřeno bylo, dříve ale pro jednoho každého povědomost a zprávu skrze všechny kraje a města v známost uvedeno. Následovně za třetí od vrchnosti na kterém gruntu a půdě takové vlčí jámy učiniti potřeba jest, našim královským hejtmanům krajským jich počet a to místo, kde se takové vlčí jámy vynacházejí, pokaždý oznámené, od nich, zdalíž v těch místech bezelstně a potřebně a dle tohoto našeho nejmilostivějšího ustanovení vystavené jsou, v očitě spatření vzaté, pak do protokolu ouřadu zaznamenané a poslušně naši královské místodržické kanceláři české, tak aby ona o všech těch vlčích jámách, místech a příležitostech, vědomost měla, zpráva učiněna býti.⁴⁴

Vydaní tři loveckých řádů v časovém rozmezí pouhých 19 let bylo zákonodárným počinem, který dnes zasluhuje bližší vysvětlení. Karel VI. (na trůně 1711-1740) byl vladařem období vrcholného baroka. Lov byla jeho veliká vášeň, prakticky jediná, což konstatují jeho životopisci. Okázalé a nákladné lovecké slavnosti právě tehdy patřily k obvyklým zábavám šlechty. Konány byly především v podobě tzv. plachtových honů, kdy se zvíř naháněla ze stavěných plachtových zábran střelcům až před hlavně ručnic, a během nichž se často střílily až stovky trofejních jelenů, či honů parforsních, kdy se lov měnil v představení až teatrální a kdy se na koních a se smečkou loveckých psů štvál předem obeznaný jelen. Intenzivním lovem nesmírně trpěly stavy zvíře. Proto Karel VI. vydal pro všechny země habsburského soustátí lovecké řády s detailní instrukcí pro zacházení se zvíř, obsahující mimo jiné vymezení doby hájení, zákaz lovu jelenů slabších než desateráků⁴⁵ a tvrdé trestání pytláctví. Všechna tato nařízení měla vést ke zlepšení stavů zvíře, která se výsledně měla ulovit při honbě. Zákaz vlčích jam byl v textu samém zdůvodněn jejich nebezpečností pro zvíř, dobytek i lidi. Patent sám konstatoval nutnost opětovného zákazu nedodržováním zákazů dosavad-

44 FRANCEK (2008).

45 Desaterák = jelen, který na nejméně jedné lodyze paroží docílil počtu pěti výsad. Je-li počet výsad 5+5, jde o pravidelného desateráka, v případě, kdy jedna lodyha nese výsad pět a druhá méně jde o desateráka nerovného neboli nepravidelného. Za normálních okolností jde o jelena pětiletého, literatura té doby také hovoří občas o jelenu páté hlavy.

ních. Další provozování jam bylo povoleno jen v horských revírech, a to pouze na místech vzdálených od silnic, aby se předešlo možným neštěstím. Spolu s vlčími jámami byly zakázány i další způsoby lovu šelem, které mohly působit škody na lovné zvěři. Protože ale *lité hovado podle možnosti zcela vyplemeniti se má*, rozebraly patenty detailně doporučený způsob lovu, vlčí zahrádku. Ta se měla postavit tak, aby do ní nebylo možné chytit žádné jiné zvíře kromě vlka. Aby se předešlo různým nehodám, bylo ustanoveno a vyhlášeno znamení, podle kterého bylo možné vchod do vlčí zahrádky jasně rozpoznat. Zároveň byl šlechtě vnucen dozor královských úředníků, kteří měli napříště povolovat zřizování vlčích zahrádek i na soukromých pozemcích.

Císařovna Marie Terezie, dcera a následnice Karla VI., začala své panování ve složitých zahraničně-politických podmínkách. To poznamenalo její vládu v tom smyslu, že své panovnické snažení směřovala k postupné modernizaci Habsburského soustátí. Potenciálním zdrojem konfliktu mezi obyvatelstvem, kterému obživu poskytovalo drobné rolnictví, a šlechtou, bavící se myslivostí, byly vysoké stavy zvěře, které významně poškozovaly polnosti. Tuto situaci byla císařovna nucena řešit i přes to, že po smrti jejího otce se myslivost intenzivně a vášnivě zabýval i její manžel, František Štěpán I. Lotrinský. Až po jeho smrti následoval restriktivní opatření, směřující k omezení počtu zvěře (zejména černé) chované ve volnosti.⁴⁶ Významný byl již Patent z roku 1766, zavádějící pro vrchnost povinnost náhrady škod způsobených zvěří, jejíž lov jí byl vyhrazen. Toto zajímavé téma však není předmětem této práce. Pro ni podstatná ustanovení obsahuje **Tereziánský myslivecký řád** z roku 1754, ze kterého vyjímáme:

Nápodobně tomu chtějí ráčíme za sedmé, že se v tomto našem dědičném království českém všechny tak nazvané vlčí jámy mimo zavřítých na velkých horách od silnic vzdálených loveckých příležitostí, jakož i ručnic a želez kladení, neméně líčidla na zvěř (kterážto poslední v záhubě zvěře ještě vlčí jámu převyšují a také bez vůle vrchnosti stavěné býti nemají) zrušují a zapovídají. Pokudž by pak někdo proti tomu přečinil a v tom postižen nebo toho přesvědčen byl, ten do předešle vyměřené pokuty těch 500 kop míšeňských vpadnouti a taková suma bez ohledu povyhledávajícího zmenšení na něm naddotčeným způsobem exekvirována býti má. Poněvadž ale taková vlčí líčidla, jenž spolu nejen zvěř, nýbrž i pitomá hovada, zvláště pak ovčí dobytek hubí, ba ani i samému člověku nehoví, vším způsobem rušiti přísluší. Protož jak v našich vlastních, tak i v našich věrnoposlušných stavů loveckých příležitostech toliko zavříté a jedině na vlky s jedním přístupem připravené vlčí ohrady, též vlčí jámy na těch při velkém lovectví mimo

46 Chov zvěře ve volnosti = míněn chov mimo uzavřenou oboru, umožňující zvěři volnou migraci, a tedy i přístup na poddanská pole.

zvířecího a silničného průchodu se vynacházejících místech, však ne jináč připuštěné budou, než aby primo jen jeden přístup k tomu a ten nízký učiněn byl, tak aby žádná jinší zvěř přestoupiti neb přesaditi nemohla, jsouce kolem zasekán a zapažen; secundo na takových místech jedno všeobecní znamení v celé zemi ustanoveno, ono při přístupu té vlčí jámy patrně, napřed ale je všech a krajích a městech k vědomosti uvedeno, pak tertio od každé vrchnosti, na jejížto půdě by takové vlčí jámy potřebné byly, našemu královskému krajskému hejtmanu jich počet a místo, kde by se oné vlčí jámy vynacházeti měly, pokaždý oznámeno a od něho, zdaliž to v těch místech zapotřebí jest, dohlédnuto, následovně naši královské representací a komoře, by ona o všech místech, kde vlčí jámy založené jsou, věděti mohla, zpráva učiněna býti má.⁴⁷

Ani Tereziánský řád se od předchozích nijak podstatně neliší. Stran lovu vlků se soustřeďuje na vlčí jámy, na jejich obecný zákaz a zároveň konstatuje podmínky, za kterých mohou být nadále, v podstatě ale spíše výjimečně, zřizovány a provozovány. Stanovený postup schvalování, administrativně složitý a náročný, lze chápat i tak, že se se zřizováním nových vlčích jam zřejmě nepočítalo. Zároveň je třeba konstatovat, že Řád byl vydán v době, kdy v důsledku intenzivního hubení početní stavy vlků velmi rychle klesaly a jejich výskyt se postupně měnil ve vzácný. Na tento fakt reaguje Tereziánský řád poznámkou, že potřebnost existence jámy má posoudit hejtman, nikoli pozemková vrchnost. V duchu platných císařských norem hovořily také Instrukce a Služební příkazy té doby. Z dikce citovaných odstavců výše zmíněných čtyř řádů je jednoznačně patrné, že šlo o normy, které měly zároveň zamezit pytláctví, ke kterému přítomnost vlčích jam v krajině jistě sváděla, souběžně pak zamezit poranění osob, lovné zvěře a domácích zvířat, čemuž nesporně nasvědčuje i přiřčení zákazu chytáků (překládaných jako samospády, líčidla), samostřílů a želez do téhož odstavce řádu.

5.5 Praktické důsledky aplikace právních norem o lovu vlků

Jako příklad konkrétního vlivu instrukcí nařizujících lov vlků na vývoj vlčí populace lze uvést situaci na pěti dobře zdokumentovaných jihočeských panstvích.

Panství Třeboň

Roku 1663, poté, co třeboňské panství získali Schwarzenbergové, byla vydána služební instrukce pro lesmistra panství Jiřího Jánoše. V instrukci byla věnována zvláštní pozornost vlkům, kteří měli být všemožně hubeni, přičemž k jejich hubení měly být využity i nově vykopané vlčí jámy. Dne 7. března 1703

47 FRANCEK (2008).

bylo vydáno zvláštní nařízení, které ukládalo chytání a hubení škodné, zejména vlků. Vlci byli tehdy v třeboňské krajině trvale přítomni, novosedelský myslivec hlásil roku 1702 i 1703 po dvou ulovených vlčích. Nařízení ze 7. března 1703 ukládá *chytati a co nejvíce možno hubiti šelmy*, přičemž se mají pořizovat tenata, pořádat tři až čtyři hony ročně, a tam, kde to myslivci budou pokládat za vhodné, klást návnady či újedě (něm. *Luder föhrun lassen*). Poslední významná zmínka o výskytu vlků pochází z tuhé zimy 1724-25, během které strhli vlci 20 kusů zvěře vysoké, 7 kusů zvěře srnčí a 7 kusů zvěře černé. To se sice jeví jako velké ztráty, mohla je ale snadno způsobit jen jedna smečka, která do nížiny sešla pravděpodobně z Novohradských hor, kde byl poslední vlk uloven v revíru Pohoří roku 1747.⁴⁸

Panství Hluboká

Instrukce pro Jiřího Jánoše se ovšem týkala i sousedícího panství Hluboká, které mělo stejného majitele. I odsud jsou vlci zmiňováni, konkrétně v zimě 1678-79 strhli půl míle⁴⁹ od zámku vlci 18 kusů vysoké.⁵⁰ Těžko to mohlo být jinde, než v lesním komplexu na sever od Hluboké, velmi pravděpodobně na vltavském pravém břehu, kde se lesy hlubocké stýkají s lesy velechvinskými, počítanými dnes již do regionu Třeboňska. V reakci na tento výskyt bylo roku 1679 znovu nařízeno hubení vlků. Roku 1691 byla čtyřem polesím (Velechvín, Purkarec, Poněšice, Obora) v rámci nařízení povinné dodávky zvěře stanovena povinnost dodání jedné vlčí kůže ročně. Vlci se na panství Hluboká zcela přestali vyskytovat kolem roku 1720. Po 61 letech, tedy koncem roku 1781, byl naposledy zaznamenán výskyt jednotlivého vlka, který byl záhy poté střelen reitejägrem⁵¹ Friedlem při naháňce v Poněšickém revíru u Nového rybníka dne 19. 1. 1782.⁵²

Panství Orlík

Zánik populace vlků na panství Orlík je dokumentován spolehlivými záznamy pocházejícími z intervalu let 1631-1719, kdy panství vlastnili Eggenbergové a kdy byly zaznamenány úlovky 23 jedinců. Dalších 14 úlovků po roce 1719 pochází z doby vlastnictví Schwarzenbergů. Po převzetí panství navrhuje roku 1720 lesmistr Drescher z Kadaně zhotovit vlčí obůrku v Sobědražském revíru, na místě, kde bývala vlčí jáma. Navržené místo i způsob lovu přesně akceptuje

48 KRUML (1961).

49 Vídeňská míle = 7 585,936km, půl míle tedy zhruba 3,8km

50 Leontin Baťa navíc udává i konkrétní datum, 25. března 1679 (Baťa, 1933).

51 Reitejäger = jízdní myslivec neboli pojezdňý, hodnostní postavení v hierarchii lesnických zaměstnanců panství.

52 KRUML (1959).

pokyny prvního z loveckých řádů Karla VI. Poslední vlk panství Orlík byl uloven na Novém Sedle roku 1743, po 16 letech nepřítomnosti vlků, respektive nezachycení úlovku ve výkazech. Dokumentovaných 37 úlovků za 112 let ukazuje, že vlci se v popisovaném regionu vyskytovali sice pravidelně, ve srovnání s hornatějšími panstvími ale spíše vzácně.⁵³

Panství Krumlov

Na panství Český Krumlov byly s ohledem na jeho podhorskou a horskou polohu úlovky vlků časté a hojné. Zároveň je třeba připomenout, že Český Krumlov bylo panství neobyčejně rozlehlé, zaujímající rozsáhlé území v povodí horního toku Vltavy, prakticky celou jižní Šumavu. Odsud se z intervalu let 1603-1649 udává úlovek 694 vlků. Ze zimy 1640 pak pochází hlášení, že zde vlci strhli 141 kusů vysoké. Další statistika z let 1690-1719 uvádí úlovek 364 vlků. Poslední vlk na krumlovském panství byl uloven až roku 1795.

Roku 1698 psal eggenberský krumlovský hejtman Johann Tobias Prix svému kolegovi, hejtmanovi vimperskému Karlu Gubemu, tento konkrétní pokyn stran vlků: *„... hovořil jsem s naším milostivým panstvem ohledně vlků, kteří lidem napáchali a ještě škodu páchatí budou, a toto mi nakázal napsati Vám: aby nejenom lovci a hajní, ale i 60-80 mladých rolníků a silných pacholků důsledně prohledalo okolní lesy a vystříleny byly všechny tyto bestie, aby více škody lidem páchatí nemohly, neboť tyto již lidské maso okusily a tím i nadále mnoho lidí nebezpečí vystaveno jest.“*⁵⁴

Panství Vimperk

Je doloženo, že dne 31. 1. 1718 strhli vlci jelena špičáka⁵⁵ na zahradě hajného revíru Borek. V letech 1721-1730 bylo na panství Vimperk uloveno 14 vlků. Lze tedy konstatovat, že tlak na vlčí populaci na panství Vimperk přinesl své plody, a tak záznamů o úlovku vlků a škodách, které způsobili, postupem času výrazně ubylo. Je doložen pouze úlovek jediného vlka za celý rok 1731 a pak úlovek dvou vlků roku 1756, což jsou poslední známé úlovky na panství Vimperk, vynecháme-li ovšem slavného posledního vlka Šumavy a Čech vůbec (a zároveň zjevného migranta), střeleného roku 1874.⁵⁶

53 KRUML (1970).

54 KRUML (1966).

55 Špičák = mladý jelen s lodyhami paroží dosud nevětvenými, zpravidla do dvou let věku.

56 KRUML (1964).

5.6 Právní normy platné v období zániku vlčích populací (1754-1914)

V situaci, kdy už vlčí populace prokazatelně postupně zanikaly, byl roku 1786 vydán **Myslivecký řád císaře Josefa II.**, z něhož vyjímáme §§ 3. a 6.:

§3 Černá zvěř (divoká prasata) smí být chována jen v uzavřených a proti jakémukoliv úniku dobře zajištěných oborách. Jestliže je divočák zastížen mimo oboru, tehdy jest komukoliv v kteroukoliv roční dobu povoleno divočáka, stejně jako vlky, lišky nebo jinou škodnou dravou zvěř, zastřelit nebo jinak složit. Jestliže by se držitel revíru nebo myslivci protivili, pak nechť musejí složit 25 dukátů a všechny škody způsobené uniknuvším zvířetem nahradit.

§6 Klásti železa a líčiti oka a kopati vlčí jámy je sice každému držiteli v jeho revíru povoleno, avšak aby se předešlo veškerým škodám a nehodám, musí být při tom vytvořena taková znamení, aby je mohl každý lehce postřehnout a rozpoznat.⁵⁷

Na josefském loveckém patentu je vedle spíše mnohomluvných karolinských a tereziánských řádů patrná jeho stručná až úsečná dikce, typická právě pro Josefovo zákonodárství. V úvodu patentu zákonodárce konstatuje, že dosavadní právní normy jsou různými následnými nařízeními v mnoha bodech pozměněny, zejména však již nejsou přiměřené nynějšímu pojetí vlastnického práva. To se projevuje zejména odstraněním přímého administrativního, ať již vrchnostenského či hejtmanského, dozoru nad vlastníky pozemků. Novým prvkem patentu byla intenzivní snaha o omezení škod působených zvěří, stanovena byla povinnost chovu černé zvěře pouze v uzavřených oborách. Vlk byl stejně jako divoké prase a liška taxativně označen za škodnou zvěř a možnost jeho lovu byla dána komukoli. V patentu nebyl explicitně jmenován rys, medvěd ani divoká kočka, tyto druhy byly shrnuty paušálně pod termín škodná dravá zvěř.

V rakouské části monarchie pak roku 1849 vstoupil v platnost nově formulovaný **Lovecký patent 1849**,⁵⁸ který už vlastně mohl být pro reálný lov velkých šelem v českých zemích uplatněn spíše jen na Moravě a ve Slezsku. V tomto Patentu nejsou vlci ani další velké šelmy zmíněny. Jeho z dnešního pohledu prováděcí vyhláškou pak bylo **Ministeriální nařízení o policii lovců**, které ho o tři roky později doplnilo a konkrétně stanovilo v §§ 6. a 7. právní náležitosti lovu medvěda, rysa a vlka:

§ 6. Líčiti železa, oka a vlčí jámy jest dovoleno každému držiteli honeb-

57 FRANCEK (2008).

58 Císařský patent, daný dne 7. března 1849. In: ČERNÝ (1884).

nosti v jeho honbišti. Aby se předešly všeliké škody a neštěstí, musí u těchto líčidel dáno býti znamení, které každý snadně zpozorovati a poznati může.

§ 7. *Kde zdržují se medvědi, rysové a vlci, budtež konány posavadní hony společné, ku kterým se obce spolčují a od nichž se nikdo vylučovati nesmí. Za usmrcení těchto šelem vyplatí pokladna státní následující odměny:*

za medvědici	40 zlatých konvenční měny
za medvěda	30 zlatých konvenční měny
za vlčici nebo rysici	25 zlatých konvenční měny
za vlka nebo rysa	20 zlatých konvenční měny
za mladého medvěda, vlka nebo rysa do jednoho roku stáří	10 zlatých konvenční měny

Každé zadání o odměnu k politickému úřadu a předložené náměstnictví musí býti odůvodněno hodnověrně a vlastním přesvědčením místního úřadu, že šelma ta skutečně byla usmrcena.⁵⁹

Nařízení je ve své dikci do té míry jednoznačné, že zřejmě nepotřebuje rozsáhlejší komentář. Z jeho paragrafů lze nicméně cítit duch původní Instrukce Maxmiliánské, tehdy již staré bezmála 300 let. Dále je patrné, že Patent akcentoval situaci v uherské části monarchie, stabilní výskyt rozmnožujících se populací velkých šelem se v té době zachoval pouze tam. V Předlitavsku (teprve později definovaném) se větší populace velkých šelem tou dobou zachovaly už jen v Ha-liči.

V pořadí následující právní norma, **Zákon o myslivosti** z roku 1866, která s mírnými novelami platila až do 15. března 1939, čili do zániku Republiky Česko-Slovenské, stanovila v:

§ 38: *Zvěř do ok a do tenat⁶⁰ lapati jest zapovězeno, vyjmajíc zvěř škodnou.*

Divocí kanci (černá zvěř) chovati se mohou jen v oborách zavřených a opatřených tak, aby z nich nemohli vyběhnouti. Postihl-li by kdo zvěř černou mimo oboru, může ji, vyhledává-li toho obrana osoby nebo majetku, každého času usmrtit,

⁵⁹ Ministeriální nařízení o policii lovců (Nařízení ministeria vnitra ze dne 15. prosince 1852 číslo 5681). In: ČERNÝ (1884).

⁶⁰ Editor kolekce právních předpisů, z níž je tato norma citována, tedy J. V. Černý, již v roce 1884 konstatuje v poznámce nepřesnost překladu do češtiny, německý originál zákona podle něj nehovoří o tenatech (= das Fallgarn), ale o tlučkách a chytácích s padacími dvířky fungujících na principu sklopců (= die Fallen). Podobných problémů s terminologií označujících dnes již dávno neužívaná lovecká zařízení může být v užitých překladech skryto daleko více, ne každý z překladatelů byl schopen drobné nebo výraznější terminologické nuance akcentovat.

rovněž jako vlka, medvěda a jinou škodnou zvěř.⁶¹

Citovaný paragraf § 38 je sice zaměřen zejména na prase divoké, právo na volný lov šelem a explicitně jmenovaného vlka a medvěda ale ponechává každému. Zástřelné zde sice není jasně stanoveno, existují ale doklady, že bylo vypláceno.

V poslední citované právní normě určené ve své době pro užití v nynější východní části českých zemí, kterou byl **Zákon honební pro Markrabství Moravské z roku 1895**, který vstoupil v platnost roku 1896, zákonodárce stanoví:

v § 60 Na svobodě postižené medvědy, vlky, rysy, divoké kočky a zvěř černou dovoleno jest každému kdykoli chytiti, usmrtiti a tím jich pro sebe nabýti.

V § 61 čl. 9 pak navíc mimo jiné konstatuje: Ukáže-li se pronásledování škodlivých zvířat v § 60. vyjmenovaných, obzvláště lišek, střelnou zbraní, želízky a pastmi nedostatečným, může ke zničení těchto škodlivých šelem vynímečně užito i jedu.⁶²

Text této právní normy ukazuje obvyklou vlastnost podobných právních norem, a to setrvačnost, v jejímž důsledku nejsou schopny akcentovat vývoj, v tomto případě vývoj přírodní. Po roce 1896 na území Markrabství moravského už totiž nebyl uloven žádný medvěd ani rys a před první světovou válkou spolehlivě jsou doloženy pouze dva úlovky vlků, v obou případech jednoznačně migrantů. Vůbec poslední vlk Slezska (které v té době k Moravě administrativně nepřináleželo) byl střelen roku 1914. Po dlouhé odmlce pak byl další vlk na Moravě střelen až v roce 1947. Stalo se tak poté, co v důsledku postupné obnovy populace na Slovensku začali na naše současné území znovu proudit migranti z oblasti Západních Karpat.

6. Definitivní zánik vlčí populace na našem území

Podle dosud dostupných informací došlo k zániku vlčí populace v Čechách již v první polovině 18. století. Posledním regionem výskytu bylo velmi pravděpodobně území panství Český Krumlov. Právě tato část Šumavy byla v důsledku své odlehlosti posledním regionem, kde se vlci skutečně rozmnožovali. Migrace do širšího okolí probíhala právě odsud. S oslabením a zánikem místní populace vyhasínala migrace do širšího okolí.

61 Zákon o myslivosti, daný dne 1. června 1866 pro království České. Čís. 49. zák. zemský. In: ČERNÝ (1884).

62 Zákon honební pro Markrabství Moravské ze dne 15. srpna 1896. Zákony a nařízení zemská pro Markrabství moravské, ročník 1896, částka XIII.

Do české krajiny koncem 18. století ovšem stále pronikali, těžko odjinud než od východu, jednotliví vlci i celé vlčí smečky. Typickým obdobím zaznamenaného výskytu byla zima, což souvisí s tím, že zimní výskyty byly v důsledku sněhové pokrývky snáze postřehnutelné. Zároveň právě sněživé zimy nutí k zimní migraci jelení zvěř, která je od podzimního zapojení vlčat do lovecké smečky hlavní součástí vlčí potravy. Pozoruhodný a zároveň patrně typický případ výskytu vlků je popsán v úřední korespondenci z února 1794, tedy osm let po vydání josefského loveckého patentu. Tehdy hlásil dolnobřežanský arcibiskupský lesmistr Jiří Lipanský krajskému úřadu sídlícímu tehdy v Kouřimi, že 9. února 1794 byly v revíru Skalka⁶³ zjištěny vlčí stopy na obnově, a vzápětí byl jeden vlk střelen. Tato a další informace, které se v Kouřimi sešly, vyvolaly navazující korespondenci: 16. února poslal krajský úřad sdělení Guberniu do Prahy, že se v kraji Kouřimském vyskytují vlci, že byl na panství Dolní Břežany jeden střelen, a že na panství Komorní Hrádek bylo pozorováno 7 kusů. 22. února rozeslalo Gubernium upozornění sousedícím a blízkým krajům, tedy Berounskému, Rakovnickému, Čáslavskému, Tábořskému, Boleslavskému a Bydžovskému, aby od panství na svém správním území žádaly pronásledování a vyhubení přítomných vlků. Uvažujeme-li dnes nad smyslem této vpravdě byrokratické operace, vyplyne nám kromě její marnosti (úlovek žádného dalšího vlka z této migrující smečky již nebyl hlášen) také mimořádnost celé situace, tedy že přítomnost vlků ve středočeském regionu byla v té době jednoznačnou anomálií.⁶⁴

Odlíšná situace nastávala ve východní části našeho území, tedy na Moravě a ve Slezsku. Müller⁶⁵ přítomnost vlka v tomto regionu konstatuje, a to s poznámkou: *že vlk „byl na Moravě a ve Slezsku vyhuben, ale přichází v tuhých zimách přes Karpaty z Polska a Uherska. Je však pronásledován a v zimě 1830 a 1838 byly střeleny dva kusy.“*

Podle významných a základních Hoškových prací, doplněných následně jinými autory,⁶⁶ bylo v průběhu 19. století (přesněji v intervalu 1815-1914) uloveno na území Moravy a Slezska 54 jedinců, naprostá převaha dokumentovaných úlovků pak pochází z regionu Beskyd.⁶⁷ Jediná možnost zachování rozmnožující se populace, nicméně nedoložená výskytem vlčat, souvisí s četností výskytu

63 Místo primárního výskytu není zcela jednoznačné, zřejmě míněno Skalsko u Jílového, poblíž tehdy ještě neexistující obory Březka.

64 KOKEŠ (1977).

65 Müller Anton, rukopis: *Mährens Wirbelthier-Fauna, oder systematische Uibersicht der in dieser Provinz vorkommenden und beobachteten Säugethiere, Amphibien, Fische und Vögel.*

66 Například Grym, 2010.

67 Viz příloha 5.

na panství Hukvaldy.⁶⁸ Blízkost rozsáhlých lesních komplexů karpatských pohoří tedy dlouhodobě působila jako zdroj migrantů, kteří do východní části území pronikali. Je navíc pravděpodobné, že také vlci, velmi řídké se vyskytující v Čechách, což je doloženo jak úlovky,⁶⁹ tak i psanými prameny,⁷⁰ pocházeli z právě z Karpat (přehled výskytů takzvaných posledních vlků je patrný z příložené tabulky⁷¹). S jistotou ale právě toto tvrdit nelze, podle Toblera se v relativně blízkém Burgenlandu vyskytovala rozmnožující se populace ještě počátkem 19. století.⁷²

Karpatská populace v té době rovněž slábla, nejspíše v důsledku kladení otrávených návnad, k čemuž byl používán běžně dostupný strychnin.⁷³ Ze západního a středního Slovenska tak vlci během 19. století vymizeli a populace se do 20. století zachovala pouze v horstvech na severovýchodním Slovensku. Ta byla podle mapy výskytu publikované v katalogu Berlínské myslivecké výstavy v roce 1937⁷⁴ propojená s populací vlků na Podkarpatské Rusi. Tento na západ vyčnívající výchoz výskytu byl pak spojen s populací ve východní Evropě, která v té době žila spojitě na rozsáhlém území od poloostrova Kola až po Balkán. Je pozoruhodné, že ve střední a jižní části jde o region, ve kterém probíhala tehdy (stejně jako do značné míry probíhá i dnes) ovčí pastva, vnímaná jako důležitá součást využívání krajiny. Koexistence vlčí populace a pastvy ovcí se zde dlouhodobě ukazovala jako věc možná a zcela obvyklá.

7. Závěr

Z předložené práce vyplývá, že realizace dlouhodobé lidské snahy o vyhubení vlků byla umožněna použitím loveckých technik a technologií, zároveň pak byla podporována ve své době platným právním prostředím. Obojí podléhalo dlouhodobému vývoji, jehož konečným výsledkem bylo celková likvidace vlčí populace v českých zemích, tedy v jádru středoevropského prostoru.

Podstatnou záležitostí, která poněkud komplikovala vznik této práce, bylo z povahy tématu existující česko-německé, případně česko-latinské jazykové rozhraní. Porozumění právním a technickým ekvivalentům je nesnadné obecně, a bylo tedy nesnadné nejen pro autory, ale velmi pravděpodobně již pro dávné překladatele myslivosti věnovaných právních norem. Pomoc s překladem řeší autoři formou poděkování v seznamu pramenů.

68 Viz příloha 5.

69 VÁŇA (1969).

70 KOKEŠ (1977).

71 Viz příloha 4.

72 TOBLER (2004).

73 HELL (2003).

74 HORNBERGER (1938).

Jako pomyslná červená nit se citovanými právními předpisy táhnou zmínky o vlčích jámách. Historicky popsaných způsobů lovu vlků ovšem bylo, jak je výše uvedeno, daleko více. Porovnání užívaných loveckých postupů se soudobými právními předpisy a historickými záznamy, a to na území nejen České republiky, ale i sousedních států, by nepochybně poskytlo zajímavé výsledky, rozměrově by ovšem přesáhlo parametry obvyklé pro tento typ práce.

Z předložené práce je jasně patrné, že celospolečenské, lovecké i právní prostředí nepřátelské k vlkům v českých zemích reálně existovalo už přinejmenším 250 let před tím, než byl roku 1786 vydán josefský honební patent. Zároveň se zdá být jednoznačné, že takto dlouze a kontinuálně existující hostilní prostředí nutně vytváří určité tradice v uvažování, zde především v pohledu na žádoucí řešení kontaktů mezi člověkem a šelmou. Navíc myslivci, zejména profesionální, dlouhodobě existují jako spíše uzavřená komunita, kde se informace, kompetence a schémata uvažování předávají z generace na generaci. Tak se často zachovávají zkušenosti a postupy staré mnoho desítek a možná i více let a tento ústně tradovaný zlatý fond informací je z principu velmi konzervativní. Působit na takové komunity z vnějšku právně či výchovně je skutečně nesnadné.

Chápeme-li přítomnost vlka evropského a přítomnost velkých šelem obecně jako součást přirozeného stavu naší přírody, jeví se maximálně nutné jejich nezastupitelnost v lesních biocenózách soustavně obhajovat před nechutí majoritní populace. Rozhodující se ovšem jeví ta část společnosti, která preferuje myslivost jako volnočasovou aktivitu. Tato část činí v našich podmínkách kvalifikovaným odhadem 1% populace, tedy její zdánlivě zanedbatelný díl. Pokud si odmyslíme její schopnost aktivního lobbingu ovlivňujícího zákonodárný proces, její druhou významnou silou je trvalá ozbrojená přítomnost v honitbách včetně všech představitelných negativních důsledků pro ochranu přírody.

S ohledem na to, že na dvou místech těsně za hranicí České republiky, tedy na Slovensku a v saské Horní Lužici⁷⁵ existují vlčí populace, je nutné připravovat většinovou populaci na návrat vlků na naše území. Zmíněné populace produkují mladé migranty, nepochybně ochotné kolonizovat také naše území. Dlouhodobý, byť aktuálně přerušovaný, výskyt vlků v Beskydách a nedávný výskyt smečky v Krkonoších (září 2012)⁷⁶ naznačují, že návrat vlků je možný. Kromě právní ochrany vlků (a to jak zákonem o ochraně přírody a krajiny č. 114/1992 Sb., tak zákonem o myslivosti č. 449/2001 Sb., v obou případech včetně prováděcích vyhlášek, a konečně také zákonem o poskytování náhrad škod způsobených

75 Další informace k dispozici online na oficiálních stránkách <http://www.wolfsregion-lausitz.de/>, stav k 25. 10. 2012.

76 <http://www.novinky.cz/domaci/279895-v-krkonosich-se-objevila-smecka-peti-vlku.html>, stav ke 30. 10. 2012.

vybranými zvláště chráněnými živočichy č. 115/2000 Sb.) je bezpochyby nutné vybavit širší veřejnost dostatečným množstvím informací o minulosti dotčeného druhu. Tato práce si klade za primární cíl alespoň částečně dosud chybějící informace potenciálním zájemcům zprostředkovat.

Seznam použitých pramenů, literatury a dalších zdrojů:

Prameny

Archiv český, díl XXII.: Řády selské a instrukce hospodářské 1350-1626, edice Kalousek J. Praha 1905.

Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephi-Carolinus, shromážděno Jakubem rytířem von und zu Weingarten. Vydáno Pavlem Lochnerem v Praze 1720.

Codex Ferdinando-Leopoldinus, shromážděno Jakubem Janem rytířem von und zu Weingarten. Vydáno Karlem Ferdinandem Arnoldem z Dobroslavína v Praze 1701.

Kodex Juris Bohemici, svazek IV., Práva a zřízení zemská 1549, edice Jireček, J. Praha 1882.

Kosmova kronika česká. Nakladatelství Svoboda, Praha 1972.

Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého, edice Jireček, H. Nákladem F. Tempského, Praha 1888.

Plinius: Kapitoly o přírodě (překlad František Němeček). Nakladatelství Svoboda (edice Antická knihovna), Praha 1974.

Pokračovatelé Kosmovi. Nakladatelství Svoboda, Praha 1974.

Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, Díl 1: Úvod a edice, edice Flodr, M. Blok, Brno 1990.

Vladislavské zřízení zemské, edice Kreuz, P., Martinovský, I. Praha 2007.

Zákony

Zákon č. 154/1849 ř. z., honební zákon.

Zákon č. 49/1866 z. z., o myslivosti pro Čechy.

Zákon honební pro Markrabství Moravské ze dne 15. srpna 1896.

Literatura

ANDĚRA, M.: *Svět zvířat II. Savci (2)*. Albatros, Praha 1999.

ANDRESKA, D.: *Právní normy vedoucí k vyhubení vlka evropského (Canis lupus) v Českých zemích*. Práce v kategorii studentské vědecké a odborné činnosti, Právnická fakulta UK. Praha 2012.

ANDRESKA, J., ANDRESKOVÁ, E.: *Tisíc let myslivosti*. Tina, Vimperk 1993.

BECKOVSKÝ, J. F.: *Poselkyně starých příběhů českých*, díl II., svazek 3., ed. Antonín Rezek. Praha 1880.

BLÁHOVÁ, M., MAŠEK, R.: *Karel IV., Státnické dílo*. Karolinum, Praha 2003.

BŘEZAN, V.: *Životy posledních Rožmberků*, díl I. Svoboda, Praha 1985.

COMENIUS, J. A.: *Orbis sensualium pictus*, Norimberk 1658, reprint Harenberg, Dortmund 1991.

ČABART, J.: *Vývoj české myslivosti*. Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1958.

ČERNÝ, J. V.: *Myslivost', příruční kniha pro myslivce a přátele myslivosti*. Nakladem Fr. Borového, Praha 1884.

FRANCEK, J.: *Lovecká vášeň v proměnách staletí*. Havran, Praha 2008.

HELL, P., SLÁDEK, J.: *Trofejové šelmy Slovenska*. Příroda, Bratislava, 1974.

HORNBERGER, Dr.: *Das Wolfwild der Ausstellung (Europa) in Waidwerk der Welt, Erinnerungswerk an die internationale Jagdausstellung*, Berlin 1937. Vydal Reichsbund „Deutsche Jägerschaft“ v nakladatelství Paul Parey, Berlin 1938.

CHADT ŠEVĚTÍNSKÝ, J. E.: *Dějiny lovu a lovectví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Louny 1909.

KOMÁREK, J.: *Lovy v Karpatech*. ČIN, tiskové a nakladatelské družstvo v Praze, Praha 1944.

KRUML, F.: *Historický průzkum lesů pro lesní závod Boubín (LHC Boubín a Strážný) a pro školní polesí lesnické mistrovské školy ve Vimperku*. Praha 1964. ÚHÚL Zvolen, pobočka Hluboká n.Vlt., manuskript.

KRUML, F.: *Historický průzkum lesů pro lesní závod Krumlov*. ÚHÚL Zvolen, pobočka České Budějovice, Praha 1966, manuskript.

KRUML, F.: *Historický průzkum lesů LHC Čížová, Květov a Milevsko*. ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka České Budějovice, Praha 1970, manuskript.

KRUML, F.: *Historický průzkum lesů pro lesní závod Prameny Vltavy (LHC Zdikov, Kvilda a Světlá Hora) ve Vimperku*. ÚHÚL Zvolen, pobočka České Budějovice, Praha 1968, manuskript.

KRUML, F.: *Historický průzkum lesů pro lesní závod Třeboň (LHC Třeboň, Domačín a Velechvín)*. ÚHÚL Zvolen, pobočka Hluboká n.Vlt., Praha 1961, manuskript.

KRUML, F.: *Historický průzkum lesů. Lesní hospodářský celek Hluboká n.Vlt. Bývalé panství Hluboká n.Vlt.* ÚHÚL Brandýs nad Labem, pobočka Hluboká nad Vlt., Praha 1959, manuskript.

MALÝ, K. a kolektiv: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha 1999.

Časopisecká literatura a příspěvky ve sbornících

ANDRESKA, J.: Los evropský. *Biologie, chemie, zeměpis 3/2011*, s. 106-111, SPN, Praha 2010.

ANDRESKA, J.: Velké šelmy jako problém environmentální výchovy (1) – MEDVĚD HNĚDÝ. *Biologie, chemie, zeměpis 2/2010*, s. 54-59, SPN, Praha 2010.

ANDRESKA, J.: Velké šelmy jako problém environmentální výchovy (2) – VLK OBECNÝ. *Biologie, chemie, zeměpis 3/2010*, s. 106-112, SPN, Praha 2010.

ANDRESKA, J.: Velké šelmy jako problém environmentální výchovy (3) – RYS OSTROVID. *Biologie, chemie, zeměpis 4/2010*, s. 158-164, SPN, Praha 2010.

BAŤA, L.: Dosavadní výsledky zoologického výzkumu Jižních Čech. In: *Sborník vlastivědné společnosti jihočeské při městském muzeu v Českých Budějovicích*, sv. 3. České Budějovice 1933.

GRYM, S.: Dva poslední vlci z Vysočiny. *Živa 3/2010*. Academia, Praha 2010.

GROSS, H., Čarovné posílání vlků na dobytek za Viléma z Rožmberka. In *Český lid, ročník XIII. Praha 1904*, dostupné online na <http://tyfoza.no-ip.com/ceskylid/html/knihy/ceskylid13/index.htm>, stav ke 25. 10. 2012.

HELL, P.: Historické rozšírenie a populačná hustota vlka na Slovensku. In GYÖRGI, P. G. & PAČENOVSKÝ, S.: *Vlky a rysi v oblasti slovensko-maďarských hraníc*. WWF Maďarsko, Budapešť 2003.

KOKEŠ, O.: K historii výskytu vlků v Posázaví. In *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 18*, s. 101-107. Muzeum Podblanicka, Vlašim 1977.

KOŘEN D.: O panu Kryštofovi Kořenském z Terešova. In *Rodopisná revue 2/2007. Historicko-vlastivědný spolek České Budějovice, 2007*, dostupné online na http://jihogen.wz.cz/o_soubory/2-07_kovar-ujezd.pdf, stav k 25. 10. 2012.

VÁŇA F. : Vlci na Podblanicku. In *Benešovský kulturní kalendář 2* : 3-4. Benešov 1969.

RIGG, R.: Početnosť, odstrel a ochrana vlka dravého (*Canis lupus*) v slovenských Karpatoch – priveľa či málo? s. 200-213. In ADAMEC, M., URBAN, P. & ADAMCOVÁ, M. (eds.): *Výskum a ochrana cicavcov na Slovensku VIII. Zborník referátov z konferencie* (Zvolen 12. – 13. 10. 2007). Štátna ochrana prírody SR Banská Bystrica, 2007, dostupné online na http://www.soprs.sk/cinnost/konferencie/docs/zbornik_vocs_2007.pdf, stav k 25. 10. 2012.

ŠUHAI, J., HUDEČEK, J. J., : Savci (*Mammalia*) Moravy a Slezska v rukopise Antona Müllera, *Časopis Slezského muzea*, Opava (A), 59: 137-148, 2010.

TOBLER, F.: Wie die letzten Wölfe aus unseren Wäldern verschwanden. Zur Ausrottung des Wolfes im nord- und mittelburgenländischen Raum. In: *Burgenländische Heimatblätter 2004*, roč. 66, č. 4. Eisenstadt 2004.

Poděkování

Zvláštní poděkování patří těm, bez kterých by tato práce velmi pravděpodobně nevznikla:

Vlastě a Hubertu Reittererovým, za nenahraditelnou pomoc při překládání nerosozumitelných výrazů a interpretaci nesnadných německých a latinských pasáží nejstarších právních norem;

Mgr. Anně Kubíkové ze Státního oblastního archivu, pobočka Český Krumlov, za pomoc při dohledání dokumentů z Rožmberského archivu;

Dr. Janu Pařezovi, správci sbírky rukopisů ve Strahovské knihovně, za pomoc při hledání Weingartenova Codexu a věcné poznámky k zakládací listině Kláštera Kladruby.

Doc. JUDr. Vladimíru Kindlovi z Katedry právních dějin PrF UK, za pomoc při hledání některých pramenů a radu při jejich interpretaci.

Přílohy (původní znění vybraných právních norem)

Příloha č. 1: Instrukce císaře Maximiliána nejvyššímu lovčímu Dietrichu von Schwendi z roku 1568:

18: Er Jagermeister solle auch nit allein Befelch thun, dass jeder Zeit in unsern Wälden *Wölf, Luchs, Fuchs*, wilde *Katzen* und auch andere schädliche Thier gefangen und geschlagen werden, sondern im Königreich Beheimb und dessen eingeleibten Landen folgender Meinung öffentlich ausrufen und publizieren lassen, nämlich:

wer da sei, unser Jägereegesind oder andere, einen Wolf- oder Luchsenkopf unserer Hauptleut einen zubringt und dartuet, dass er auf Unserm geschlagen worden, dass demselben jeden von einem alten Wolf oder Luchs ein Gulden, und von einem jungen ein halber Gulden gegeben solle werden. Damit aber einer dergleichen Köpf nit zweimal darbrachte, sollen derhalben die Hauptleut von einem jeden gebrachten und bezahlten Köpf ein Ohr zum Wahrzeichen abschneiden lassen; wie wir dann ihnen den Hauptleuten sich zu verhalten und solch Geld darauf zu wenden, sonderlichen Befehl thun wollen.

40: Es solle auch unser O. Jagermeister, ehe und zuvor der Winter angehet, unsern haupleuten anzeigen, dass sie wellen den Forstmeistern bei den Unterthanen umb alte Ross verholffen sein, damit dieselben zu Abfahung der Wölf an die besten Ort und Stellen gebraucht mügen werden. Fürnemblich aber solle er mit den Forstmeistern und Forstknechten darauf gute Achtung geben, dass zu Summerzeiten vor und nach Pfingsten die jungen Wölf aus den Nestern aufgehebt und tod geschlagen werden.

Příloha č. 2: Obnovené zřízení zemské

Q. LIII

Keine Stands-Person, noch sonsten jemand, sol an und bey den Gräntzen Unsers Erb-Königreichs an den Deütschen Wäldern, auff Unsern noch ihren eigenen Gründen, wo auch die gelegen seyn mögen, einige Gruben auff schwarz und roth, klein oder groß Wilprät machen; auch die jenigen Gruben, so albereit gemacht wären, wider verschütten und gleich machen; und solches alles bey Straff 25 Schok Groschen Böhaimbisch, halb für Unsern königlichen Fisco und halb für den, der solches anzeigen würde. Doch sollen die Wolfs- und Fuchß-Gruben außgenommen seyn; dergleichen mag ein jeder auff seinen Gründen machen lassen.

Příloha č. 3: Synoptické porovnání loveckých řádů Karla VI.

1713	1726	1732
Za druhé zkušenost až posavad najevo dala, že vlčí jámy zvěř velice škodlivý a k zkáze jsou, poněvadž skrze ty netoliko zvěř jako i dobytek, ano i častěji lidí neštěstí mají, a proto takové skrze rozličné tisknuté sněmovní snešení a nejmilostivější rescripta pod pokutou pět set kop míšeňských poenaliter veskrz zapověděné jsou byly.	Za druhé, že vlčí jámy plemenu zvěře nanejvyš škodlivé jsou, to až posaváde zkušenost hojně poukázala, poněvadž tudy nejen zvěř, alebrž i dobytek, častěji taky i lidé k neštěstí přicházejí; pročez taková skrze rozličné tištěné sněmovní snešení i nejmilostivější rescripta, obzvláště pak skrze ty v 1713 roce vyhlášené patenty pod pokutou pěti set kop míšeňských poenaliter zcela zapověděné byly.	
Že však ale taková záповěď velmi málo se pozorovala a té věci gruntem dostatečně se nedohlíží, nic však méně ale na všechn způsob zamezeno býti má. Podle toho příkazujem tímto nejmilostivěji, že od začátku a publikací tohoto našeho nejmilostivějšího patentu v tomto našem celém království českém všechny ty tak nazvané vlčí jámy mimo při velikých aneb hornatých a při žádných silnicích položených revířích a při zavřených vlčích zahradách, o čemž dále více zmínka učiněna bude, jako i ručnic a želez kladení, neméně samo nastrojený chytání zvěře (kteréžto poslední ještě zvěř nad ty vlčí jámy škodlivější jest) i taky bez povolení neb prohlížení vrchnosti s těžkem státi se může, dokonce zamezené a zapověděné býti mají.	Poněvadž ale táž záповěď se velmi špatně pozoruje a v té případnosti důstatečně na grunt se nepatří, nicméně ale to na všechn způsob vždy zameziti se musí, tehdy tímto opáčeně nejmilostivěji nařizovati ráčíme, že v tomto celém dědičném království našem českém všechny takzvané vlčí jámy mimo v velmi velikých neb hornatých příčinách, kudy málo cest prochází a zahrazených vlčích ohrad, o kterýchžto teď níže víceji se jednati bude, jakož i kladení ručnic a želez, neméně líčení samochvatu (kteréžto poslední v kažení revíru ještě vlčí jámy převyšuje, taky bez povolení neb prohlížení vrchnostlivého tak lehce se státi nemůže) zamezené a zapověděné.	Taky tomu opáčlivě chtími ráčíme, aby za druhé v tomto našem dědičném království českém vsecky tak nazvané vlčí jámy, mimo v velmi vršitých a velkých příčinách, též kudy málo cest prochází a zahrazených vlčích ohrad, o kterých se doleji více jednati bude, jakož i kladení ručnic a želez, neméně líčení samochvatův zvěře (kteréžto poslednější nad vlčí jámy, revírům škodlivé jest, taky bez povolení neb prohlížení vrchnostlivého, tak lehce se státi nemůže), zamezené a zapověděné;

<i>A kdyby někdo, buďto proti tomu se dočinil a se dopadl, neb sice přesvědčen byl, ten do předoznámené pokuty těch pět set kop míšeňských padnouti a takové kvantum exekvírované býti má.</i>	<i>A kdyby někdo naproti tomu jednal a postižen neb v tom sice přesvědčen byl, k složení pokuty těch pět set kop míšeňských non obstante recursu, effectum tantum devolutivum habente (přičemž odvolání nestojí nic v cestě, má ovšem pouze ten výsledek, že bude apelace předána vyšší instancí) jakž dotčeno, neprominutedlně přidržán býti má.</i>	<i>jednajíce pak kdo proti tomu, a byvše přistižen neb přesvědčen k složení pokuty již předešle vyměřených pět set kop míšeňských, non obstante recursu, effectum tantum devolutivum habente (přičemž odvolání nestojí nic v cestě, má ovšem pouze ten výsledek, že bude apelace předána vyšší instancí), jakž dotčeno, neprominutedlně přidržán býti.</i>
<i>Poněvadž ale, jak nedaleko podotknuto, tomu, zvěři podobné nejvejš škodlivému vlčímu lapání předejítí a to netoliko zvěři, ale taky ovčímu dobytku, ano i lidem samým nebezpečné líté hovado podle možnosti zcela vyplemeniti se má, tak tehdy tak dobře v našich vlastních, jak i v našich věrných poslušných stavův revířích předně ty ohražené a jediné na vlky s přístupem způsobené vlčí zahrady, neméně i vlčí jámy v těch, mimo kde zvěř přechází a kde silnice průchod mají, místech, velikých revířích, však nic jináče dovolené býti mají, nežli aby před ně toliko jiný přístup a vchod k tomu, a ten v takové nízkosti zanechán byl, tak aby žádná vysoká zvěř tam vcházeti neb přeskočiti nemohla, všudy kolem a kolem zasekané a zahražené byly. Za druhé má jedno všeobecní znamení v celé zemi se postaviti, tak aby takové hned při vcházení k těm vlčím jámám spatřeno bylo, dříve ale pro jednoho</i>	<i>Poněvadž ale taky revírům nejvejš škodlivému vlčímu lapání v přič kročiti, a to nejen zvěři, alebrž taky ovčincům, i samým lidem protivné zlé zvíře dle možnosti vyhlediti zapotřebí jest, mají tehdy jak v našich vlastních tak i našich věrných a poslušných stavův zvěře revířích, především zahražené, a jediné s přístupem na vlky způsobené vlčí ohrady, neméně taky vlčí jámy, a v takových místech, kdežto lidi ani zvěř neprochází, v velikých revířích, však nejináče dovolené býti. Nežli předně, aby do též jámy, kterážto vůkol a vůkol zasekaná a ohražená býti má, jen toliko jediný vchod a přístup, a to tak nízký způsoben a zanechán byl, aby žádná vysoká zvěř spolu taky tam vejíti neb přeskočiti nemohla; za druhé má veřejné znamení v celé zemi ustanovené a takové podle přístupu též vlčí jámy patrně vysazené, především ale pro povědomost a správu jednoho každého ve všech krajích a městech</i>	<i>Poněvadž ale taky revírům velice škodlivému vlčímu lapání vpřič kročiti, a to nejen zvěři, anobrž taky ovčincům, i samým lidem protivné zlé zvíře, dle možnosti vyhlediti zapotřebí jest, mají tehdy jak v našich vlastních, tak i našich věrných a poslušných stavův zvěře revířích především zahražené a jediné s přístupem na vlky způsobené vlčí ohrady, neméně vlčí jámy, a v takových místech, kdežto lidi ani zvěř neprochází, v velikých revířích však nejináče dovolené býti, nežli: Předně, aby do též jámy jen toliko jediný vchod a přístup, a to tak nízký zanechán, ale vůkol a vůkol zasekaná a ohražená býti má, aby do též jámy žádná vysoká zvěř spolu taky vejíti neb přeskočiti nemohla; za druhé má veřejné znamení v celé zemi ustanovené a takové podle přístupu též vlčí jámy patrně vysazené, především ale pro povědomost a zprávu jednoho každého ve všech krajích a městech v známost uvedené; pak</i>

každého povědomost a zprávu skrze všechny kraje, a města v známost uvedeno. Následovně za třetí od vrchnosti na kterém gruntu a půdě takové vlčí jámy učiniti potřeba jest, našim královským hejtmanům krajským jejich počet a to místo, kde se takové vlčí jámy vynacházejí, pokaždý oznámené, od nich, zdaliž v těch místech bezelstně a potřebně a dle tohoto našeho nejmilostivějšího ustanovení vystavené jsou, v očitě spatření vzaté, pak do protokolu ouřadu zaznamenané a poslušně naší královské místodržické kanceláři české, tak aby ona o všech těch vlčích jámách, místech a příležitostech, vědomost měla, zpráva učiněna býti.	v známost uvedené; pak za třetí od té vrchnosti, na jejmž to gruntu a půdě takové vlčí jámy způsobiti by zapotřebí bylo, našim královským hejtmanům krajským počet a to místo, kdežto ty vlčí jámy se vynacházejí pokaždý oznámené, od nich, královských hejtmanů našich, zdaliž takové v těch místech potřebné a podle tohoto našeho nejmilostivějšího ustanovení učiněné jsou, spatřené, následovně v ouřadní protokol zaznamenané, pak našim královským místodržícím, aby o všech místech a příležitostech týchž vlčích jam povědomost měli, toho zpráva učiněna býti..	zatřetí od té vrchnosti, na jejmž to gruntu a půdě takové vlčí jámy způsobiti by zapotřebí bylo, našim královským hejtmanům krajským počet, a to místo, kdežto ty vlčí jámy se vynacházejí, pokaždý oznámené, od nich královských hejtmanů našich, zdaliž takové v těch místech potřebné a podle tohoto našeho nejmilostivějšího ustanovení učiněné jsou spatřené, následovně v ouřadní protokol zaznamenané, pak našim královským místodržícím aby o všech místech a příležitostech týchž vlčích jam povědomost měli, toho zpráva učiněna býti.

Příloha č. 4: Tabelární přehled takzvaných posledních úlovků vlka v Čechách a geograficky blízském zahraničí

1747 Pohoří	Novohradské Hory
1750 Roželov	Brdy
6. 6. 1766 Nové Louka	Jizerské hory (padací jáma)
1752 panství Vimperk 1795 panství Krumlov	Šumava česká
1801	panství Zbiroh
1810	Jizerské hory
1810	Krkonoše (slezská část)
1825	Doupovské hory
1837	panství Opočno
1842	Jizerské hory (slezská část)
1842	Krkonoše česká část
1846	Šumava Bavorská
1874 Lipka	Šumava česká
1904	Poslední vlk Německa, Lužice

Určit, který úlovek nebo výskyt vlka v krajině byl poslední, je skutečně obtížné. Za poslední vlky tehdejší lovci pokládali úlovky, které se podařily po delším čase nepřítomnosti vlka v lokalitě nebo regionu.

Příloha č. 5: Tabelární přehled zjištěných úlovků vlka na Moravě a ve Slezsku v letech 1815 až 1914

1815 27.1. Ostravice 2 exempláře	Beskydy
1815 Paskov	Beskydy
1817 21.11. Ondřejník	Beskydy
1817 25.11. Kavalčanky	Beskydy
1818 21.1. Frenštát	Beskydy
1818 25.2. Baraní 2 exempláře	Beskydy
1821 2.4 Samčanka (dnes Staré Hamry)	Beskydy
1821 listopad Samčanka (dnes Staré Hamry)	Beskydy
1821 2.4 prosinec Samčanka (dnes Staré Hamry)	Beskydy
1822 Hranice, 2 exempláře	zřejmě Hranický kras
1838 březen Samčanka (dnes Staré Hamry)	Beskydy, exemplář v Zemském muzeu
1822 – 1851 uloveno 29 exemplářů na panství Hukvaldy	Beskydy
1829 20.2. 1829	Panství Telč
1830 2.1. Vojtěchov (dnes Lísek) jižně od Jimramova ⁷⁷	Vysočina (Nové Město), preparát na Pernštejně
1859 – 24. XII. Pístovice (u Vyškova)	Drahanská vrchovina
1861 28.3. Jinošov	Vrchovina (Náměšť)
1864 panství Kelč	Hostýnské Vrchy

⁷⁷ Na pamětním kameni se zachoval nápis: „Zde byl dne 2. ledna roku 1830 zastřelen revírníkem V. Marzikem ze Stříteže vlk, který vážil 88 funtů a jest na hradě Pernštejně vyčpán.“

1876 15.11. Valteřice	Oderské Vrchy
1876	Beskydy
1876 Karlov	Jeseníky
1890 9.10. panství Hukvaldy	Beskydy
1892 15.2. Mořkov	Beskydy
1898 - vlčice	Katastr Brno-Lesná
1907 panství Kouty	Jeseníky
1914 Bukovec (Hrčava)	Beskydy

Rozlišit vlky místní populace a migrující je v případě předloženého přehledu komplikované zejména v případě panství Hukvaldy, kde je evidovaných úlovků skutečně velké množství, například v letech 1822-1851 29 jedinců (!). V úvahu připadají obě možnosti, a bez dalšího badatelského úsilí není možné původ ulovených jedinců spolehlivě určit.

Lidová potažní oradla v zemědělství

Domestic ploughing implements in agriculture

Autor článku po stručném exkurzu do dějin historie orby nastiňuje vývoj řešení problematiky rozdělení lidových oradel v zemědělství. V krátkosti jsou zmíněni nejzásadnější zahraniční autoři prací zabývajících se touto tematikou. V návaznosti na ně je pak část pojednání věnována nejvýznamnějšímu tuzemskému expertovi na vývoj dělení oradel s krátkou notickou jeho práce. Hlavní část je pak věnována podrobnějším popisům jednotlivých typů lidových oradel používaných v zemědělství na našem území podle zjednodušeného členění včetně fotografií.

The author shortly presents history of ploughing and the evolution in set of criteria by which can be domestic ploughing implements divided. The text contains in brief references to reputable foreign authors publishing in this area as well as the most important national expert at ploughing machines division together with a short notice of his work. The main part of this article is focused in detailed description on segmentation of several types of domestic ploughing implements used in our country including their photos

Krátce z historie

Příprava půdy před setím byla časově nejdelší, a zároveň nejobtížnější část polních prací. Půdu bylo nutné zorat, zavláčet, rozdrtit hroudy, pohnout a znovu přeorat. Teprve do takto připravené půdy bylo možné sít. Z výše uvedených prací se budeme věnovat popisu nářadí, které se používalo k nejnáročnější práci, tedy orbě, a kterému byla při studiu jeho historie věnována taková pozornost, jako žádnému jinému zemědělskému nářadí.

Po celá tisíciletí je orba základním způsobem zpracování půdy pro pěstování rostlin. Úrodnost půdy je ovlivněna kypřením, mísením a drobením ornice, které mění její fyzikální, chemické a biologické poměry. Vynález orby v pravěku značně ovlivnil produktivitu práce v zemědělství a značnou měrou přispěl k rozvoji lidské společnosti. Příprava půdy v neolitu byla dle dnešních měřítek zcela primitivní, když se půda pouze mělce rozrývala a kypřila. K tomuto účelu se používaly různé kopáče, kůly, rycí hole a motyky. V této době se prováděla křížová orba, protože symetrická oradla neuměla půdu obracet. Změna způsobu provádění orby se mění až kolem 10. století n. l., kdy se objevuje pluh s asymetrickou radlicí, umožňující překlápění půdy a její lepší promísení.¹

1 LÁZNIČKA, J.; MICHÁLEK, V.: *Historie zemědělské techniky v českých zemích*. Profi Press, s. r. o. Praha 2012, 199 s., ISBN 978 – 80 – 86726 – 47 – 2.

Pojem lidová oradla definoval F. Šach, jako jeden z hlavních tuzemských protagonistů rozřídění oradel, a bude ojasněn v následujících řádcích. Popisem a vývojem lidových oradel se zabývala celá řada autorů, kteří volili různá hlediska třídění, a sestavili podrobné vývojové řady. Není úkolem tohoto pojednání podrobně zdokumentovat tyto práce, nicméně alespoň ve stručnosti se o nejznámějších teoriích zmíním.

Nedokonalost systému oradel nejstarších autorů spočívala ve skutečnosti, že pro třídění volili nápadná kritéria, která však byla pro práci nářadí, potažmo i pro jeho konstrukci, méně důležitá. A tak například K. H. Rau ve svém díle „Geschichte des Pfluges“, vydaného v roce 1845 v Heidelbergu předpokládá, že rádló vzniklo z ručního nářadí na různých místech světa. Vychází přitom ve své vývojové řadě z pratvaru, odvozeného ze skotského ručního brázdíče, kdy ná sada tohoto nářadí tvořila v jeho představách jakýsi hřídel, ke kterému postupně přidával jednotlivé konstrukční části, čímž dospěl k čtyřúhelníkové kostře, a dovození sedmi libovolných stádií vývoje. Dalšími autory vytváření nejstarších vývojových řad byli například R. Braungart, J. Peisker, F. Nopcsa, L. Kovács, nebo K. Moszýnski, který rozřídil slovanská oradla jednak podle rozdílů pracovních částí a dále podle funkce oradel, délky a tvaru hřídele a podle spojení hřídele s pracovní částí.

K ujasnění problematiky a ke stanovení metodiky studia vývoje oradel pak přispěla především díla B. Brataniče, P. V. Globa, A. G. Hadricourta a Jean – Brunhes Delamarre z 50 let. 20. století.

Jako první odůvodnil a zdůraznil nutnost rozlišování mezi agrotechnickým druhem nářadí a jeho konstrukčním typem i potřebu specifické typologie jednotlivých součástí B. Bratanič. Ve své práci se zaměřil na tvar hřídele, jeho spojení s klečí nebo plazem, a na spojení kleče s plazem. Stanovil 5 základních konstrukčních typů oradel, kterou doplnil vzorci mapujícími zvláštnosti konstrukcí. Tento důmyslný značkovací systém vystihoval technickou charakteristiku všech možných typů oradel a byl přijat na mezinárodní konferenci v Kodani v roce 1954 jako praktická registrační pomůcka vhodná pro kartografii oradel.

Za dokonalejší typologický systém návrhů klasifikace konstrukcí oradel jsou však považovány práce P. V. Globa, a společná práce A. G. Hadricourta a Jean – Brunhes Delamarre. Snahou uvedených autorů, kteří nezávisle na sobě dospěli k téměř shodným výsledkům, bylo přehledné uspořádání a stanovení hlavních typů jednoklečových rádel. Tato rozdělila do 3 základních typů podle jednotlivých vedoucích součástí, které lze aplikovat na většinu známých oradel.

V českých zemích se výzkumu vývoje a třídění oradel věnovala řada významných osobností, v jejichž čele stál především Ing. František Šach, o jehož práci se v krátkosti zmíním a na kterého navazovali například PhDr. Magdalena Beranová, DrSc., Ing. Zdeněk Tempír, CSc., a další.

Ing. František Šach, jak bylo uvedeno dříve, pracuje s pojmem „lidová oradla“. Míněna jsou anonymně konstruovaná oradla, která byla vyráběna buď zemědělci samými, nebo vesnickými řemeslníky. Toto nářadí pomocí lidské nebo zvířecí potažní síly vytváří brázdy, a tím drobí, rozhrnuje, nebo překlápá povrch půdy k jejímu prvotnímu zpracování pro pěstování rostlin, nebo za účelem zapravení osiva do země. Pro potřeby navrhovaného třídění oradel je pro svou práci rozdělil na několik základních druhů tak, že do těchto skupin lze zařadit i oradla novější, továrně vyráběná. Jednotlivé druhy dále popisuje, jmenuje jejich před-

stavitele a uvádí i způsob použití. Podle tvaru a polohy pracovních částí nářadí postupně dospěl k diferenciaci celkem 9 základních konstrukčních typů, které zahrnují všechna známá oradla Starého světa s výjimkou konstrukcí vzniklých míšením jednotlivých typů. Toto členění je však třeba doplnit o vlivy i jiných částí oradel na charakter a profil celého nářadí. Mezi tato druhotná kritéria patří například odlišnosti v hřídeli, klečích, slupici, plazu, nebo radlicích.²

podélně souměrné nářadí	rádla bez plazu		
	rádla s plazem		
podélně nesouměrné nářadí - pluhy	záhonové	jednoradličné	pravé pluhy
			plužní rádla
			pluhy bezplazové
		víceradličné	
	otočné	jednoradličné	s překladnou odhrnovačkou, s plazem
			s překladnou lopatkou, bez plazu
			pluhy se stáčecí radlicí, s plazem
			pluhy se stáčecí radlicí, bez plazu
		dvouradličné	tříklečové
			dvouklečové

Tab.1. Dělení oradel podle Ing. Fr. Šacha

Pro zájemce o podrobnou problematiku členění nářadí do skupin podle druhotných kritérií odkazují na použitou literaturu. Pro účely tohoto pojednání bude, dle mého, zcela postačující zjednodušené členění podle typů používaných radlic a podle přítomnosti plazu na oradlech, přestože tvar čepule radlice neměl vliv na konstrukční typ, ale mohl měnit agrotechnický druh nářadí, a rovněž způsob nasazení radlice propůjčoval nářadí různých typů společný charakteristický rys, nebo naopak od sebe kontrastně odlišoval nářadí stejného typu.

Právě podle typů a tvarů radlic, které byly základní pracovní a charakteristickou částí oradel, je dělíme na oradla s radlicí symetrickou a s radlicí asymetrickou. Podle upevnění radlice symetrických oradel se tato dále dělila na bezplazová, u kterých byla radlice nasazena na strmém zadním sloupku a se zemí svírala

2 ŠACH, F.: Soustava lidových oradel Starého světa a zařazení nářadí z území Československa, Vědecké práce Zemědělského muzea, Praha 1963, 78s.

úhel větší než 45°, a plazová, kdy radlice byla nasazena na plazu a svírala se zemí ostrý úhel. Plaz byl v podstatě trámeček na spodku oradla, na kterém spočívala celá konstrukce. Název byl odvozen od pohybu oradla po poli, který připomínal plazení. Základní typy klasických lidových potažních oradel jsou uvedeny v následující tabulce, která zobrazuje i jejich písemné, či obrazové doložení v našich zemích, i když některé z nich, především háky a rádla, se používaly s největší pravděpodobností již dříve.³

Typ oradla			datace
symetrická		asymetrická	
bezplazová	plazová		
háky			ikonograficky 10. st.
percák			písemné doklady 15. – 16. st.
	rádlo		od 13. st.
	nákolesník		běžně od 16. st.
	plužice		konec 18. st.
		záhonový pluh	přelom 13. a 14. st.

Tab.2. Dělení oradel podle typu radlic a plazu podle PhDr. V. Vondrušky

V následující části se tak budeme věnovat jednotlivým typům orebního nářadí dle výše uvedeného zjednodušeného členění, které se podílelo na přeměně krajiny a určení jejího rázu a bylo používáno i při tradičních rituálech, například při první jarní rituální orbě.

Potažní oradla se symetrickou radlicí

U potažních oradel měla symetrická radlice obvykle srdcovitý, případně i trojúhelníkový nebo lopatovitý tvar. Ten byl stejný na obě strany od pomyslné osy vedené mezi špičkou radlice a středem tuleje. Tento typ radlice umožňoval ornici pouze rozrývat, vhodná úprava odvalové desky oradla ornici i částečně mísila. Podle výše uvedených kritérií tradiční symetrická oradla dělíme na bezplazová, kam patří hák a percák, a plazová, kam řadíme rádlo, nákolesník a plužici.

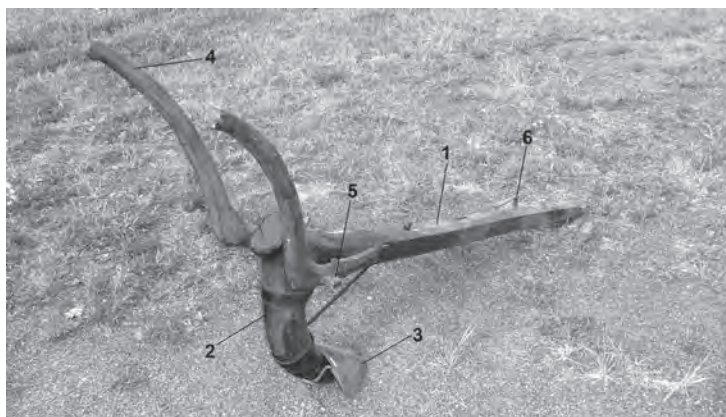
Hák

Prvním orným nářadím v přírodě byly parohy a volské rohy. Později byla používána silná větev na konci ohnutá a zaostřená tak, že ji bylo možno používat k rozrývání půdy. K této větvi bylo časem vzadu připojeno držadlo. Zde můžeme spatřovat počátky nejstaršího oradla, tedy háku. Ikonograficky se háky u nás používaly již od 10. století, většinou se hák rozšířil v 14. a 15. století na Trutnovsku a Valašsku, kde se plně osvědčil při práci v kopcovitých terénech. Hák půdu pouze kypří, ale nepřeklápá, a je, stejně jako percák, historickým předchůdcem pluhu.

3 VONDROUŠKA, V.: *Slovník starého zemědělského nářadí, nástrojů a strojů 1750 – 1914*, Rostoky u Prahy 1989, 473 s.

Sloužil však pouze k rozorání půdy a vytvoření brázdy pro osivo. Při použití docházelo k povrchovému kypření půdy, ničení kořenového plevele a čištění půdy bez jejího obracení. Zdrojem tahové síly pro hák je lidská nebo zvířecí síla. Práce s hákem byla málo efektivní pro jeho jednostranné využití, nešla regulovat hloubka orby. Často byly háky doplňovány otočnými sloupky a klíny, což umožňovalo natočení radlice do vhodnějšího úhlu ke směru orby. Háky se pomocí popruhu zavěšovaly přes ramena a přímý směr pomáhal orač udržovat stehny. Způsob práce těchto oradel spočíval v tom, že souměrné orební těleso v rovnovážné poloze vytváří v půdě poměrně mělké a nerovné rýhy podle svého profilu a uvolňuje půdu vyhrnuje rovnoměrně na obě strany. Vykonává orbu do roviny, při které klade rýhy vytažené obojím směrem stále vedle sebe, na horských svazích ve směru vrstevnic zdola nahoru. Hlavní částí háku byl hřídel, radlice, sloupek, kleče a potykač, případně i vzpěra, příčka a běhounek. Hřídel tvoří dlouhá dřevěná tyč, v jejíž zadní části byl sloupek s radlicí. K hřídeli se zapřahal potah. Sloupek byl masivní, mírně prohnutý, kruhového nebo oválného průřezu. Původně byl samorostlý s hřídelem, později býval do hřídele zasazován, klínován a přibit hřebíky. Často býval zpevněn železnou příčkou. Radlice byla umístěna na spodní straně sloupku, byla symetrická a v horní části měla objímku, kterou se nasazovala na sloupek a zaklínovala se. Kleče byla dřevěná držadla původně samorostlé, pro lepší uchopení na koncích ohlazené a zaoblené. Kleče byly někdy spojeny příčkou, procházející sloupkem. Mezi nejznámější typy háků patří hák valašský, hák trutnovský a hák slezský.

Valašský hák měl poměrně krátký rovný hřídel, k jehož zadní části byl upevněn sloupek. Na spodku mírně prohnutého sloupku byla nasazena radlice trojúhelníkového tvaru. V zadní části hřídele byly z boku připevněny prohnuté kleče. V přední části hřídele bylo několik otvorů pro potykač, což byl dřevěný kolík nebo železný hřeb, kterým se upevňovala houzev pluzních koleček. Otvory pro potykač byly někdy oplechovány plechem. Tento hák byl doložen již ve středověku, uplatnil se až v 15. a 16. století, kdy začala postupná kolonizace kopcovitých terénů Moravy. Používal se k orbě pro obiloviny, postupně se od 19. století stával speciálním oradlem pro kultivaci okopanin.

Hák valašský inv. č. 38223

1 hřídel, 2 sloupek, 3 radlice, 4 kleče, 5 spinka, 6 potykač

Trutnovský hák měl dlouhý, v zadní části prohnutý, hřídel. Konec byl zasažen do strmého sloupku, který byl pro zpevnění spojen s hřídlem vzpěrou. Na spodní straně sloupku byla nasazena obdélníková lopatovitá radlice. Hřídel se při práci opíral o krpadla s běhounkem, sporadicky o kolečko. Ve větší míře se tento hák rozšířil ve 14. a 15. století. Byl poměrně nenáročný na tažnou sílu, proto ho využívali i nejchudší vrstvy chalupníků, kteří se zapřahali do háku sami, pokud neměli tažný dobytek. Tento hák se stal předobrazem percáku, který uvedený hák konstrukčně připomínal.

Hák trutnovský inv. č. 38222

1 hřídel, 2 sloupek, 3 vzpěra, 4 kleče, 5 příčka, 6 radlice, 7 krpadla, 8 běhounek

Slezský hák se vyvinul v 18. století z háku trutnovského. Kratší dřevěný hřídel byl mírně prohnutý vzhůru a jeho konec byl volně zasažen do strmého sloupku. Ten se dal natáčet pomocí dřevěné, později železné kliky. Tím bylo již možno směr zaklápěné orané půdy. Na spodku sloupku byla upevněna lopatovitá radlice. U tohoto háku se místo běhounku často používal kolečkový chodák. Historický význam slezského háku spočívá v tom, že byl pravděpodobně jedním z impulzů vzniku ruchadla.

Hák slezský inv. č. 36555

1 hřídel, 2 sloupek, 3 vzpěra, 4 kleče, 5 příčka, 6 radlice

Percák

Písemné doklady o existenci pecáku pocházejí z 15. století, oradlo je však staršího původu a běžně se užívalo až do počátku 20. století. Percák byl rozšířen v západních Čechách, od Krušných hor ke Kadani a Lounům, na jih k Rakovníku a Manětínu, odtud v úzkém pruhu na západ k Tachovu a na jih k Domažlicím a Klatovům. Používání tohoto typu orebního nářadí bylo poměrně rozšířené a v dané lokalitě se vyskytovalo prakticky na každém hospodářství. Oblast jeho rozšíření v 19. století se do značné míry kryla s územím chmelařské výroby. Místa se jím orala pole i pro obiloviny. Rozšíření percáku ovlivnily spíše hospodářské než etnické faktory. Percák se používal s kolečky nebo kolečkovými chodáky. Nejjednodušší percáky měly pouze vpředu zahnutý hřídel tak, že plnil funkci botkového chodáku. Hlavní části percáku byl hřídel, radlice, slupice, kleče, potykač, příčka, svor a křídla. Hřídel tvoří dlouhá dřevěná tyč, ke které se zapřahal potah. Masivní hřídel byl buď celý, nebo v zadní části čtyřhranného průřezu, v přední části býval průřez kruhový. Hřídel byl zaklínován v obdélníkovém dlabu slupice. V přední části, která byla někdy oplechovaná, bylo 4 – 8 otvorů pro potykač. Slupice byl šikmý masivní, mírně prohnutý zadní sloupek, v němž byl zaklínován hřídel. Na horní části byly umístěny kleče, na spodní pak křídla a radlice. Slupice byla obvykle obdélníkového průřezu, ve střední části byla zesílená a měla výřez pro zaklínování hřídele. Radlice byla umístěna na spodní straně sloupku, byla symetrická, obvykle obdélníková, někdy mírně prohnutá. Na zadní straně radlice bývala přivařena či přinýtována objímka oválná či obdélníková, jíž se radlice nasazovala na slupici. Dvě kleče, sloužící jako držadla, měly obvykle obdélníkový, méně často oválný průřez. K hřídeli byly upevněny z boku hřebem, plechovým páskem, později i železnou objímkou nebo šroubem. Pro lepší uchopení byly na konci zaoblené. V přední části hřídele bylo několik otvorů pro potykač, což byl dřevěný kolík nebo železný hřeb, kterým se upevňovala houžev plužních koleček. Otvory pro potykač byly někdy oplechovány plechem. Příčka byl úzký trámeček procházející vrškem slupice, který spojoval obě kleče. Měla kruhový nebo obdélníkový průřez a v klečích byla zasazena v dlabu a přibita hřebem. Svor sloužil k regulaci hloubky orby. Byl to dřevěný, později železný sloupek, spojující spodek slupice a hřídel. V horní části bylo vyvrtáno několik otvorů pro kolík, kterým bylo možno regulovat sklon slupice. Křídla byly malé desky trojúhelníkového tvaru poměrně ploché, byly umístěny na slupici nad radlicí. Křídla byla přibita nebo přišroubovaná, hrany byly často oplechovány.

Percák inv. č. 86630

1 hřídel, 2 slupice, 3 kleče, 4 příčka, 5 svor, 6 křídla, 7 radlice, 8 potykač

Rádlo

Rádlo je vlastně přeměněný hák, na rozdíl od háku se používalo spíše v rovinatějších terénech. Rádlo sloužilo k zaorání osiva, k povrchovému kypření a k ničení plevele. V trojhonném hospodaření se používalo k příčné orbě jako doplňkového nářadí k pluhu. Při kultivaci okopanin plnilo i funkci sázecího a kultivačního nářadí. Rádlá se používala s plůžňaty nebo kolečkovými chodáky. Rádlové radlice byly využívány i při konstrukci víceřádkových kultivátorů. Rádlá obecně byla známá již z doby počátků slovanského osídlení. Používala se během celého středověku až do 19. století. V tomto století sahalo rozšíření rádlá od Plzně a Berouna v širokém pásu až k Brnu. Na východním břehu Vltavy vymezoval území používání rádlá tok Sázavy, rádlo toto území překračovalo pouze v okolí Čáslavi a Chrudimi na sever. Používání tohoto typu orebního nářadí bylo poměrně rozšířené a v dané lokalitě se vyskytovalo prakticky na každém hospodářství. Rádlo patří mezi plazová oradla rámové čtyřúhelníkové konstrukce se symetrickou radlicí, což znamená, že radlice byla připojena šikmo vzhůru a nazad ke zkosenému nosu plazy a opřena o slupici nebo kleč. Způsob práce těchto oradel spočíval v tom, že souměrné orební těleso v rovnovážné poloze vytváří v půdě přímější rýhy než oradla bezplazová. Při rovnovážné poloze vykonává orbu do roviny, v nakloněné poloze odhrnuje a částečně drobí rozdrobenou půdu k jedné straně. Vyžaduje více tažné síly, obsluha je však méně namáhavá. Hlavní části rádlá byl hřídel, plaz, sloupek, odhrnovací desky či roznohy, náradník a radlice. Hřídel tvoří krátká dřevěná tyč, ke které se zapřahal potah. Masivní hřídel byl buď celý, nebo v zadní části čtyřhranného průřezu, v přední části býval průřez kruhový. Hřídel byl zaklínován do sochy. V přední části, která byla někdy oplechovaná, bylo 3 – 7 otvorů pro potykač. Socha byl vyšší zadní sloupek s rúčkou, za kterou vedl orač rádlo. Ve středu sochy byl ve výřezu zaklínován konec hřídele.

Ručka byla vlastně ohlazený dřevěný kolík kruhového průřezu kolmo zasazen do horní části sochy. Slupice byl šikmý masivní, mírně prohnutý sloupek, ke kterému byly připevněny odhrnovací desky, a spojoval předek plazu a hřídel. Slupice byla obvykle obdélníkového průřezu, v horní části mírně zúžená. Náradník byla symetrická mírně vyklenutá trojúhelníková radlice. Někdy byl opatřen ocelovou špicí. Radlice byla umístěna na spodní straně sloupku, byla symetrická, obvykle trojúhelníková, někdy mírně prohnutá. Na zadní straně radlice bývala přivařena či přinýtována objímka oválná či obdélníková, již se radlice nasazovala na násadu. V přední části hřídele bylo několik otvorů pro potykač, což byl dřevěný kolík nebo železný hřeb, kterým se upevňovala houžev plužních koleček. Otvory pro potykač byly někdy oplechovány plechem. Příčka byl úzký trámek procházející vrškem zadního sloupku, který spojoval obě kleče. Měla kruhový nebo obdélníkový průřez a v klečích byla zasazena v dlabu a přibita hřebem. Rozhony a odhrnovací desky byly v dolní části připevněny k násadě nebo ke slupici. Pro zvýšení životnosti bývaly oplechovány. Mezi nejznámější typy rádel patří rádlo českomoravské a rádlo západočeské.

Rádlo českomoravské má poměrně krátký rovný hřídel, který byl zaklínován do zadní mírně nakloněné sochy s ručkou, za které orač rádlo vedl. Socha byla zaklínována nebo přibita do zadní části plazu. Přední slupice byla nasazená na spodku v plazu a byla zaklínovaná ve výřezu v hřídeli. Symetrický náradník byl upevněn na násadě. Po stranách násady byly krátké rozhony. V přední části hřídele bylo 4 – 7 otvorů pro potykač. Tvarově rádlo navazovalo na oradla známá již z počátků slovanského osídlení a používalo se až do 19. století. V posledním období užívání se stalo specializovaným nářadím ke kultivaci brambor.

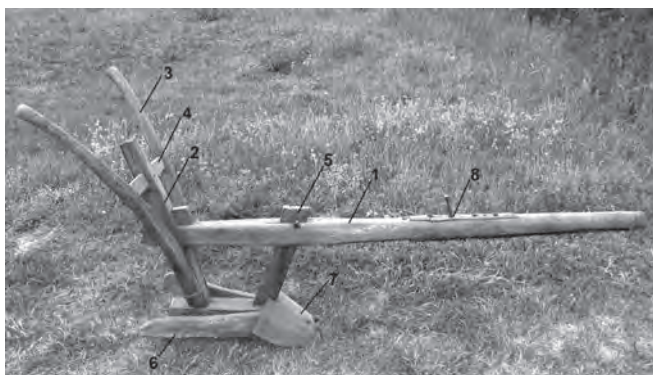

Rádlo českomoravské inv. č. 366

1 hřídel, 2 socha, 3 ručka, 4 plaz, 5 sloupek, 6 násada, 7 náradník, 8 rozhony,
9 krojidlo

Rádlo západočeské mělo rovný dřevěný hřídel, který byl zasazen poměrně nízko v zadním sloupku. Ke sloupku byly v dolní části upevněny 2 kleče, které byly ve střední části spojené příčkou. K plazu byla upevněna v přední části slupice, na kterou byly přibity dlouhé odhrnovací desky, které bylo možno roztahovat, čímž se zvětšoval záběr rozhrnované ornice. Plaz býval oplechovaný a v přední

části byla upevněna trojúhelníková radlice. V přední části hřídele bylo 3 – 7 otvorů pro potykač. Největšího rozšíření doznalo koncem 18. a 1. poloviny 19. století, kdy se stalo specializovaným nářadím ke kultivaci brambor.

Rádlo západočeské inv. č. 36372

1 hřídel, 2 sloupek, 3 kleče, 4 příčka, 5 slupice, 6 odhrnovací desky, 7 radlice, 8 potykač

Nákolesník

Nástupcem háku se stal nákolesník, který se již od 16. století běžně uváděl v inventářích poddanských usedlostí v jihozápadních Čechách. Rozšířen byl hlavně v jihozápadních Čechách, v 1. polovině 20. století pak hlavně na menších hospodářstvích v kopcovitém terénu Pošumaví. Používání tohoto typu orebního nářadí bylo poměrně rozšířené a v dané lokalitě se vyskytovalo prakticky na každém hospodářství. Všeobecně se z původně univerzálního oradla nákolesník stal speciálním nástrojem ke kultivaci brambor (od konce 18. století) a byl používán k zaorávání jarní setby a melioraci polí. Byl vhodný pro těžší půdy. Tvarově navazoval na oradla známá na území Čech již z doby laténské, nelze však prokázat kontinuitu keltského oradla s novověkým nákolesníkem. Nákolesník patří mezi plazová oradla rámové trojúhelníkové konstrukce. Hlavní části nákolesníku byly hřídel, plaz, socha s ručkou, násada, náradník, křídla, pašklín a potykač. Za hřídel sloužila dřevěná výrazně prohnutá tyč, často samorostlá, která byla zasažena zadním koncem v plaz. Průřez měla oválný nebo kruhový. V přední části hřídele bylo 3 – 6 otvorů pro potykač, otvory byly někdy oplechovány. V zadní části hřídele byl dlab pro sochu. V kolenu hřídele byl obdélníkový výřez, kterým procházela násada s křídly a náradníkem. Zadní část hřídele byla pomocí dlace spojena s plazem. Plaz byl dřevěný trámek většinou obdélníkového průřezu, zhotovený z tvrdého dřeva, byl vyměnitelný a na spodní straně býval oplechován. O předek plazu se opírala násada s náradníkem a křídly, v zadní části byl připevněn hřídel. Socha byl kolmý trámek v zadní části plazu, na kterém byla upevněna ručka. Ručka se sochou sloužily k vedení nákolesníku oráčem. Násada byl šikmý sloupek obdélníkového nebo polokruhového průřezu, který byl zasazen do výřezu v hřídeli a zaklínován pašklínem. Ten sloužil i k regulaci hloubky orby podle hloubky zasunutí a byl to dřevěný klín nebo kolík, který byl často v horní části rozštěpen. Náradník byla symetrická radlice srdčitého tvaru s výraznou protáhlou železnou nebo ocelovou špicí, která byla odkloněna od osy tak, aby při šikmém

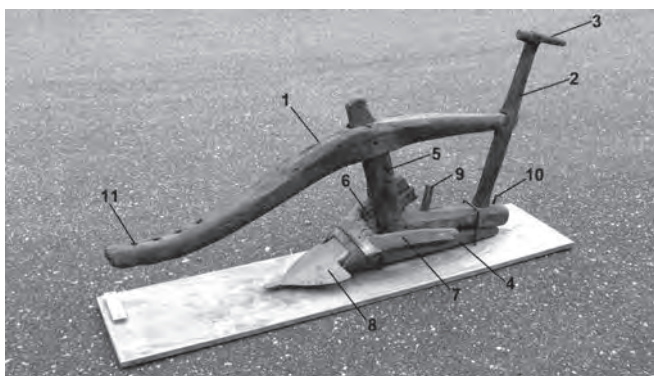
upevnění na násadu byla rovnoběžně se zemí. Křídla byly dvě vypouklé desky lichoběžníkového tvaru, byly upevněny na obou stranách násady a bývaly zespo-
da oplechovány. Potykač byl dřevěný nebo železný kolík, který se zasunoval do
otvorů v přední části hřídele.

Nákolesník inv. č. 35866

1 hřidel, 2 plaz, 3 socha, 4 ručička, 5 násada, 6 náradník, 7 křídla, 8 pašklín,
9 dlace, 10 otvory pro potykač

Mladší odvozená varianta nákolesníku z konstrukčního hlediska je plužice. První zmínky o ní se objevují na konci 18. století. Byla vhodným oradlem pro kultivaci brambor a zaorávání osevu. V tradičním zemědělství se udržela až do poloviny 20. století hlavně v jihozápadních Čechách a v okolí Prachatic. Terminologie a popis hlavních částí je stejná jako u nákolesníku. Základní rozdíl však je v hřideli, kdy plužice má hřidel rovný nebo jen nepatrně prohnutý, a kdy je konec hřídele zaklínován zhruba v polovině sochy. Hřidel je navíc spojen kolínkem a dlacem se zadní částí plazu. Plužice se stejně jako nákolesník zapojovala k plužňatům nebo k samostatnému kolečkovému chodáku

Plužice inv. č. 35863

1 hřidel, 2 socha, 3 ručička, 4 plaz, 5 kolínko, 6 násada, 7 křídla, 8 náradník,
9 pašklín, 10 dlace, 11 otvory pro potykač

Potažní oradla s asymetrickou radlicí

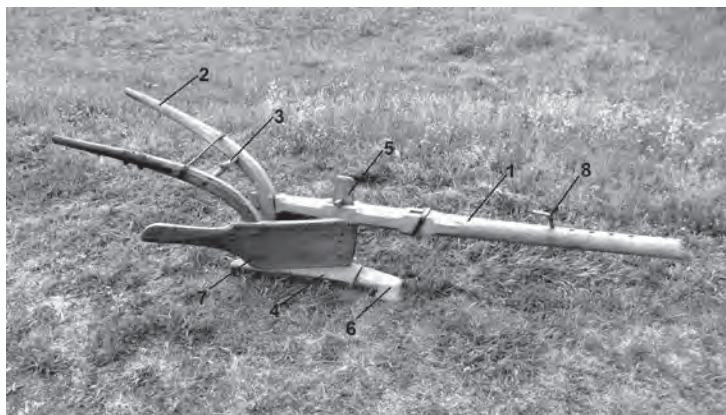
U těchto typů potažních oradel byla používána trojúhelníková plužní radlice a později i radlice ruchadlová. Tyto radlice měly na každé straně osy mezi špicí radlice a tulejí odlišný tvar, který umožňoval ornici nejen rozrývat, ale současně i zvedat, mísit a obracet. Představitelem tohoto typu klasického oradla je záhonový pluh.

Záhonový pluh

Způsob práce záhonového pluhu spočíval ve vertikálním a horizontálním odříznutí půdní skývy, jejím nadzvednutím, rozdrobením a překlopením na jednu stranu. Pluh vykonává orbu do záhonu tím, že vytahuje brázdy střídavě od obou podélných stran pozemku směrem ke středu (rozorání a orba do rozhonu), nebo opačně od středu do stran (orba do skladu). Záhonový pluh byl využíván pro mělkou orbu rovin, příloh a úhorů, k obrácení travního porostu, k hluboké orbě kulturní půdy a zaklápění mrvy. Záhonový pluh se rozšířil na celém území Čech i Moravy ve 13. – 14. století, i když se pravděpodobně místy vyskytoval již dříve. Četná vyobrazení práce se záhonovým pluhem jsou známá již z počátku 14. století, kdy je poměrně věrně zachycena jeho konstrukce a způsob práce. Orba záhonovým pluhem je poměrně častým námětem iluminací rukopisů i starých tisků. Kresby součástek pluhu či celých oradel se objevují i na pečetích a jsou často tyto pluchy zmiňovány v archivních materiálech. Běžně používaným oradlem byl až do poloviny 19. století. Ve 2. polovině 19. století ho postupně vytlačovaly továrně vyráběné pluchy a ruchadla. V tradičním zemědělství se záhonový pluh vyskytoval na celém území Čech a Moravy, a to i tam, kde rolníci užívali také oradla se symetrickou radlicí, která sloužila jen pro speciální práce, zatímco záhonový pluh byl univerzálním oradlem především pro podmítání a hlubokou orbu. Používání tohoto typu orebního nářadí bylo poměrně rozšířené a v dané lokalitě se vyskytovalo prakticky na každém hospodářství. Orba byla namáhavá, oralo se obvykle 3 – 4krát. První orba byla koncem dubna nebo začátkem května (podorávání), druhá orba v červnu a potřetí se oralo v srpnu nebo v září. Někde se v těžších půdách oralo ještě počtvrté. Při každé orbě se oralo o něco hlouběji, celkově však pouze 3 až 6 coulů. Obvyčejný záhonový pluh měl dřevěný hřídel s otvory pro potykač, dvě kleče, dřevěnou slupici a plaz, dřevěnou odhrnovačku a železnou radlici s krojídlem. K pluhu se používala plužňata. K čištění od nalepené ornice a plevelů sloužila otká. Hloubku orby bylo možné upravovat zkracováním či prodlužováním hřídele pomocí potykače nebo pomocí dřevěných klínů upevňujících zadní část hřídele v levé kleči. Kleče byly spojeny příčkou a zasazeny v patě plazu. V přední části plazu byla nasazena velká radlice trojúhelníkového tvaru. Krojídlo bylo umístěno zhruba v polovině hřídele, který byl v přední části oplechován a byly zde vyvrtné díry pro potykač. Hřídel tvořil dřevěná tyč, ke které se zapřahal potah, hřídel byl kruhového, méně často čtyřhranného průřezu. Konec hřídele byl zaklínován ve výřezu v levé kleči, kdy velký klín byl zaražen pod hřídelem. V přední části bylo 4 – 8 otvorů pro potykač, někdy oplechovaných buď po celém obvodu, nebo jen na horní straně. Uprostřed hřídele bylo upevněno železné krojídlo. Dřevěné kleče byly mírně prohnuté, obdélníkového průřezu. Pro lepší uchopení na koních zaoblené. Na spodní části byly upevněny v plazu. Zhruba v polovině byly spojeny příčkou. Příčka byla dřevěná, později i železná, různě tvarovaná a zdobená. Slupicí byl nazýván dřevěný sloupek, který spojoval přední

část plazu a spodek hřídele. Obvykle byla obdélníkového, méně často kruhového průřezu a v hřídeli byla zadlabána nebo zaklínována v obdélníkovém výřezu. Plaz tvořil dřevěný trámek, který při orbě spočíval na zemi, byl nízký a postranní hrany byly někdy mírně zkosené, základna byla obdélníkového nebo mírně lichoběžníkového tvaru. V zadní části plazu byly kleče, v přední pak slupice, která plaz spojovala s hřídelem. Spodek plazu byl proti opotřebení oplechován. Na předku plazu profilovaného podle tuleje byla nasazena železná radlice. Radlice byla trojúhelníková asymetrická, mírně vyduťá s ostřím na pravé straně. Na plaz se radlice nasazovala horizontálně. Opotřebované ostří se dávalo buď naostřit, nebo se nakovávalo. Dřevěná odhrnovačka měla obdélníkový tvar a v zadní části bývala mírně zkosená. Sloužila k obracení a částečnému mísení ornice. Spodní strana bývala oplechována. Krojidlím se nazýval železný nůž, který sloužil k překrajování drnu a byl na hřídeli upevněn před radlicí v obdélníkovém výřezu, případně upevněn ze strany pomocí železné objímky. Horní část krojidla měla obdélníkový, dolní trojúhelníkový průřez.

Jak bylo uvedeno, práce se všemi typy klasických potažních oradel byla fyzicky náročná. Snahou o ulehčení práce bylo řešení podpěry hřídele. U jednoho typu háku, konkrétně u háku trutnovského, můžeme již od 14. století spatřit předchůdce plužních koleček, tedy běhounek. Dalším způsobem podpěry hřídele pak byl chodák lyžinový nebo kolečkový, a především plužňata. Všechny tyto podpěry hřídele měly jediný cíl, a to ulehčení práce orače, a byla nedílnou součástí takřka všech typů běžně používaných oradel.

Pluh záhonový inv. č. 35860

1 hřídel, 2 kleče, 3 příčka, 4 plaz, 5 slupice, 6 radlice, 7 odvalová deska,
8 potykač

Běhounek

Běhounek byl dřevěný sloupek v dolní části ohnutý. Byl upevněn v krpadlech a při orbě podpíral předek hřídele. Byl obvykle zhotoven z tvrdého dřeva, měl obdélníkový průřez a v horní části byl mírně zúžený. Nasazoval se do obdélníkového výřezu v krpadlech, což byla pohyblivá spojka mezi předkem hřídele a zápřahem. V používaném názvosloví se již v oblasti východních Čech setkáváme s pojmenováním chodák.

Chodák inv. č. 225/R2
1 krpadla, 2 běhounek

Chodák

Chodák lyžinový, neboli štíhle, byl jednoduchou podpěrou plužního hřídele. Byl to kus dřeva, který byl upraven jako sanice a byl upevněn na svislé lati, která procházela dlabem hřídele. Uvolněním klínu bylo možno chodák snížit nebo zvýšit, čímž docházelo k regulaci hloubky orby. Tyto chodáky byly poměrně záhy nahrazeny chodáky kolečkovými. Ty byly používány především u viničních pluhů a u nářadí pracující mezi řádky jako oborávadla a plečky. Tento typ chodáku tvořilo kolečko umístěné na plochém železném pásu, který se šroubem a třmenem upevní na konec plužního hřídele. Posunutím třmene lze regulovat hloubku orby.

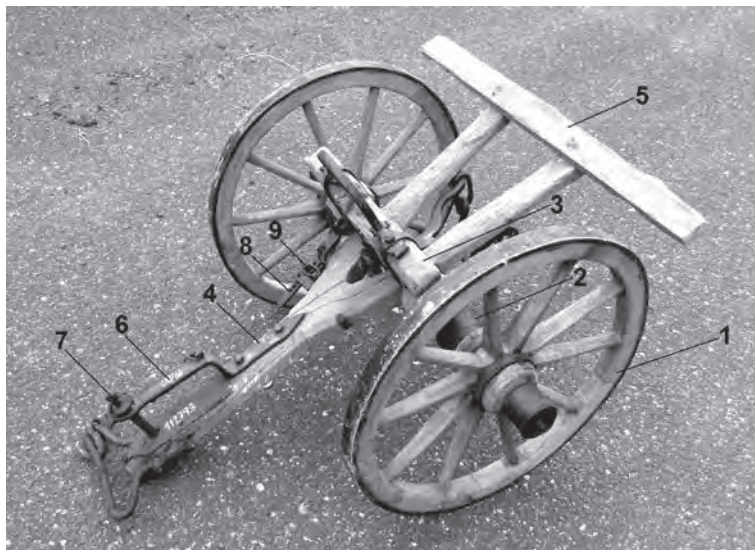

Chodák kolečkový inv. č. 36153
1 kolečko s pásem, 2 část hřídele s háčkem

Plužňata

Nejrozšířenější podpěrou hřídele byla plužňata. Ta byla součástí orebního náradí a všeobecně se používala ve spojení s pluhem již od středověku. V tradičním zemědělství se vyskytovala až do poloviny 20. století, a to prakticky na celém území republiky. Plužňata jako součást pluhu byla již ve své době nezastupitelná, a proto byla používána na každém hospodářství. Umožňovala lepší vedení pluhu a snadnější orbu. U starších pluhů s dřevěným hřídelem byla i plužňata vyráběná ze dřeva. Ta byla tvořena 2 stejně velkými koly, která byla nasazena na nápravě, ke které bylo pomocí šroubů upevněno zhlaví se zářezem pro uložení hřídele, který byl s kolečky spojen houžví. Hlavní části plužňat jsou kola, náprava, zhlaví, drábec, pojíždka, tlamka, svorník, branka, příhonka s háčkem, a houžev. Kola bývala dříve neokovaná, později však okovaná železným ráfem. Velikost kol bývala, buď stejná, později byla na 1 nápravě kola různé velikosti. Mluvíme pak o kole brázdovém a záhonovém. Kola byla proti vypadnutí zajištěna lounkem, což byl železný hřeb s rozšířenou hlavičkou. Náprava tvořila spojnici kol, původně byla dřevěná se zúženými oplechovanými konci, později byla celoželezná obložená 2 dřevěnými trámky. Dřevěná náprava byla zhotovována z tvrdého dřeva a měla čtyřhranný průřez. Na nápravě byl příčně umístěn drábec a na něm zhlaví. Zhlaví byla původně nepohyblivá příčka s obloukovým zářezem v horní části, ve kterém spočíval hřídel oradla. Pro zpevnění bylo někdy oplechováno a pro lepší upevnění hřídele byly používány dřevěné kolíky nebo hřeby. Drábec byl tvořen párem silných dřevěných ramen obvykle čtyřhranného průřezu, které se od přední ojky rozbíhaly směrem dozadu. Byl upevněn napříč mezi nápravu a zhlaví. Zadní ramena drábce byla spojena podjíždkou. Ta byla tvořena obvykle dřevěnou rovnou úzkou lištou čtyřhranného průřezu, byla na koncích zaoblena a v horní straně bývala oplechována. Na horním konci ojky byla tlamka, která sloužila pro zapřažení vah potahu. Byla to železná lišta obvykle ostře lomená. V přední části byl otvor pro svorník, což byl dlouhý železný hřeb, který upevňoval váhy. K nápravě u novějších koleček byla přišroubována branka. Tvořil ji kovový oblouk s tyče kruhového průřezu, tvarované do pravidelného oblouku s protaženými lištami v dolní části. V brance se dalo zhlavím pohybovat ve vertikálním směru. Příhonka s háčkem sloužila k regulaci směru pluhů koleček. Původně to bylo dřevěné prkénko, později většinou železná destička s otvory pro háček, která byla umístěna na boku ramene drábce. Do otvorů se zasunoval háček, který byl zadním koncem upevněn na nápravě. Houžví se nazýval kruh na řetězu, který spojoval plužní kolečka s hřídelem oradla. Název dostal podle původní podoby, kdy to byl prstenec spletený z houžve, čili z prutu zkrouceného jako provaz. Houžev se upevňovala za potykač zastrčený do některého z otvorů na předku hřídele oradla. Pro regulaci směru orby se později používal ještě samovod, což byly řetízky, které byly předním koncem zavěšeny na nápravě a zadním se zapínaly do háčků horizontální příčky na hřidelu. U novějších železných plužňat se většinou používala kola různé průměry na 2 dílné nápravě, která zaručuje vodorovný směr při každé hloubce brázd, zřídka byly používány i rámové pluhu jednoradičné, kdy kola byla stejného průměru a dala se pomocí ruční páky nastavovat na požadovanou hloubku orby. K vlastnímu nastavení hloubky brázd sloužil regulátor, který se skládal ze svislého trámu upevněného na nápravě brázdového kolečka. Svislá ramena rámu byla opatřena několika otvory pro kolíčky, které příčku drží v určité poloze. Příčka také byla opatřena sedlem, na kterém spočívá konec hřídele, a jejím posunováním šlo měnit hloubku orby. Ústup plužňat začal od počátku

20. století, neboť některé moderní pluhy byly konstruovány tak, aby se daly zapřahat bez plužních koleček (houpavé pluhy).⁴

Kolečka plužní inv. č. 112793

1 kolo, 2 náprava, 3 zhlaví, 4 drábec, 5 podjížd'ka, 6 tlamka, 7 svorník, 8 příhonka, 9 háček

V tuto chvíli je namístě opustit lidová oradla. V 19. a na počátku 20. století se totiž do užívání dostala celá řada oradel nových, z nichž některá doznala plošného rozšíření a stala se běžnou součástí vybavení zemědělských usedlostí. Do tohoto období spadá i jeden z převratných vynálezů v oblasti orby, tedy vynález ruchadla, a současně se s rozvojem strojírenství oradla následně dostávají do výrobních programů celé řady nově vznikajících závodů. Ale o tom všem až v dalším pokračování mapování historie orby na našem území.

Prameny a literatura

BERANOVÁ, M.: *Zemědělství starých Slovanů*, Academia Praha 1980, 396s.

BERANOVÁ, M.; KUBAČÁK, A.: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*, Praha 2010.

ČERNÝ, J.: *Hospodářské strojírenství*, Praha 1931, 330s.

DORLINGÖRFLINGER, M.: *1000 zemědělských strojů*, Praha 2009, 336s. ISBN 978 – 80 – 242 – 2461 – 9.

4 LÁZNIČKA, J; MICHÁLEK, V.; RŮŽIČKOVÁ, V.,; STRNADOVÁ, D.: *Encyklopedie strojů a náradí, Zemědělství*, Výzkumný záměr MZe, NZM Praha 2011, 31s., ISBN 978 – 80 – 86874 – 37 – 1.

- FRIEDMAN, M.; TEMPÍR, Z.: *Studie pracovních ploch radlic moderních pluhů a historických oradel*, Praha MON 1989, 119s., ISBN 80 – 213 – 0029 – 9.
- HYNEK, F.; ZACH, M.: *Orební nářadí*, Praha 1959, 181s.
- KARPIŠEK, R. V.: *Československý pluh*, Dobruška 1935, 78s.
- KOLEKTIV AUTORŮ: *Lidé, krajina a zemědělství*, Profi Press, s. r. o. Praha 2006, 198s., ISBN 80 – 86726 – 21 – 5.
- KOLEKTIV AUTORŮ: *Studie o technice v českých zemích I. – VI.*, sborníky NTM, Praha 1983 – 1995.
- KOLEKTIV AUTORŮ: *Vývoj zemědělského nářadí, strojů a strojírenství u nás*, Ústí nad Labem 1980, 140 stran.
- KMOŠEK, V.; KMOŠEK, J., KMOŠEK, J.; KMOŠEK, A.: *Příběh obilí*, Sebranice 2010, 101s., ISBN – 978 – 80 – 254 – 8829 - 4.
- LAMBL, J. B.: *Nauka o vzdělávání země a nářadí orebném*, Praha 1863, 88s.
- LÁZNIČKA, J; MICHÁLEK, V.; RŮŽIČKOVÁ, V.; STRNADOVÁ, D.: *Encyklopedie strojů a nářadí, Zemědělství*, Výzkumný záměr MZe, NZM Praha 2011, 31s., ISBN 978 – 80 – 86874 – 37 – 1.
- LÁZNIČKA, J; MICHÁLEK, V.: *Historie zemědělské techniky v českých zemích*, Profi Press, s. r. o. Praha 2012, 199 stran, ISBN 978 – 80 – 86726 – 47 - 2.
- NOVÁK, P.: *Historie zemědělské techniky*, Profi Press, s. r. o. Praha 2004, 146s., ISBN 80 – 86726 – 10 – X.
- PÁTEK, J.: *Racionalizace zemědělské výroby v českých zemích v první polovině 20. století*, *Prameny a studie 10*, Praha 1971, 209s.
- SITENSKÝ, F.: *Hospodářský slovník naučný I. – IV.*, Praha 1905 (I. – II.), 1924 (III. – IV.).
- ŠACH, F.: *Proposal for the Classification of Pre-Industrial Tilling Implements* (Návrh třídění historických typů oradel), Praha 1966, 84s.
- ŠACH, F.: *Soustava lidových oradel Starého světa a zařazení nářadí z území Československa*, *Vědecké práce Zemědělského muzea*, Praha 1963, 78s.
- TEKLÝ, V.: *Nauka o zdělávání země i nářadí k tomu*, Praha 1885, 88s.
- TEMPÍR, Z.: *Expozice a sbírka oradel Zemědělského muzea*, *Vědecké práce Zemědělského muzea*, ÚVTIZ 1977.

TEMPÍR, Z.: Vývoj oradel, *Vědecké práce Zemědělského muzea 17*, Praha 1977.

VONDRUŠKA, V.: *Slovník starého zemědělského nářadí, nástrojů a strojů 1750 – 1914*, Roztoky u Prahy 1989, 473s.

VONDRUŠKA, V.: *Jařmo, parkán, trdlice aneb výkladový slovník historických pojmů, které upadají v zapomnění*, Praha 2011, 200s., ISBN 978 – 80 – 247 – 3946 – 5.

Stabilní motory pro zemědělství

Stable engines for agriculture

Fenomén spalovacího motoru tak, jak ho zná současná generace především ve spojení s pohonem osobního automobilu, procházel dlouhodobým vývojem. Tato náročná cesta byla provázena mnohými úspěchy, ale také krachy řady průkopníků a novátorů.

The phenomenon of the internal combustion engine as the current generation knows him primarily in connection with the passenger car, went through a long-term development. This challenging route was accompanied by many successes, but also by the failure of many pioneers and innovators.

Pro rozvoj českého venkova znamenalo šíření tzv. stabilních motorů nebývalý pokrok, kdy lidská dřina byla nahrazena strojní silou daleko dostupnější, než byly parní lokomobily. Již koncem 19. století, ale hlavně od samého počátku století dvacátého, zažíval mobilní spalovací motor nebývalý boom a domácí výrobci se snažili čelit zahraniční konkurenci.

Snaha ulehčit život lidí na zemi vedl již od pradávna k hledání možností využití přírodních sil a posléze i energií nezávislých na přírodních a klimatických podmínkách. Mezi nejstarší doložené využití energie ve prospěch člověka patří užití vodního kola ve starověku. První zmínky o vodním mlýnu v Pontu pochází z let 137 př. n. l. – 64 př. n. l. V Čechách se první písemné zmínky o vodním mlýnu datují do roku 718. Kromě pohonu mlýnů byla vodní kola jediným typem motoru, kterého se využívalo i k provozování dalších řemesel. Typickým příkladem byly hamry a pily, pro které vodní kola zhotovovali vesničtí tesaři a sekerníci, přenášející své zkušenosti z generace na generaci.

Lopatkové trojvencové kolo se železnými obručemi na Malém Dunaji

Nebývalý rozvoj ve využití vodní energie zaznamenalo devatenácté století. Zasloužila se o něj především radiální přetlaková turbína Američana Jamese Francise z Massachusetts. Pro velké spády s malým průtokem se využívalo Peltonovo kolo z roku 1880 a potřeby co nejvyšších otáček při malých spádech splňovaly vrtulové rychloběžné turbíny s natáčivými lopatkami Ing. Viktora Kaplanana. Mimo turbín se ve druhé polovině 19. století prosadily také pístové vodní motory. Nejrozšířenějším se stal model A. Schmida, vyráběný ve výkonech od 0,33 do 33 kW.

Zvyšující se nároky na vodní kola a jejich tovární výroba postupně vytlačovala výrobu vodních kol drobnými živnostníky. Již v první polovině 19. století začala výroba vodních kol v Salmovských železárnách v Blansku a rozšířila se i do dalších továren. V Praze je začaly produkovat firmy J. C. Bernard, J. Prokopec a K. Pašek, v Pardubicích J. Prokop a synové nebo Hübner a Opitz. Mezi nejvýznamnější výrobce vodních turbín u nás je třeba řadit blanenské strojírny, jež se staly roku 1897 součástí firmy Breitfeld, Daněk a spol., Kolben a spol., Pražská akciová strojírna, dříve Ruston, a královehradecká strojírna Bromovský, Schulz a Sohr. Turbíny se nakonec staly v Čechách tradičním výrobkem a to i v druhé polovině 20. století.

Nicméně nejen voda se stala levným zdrojem energie. Dalším po staletí využívaným živlem je vítr. Nejstarší doklad o výskytu větrných mlýnů představuje privilegium z roku 1105, ve kterém je jednomu benediktinskému klášteru ve Francii povoleno zřizovat vodní a větrné mlýny. Ostatně právě mlýny se staly nejčastějším využitím větrných motorů. Pravděpodobně první větrný mlýn v českých zemích byl postaven v roce 1277 na Petříně u Strahova v blízkosti kostela sv. Vavřince. K enormnímu rozšíření větrných mlýnů u nás však nedošlo, což bylo dáno klimatickými podmínkami a poměrně slabými větry.

Větrný mlýn u Borovnice, okres Vrchlabí

Ačkoli bylo využití přírodních podmínek zdrojem levné energie, pro klasické práce v zemědělství je ve většině případů prakticky nepoužitelné. Proto lidé k ulehčení své činnosti domestikovali zvířata a používali je jako tažnou sílu do povozů, zemědělského nářadí a k dalším potřebám. Vlivem vývoje zemědělské-

ho náradí a nutnosti rotačního pohybu vznikaly různé konstrukce hnacích strojů, zvaných žentoury.

V českých zemích si žentour našel uplatnění již ve středověku. Například na počátku 14. století je doloženo jeho používání při čerpání vody z dolů v Kutné Hoře, ale počátek jeho využití je pravděpodobně datován mnohem dříve. Do zemědělských hospodářství začalo zavádění žentourů mnohem později a datuje se až k počátku 19. století, velký rozmach uplatnění žentourů lze dokumentovat pak ke konci století. Zásahu značného rozšíření má požadavek rotačního pohybu k pohonu nově vyvinutých strojů, jako byly mlátičky, řezačky, šrotovníky, lisy a další mechanismy. Důlní a zemědělské žentoury spojuje skutečnost, že oba pohání zvířecí síla, která se pomocí převodových mechanismů mění na pohyb otáčivý, soustředěný do jedné hřídele. Zemědělské žentoury se v minulosti užívaly nejen v zemědělství, ale i k mnohem širšímu využití zejména v průmyslové malovýrobě.

Dřevěný žentour z počátku 19. století

I když se v českých zemích výrobou kovových žentourů zabývalo mnoho významných firem, například K. & R. Ježek Blansko, Wichterle a Kovařík v Prostějově, A. Reissenzahn v Bubnech u Prahy, začaly být žentoury na přelomu dvacátého století vytlačovány nejprve spalovacími a později také elektrickými motory.

Dříve než motor spalovací, prosadil se ovšem jako pohonný energetický prostředek v zemědělství parní stroj a to převážně koncem 19. a v první pol. 20. století. I on prošel dlouholetým vývojem, než se ve větší míře uplatnil v praxi.

Vývoj speciálního parního stroje pro zemědělství začal v Anglii ve 40. letech 19. století. Potřeba snadného přemísťování vedla ke vzniku konstrukční formy, pro kterou se vžil název lokomobila. Několik desetiletí jimi Anglie sama zásobovala celý svět, později se k výrobcům zařadilo i mnoho domácích firem. K nejvýznamnějším domácím výrobcům parních strojů patřily F a J. Kovařík Prostějov,

J. Krátký Přerov a Umrath a spol. Praha Bubny. Rozvoj průmyslu ovšem měl pro zemědělství i jeden neblahý dopad - odčerpávání levné pracovní síly do továren. S tím se mohli sedláci vyrovnat jedině nahrazením lidské a zvířecí síly parním strojem. Přes velké rozšíření parních strojů na přelomu 19. a 20. století musely zákonitě podlehnout rychlému rozvoji a uplatnění motorů spalovacích, které se staly až do dnešní doby nejvýznamnějším zdrojem energie pro zemědělství.

Jejich vývoj procházel dlouhou cestou s mnoha konstrukčními řešeními. Vynález motoru s vnitřním spalováním, které využívá drtivá většina moderních agregátů, má počátek již v 17. století. Tehdy se začaly objevovat principy a konstrukce později uplatňované právě u spalovacích motorů. Jednalo se o pokusy se střelným prachem, jehož expanze byla využívána k čerpání vody. Další pokusy byly uskutečňovány s různými druhy pevných i kapalných paliv, ze kterých se konstruktéři snažili vytvořit plyn a následně zápalnou směs. K pohonu pístových strojů se dále zkoušel i terpentýn či svítíplyn. Po dlouhém období pokusů a vývoje byly v polovině 19. století známy většiny principů, umožňující konstrukci funkčního spalovacího motoru. Tyto poznatky se podařilo využít mnichovskému dvornímu hodináři Christianu Rithmanovi, který v roce 1853 získal patent na svůj motor, ale výrobu bohužel nezavedl.

Počátkem devatenáctého století se objevily také motory s vnějším spalováním tvořící zvláštní kategorii tepelných motorů. Vyznačovaly se klidným, bezhlučným chodem a dělily se do dvou skupin : s otevřeným a s uzavřeným oběhem pracovní látky. Motory s otevřeným oběhem využívaly při každém pracovním cyklu nový vzduch (pracovní látka), který se vnějším topidlem ohříval a expandoval v pracovním válci. Naproti tomu motor s uzavřeným oběhem pracoval stále se stejnou látkou, kterou neustále dokola ohříval a ochlazoval. Nejznámější byl Stirlingův model. Ačkoli se ve druhé polovině devatenáctého století teplovzdušné motory malých výkonů poměrně rychle rozšířily, začaly být vytlačovány účinnějšími motory spalovacími.

24. ledna 1860 byl udělen patent na motor s vnitřním spalováním Francouzi Jean Joseph Etienne Lenoirovi. Jednalo se o motor s dvojitým pístem, který spaloval směs vzduchu a svítíplynu se zážehem elektrickou jiskrou. Výroby se ujal francouzský továrník Hyppolit Marinoni, který ještě v roce 1860 postavil dva větší motory pro provozovny v Paříži. Lenoirovy motory vyráběné do výkonu necelých 9 kW se vyrovnávaly mnohem rozšířenějším parním strojům v oblasti klidného a tichého chodu, ale nemohly se mu vyrovnat v ekonomičnosti provozu. Přesto si tyto motory našly uplatnění na trhu, jelikož nepotřebovaly žádné tlakové nádoby ani dlouhodobé natápění kotle a byly okamžitě v pohotovosti pro spuštění.

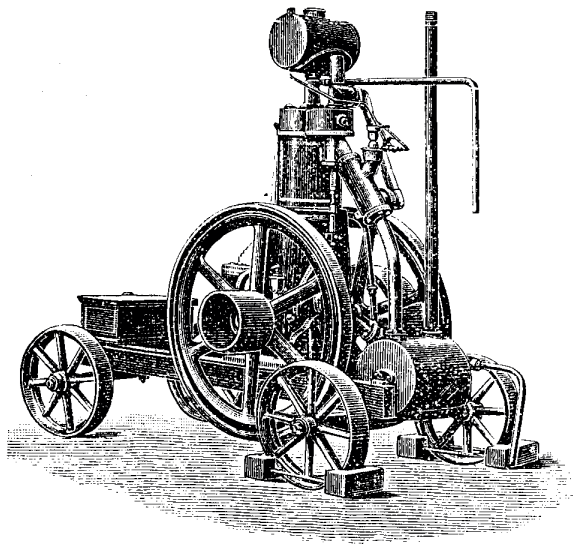
Dalším typem, který se podařilo prosadit do praxe, byla konstrukce plynového stojatého atmosférického motoru Otto a Langen z roku 1864. Jednalo se o motor bez klikového mechanismu, jehož přímočarý pohyb byl převáděn pomocí pístu s ozubeným hřebem na pohyb rotační. Píst při pohybu dolů stlačoval svojí vlastní vahou nasátou směs a po expanzi byl vymrštěn nahoru. Při opětovném pohybu dolů roztáčel ozubeným hřebem hřídel a předával tak otáčivý pohyb dalším strojům. Tato konstrukce byla i přes svoji neperspektivní koncepci velmi úspěšná a byla vyrobena v několikatisícové sérii.

Ačkoli se dosavadní konstrukce spalovacích motorů postupně rozšiřovaly v drobných provozech a řemeslnických dílnách, pro zemědělství velký význam neměly a dále převládaly parní stroje. To změnil až systém Ottova čtyřdobého motoru,

kteřý se stal základem pozdějších modernějších konstrukcí. Nicolaus August Otto poprvé představil svůj jednoválcový motor na pařížské světové výstavě v roce 1867. O deset let později si již nechal patentovat čtyřtákní motor se zvýšeným kompresním poměrem a v roce 1878 ho předvedl opět v Paříži jako takzvaný „bezhluchý Ottův motor“. Ve srovnání s ostatními motory měl nižší spotřebu plynu a větší specifický výkon při klidném a tichém chodu. Stal se vzorem pro konstrukci motorů dalších firem.

Následovala řada různých dalších variant a vylepšení, z nichž nejvýznamnější je patent Rudolfa Diesela z roku 1892, který vyvinul motor se zažehnutím směsi kompresním teplem. Tento motor se pro svoji velkou účinnost a nízkou spotřebu stal vzorem pro další vývoj vznětových motorů, prosadil se na trhu a vytlačil ostatní typy naftových motorů.

Pro zemědělství v Čechách a na Moravě začaly motory nabývat na významu až koncem 19. a začátkem 20. století. Nejprve byla poptávka kryta dovozem ze zahraničí a až na přelomu století se začala jejich výroba rozvíjet i u nás. K prvním domácím výrobci můžeme řadit K. Paška ze Smíchova, Fr. Wiesnera v Chrudimi, Colorado-Mansfeldské železářny v Dobříši či M. Michla ve Slaném. Pro zemědělství měly velký význam motory v pojezdém provedení, tzv. převozně, které zařadily do svých výrobních programů téměř všechny motorářské firmy. Našly uplatnění v mnoha činnostech zemědělské výroby, např. k pohonu mlátiček, řezaček, lisů, pil, čerpadel a spousty dalších strojů a zařízení. Postupně s jejich modernizací začaly motory sloužit i jako zdroj energie pro motorové pluhy, později traktory, a tudíž byly využitelné i pro nejtěžší polní práci – orbu.

Pejškův benzinový motor „Vltavan“

Významnou roli sehrály v první polovině 20. století také motory na plyn generátorové. Jednalo se o zážehové stroje, kterým jako palivo sloužil plyn, vyrobený většinou z koku či antracitu. Využívaly se především proto, že provoz takovýchto sestav byl mnohem levnější. Motory však musely být vybaveny vyvíječem

plynů, tzv. generátorovou stanicí, v níž se nedokonalým spalováním vhodných pevných paliv za přístupu vzduchu smíšeného s vodní párou tvořil plyn. Ten byl po náležité úpravě (ochlazení a vyčištění) použit jako pohonná látka motoru.

Výrobou stabilních motorů se u nás v první polovině 20. století postupně zabývalo zhruba osm desítek výrobců. Mezi nejvýznamnější patřili Ig. Lorenz v Kroměříži, Bratři Paříkové – Slavia Napajedla, Wichterle a Kovařík – Wikov Prostějov, Škoda Plzeň a další. Postupným vývojem se stabilní motory pro zemědělství přestaly vyrábět jako samostatné jednotky a staly se součástí jednotlivých strojů. V současné době slouží jako základní energetické jednotky většiny mobilních strojů v zemědělské výrobě.

Většina výrobců motorů měla ve svém výrobním programu rozsáhlou škálu hospodářských strojů či jiných strojírenských zařízení, ale vznikaly i firmy čistě motorářské. Jako první z českých průmyslníků představil své motory veřejnosti na Hospodářské výstavě v Praze v roce 1901 Josef Pejšek. Jeho benzinový motor Vltavan, vyráběný v první české továrně c.k. pat. motorů „Vltavan“ v Kralupech nad Vltavou, se stal impulzem pro další výrobce. Díky jednoduché konstrukci a osvědčené výkonnosti se značně rozšířil. Následně v roce 1905 vystavil ve své expozici také benzinovou lokomotivu, určenou k orbě. Jednalo se o první český výrobek a bylo předpokládáno, že se stane nebezpečným soupeřem lokomotivám parním. Tato lokomotiva vzbudila pozornost i ministra orby hrab. Buquoye, který se při návštěvě Pejškovy kolekce na výstavě velice pochvalně vyjadřoval o motorech Vltavan, pracujících na jeho statcích. V obdobném duchu se ostatně vyjadřoval i kníže Schwarzenberg.

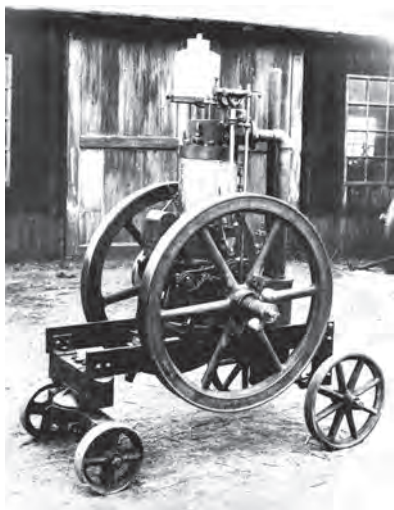
Ačkoli Pejšek jako první u nás představil své motory na výstavě v Praze, největším výrobcem stabilních motorů 1. poloviny 20. století se stala firma Ignác Lorenz.

Jejím zakladatelem byl hlavní strojník z cukrovaru v Hájku u Opavy, Ignác Lorenz (1849-1918), který se v roce 1887 odstěhoval i s rodinou do Kroměříže. Zde zakoupil prostory v Hulínské ulici č. p. 185/5 a 261/7 a založil První kroměřížskou strojírnou a slévárnu. Hlavním výrobním programem měly být žentoury různých velikostí a typů, mlátičky, fukary, sekačky, řezačky na řepu, šrotovníky, secí stroje, pumpy a další.

Secí stroje firmy Ignác Lorenz, 1898

Ve skutečnosti firma v začátcích se šesti dělníky převážně opravovala a vyráběla drobnější hospodářské stroje, především potažní pohrabovače a secí stroje.

Stabilní motor Lorenz, 1905

Zásadní význam pro budoucí směřování firmy měl rok 1905, kdy bratři Vladimír a Ignác Lorenzové (synové zakladatele) vyrobili v dílně svého otce první motor s horizontálně uloženým pístem. O tři roky později se již firma prezentovala se svými výrobky na Jubilejní všeobecné hospodářsko-průmyslové výstavě v Kroměříži, pořádané pod patronací Jeho císařské výsosti arcivévody Františka Ferdinanda. Předvedený sortiment slavil úspěch a poptávka nových výrobků výrazně stoupala. Ignác Lorenz starší vedl firmu i během I. světové války, kdy se musela továrna přeorientovat na válečnou výrobu a plzeňská Škodovka ji přidělila výrobu granátů. Po smrti zakladatele firmy roku 1918 převzali vedení firmy jeho dva synové. Starší Vladimír, inženýr technických věd, a mladší Ignác.

Prodejný pavilon firmy Ignác Lorenz, 1925

Významnou roli ve výrobě stabilních motorů Lorenz sehrál kroměřížský rodák ing. Jan Kvapil. Ten se ve druhé polovině roku 1925 vrátil po třiceti letech zpátky do vlasti, když po studiích procestoval Německo, Anglii a USA, aby se nakonec usadil v Austrálii. Jeho návrat, a hlavně zkonstruování nového typu magnetického zapalování byly podmíněny funkčními zkouškami na stabilních motorech Lorenz. Do té doby byla využívány magnety Bosch, které ovšem firma nestačila do Čech dodávat. Tak byla 14. srpna 1926 v Obchodním rejstříku při obchodní komoře v Uherském Hradišti přihlášena dílna o rozměrech 6x11 m s přízemím a I. patrem. V září roku 1926 se již v nově vzniklé firmě Magneton započalo s malovýrobou odtrhovacích magnet pro firmu Lorenz. V roce 1926 měl Magneton 26 osob, o rok později narostl na 37 (24 dělníků, 10 učňů, 3 úředníky, majitele a ředitele). To se již vyráběla odtrhovací a rotační magneta i pro motory Wikov, Slávia, Klíma, Dobrý a Pluto. Všechny podle patentu tehdejšího technického ředitele ing. Jana Kvapila.

V roce 1929 zemřel bezdětný ing. Vladimír Lorenz a celou firmu přebírá bratr Ignác junior. V následném nelehkém krizovém období se jen těžko hledalo odbytiště pro nové výrobky. Podnik v tu dobu zaměstnával přes 400 zaměstnanců, které Ignác Lorenz nechtěl propouštět. Zřídil tedy nové dislokované pracoviště Ignác Lorenz v Ostravě, jež vedl Dr. Šavřda. Pobočka vyráběla diesellové motory. Toto dočasné opatření bylo po oživení ekonomiky zrušeno a ostravská pobočka byla v roce 1936 zlikvidována.

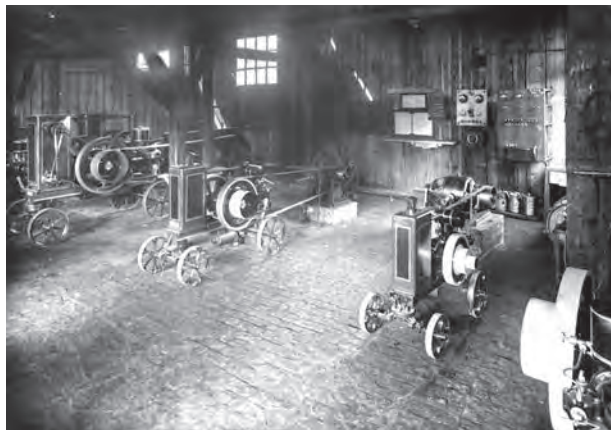

Nádvoří firmy Ignác Lorenz, 1933

V následujících válečných letech byly spalovací motory vyráběny v omezeném sortimentu. V důsledku nedostatku pohonných hmot se výroba zaměřila především na produkci plynosacích motorů na koks, dřevěné uhlí a antracit. V roce 1943 byla firma donucena produkovat různé díly automobilů, tanků a obrněných transportérů pro vojenské účely.

Konec války znamenal pro továrnu rychlý návrat ke svému původnímu výrobnímu programu. Nahrávala tomu velká poptávka po motorech ve válkou zdecimovaných zemích, a tak firma Lorenz zažívala druhou konjunkturu. Za dobu

svého působení v oblasti výroby stabilních motorů produkovala širokou typovou škálu spolehlivých motorů s pohonem na benzin, petrolej, naftu i plyn. Stěžejními výrobky se staly benzinové typy o výkonu 2 až 8 koní, ale výkonová řada končila mnohem výše, u motorů pro elektrárny o výkonnosti 85 k. Vyrobené motory procházely záběhem zhruba 20 až 30 minut při chodu naprázdno, posléze na normální výkon, s přetížením a na maximální dosažitelný výkon. Zkoušky a záběh na vodní brzdě trvaly 2 až 3 hodiny.

Zkušebna motorů Lorenz, 1933

Lorenz měl také čilý mezinárodní kontakt a své kvalitní výrobky vyvážel do mnoha zemí světa – Polska, Rakouska, Maďarska, Bavorska, Podkarpatské Rusi, Portugalska i Argentiny.

V poválečném období se ale rychle blížil neslavný zánik slavné firmy. V únoru 1948 byla v podniku zavedena národní správa ve formě dohledu pověřenou firmou Agrostroj n. p., Brandýs nad Labem. Výroba byla rozmělněna a firma se stala součástí nově vytvořeného národního podniku Motor Union České Budějovice. Výroba motorů byla v Továrně na motory a slévárně Ignác Lorenz výrazně omezena a v roce 1950 se stala součástí národního podniku Pal-Magneton. Poslední motory Lorenz byly vyrobeny roku 1957 v původních prostorách firmy Magneton na Komenském náměstí v Kroměříži.

Sám továrník Ignác Lorenz junior byl po znárodnění firmy vykázán z domu a žil s rodinou v malém přiděleném náhradní bytu v Kroměříži. Zemřel v červenci roku 1953.

Prameny a literatura

ČERNÝ, J.: *Hospodářské strojíctví*. Praha 1926.

ČERNÝ, J.: *Motory spalovací*, Praha 1918.

Kolektiv autorů: Studie o technice v českých zemích I. – VI., *sborníky NTM*, Praha 1983 – 1995.

KYNČL, R.: *Mechanické energetické stroje*, Praha 1997.

NOVÁK P.: *Historie zemědělské techniky*, Praha 2004.

SITENSKÝ, F.: *Hospodářský slovník naučný I. – IV.*, Praha 1924.

SIDEK, V.: *Stručná charakteristika firmy Ignác Lorenz*.

ŠIMEK, R.: *Ignác Lorenz: Deus ex machina*.

BURDA, J.; VESELÝ, J.: *Dvacet koní motor honí*.

DVORSKÝ, B.: *Konec výroby motorů Ig. Lorenz*.

OLŠANSKÝ, M.: *Ig. Lorenz - jediný speciální výrobce spalovacích motorů v ČR*.

Hospodářský časopis Kodym 1901-1905.

Fotoarchiv NZM.

Archiv NTM.

Počátky zahradnického školství v Lednici na Moravě

**Význam knížete Johanna II. z Liechtensteina
pro zahradnictví a zemědělství v Lednici na Moravě**

The Origin of Horticultural Education in Lednice Significance of Prince Johann II. of Liechtenstein for Horticulture and Agriculture in Lednice

Lednice je často označovaná jako „MATER PRIMA HORTICULTURAE NOSTRIS“ neboli „První matka našeho zahradnictví“. Vždyť právě zde, v roce 1895, vznikla první Vyšší ovocnicko – zahradnická škola nejen na našem území, ale také v tehdejší Rakousko – Uhersku, ba i v celé střední Evropě. Zároveň zde byl založen první šlechtitelský ústav svého druhu, tak zvané Mendeleum. Obě instituce vznikly za velkorysé podpory knížete Johana II. z Liechtensteina, velkého mecenáše a milovníka nejen zahradního umění. Není náhodou, že právě oblast Lednicko-valtického areálu byla vybrána pro umístění zahradnického školství. Je svými geografickými, klimatickými, pedologickými, ale i společenskými a historickými vlivy jedinečná. Lužní lesy, vodní toky a nádrže, které jsou pro tuto oblast charakteristické, se staly inspirací mnohých zahradníků a zahradnických architektů. Ti zde vykouzlili zcela unikátní zahradní a krajinné scenérie a umožnili tak vznik jedinečné přírodní památky.

Lednice is often named as „MATER PRIMA HORTICULTURAE NOSTRIS“ or „The first mother of our gardening.“ After all, it was just here, where the first fruit – garden school originated and not only in our country, but also in of the time the Austro – Hungarian Empire even in the whole middle Europe. It happened in the year 1895. At the same time there arised the first cultivation institute of its kinds, called Mendeleum. The both institutions came into existence thanks generous support of prince Johann II. from Liechtenstein, the big patron and lover of not merely garden art. It is not a chance, that just the region surrounding the little towns Lednice and Valtice was chosen for placement of gardening schooling. It is really unique because of its effects at geography, climate, paedology, but also thanks its influences at society and history. Bottomland forests, water flowing and reservoirs, which are so typical for this area, became the inspiration of many gar-

deners and garden architects. Here they create by magic the absolutely unique garden, landscape sceneries and enabled genesis of one and only natural sight.

Úvod

Jihomoravská obec Lednice je po celá staletí spojována s mocným a bohatým rodem Liechtensteinů. Ti si za svoje rodové sídlo zvolili nedaleké Valtice a zámek v Lednici využívali jako sídlo letní.

Liechtensteinové zde vytvořili společně s předními architekty, projektanty, zahradníky, lesníky a botaniky evropského významu jeden z nejkrásnějších krajinářských komplexů v Evropě, známý dnes jako Lednicko-valtický areál, zapsaný v roce 1996 na seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO.

Zámeckou zahradu a park, palmový skleník,¹ který se ve své době stal unikátní technickou památkou a především velkorysé úpravy krajiny tvořené bohatou sbírkou cizokrajných dřevin a romantickými stavbami Liechtensteinové budovali po celé generace a zasloužili se tak o vytvoření ojedinělého díla, které patří k nejcennějším střeoevropským krajinářským komplexům a *slučuje v sobě estetické prvky uměle vytvářené krajiny s přirozenou krajinou zemědělskou, doplněnou o šlechtickou architekturu.*² Řadí se tak na vrchol zahradnického umění tehdejší doby. Již na přelomu 18. a 19. století se rozšiřovala výsadba cizokrajných dřevin, zakládaly se rozsáhlé školky a vzniklo zde bohaté arboretum.³ Uvádí se na 130 druhů jehličnatých stromů a 356 druhů listnáčů,⁴ které jsou citlivě včleněny do celkového rázu anglického parku.

Botanické záliby Liechtensteinů v Lednici na Moravě dokumentuje i vybudování takových institucí, jako je Vyšší ovocnicko – zahradnická škola a později šlechtitelský ústav Mendeleum, ve kterých se prolínají zahradnické specializace v celé své šíři, a to ovocnictví, vinohradnictví, zelinářství, okrasné zahradnictví aj.

1 Stavba palmového skleníku vznikala za novogotické přestavby zámku a ve své době patřila mezi ojedinělá architektonická i technická díla. Byla postavena na místě barokní oranžerie a vznikla podle projektu Jiřího Wingelmüllera a anglického architekta Petra Huberta Desvignesa. Skleník byl nejprve využíván k zimování teplomilných rostlin a kolem roku 1880 se začal využívat celoročně jako zimní zahrada s bohatou tropickou vegetací. Kromě stromových forem palem, cykasů, banánovníků se zde pěstovaly dracény, kamélie, rododendrony a mnohé nízké byliny. (ŠPATKOVÁ, I.: *Lednice. Park a skleník*. Lednice, 2000, str. 27).

2 ŠPATKOVÁ, I.: *Lednice. Park a skleník*. Lednice. 2000, s. 7.

3 Tamtéž, s.16-17.

4 PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, B., PETRŮ, J., RIEDEL, D., SVOBODA, A. M.: *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Libri, Praha, 2004, s. 200.

Význam knížete Johanna II. z Liechtensteina pro zahradnictví a zemědělství v Lednici na Moravě

Na zahradnickou a krajinářskou tradici svých předků navázal ve druhé polovině 19. století kníže Johann II. z Liechtensteina.⁵ Do podoby parku zasáhl především jeho rozšířením na jih přes obecní pozemky, a tím si zámek získal značný odstup od hospodářského dvora a nepřilíši vzhledného městečka.⁶ Po jednání s představiteli obce, nabídl výstavbu nové radnice, školy, silnice a podílel se tím na razantní změně Lednice a okolí kolem zámku. Nově upravené plochy lemované výsadbou vzrostlých stromů a keřů měly navozovat charakter starého parku. Přesazování již vzrostlých a několik desítek let starých vejmutovek, lip a dubů bylo péstitelsky a technicky unikátním počinem. V roce 1884 začaly práce na výsadbě parterů. Vedle trvalkové zahrady a mnoha variací růží byla velkou chloubou výsadba konifer a rododendronů. Za působení knížete Johanna II. byla sbírka rododendronů v Lednici největší v celé Evropě.⁷

Pro letní výzdobu parku i pro zimní zahradu se mnohé rostliny předpěstovávaly ve stovkách pařenišť a v komplexu skleníků. Obsahovaly velký počet tropických a subtropických rostlin, mezi nimiž vynikala sbírka orchidejí s více než tisícem druhů. Uvádí se, že v roce 1900 byla tato sbírka orchidejí největší v Evropě.⁸ Značná byla rovněž sbírka kaktusů a sukulentů, bromélií, áronovitých rostlin, nopálů a agáve.⁹

Kromě okrasné zahrady se zde nacházela asi 5 hektarů veliká užitková zeleninová zahrada, lemovaná statnými ovocnými stromy nejlepších sort. Vypěstovaná zelenina sloužila nejenom pro knížecí kuchyni, ale i k prodeji místním obyvatelům.

Koncem první poloviny devatenáctého století byla Lednice městečkem zemědělského charakteru. Pěstoval se zde ječmen, pšenice, žito, oves, proso, řepa, brambory. Ovocné stromy byly vysazovány pouze kolem domů a v přilehlých zahradách. Teprve koncem devatenáctého století se zakládaly ovocné sady.¹⁰ V roce 1896 byla na lednickém velkostatku zřízena na ploše zhruba 38 ha okrasná a ovocná školka, jejíž stromky byly distribuovány za velmi nízké ceny do všech zemí po celé monarchii, ale také do Německa, Francie a Rumunska.¹¹

5 Der Fürst Johann II. von und zu Liechtenstein (5. 10. 1840 - 11. 2. 1929).

6 ŠPATKOVÁ, I.: *Lednice. Park a skleník*. Lednice 2000, s. 28.

7 Tamtéž, s. 33.

8 LAUCHE, W.: *Die Bedeutung des dahingeshiedenen regierenden Fürsten Johann II. von und zu Liechtenstein für die Kunst, die wissenschaften, die Landwirtschaft und den Gartenbau*. Eisgrub, 1929, s. 14.

9 ŠPATKOVÁ, I.: *Lednice. Park a skleník*. Lednice 2000, s. 33.

10 http://www.mendelu.cz/dok_server/slozka.pl?id=42759;download=50626 [online] [17. 9. 2012].

11 ŠPATKOVÁ, I.: *Lednice. Park a skleník*. Lednice 2000, s. 34.

Vyšší ovocnická a zahradnická škola v Lednici na Moravě

První impulz, který později vedl k založení „Höhere Obst – und Gartenbauschule“ tedy „Vyšší ovocnicko -zahradnické školy“ v Lednici dal Dr. Josef Mitscha, který předložil 11. 5. 1868 Rakouské zahradnické společnosti ve Vídni, již byl členem, návrh na založení „Niedereren Gartenbauschule“ „Nižší zahradnické školy“ ve Vídni. Tento návrh byl jednomyslně přijatý a tentýž rok 15. října došlo k jejímu otevření. O dva roky později opět Dr. J. Mitscha podal na schůzi představenstva 26. 10. 1870 návrh na založení střední zahradnické školy. K realizaci tohoto plánu bohužel pro nedostatek financí nedošlo.¹³

Teprve o 25 let později tento plán znovu prozkoumal a navázal na něj docent vídeňské zemědělské školy (Hochschule für Bodenkultur), Dr.h.c. Wilhelm LAUCHE (1859-1950), ředitel Liechtensteinských statků, vynikající ovocnářský odborník a později i člen Československé akademie zemědělské v Praze. A tak 5. října 1895 za velké podpory Jana II. z Liechtensteina a podpory císařsko - královské zahradnické společnosti hraběte J. Harracha a tehdejšího ministra orby hraběte Falkenhayna a dalších se konečně Dr.h.c. Wilhelmu Lauchemu podařilo otevřít první vyšší zahradnickou školu v Rakousku-Uhersku s názvem „Höhere Obst – und Gartenbauschule“.¹⁴

Silný vztah knížete Jana II. z Liechtensteina k umění, zahradnictví, architektuře i vědě měl významný vliv na podporu vybudování vyšší zahradnické školy v Lednici. Kromě finančních prostředků poskytl kníže odpovídající místo pro zřízení školy a také své zahradní i skleníkové kultury jako výukový materiál.

Der erste Schulbau (1895–1900)

Vyšší ovocnicko - zahradnická škola v Lednici (1895 - 1900)

13 RECHT, H. (1976): *Die Höhere...* s. 7.

14 GOLIÁŠ, J., PAZDERSKÝ, S.: Vznik a vývoj zahradnického školství v Lednici. *Zahradnictví.: Ročník 20, 1995, č.10/95, s. 1.*

Ředitelem školy se stal Dr. Lauche. Vyučovacím jazykem byla němčina. Studium trvalo tři roky a bylo rozděleno do šesti semestrů. Školu mohli navštěvovat studenti starší patnácti let, případně pokud tohoto věku dosáhli v průběhu kalendářního roku. Pro přijetí bylo též nutné úspěšné absolvování buď měšťanské školy (Untergymnasium), nižší reálné školy (Unterrealschule) nebo úspěšné dokončení občanské školy (Bürgerschule). Další podmínkou bylo absolvování nejméně jednoroční ověřené praxe ve velkém zahradnictví.¹⁵

Cílem Vyšší zahradnické školy v Lednici bylo dát studentům praktické, vědecké i dovednostní vzdělání ve všech zahradnických oborech. Absolventi této školy museli být způsobilí k zakládání všech druhů zahrad, k hospodárnému vedení zahrady, k odbornému vedení zahrady i k pěstování ovocnářských a zelenářských kultur v malém i velkém rozsahu.¹⁶

Výuka se skládala jak z teoretické, tak z praktické přípravy studentů. Teoretická výuka zahrnovala jednak všeobecné vzdělávací předměty (např. německý jazyk a jeho literatura, nepovinný český jazyk, náboženství, zeměpis, historie, aritmetika a algebra), jednak účelové, v daném oboru nezbytné předměty (např. mineralogie, botanika, zoologie, fyzika atd.), dále odborné hlavní předměty (např. pěstování a prořezávání ovocných stromů, rostlinné skleníkové kultury, květinářství, dendrologie, plánování a kreslení krajiny, zahradnická statistika, zahradnické osivo...) a nakonec i pomocné předměty (např. korespondence a účetnictví, právní znalosti, nauka o zahradnických stavbách, o stavebních materiálech, volné kreslení atd.). Praktickou výuku představovaly takové předměty jako zakládání a ošetřování ovocných zahrad, zakládání, údržba a péče o větší parkové plochy, údržba květinových zahrad, práce se stromy, jako je šlechtění, pěstování a stříhání ovocných, i ostatních listnatých a jehličnatých stromů.¹⁷

Matura 1910

Maturitní ročník 1910 Vyšší ovocnicko - zahradnické školy v Lednici na Moravě

15 RECHT, H. (1976): *Die Höhere...* s. 14-15.

16 Tamtéž.

17 Tamtéž, s. 116-117.

Škola byla velice proslulá v celé Evropě. Mezi významné absolventy školy patřil například zahradní architekt Josef Kumpán (1885 – 1961), který posléze působil v královské botanické zahradě v Berlíně jako vedoucí architekt. Místem jeho práce byla i Paříž a Hamburk. V Praze projektoval řadu vilových, ale i zámeckých zahrad, sadů a hřbitovů. Spolupracoval ve 20. a 30. letech na úpravě Pražského hradu a Památníku bitvy u Lipan. Mimo jiné byl také autorem řady odborných článků a publikací týkající se zahradnictví.¹⁸ Mezi další významná jména, která jsou spjata s Vyšší ovocnicko-zahradnickou školou v Lednici patří také Franz Nothhacksberger, Anton Tatzer, Leopold Mrkos, aj.¹⁹

Po rozpadu Rakousko-Uherské monarchie vznikla v roce 1921 zásluhou sekčního ředitele ministerstva zemědělství Dr. Evarda Reicha česká větev školy, která byla přesunuta do Mělníku, přičemž německá větev zůstávala v Lednici.²⁰ Ředitelem české paralelky se stal prof. Václav Doležal.

V roce 1945 po ukončení druhé světové války se původní německá zahradnická škola přemístila do Klosterneuburgu a později do Wien-Schönbrunnu. V Lednici pak zůstala pouze česká paralelka pod názvem „Státní vyšší ovocnicko-vinařská a zahradnická škola“. Jejím ředitelem se stal ing. Stanislav Musil, později pak v roce 1951 ing. František Konůpka, který vedl školu až do jejího přemístění v roce 1953 do Děčína – Libverdy.²¹

Až v roce 1994 se do Lednice vrátil střední článek zahradnického školství, a to v podobě nástavbového studia učebního oboru zahradník, ukončeného maturitou, při středním odborném učilišti.

Vyšší ovocnicko-zahradnická škola byla už krátce po svém založení roku 1895 známá po celé Evropě. Její vysokou úroveň posílilo i zřízení vědecko-výzkumného pracoviště Mendelea v roce 1912.

Mendeleum

Založení vědecko-výzkumného šlechtitelského ústavu v roce 1912 v Lednici na Moravě, zvané Mendeleum, ovlivňovalo šlechtění, zahradnický a zemědělský výzkum nejen u nás, ale i v řadě dalších evropských zemí.

Podnětem k založení tohoto vědecko-výzkumného ústavu na počátku 20. století, prvního svého druhu ve střední Evropě, byla odezva na odkaz díla významného přírodovědce a objevitele zákonů dědičnosti Johanna Gregora Mendela (1822-1884). Dne 2. října 1910 mu byl odhalen pomník na dnes již Mendlově náměstí v Brně²². Na slavnostní akci vystoupili s projevy mnozí úřední zástupci a povolání vědci, mezi jinými i doktor Kurt von Rümker. Tento významný německý agronom a úspěšný šlechtitel obilovin vyzdvihoval Mendelovy zásluhy s přáním, aby se v jeho díle a výzkumech pokračovalo a rozšířily se tak nové vědecké poznatky v průběhu následujících let. Společně s vídeňským profesorem Erichem

18 TOMAN, P.: *Nový slovník československých výtvarných umělců*, Praha, 1947, s. 591.

19 [http://www.zf.mendelu.cz/en/fakulta/historie\[online\]](http://www.zf.mendelu.cz/en/fakulta/historie[online]) [3. 9. 2012].

20 LUŽNÝ, J., SALAŠ, P.: Vývoj zahradnického školství a české ovocnářství. Sborník přednášek z odborného semináře, Lednice na Moravě, 2003, s. 61, 62.

21 GOLIÁŠ, J., PAZDERSKÝ, S.: Vznik a vývoj zahradnického školství v Lednici. *Zahradnictví. Ročník 20*, č.10/95, s. 1.

22 LAUCHE, W.: Mendeleum zu Eisgrub. Blatter für Obst-, Sein-, Gartenbau und Kleintierzucht. Brünn: *Ročník 55*, 1922, s. 127.

von Tschermakem von Seysenegg přišli s myšlenkou vybudovat vědecko-výzkumné a šlechtitelské pracoviště, které by se tak stalo prvním v Rakousko-Uherské monarchii. Díky podpoře tehdejšího ředitele knížecích statků a ředitele Vyšší ovocnicko - zahradnické školy v Lednici Wilhelma Laucheho, přednesli svůj návrh na zřízení samostatného ústavu pro zahradnické šlechtění rostlin knížeti Johannu II. z Liechtensteina. Kníže projekt na výzkum zahradnických plodin podpořil a za jeho velkorysého finančního příspěvku a poskytnutí pozemku na výstavbu ústavu se na podzim v roce 1912 započalo s pracemi.

Výstavba budovy byla uskutečněna podle návrhu vídeňského architekta Clemense Kattnera a umístěna byla vedle vily Carla Maria Thuma,²³ naproti Vyšší ovocnicko-zahradnické škole. Náklady na výstavu budovy a celého zařízení financoval kníže Johann II. částkou 60.000,- Korun.²⁴

Ústav byl zařízen tak, aby patřičně vyhovoval všem moderním požadavkům šlechtění rostlin. Kromě bytů, prostorných laboratoří a pracoven zde byly také prostory zařízené pro sušení a přezimování rostlin. Na budovu navazovala zahrada se soustavou moderních skleníků a pařenišť rozkládající se na ploše 3 hektarů.²⁵ Takto zavedený institut byl pojmenován podle jeho donátora „Fürst Johann von Liechtenstein Pflanzenzüchtungsinstitut“²⁶ (Ústav zušlechťování rostlin knížete Jana z Liechtensteina), ovšem záhy se vžil zkrácený název „Mendeleum“. V době svého vzniku se šlechtitelský ústav stal jedinou výzkumnou institucí v Evropě, kde Mendelovy zákony dědičnosti byly předmětem vědeckého bádání.²⁷

Šlechtitelský ústav nese jméno právě po zakladateli genetiky,²⁸ jehož sto devadesáté výročí narození si letos svět připomíná. Johann Gregor Mendel, rodák z moravských Hynčic, působil jako augustiniánský mnich a později jako opat v klášteře na Starém Brně, publikoval výsledky svých pozorování a pokusů s hrachem ve svém díle „Versuche über Pflanzenhybriden“ (Pokusy s rostlinnými kříženci) vydaném v roce 1866,²⁹ avšak ve své době se práce nesetkala s ohlaselem, jakého byla hodna. Význam Mendelovy práce byl uznán po více než třiceti letech, kdy došlo k potvrzení pravdivosti Mendelových zjištění a genetika tím získala uznání jako plnohodnotného vědního oboru. Ke znovuobjevení Mendelových zákonů přispěli v roce 1900 nezávisle na sobě tři významní vědci, kteří se věnovali šlechtitelství zemědělských rostlin. Jednalo se o holandského profesora Huga de Vries, profesora Carla Corrense z německé univerzity v Tübingenu a již zmiňovaného Rakušana Ericha Tschermaka von Seysenegg.³⁰

23 Carl Maria Thuma (1870-1925) byl dvorní liechtensteinský malíř. Na Vyšší ovocnicko-zahradnické škole působil od roku 1910 jako profesor kreslení a perspektivy.

24 RECHT, H. (1976): *Die Höhere...*, s. 147.

25 LAUCHE, W.: Mendeleum zu Eisgrub. Blatter für Obst-, Sein-, Gartenbau und Kleintierzucht. Brünn: *Ročník* 55, 1922, s. 130-131.

26 Die Bedeutung des dahingeschiedenen regierenden Fürsten Johann II. von und zu Liechtenstein für die Kunst, die wissenschaften, die Landwirtschaft und den Gartenbau. Von Wilhelm Lauche, Eisgrub, 1929, s. 15.

27 RECHT, H. (1976): *Die Höhere*s. 45.

28 Termín „genetika“ v roce 1906 poprvé použil britský vědec a profesor William Bateson (1861-1926) pro vědní obor zabývající se dědičností.

29 <http://www.genetika-biologie.cz/> [online] [17. 9. 2012].

30 <http://www.mendel-museum.com/ces/1online/room4.htm> [online] [17. 9. 2012].

Das Mendeleum erbaut 1912

Budova Mendelea

V čele institutu stáli W. Lauche, jako administrativní ředitel, a profesor Erich Tschermak, který sám vypracoval pracovní program ústavu. V preambuli je cíl a zaměření Mendelea uváděn následovně: „...ústav má v první řadě sloužit ke šlechtění zelenin, včetně brambor, ovocných druhů a zahradních rostlin. Tohoto záměru bude dosaženo použitím moderních šlechtitelských metod, které se již při výzkumu dědičnosti osvědčily a jsou velmi slibné pro praxi, ba částečně již vedly k zářivým výsledkům při šlechtění zemědělských a zahradních rostlin.³¹ V druhé řadě se bude ústav zabývat i čistě vědeckými šlechtitelskými pokusy, které se týkají ovoce, zeleniny a květin a nejsou zaměřeny na konkrétní praktické využití...“³²

Hlavní oblast výzkumu šlechtitelského ústavu byla tedy zaměřena na šlechtění, kombinační křížení a dosažení nových odrůd ovoce, zeleniny i květin. Velké šlechtitelské úspěchy byly zaznamenány u pěstování paprik, rajčat, salátů, okurek, fazole, hrachu, zelí a melounu. Například šlechtění okurek se specializovalo na odolnost vůči padlí. Vyšlechtěn byl salát nevídané velikosti o průměrné váze téměř 900 g.³³ Při šlechtění květin se získali kříženci rodu Verbaskum, Primula a Ageratum.³⁴

Na fakt, že výzkumy v ústavu byly úspěšné, poukazují i mnohé vědecké publikace.

Činnost šlechtitelského ústavu byla narušena událostmi spojenými s první světovou válkou. Škody vzniklé hlavně ztrátou klíčivosti semen a malé

31 PAZDERKA, V.: Lednické Mendeleum. Regio M. *Kulturně-vlastivědná revue okresu Břeclav*. 1998, s. 158-159.

32 LAUCHE, W.: Mendeleum zu Eisgrub. *Blätter für Obst-, Sein-, Gartenbau und Kleintierzucht*. Brünn: Ročník 55, 1922, s. 128.

33 Tamtéž, s. 132-133.

34 PAZDERKA, V.: Lednické Mendeleum. Regio M. *Kulturně-vlastivědná revue okresu Břeclav*. 1998, s.158-159.

finanční prostředky omezily šlechtitelské experimenty. Většina zaměstnanců byla povolána k výkonu vojenské služby. Budova byla dána k dispozici Červenému kříži a byla zde dočasně umístěna vojenská nemocnice. Práce mohly být obnoveny až po roce 1918, kdy se pokračovalo především ve šlechtění odolných odrůd okurek a rajčat pro průmyslové zpracování. V témže roce byl Mendelův ústav pro šlechtění rostlin přičleněn k Vyšší ovocnicko-zahradnické škole v Lednici.³⁵

Roční dotace Mendelea činila celkem 13.000,- Korun, z čehož Ministerstvo orby, které ústav rovněž podpořilo, hradilo 8.000,- Korun a sám kníže Johann II. poskytl částku 5.000,- Korun.³⁶

Významné osobnosti Mendelova ústavu

Od samého začátku zde přednášeli nejznámější odborníci v oboru šlechtitelství. Ústav do roku 1917 vedl z Vídně profesor Erich Tschermak. Působil jako vedoucí katedry šlechtění rostlin na vídeňské Vysoké škole zemědělské. Jeho prvním asistentem na počátku výzkumné činnosti v roce 1913 se stal jeden z nejvýznamnějších vědeckých šlechtitelů Dr. Theodor Roemer, který přišel na doporučení profesora Rümkerera. Doktor Roemer měl bohaté zkušenosti z tehdejší německé kolonie ve východní Africe, kde pracoval na bavlníkové pěstitelské stanici. Od roku 1920 přednášel přes 30 let na univerzitě v Halle nad Sálou v Horním Sasku. V roce 1914 byl z Vídně na ústav přizván Dr. Franz von Frimmel, který nejprve pracoval jako asistent profesora Tschermaka, a následně v roce 1918 byl pověřen vedením instituce. Profesor F. Frimmel patří k nejvýznamnějším představitelům moderního šlechtění rostlin. Svou vědeckou činností a vydáním mnoha odborných publikací výrazně přispěl k teoretické a aplikované oblasti botaniky nejenom v Československu, ale i v celém světě.³⁷

Závěr

Založení prvního výzkumného a šlechtitelského ústavu v tehdejší Rakousko-Uherské monarchii a vybudování vyšší zahradnické školy bylo bezesporu velkým přínosem a za svou dlouhou činnost dosáhly velkého uznání.

Cílevědomá snaha knížete Johanna II. z Liechtensteina vytvořit z Lednice na Moravě významné centrum zahradnického školství byla podpořena přítomností předních zahradnických osobností a odborníků, kteří přednášeli na Vyšší ovocnicko-zahradnické škole či na šlechtitelském ústavu, tzv. Mendeleu. Ovšem bez značné podpory knížete by vědecké výzkumy a šlechtitelské úspěchy nemohly vzniknout. Významnou úlohu při studiu proto sehrálo také propojení mezi teoretickým vyučováním a praxí. Kníže Johann II. nabídl studentům pro praktickou výuku v Lednici k dispozici zahrady, sady, ovocné i lesní školky, skleníky a park. Velkorysost knížete se projevovala také poskytnutím stipendií studentům. Snažil se rovněž, aby žáci poznali nejkrásnější díla v zahradnictví nejenom v domácím prostředí, ale i v zahraničí. Například v roce 1914, těsně před vypuknutím první světové války, uspořádal na vlastní náklady pro 30 studentů mimořádnou studijní

35 RECHT, H. (1976): *Die Höhere ...s.* 46-49.

36 Tamtéž.

37 Tamtéž.

cestu po francouzské a italské Riviéře.³⁸ Kníže, po právu označován přízviskem „Dobrotivý“, patřil mezi nejvznešenější mecenáše podporující nejenom umění, ale i vědu. Všechny příjmy používal téměř výhradně na obohacování, zkrášlování a prosperitu svého okolí.

Na závěr nesmíme opomenout dvě významná výročí, která jsou spojena se zahradnickým školstvím v Lednici. V letošním roce si připomínáme 100. výročí založení Mendelea v Lednici na Moravě, vědecko-výzkumného ústavu, jednoho z nejstarších šlechtitelských pracovišť svého druhu ve střední Evropě. Jméno pracoviště získalo po moravském rodákovi a zakladateli genetiky J. G. Mendelovi, jehož 190. výročí narození si letos rovněž svět připomíná a jehož výsledky ve vědeckém bádání měly dalekosáhlý vliv pro lidstvo.

Prameny a literatura

KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. III.díl. Libri, Praha 1998.

KORDIOVSKÝ, E. a kol.: *Městečko Lednice*. Lednice 2004.

LAUCHE, W.: *Die Bedeutung des dahingeschiedenen regierenden Fürsten Johann II. von und zu Liechtenstein für die Kunst, die wissenschaften, die Landwirtschaft und den Gartenbau*. Eisgrub 1929.

PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, B., PETRŮ, J., RIEDEL, D., SVOBODA, A.M. (2004): *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezku*. Libri, Praha 2004.

PAZDERKA, V.: Lednické Mendeleum. *Regio M. Kulturně-vlastivědná revue okresu Břeclav*.1998, s. 158-159.

RECHT, H.: Carl Maria Thuma. Sealsfield Verlag G.m.b.H. Stuttgart 1971.

RECHT, H.: Die Höhere Obst- und Gartenbauschule und das Mendeleum in Eisgrub. Verlag des Wissenschaftlichen Antiquariats H.Gayer, Wien 1976.

REICHEL: Fürst Johann II. von und zu Liechtenstein. Leben und Wirken. Český Těšín 1932.

SALAŠ, P., LUŽNÝ, J., RYGL, L.: Působení Prof. Ph.Dr. Franz Frimmela – Traisenau v Lednici. MZLU, Brno 2007.

ŠPATKOVÁ, I.: Lednice. Park a skleník. Lednice. Vydáno za podpory programu Phare 2000.

38 LAUCHE, W.: *Die Bedeutung des dahingeschiedenen regierenden Fürsten Johann II. von und zu Liechtenstein für die Kunst, die wissenschaften, die Landwirtschaft und den Gartenbau*. Eisgrub. 1929, s.15-18.

TOMAN, P.: Nový slovník československých výtvarných umělců, Praha 1947.

LUŽNÝ J., SALAŠ P.: Vývoj zahradnického školství a české ovocnářství. Sborník přednášek z odborného semináře, Lednice na Moravě 2003.

Časopisy

GOLIÁŠ, J., PAZDERSKÝ, S.: Vznik a vývoj zahradnického školství v Lednici. *Zahradnictví*.: Ročník 20, 1995, č.10/95, s. 1.

KOUKAL, V.: Vzpomínka na zakladatele zahradnického školství v Lednici dvorního radu Wilhelma Laucheho. *Vinařský obzor*. Ročník 89/1996, č.3-4, s.36.

LAUCHE, W.: Mendeleum zu Eisgrub. *Blatter für Obst-, Sein-, Gartenbau und Kleintierzucht*. Brünn: Ročník 55, 1922, s. 127-133.

LUŽNÝ, J.: Vzpomínáme na Prof. Dr. Františka Frimmela, průkopníka moderních šlechtitelských metod kulturních rostlin. *Zahradnictví*. Ročník 22, 1997, č.11/97, s. 17.

PAZDERKA, V.: 100 let zahradnického školství v Lednici. *Malovaný kraj*. Ročník 31, č.6/95, 1995, s. 20-21.

PRADE, T., WEIMER, H.: Gartenbauschule Eisgrub – vor 100 Jahren gegründet. *Der Südmährer*. Ročník 47, 1995, č. 1, s. 762-763.

VÁVRA, M.: Z historie zahradnického školství v Brně a v Lednici. *Zahradnictví*. Ročník 7 č.10/82 s. 435-436.

Elektronické zdroje

Masarykova univerzita – Mendlovo muzeum [online] [cit. 24. 8. 2012]. Dostupné z: <http://www.mendel-museum.com/ces/1online/room4.htm>.

Historie genetiky [online] [cit. 20. 8. 2012]. Dostupné z: <http://www.genetika-biologie.cz/>.

NERUDA, J. a kol. *Historie zemědělských a lesních majetků – předchůdců vysokoškolských statků*. [online] [17. 9. 2012]. Dostupné z: http://www.mendelu.cz/dok_server/slozka.pl?id=42759;download=50626.

Zemědělské stavby 50. let 20. století

Agricultural buildings in the 50s of the 20th century

Předložený článek se zabývá proměnami zemědělských staveb 50. let 20. století. Zemědělská výstavba byla podmíněna jak stavebními, tak i zemědělskými technologiemi. Po stavební stránce jsou 50. léta charakteristická používáním jak tradičních materiálů, často v nových podobách, tak i vývojem zcela nových stavebních hmot, výrobou prefabrikátů - tvárnice počínaje a železobetonovými nosníky a panely konče. Významné novum s dalekosáhlým ekonomickým dopadem představovaly typizované projekty zemědělských staveb. Zemědělská výstavba a typizace prošla v 50. letech třemi významnými etapami. V letech 1949-53 se vyráběly lehké, spíše provizorní, stavby s řadou nedostatků. V následujícím třiletí nastal návrat k těžkým ekonomicky náročným stavbám a od roku 1957 se po zavedení investičních a provozních limitů zase začaly projektovat především lehké stavby, jejichž kapacita se výrazně zvýšila. V 50. letech došlo k zásadní změně v zemědělské technologii. Až nekriticky se prosazoval vzdušný odchov prakticky všech druhů a věkových užitkových kategorií hospodářských zvířat ve volných stájích obvykle na hluboké podestýlce spojené se samokrmením. Tato změna technologie, od níž se v následujících desetiletích postupně upustilo, umožňovala levnou svépomocnou adaptaci nevyužívaných hospodářských staveb a způsobila, že plných 80% staveb z 50. let vzniklo nikoliv jako novostavba, ale jako adaptace starší budovy. Druhou část článku tvoří popis typických konstrukcí zemědělských staveb 50. let 20. století.

This article deals with changes of agricultural buildings during the 50th of the 20th century. The agricultural capital construction was conditioned by both building and agricultural technologies. The 50s are described on the building in the building point of view by using both conventional material – often in new form, and development of fully new building materials as production of breeze blocks, ferro-concrete beams and panels. An important new thing with a far-reaching economic impact were standardized projects of agricultural buildings. The agricultural building and standardization went through three important periods in the 50s. Light more temporary buildings with many imperfections were constructed in 1949-1953. Comeback to heavy economical demanding buildings came in following three years. Mainly light buildings with higher capacity were built in 1957-1960 after implementation of investment and operational limits. A basic change of the agricultural technology came to pass. An air breeding of practically all species of

animals and their age and utility categories in open stables on deep bedding and self-feeding was uncritically pushed. This change of technology, which was later step by step abandoned, enabled cheap self-help rebuilding unused buildings and cause the fact, that 80% of buildings in the 50s came into existence not as a new building, but as an adaptation of an old building.. The second part of this article constitutes a description of typical constructions of agricultural buildings in the 50s of the 20th century.

Změna režimu v únoru 1948 se zemědělských staveb dotkla již o necelý rok později. Soukromí zemědělci stavěli v následujících letech jen ve velmi malém měřítku, zatímco již počínaje rokem 1949 se začalo poměrně intenzivně stavět ve státních statcích a vzápětí nato i ve vzorových JZD a postupně i v dalších jednotných zemědělských družstvech. Stavební činnost jednotlivých družstev a statků byla nerovnoměrná, zatímco v některých vznikly za celá 50. léta dvě-tři stavby, ve vzorových JZD i v dalších ekonomicky úspěšných družstvech a statcích se stavělo průběžně po celá 50. léta.

Ještě v první polovině 50. let vycházela odborná literatura věnovaná stavbám a úpravám zemědělských budov v předúnorovém duchu malovýrobního zemědělství, ale od počátku 50. let se postupně začaly objevovat nejprve první překlady z ruštiny seznamující s tamějšími družstevními a státními stavbami pro velkovýrobní zemědělské technologie i jednotlivé informační a propagační články. V roce 1955 vyšla i první populární příručka věnovaná zemědělským stavbám.¹ Od poloviny 50. let byly vydávány i odborné publikace a učebnice věnované zemědělským stavbám.² Počínaje rokem 1957 začal vycházet i odborný časopis věnovaný výlučně zemědělským stavbám.³

Přechod venkova k socialismu nebyl spojen pouze se zakládáním družstev a státních zemědělských organizací, ale i s řadou změn v technice a technologii zemědělské výroby. Tyto změny nebyly způsobeny pouze pokrokem v daném oboru, který přinášel nové technologie, jako tomu bylo v éře soukromého zemědělství, ale ve zvýšené míře nutností zajistit dostatek potravin menším počtem lidí. Část dříve v zemědělství zaměstnaných lidí odešla do průmyslu, případně do obchodu a služeb, ti nejlepší hospodáři (většinou velcí sedláci) byli ze zemědělství vyloučeni nebo mohli zastávat pouze podřadná místa neodpovídající jejich kvalifikaci.⁴ Nedostatek lidí byl provázen současně nedostatkem tradičních stavebních materiálů, neboť znárodněný průmysl stavebních hmot se rovněž teprve rozjížděl a zásoby dřeva, dříve oblíbené a snadno dostupné stavebniny, byly ze značné míry vyčerpány a bylo nutno najít náhradní stavební materiály.

Jedním z klíčových faktorů rozvoje socialistického zemědělství mělo být využití nových materiálů při investiční výstavbě. Vedle zcela nových, dosud ve

1 *Na pomoc družstevníkům při výstavbě*, Praha SZN 1955.

2 SOUČEK, K.; HÁLA, Z. *Zemědělské stavby*. Praha SZN 1956.

3 *Zemědělské stavby*. Od roku 1960 byl doplněn i o problematiku zemědělských meliorací a byl přejmenován na *Zemědělské stavby a meliorace*.

4 K problematice pracovních sil v zemědělství blíže: PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 2. díl *Období 1945-1992*. Brno Doplněk 2009, zejména kapitola *Tendence sociálního vývoje a dále KALINOVÁ,, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945-1969*, Akademia Praha 2007.*

stavebnictví nepoužívaných materiálů, se jednalo i o materiály tradiční, které se ale většinou používaly novým způsobem. Běžně používané materiály se rovněž používaly na nové konstrukční prvky. V meziválečném období se krom nejnepohodlnějších oblastí přestala používat jako stavební materiál hlína. Nyní se v druhé polovině 50. let vrátila, nikoliv ovšem jako zdicí materiál, ale jako součást hlínobetonu a jako hliněná výplň betonových panelů. Zejména hlínobeton byl odzkoušen na řadě staveb a byl široce doporučován pro stavby všeho druhu. Hlína se rovněž používala do kamenitých směsí na zemědělské komunikace a zpevněné plochy a také na požární a izolační mazaniny stropních konstrukcí.

Novou podobu dostaly v druhé polovině 50. let i pálené cihly. Začaly se vyrábět cihelné bloky s vysokou izolační schopností, které rovněž výrazně zrychlily zedění, a také speciální cihelné tvárnice Palmos, užívané pro keramické vložky stropních konstrukcí. Vedle toho se výrazně rozšířilo používání starších keramických stropních vložek hurdis a miako.

Největší proměnu však zaznamenaly betonové konstrukční prvky. Do betonu se jednak přidávaly nejružnější příměsi, které měly zčásti nahradit cement a také betonové prvky vylehčit a zlepšit jejich tepelně izolační vlastnosti. Do betonu se tak přidávala rostlinná vlákna slámou počínaje a pazdeřím konče, ale i různé průmyslové odpady. V této době se také začal pro výrobu betonových prvků používat v malé míře i elektrárenský popílek.⁵ Velmi rozšířeným se stal škvárobeton. Výrazně se při zedění nosných zdí rozšířily tvárnice, které nahrazovaly cihelné bloky. Tvárnice, především ty škvárobetonové, si obvykle vyráběla družstva sama.

Zásadní změnu v zemědělském stavebnictví však přinesla až výroba železobetonových panelů. V roce 1958 byla v Čepeni u slovenské Seredi spuštěn provoz továrny na výrobu železobetonových panelů systém DRAP. Ihned byl vyprojektován kravín T-171-b, který byl již kompletně montován z panelů a nikoliv zeděn tradiční technologií. Železobetonové prefabrikáty se používaly nejprve na stropní konstrukce, musely totiž nahradit nedostatkové dřevo, poté na skelet staveb kombinovaný s výplňovým nenosným obvykle cihlovým zdívem, a nakonec panely nahradily skelet i výplňové zdivo. Používání panelů v zemědělství bylo poměrně komplikované, neboť nejtěžší prefabrikáty vážily 2800 kg a k řadě stavenišť byl velmi obtížný přístup a jeřáb se k nim nemohl dostat. První celomontované stavby na bázi železobetonových prefabrikátů se objevily těsně před polovinou 50. let.⁶ Početnější stavby začaly vznikat až po roce 1958 a to jen některé typy (T-171-b), pro kravíny 96-7 a 96-8 byly vyráběny pouze typové stropní prvky. Objevily se i betonové okenní rámy. V samém závěru 50. let byl vyprojektován ucelený systém panelových prefabrikátů, který umožňoval stavebníkovým způsobem montovat řadu zemědělských staveb. V 50. letech se však již neuplatnily.

Jako střešní krytina se používaly vedle keramických tašek a na úsporných stavbách i slaměných a rákosových došků především desky z vlnitého eternitu. Koncem 50. let byly vyráběny střešní vlnovky včetně izolačního pohledu

5 V 70. letech se elektrárenský popílek stal hlavní složkou plynosilikátových tvárníc případně panelů. Vzhledem ke kvalitě českého uhlí byly tvárnice radioaktivní.

6 Vůbec první celomontovanou stavbou byla stáj pro prasnice se selaty a teprve potom kravín. Obojí společně vyprojektoval v roce 1954 Výzkumný ústav výstavby a architektury a Výzkumný ústav stavebních konstrukcí a montáží. Blíže: RŮŽIČKA, A.: Prefabrikace v zemědělské výrobě. *Za socialistické zemědělství* 1956, r. VI, č. 24, s. 1459.

a tento materiál byl zkoušen rovněž jako plášť skeletové železobetonové konstrukce obvodových stěn.

Ve zvýšené míře se uplatnila v 50. letech v zemědělské výstavbě i ocel resp. železo. Především se ocel uplatnila jako betonářská výztuž, ale na sklonku 50. let se z betonářské oceli začaly svařovat lehké konstrukce, především různé rámy, jež v kombinaci s drátěným pletivem i dalšími materiály našly poměrně široké využití především v různých skladech, senicích apod.

I v 50. letech se používalo v omezené míře při zemědělské výstavbě dřevo. Především v první polovině 50. let byly budovány dřevostavby – např. pojízdné kurníky, drůbežárny, boudy na chovná prasata či ovčiny. Dřevostavby byly budovány i později, tehdy šlo obvykle jen o dřevěnou vazbu a jednalo se o alternativu ke střešní konstrukci z jiných materiálů určenou pro podniky v oblastech, kde nebyl dřeva takový nedostatek. Dřevo bylo používáno často s dalšími přírodními materiály jako byla sláma, rákos apod. na různé provizorní resp. dočasné stavby.⁷ Jednalo se o různé přístřešky, ale např. i silážní věže. Používala se především tyčovina, která nebyla v pilařském průmyslu na výrobu stavebního ani truhlářského řeziva využitelná. Nedostatek kvalitního dřeva vedl k hledání cest ke snížení potřeby dřeva resp. jeho náhradu sice rovněž za dřevo, ale méně hodnotné. Tak se v první polovině 50. let nahrazovala tesařská konstrukce krovů levnějšími sbíjenými příhradovými nosníky zhotovovanými z prken. Ukázalo se však, že v agresivním stájevém prostředí mají tyto nosníky omezenou životnost. Proto se přistoupilo v závěru 50. let k zhotovování lepených dřevěných konstrukcí a to včetně lepených nosníků a segmentových prvků.⁸ Koncem 50. let byly ověřovány rovněž možnosti výroby dřevotřískových nosných profilů, jež měly nahradit dřevěné trámy.

Prkna v 50. letech postupně doplňoval a posléze nahrazoval deskový materiál. Krom dřevotřískových desek, které zatím nebyly příliš kvalitní, se vyráběl i deskový materiál s vnitřní výplní z rostlinných vláken. Široké využití našel především solomit. Jednalo se o pojivem spojenou drcenou řepkovou slámu vyráběnou v bývalé rákosárně v Městci Králové. Solomit měl velmi dobré izolační vlastnosti, odolával – byl-li oboustranně omítnut - i vlhkosti, plísním a živočišným škůdcům. Stavěly se z něho hlavně vepřiny, drůbežárny a včelíny. Méně rozšířené byly desky Empa vyráběné z pazdeří, tj. ze Inářských odpadů, v Sobotce. Velmi dobré izolační vlastnosti měly desky Likus, jejichž výplň byla z nasekaných částí vylopaných kukuřičných palic. Podobné vlastnosti měl i tuvorit, izolační desky vyráběné z papírenských kalů.

V poslední třetině 50. let se i zemědělském stavitelství začalo experimentovat s používáním umělých hmot. Nalezly uplatnění především ve formě folií, a to zejména v zahradnictví při stavbě rychlíren a dále při silážování. Na samém sklonku 50. let se začal ve stavebnictví používat jako izolační materiál polysty-

7 Tyto stavby měly předpokládanou životnost maximálně třicet let. Přesto je řada z nich, byť v pozmeněné podobě, až dosud zachována a vzácně bývá používána ke stejnému nebo obdobnému účelu, pro který byla budována.

8 Lepené střešní konstrukce., *Zemědělské stavby 1959*, č. 5. s. 156. Lepené I nosníky byly použity např. pro kraviny K-96-2a, pro něž byla zhotovena alternativně i lepená segmentová konstrukce, jež nahradila tradiční nadezdívku.

rén.⁹ Ve sféře zemědělství jeho použití nepřekročilo stádium pokusů.

Nové materiály se v zemědělství uplatnily především jako náhrada za nedostatkový stavební materiál. Přitom nedostatek materiálu byl trvalý, byť se postupně s přeložením důrazu z těžkého a zbrojního průmyslu na spotřební průmysl a zemědělství v druhé polovině 50. let zmírnil, a především se lišila druhová skladba nedostatkových materiálů. V první polovině 50. let to byl především cement a ocel, v druhé polovině pak zejména dřevo.¹⁰

O úspornosti staveb nerozhodoval pouze materiál, z něhož byly zhotoveny, ale rovněž lidská práce potřebná k jejich stavbě. Od projektů zemědělských staveb se požadovalo, aby byly co nejjednodušší, aby si mohli sami zemědělci co největší množství prací na stavbě provést svépomocí. Řemeslníky volala družstva pouze na ty nejspecializovanější práce a množství řemeslné práce měly minimalizovat prefabrikované díly, které stačilo smontovat – často rovněž svépomocně nebo koncem 50. let prostřednictvím Okresních stavebních podniků a dalších stavebních firem. Jednotlivá zemědělská družstva měla své stavební skupiny či čety. Ještě v první polovině 50. let našli zemědělci způsob, jak výrobu svépomocí zlevnit a hlavně urychlit. Používali k tomu dvě metody práce. Jednodušší z nich bylo sdružit pracovní čety jednotlivých družstev v pracovní skupinu a ta poté postupně stavěla jednotlivé stavby v družstvech, jejichž členové byli ve skupině zastoupeni. Efektivnější byla druhá tzv. proudová metoda práce. Zde se jednalo o skutečnou průmyslově organizovanou práci. Její podstata spočívala v tom, že jednotlivé pracovní čety se specializovaly na určité práce, pro ně byly sestaveny podrobný časový plán práce a poté jedna četa postupně kopala základy u všech staveb, druhá jenom zdila, třetí pokládala dlažby, čtvrtá dělala tesařské konstrukce apod. a jednotlivé čety kolovaly podle harmonogramu po jednotlivých stavbách. Podle Kojetína, kde poprvé tuto metodu práce odzkoušeli, byla nazvána kojetínským řetízkem práce.¹¹

Velmi významným prostředkem úspory práce i materiálu při zemědělské výstavbě bylo používání typizovaných staveb. Typizace spočívala ve vyprojektování, ověření a následném schválení vybraných typů zemědělských staveb. V 50. letech se uplatnila typizace v zemědělské výstavbě jen zčásti, neboť až 80% zemědělských budov bylo vybudováno adaptacemi a nikoliv jako novostavby. U adaptací se musela nová podoba staveb vždy přizpůsobovat staré stavbě, a proto bylo možno využít pouze jednotlivé typizované prvky, jako byly nosníky, železobetonové krovy, stropní dílce apod., které se postupně rozšířily v celém stavebnictví bez ohledu na pomalý průběh typizace v zemědělství. Typizace narážela v zemědělství neustále na problém různých rozměrů zemědělských staveb. Teprve koncem 50. let se podařilo unifikovat základní rozměry jednotlivých zemědělských staveb, pro něž bylo možné začít vyrábět unifikované stavební díly. Až v této době se podařilo sjednotit i tak základní rozměr, jako byl rozpon kravinů

9 VACHULKA, F.: Budeme používat lehčehého polystyrénu i v zemědělské výstavbě? *Zemědělské stavby 1960*, č. 9, s. 304. Předpokládalo se jeho využití především k izolaci stropů a k vylehčení stavebních konstrukcí.

10 Ke stavu jednotlivých odvětví národního hospodářství blíže PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 2. díl *Období 1945-1992*. Brno Doplněk 2009.

11 SVOBODA, J.: Svépomoc ano, ale organizovanou a řízenou. *Zemědělské stavby 1957*, č. 2. s. 93-4.

a dalších staveb pro živočišnou výrobu.¹²

Typizaci měly v průběhu 50. let řešit různé instituce. Po únoru 1948 byly zřízeny Československé stavební závody a projektová organizace Stavoprojekt. V roce 1949 byl při Stavoprojektu zřízen Studijní a typizační ústav a v jeho rámci oddělení zemědělských staveb. To vyvíjelo činnost především pro státní statky. Obdobná organizace vznikla i na Slovensku. V rámci ministerstva zemědělství působila rovněž projektová a typizační skupina, která se věnovala především zemědělským družstvům. V roce 1951 byla typizační činnost pro zemědělství soustředěna na ministerstvo zemědělství, které od roku 1954 zřídilo národní podnik Agroprojekt s celonárodní působností. V roce 1956 byla provedena decentralizace Agropodniku do krajských složek a k 1.1: 1958 byl zrušen Agroprojekt a místo něj byly zřízeny Státní ústavy pro projektování zemědělské a lesnické výstavby při krajských národních výborech a dále byl zřízen Státní ústav pro typizaci, vývoj a projektování zemědělských a lesnických staveb v Praze a Bratislavě podřízený ministerstvu zemědělství.¹³

Počínaje rokem 1949 se začaly postupně na veřejnosti objevovat první typizované projekty. Byly výrazně ovlivněny materiálovými možnostmi počátku 50. let, bylo nutno pro nedostatek materiálu ustoupit od nespalitelných stropů, od suterénních skladů okopanin, šetřilo se na izolaci staveb i na jejich vnitřním vybavení. Typizované projekty představovaly v řadě případů zejména z hlediska wellfare chovaných zvířat krok zpět oproti meziválečným stavbám, ale umožnily velmi rychle a z velké části svépomocně rozeběhnout ve státních statcích a nově vznikajících družstev společnou zemědělskou výrobu. Byly vyvinuty úspěšné typy staveb tzv. typy U, široce využívané např. dřevěné tyčoviny izolované hlínou s plevami apod. Vedle nich vznikly i propracovanější, ale i materiálově a finančně náročnější projekty kravinů typu K. První etapa zemědělské výstavby a současně i typizace zemědělských staveb proběhla do roku 1953. V tomto období došlo k významným pokusům řešit velkovýrobní technologie v chovu prasat, avšak tehdejší materiálové ani technické možnosti neumožňovaly tento problém vyřešit. Neúspěch prvních typizovaných staveb zapříčinil krátkou přestávku ve vývoji typizovaných staveb, ale typizace jako základní cesta k vyřešení problémů zemědělství i jeho ekonomizace si vynutila již roku 1955 jeho rychlou obnovu.

Řada staveb z této etapy nezapřela, že jsou vlastně provizorii a nevyhovující parametry řady staveb tohoto období způsobily odklon od lehkých typů staveb.¹⁴ Pro následující druhou etapu vývoje zemědělské výstavby v 50. letech, která trvala od roku 1953 do roku 1956, je charakteristický příklon k těžkým stavbám meziválečného typu. Z hlediska péče o zvířata byly vyhovující, avšak ome-

12 Velký vliv na nedostatečné tempo typizace zemědělských staveb měla celková nejasnost zemědělské technologie, jíž se do jisté míry musely stavby přizpůsobovat. Tuto nejasnost se podařilo vyřešit až v 60. letech, kdy bylo direktivně rozhodnuto, jaké technologie budou v 60. letech používány a pro ně byly vyvinuty příslušné typy staveb.

13 Blíže k historii typizace v zemědělství: HÁLA, Z.: Vývoj typizace zemědělských staveb. *Architektura ČSR*, č. 10. s. 571. CHRAMOSTA, M.: Typové prvky v zemědělských stavbách. *Pozemní stavby 4/55*, s. 165-166. ŠULC, V.: Nová organizace projektových ústavů pro zemědělské a lesnické instituce, *Zemědělské stavby 1957*, č. 10. s. 337-338.

14 Představitelé ministerstva zemědělství považovali některé typy staveb – především silážních jam a žlabů za vyslovený primitivizmus a zemědělství akademici upozorňovali, že zemědělci mají tendenci jakýkoliv způsob vzdušného ustájení zvířat v primitivních podmínkách vydávat za vyšší stupeň zemědělské technologie studeného odchovu v otevřených stájích.

zené prostředky státem vkládané do výstavby zemědělství způsobily, že přestože se zdvojnásobily prostředky na výstavbu, podařilo se ustájit pouze o něco více než třetinu hospodářských zvířat. Novostavby vznikající v tomto období se sice vyznačovaly vysokou životností, ale současně i enormně vysokými pořizovacími náklady a přežívající malovýrobní technologií chovu. V tomto období již také byly budovány prototypy jednotlivých staveb a ty byly poté obvykle jednotlivými oborovými výzkumnými ústavy v praxi ověřovány a teprve poté, po vyhodnocení provozu a odstranění nedostatků, byly schvalovány jako typové projekty.

Další etapa ve vývoji zemědělské výstavby a současně typizace byla spojena s lety 1957-60. Nikoliv náhodou byla spojena s další vlnou kolektivizace a současně s celonárodním hnutím na zvýšení efektivnosti národního hospodářství. Na novou výstavbu a na nově vyvíjené typy zemědělských staveb byl kladen požadavek skutečně velkovýrobní technologie, jemuž např. dvouřadé kraviny vyvíjené až dosud, neodpovídaly. Neméně důležitým požadavkem byla maximální úspornost při výstavbě a nově i minimalizace provozních nákladů spojená s maximalizací produktivity práce v nových stavbách zejména pro živočišnou výrobu. Od počátku roku 1958 byly zavedeny tzv. nepřekročitelné limity na ustájení jednoho zvířete a pracovní limit na jeho obsluhu. Současně byl vypracován nový způsob financování výstavby podle zásady čím levnější výstavba, tím větší podpora. To motivovalo zemědělské závody k adaptování stávajících staveb a budování nových staveb lehkého typu. Nové typizované projekty byly výrazně levnější, materiálově úsporné, lépe vybaveny technologií a umožňovaly vyšší produktivitu práce i ustájení větší koncentrace hospodářských zvířat.¹⁵ V následujícím období pak limity vedly k definitivnímu příklonu k čtyřřadým stavbám pro hospodářská zvířata. Na straně druhé se mezi typizovanými stavbami tohoto období objevovaly i velmi úsporné typy, jen málo se odlišující od provizorií první poloviny 50. let. Od roku 1957 také probíhalo ekonomické vyhodnocování provozu jednotlivých typů zemědělských staveb. Tuto činnost zajišťovala Laboratoř zemědělských staveb při ekonomickém odboru Československé akademie zemědělských věd.

Výsledky zemědělské výroby nezávisely pouze na kvalitě zemědělských staveb, na jejich materiálu a konstrukci, ale rovněž i na použité zemědělské technologii. Nová technologie se prosazovala postupně v druhé polovině 50. let, zejména po roce 1957, kdy se heslem celé zemědělské výstavby stala efektivita. Do chovů všech zvířat se začala prosazovat technologie studeného odchovu v otevřených stájích na hluboké podestýlce provázená obvykle samokrměním. Argumentovalo se nepřírozeností vazných stájí a chovu v uzavřených prostorách a nepříznivým vlivem stájového mikroklimatu na zdraví zvířat. Studený odchov se stal zaklínadlem, které mělo řešit všechny problémy živočišné výroby.¹⁶ Skutečnost byla jiná, zdravotní stav zvířat se opravdu zlepšil, užitkovost mírně poklesla, ale co bylo nejdůležitější, výrazně se snížily investiční a poté i provozní náklady. Navíc volný odchov měl tu výhodu, že pro studený odchov šlo adaptovat nevyu-

15 Investiční náklad na jednu dojnici v kravině 96-1 z roku 1953 činil 4805 Kč, u kravína 96-2 z roku 1955 9836 Kč a u kravína 174-1 z roku 1960 5688 Kč. V prvním z kravinů péče o jednu dojnici zabrala 245 hodin ročně, u druhého 220 hodin a u třetího 112 hodin. Viz: HÁLA, Z. ; PACHL, J.: Vývoj zemědělské investiční výstavby v letech 1945-60. *Zemědělské stavby 1960*, č. 3. s. 111-116.

16 Čeští zemědělci argumentovali i zahraničními zkušenostmi – na prvním místě nikoliv sovětskými, ale především západoevropskými a sledovali průběžně vývoj experimentů s volným ustájením především v Dánsku a v rámci východního bloku v NDR.

žívané zemědělské budovy. Časem se ukázalo, že studený odchov nebyl samospasitelným řešením, i když ve své době, tj. v druhé polovině 50. let, znamenal velký pokrok a umožnil zvýšit produktivitu českého zemědělství. Pro některé chovy se ukázal jako nevhodný a v následujícím desetiletí se od studeného odchovu ve volných stájích tiše ustoupilo a zůstal zachován pouze u chovu mladého skotu.

Otevřené stáje, hluboká podestýlka ani samokrmení neřešilo problém velkovýrobní technologie. Hospodaření na katastru jedné obce bylo jen vyšším stupněm zemědělské malovýroby, kterému odpovídal i charakter zemědělských staveb.¹⁷ Proto je zavedení skutečně velkovýrobní technologie spojeno až s druhou etapou kolektivizace počínaje rokem 1960, kdy se začaly hromadně slučovat JZD do větších celků. V jejich rámci se již bylo možno specializovat, vzájemně uvnitř družstva na úrovni jednotlivých středisek či farem i vzájemně mezi zemědělskými podniky kooperovat a vytvářet tak větší střediska živočišné či rostlinné výroby, které si vyžádaly již velkokapacitní zemědělské stavby využívající již velkovýrobní zemědělské technologie. Jim byla v podobě typizovaných projektů čtyřřadých kravínů, odchovem prasat pro 1500 kusů a dalších staveb připravena cesta již koncem 50. let.¹⁸

60. léta jsou tak spojena s převažující výstavbou podle typizovaných projektů zhotovených zcela nebo z převážné části z montovaných prefabrikátů a také adaptacemi typizovaných staveb z let padesátých. Kapacita těchto staveb se ve srovnání s 50. lety zněkolikanásobila, přičemž náklad na jedno ustájené zvíře se výrazně zmenšil a poklesla neméně výrazně i potřeba hodin na roční péči o jedno ustájené zvíře.

První projekty zemědělských staveb pro velkovýrobní zemědělské podniky se objevily již v roce 1949. Mezi prvními z nich byly projekty kravínů. Společné ustájení krav patřilo k jednému z předních úkolů JZD. Společná živočišná výroba tvořila základ JZD třetího typu, které se začaly hromadně zakládat po přestávce v kolektivizaci v letech 1953-54. Družstevníci společné ustájení řešili svodem krav do největších stájí v obci, které buď patřily někomu z družstevníků, nebo některému z vyhnaných „rozkulačených“ sedláků. Tyto stáje však byly nedostačující, neboť pojaly od 30 do 50 kusů skotu a družstevní stádo tak bylo rozděleno do několika objektů, což bylo z hlediska provozu neekonomické, navíc většina stájí byla i po zoohygienické stránce zastaralá. Kde ve vesnici existoval bývalý šlechtický hospodářský dvůr, tam byl problém společného ustájení skotu zčásti vyřešen, neboť kapacita stájí hospodářských dvorů dosahovala 60-90 kusů dojnic.¹⁹ Po zootechnické a zoohygienické stránce však šlo o zastaralé, byť stále ještě dobře použitelné objekty. Většina JZD tudíž usilovala o postavení nového kravína. V té době měli zemědělci k dispozici pouze několik materiálových a dispozičních variant lehkých kravínů typu U a o něco později i K pro 96 krav. Jed-

17 Zemědělské stavby v 50. letech byly navrhovány pro družstvo obhospodařující jeden katastr obce. Na něm bylo možné vyprodukovat pouze určitý počet krav, prasat a dalších zvířat a vypěstovat určité množství zemědělských plodin jak pro tržní produkci, tak i pro krmení, pro jejichž uskladnění bylo zapotřebí určité skladovací kapacity. Toto omezením slučováním více družstev, tj. i více katastrů, padlo.

18 Blíže *Katalog typových podkladů a vzorových projektů pro zemědělské stavby na léta 1961-1965*, Praha 1961.

19 K podobě a kapacitě velkostatkových dvorů blíže LOUDIL, L.: *Vývoj staveb pro živočišnou výrobu v letech 1750-1900 na velkostatku a stavební činnost ekonoma F. Horského. Vědecké práce Zemědělského muzea 20*, 1980, s. 125-147.

nalo se o dvouřadou vaznou stáj s jednou krmnou chodbou uprostřed a dvěma hnojnými chodbami po stranách. Krmilo se z ručních vozíků do žlabů, voda byla rozvedena do napáječek pro jednotlivé krávy, došlo se nejprve ručně a teprve později automaty a hnůj shrnoval oběžný shrnovač hnoje. Úsporné varianty nebyly vybaveny žádnou stájovou mechanizací. Koncepčně se jednalo o stáj vycházející z prvorepublikových stájí na velkých statcích vybavenou veškerou v té době dostupnou stájovou technikou. Na rozdíl od velkostatkových či velkých selských staveb, kde jsou chlěvy zakomponovány do hospodářského dvora, zde se jednalo o samostatnou stavbu, k níž byla z čela připojena přípravná krmiv. První typy K-96 měly půdní prostor pro skladování sena, které se shazovalo otvorem ve stropě přímo do středové chodby. Jelikož byl nedostatek stavebního materiálu, byly povoleny různé materiálové verze, jež umožňovaly maximálně využít místních stavebních materiálů. Do konce 50. let bylo vyvinuto postupně osm variant tohoto typu kravína. Vždy se jednalo o vaznou stáj, mírně se lišilo vnitřní vybavení, existovaly např. varianty s průjezdnou střední krmnou chodbou, kde se krmivo rozváželo traktorem i varianty se středovou hnojnou chodbou a dvěma krmnými chodbami po stranách. Vedle variant s půdním prostorem existovaly i varianty bez půdního prostoru.

V roce 1956 byl Pozemními stavbami Olomouc vybudován i první montovaný kravín M-55. Jednalo se o variaci již známého kravína K-96. Jeho stavba ale nebyla založena na využití místních a tudíž levných materiálů a na svépomocné práci družstevníků resp. jejich stavebních čet, ale na montáži prefabrikovaných dílů. O rok později se objevil další montovaný kravín T 118 pro 60 krav, kompletně vyrobený bez použití dřeva. Měl kovovou nosnou konstrukci s výplňovým nenosným zdívkem a ocelobetonovou stropní konstrukci. Typově se opět ale jednalo o dvouřadý kravín s hnojnou chodbou uprostřed. Kravín T-171 b pro 100 krav z roku 1958 byl již celý vybudován z panelů.

Stáje s kapacitou kolem 100 krav vyhovovaly JZD bez hlubší specializace. V 50. letech pokrývalo jedno JZD katastr jedné obce a té, pokud se nespécializovalo na určitý druh výroby – v našem případě mlékařství, tento typ stájí plně vyhovoval. Ve velkých a prosperujících JZD, která se začala objevovat v druhé polovině 50. let, již tento typ kravínů nepostačoval. Proto bylo nutno hledat nová projekční řešení. Tím byl typ čtyřřadého průjezdného kravína s kapacitou nejčastěji 168 či 174 krav. První čtyřřadé kravíny se objevily v roce 1958, byly vyprojektovány v Agroprojektu Bratislava. Jednalo se o objekty o délce 63,34 m a šířce 20,55 m. Tento do té doby nebyvalý rozpon umožnila dvoupůltová střešní konstrukce se středovou podporou. Rozdělení střechy na dvě části o různém sklonu umožnilo uprostřed budovy umístit otvíravá okna a tím zajistit prosvětlení a větrání středu stáje. Krávy zde stály ve dvou řadách čelem proti sobě, obě krmné chodby byly průjezdné a krmivo se dalo do žlabů případně na krmné stoly skládat rovnou z vozu a hnůj se z třech hnojných chodeb odstraňoval oběžným shrnovačem.²⁰ Z čela ke kravínu přiléhala přípravná krmiv, z jednoho boku pak mléčnice a z druhého místnosti obsluhy a vývěva. Tyto kravíny již neměly půdní skladovací prostor, byly zhotoveny z železobetonových stavebních dílů a pomohly snížit investiční náklad na jednu krávu a především zvýšit produktivitu práce

20 Ustájení krav čelem proti sobě se ukázalo ze zoohygienických důvodů nevhodné, neboť se v takovýchto kravínech rychle šířily nákazy přenášené vzduchem.

v kravínech.²¹ Tento typ stáje s variantami podle délky stání, způsobu uzavírání a umístění dojících poloautomatů, byl vzat za základ pro rozvoj výstavby kravínů v 60. letech.

V druhé polovině 50. let se objevovala nová technologie chovu dojníc – volný odchov v otevřených stájích buď s hlubokou podestýlkou, případně s roštovým stáním. Nešlo ani v českých podmínkách o úplnou novinku, neboť již v meziválečném období se i u nás takto odchovával mladý dobytek, u dojníc se ale tento způsob chovu nepoužíval. Nedostatek pracovníků v zemědělství po válce – u nás způsobený jednostrannou preferencí průmyslu, v západní Evropě pak racionalizací výroby provázenou (odlišným způsobem motivovaným) odlivem lidí z venkova do měst, vedl již od počátku 50 let nejprve v Dánsku, Švédsku, Velké Británii, ale i v USA a Kanadě k rozšiřování volného ustájení. Čeští zemědělství stavební výzkumníci tento způsob ustájení bedlivě sledovali, ale k prvním tuzemským pokusům bylo přikročeno až v roce 1957, kdy byly vybudovány pokusné stáje ve výzkumném ústavu zemědělské techniky v Řepích a ve Výzkumném ústavu živočišné výroby v Uhřetěvsi. Vzápětí byly vybudovány i volné stáje v několika vybraných JZD a státních statcích. Závěry ze sledování zkušeností chovu v těchto stájích vcelku potvrdily zahraniční poznatky – dojivost se mírně snížila, kladem byla ale vyšší tučnost mléka. Zvýšila se spotřeba steliva, ale je vyvážena lepším zdravotním stavem zvířat.²² Výrazně se snížily investiční náklady na výstavbu těchto stájí, které jsou konstrukčně výrazně jednodušší a navíc lze pro tento typ stájí adaptovat i volné bývalé soukromé objekty typu stodol. Nejvýznamnější výhodou však představovala úspora pracovních sil.

Objekty kravínů pro volné ustájení se výrazně lišily od vazných stájí. Krávy zde nebyly uvázané, pohybovaly se zcela volně. Celý prostor, v němž se pohybovaly, tvořily tři resp. dvě funkčně odlišné části. První z nich je lehárna, kde se podestýlá a dojnice zde leží. Podlaha lehárny bývá zapuštěna až o 0,5 metru pod ostatní podlahy a zde se postupně hromadí hluboká podestýlka, která se 2-3x ročně vyhrne buldozerem nebo odstraní frézou. Koncem 50. let se zatím jen pokusně začaly používat i lehárny s roštovým stáním s bezstelivovým provozem. Druhou částí stáje je krmišť, tj. část stáje s přístupem ke krmným žlabům. Krmišť sloužilo současně jako kaliště. Ve volných stájích se často využívalo samokrmění, tj. krávy měly přístup k uloženým zásobám sena, případně zelené píce a siláže. A žraly podle své chuti. Koncem 50. let se přistupovalo spíše k regulovanému krmění, neboť krávy část žrádla roztahaly a neúměrně se zvyšovala jeho spotřeba. Prostor stáje byl rozdělen do více oddělení, obvykle každé pro 16 krav. Nedílnou součástí stáje byl tvrdý, střechem nekrytý, výběh, do kterého měly krávy volný přístup.

Provoz volných stájí v 50. letech ukázal řadu jejich nedostatků. V některých stájích nevhodně umístěných v terénu a vzhledem k světovým stranám a oslunění v zimním období zamrzala voda a píce. I přesto však se v těchto otevřených stájích nezvyšovala nemocnost ustájených zvířat. Vyhodnocení tuzemských a především zahraničních zkušeností s provozem otevřených stájí ukázalo,

21 Investiční náklad na čtyřřadý kravín činil 3702 - 4095 Kč a obsluha jedné dojnice si vyžádala ročně 16 směn. U dvouřadých kravínů to bylo 3847 Kč Kčs a 18,8 směny. Viz Ceny typových a individuálních projektů zemědělských taveb JZD na rok 1959 a 1960. Praha SZN 1960.

22 Zkušenosti s volným ustájením krav, Sborník ČSAZV 1959, *Zemědělská technika*, r. 5. č. 6. s. 375. Velký zdravotní problém tvořila v 50. letech ve vazných stájích tuberkulóza a brucelóza skotu

že volné stáje jsou vhodné především pro ustájení mladého dobytka. V NDR počítali, že ve volných stájích bude ustájena pouze třetina dojnic, zbytek zůstane ve vazných stájích.²³ V ČR se častěji objevovaly kravíny pro dojnice s obratem stáda, tj. byly zde ustájeny jak dojnice, tak mladý dobytek a telata, a to v oddělených částech kravína. Nevýhoda otevřené stáje spočívající v bezprostředním vlivu klimatu byla omezována budováním polozavřených kravínů, kde čtvrtá volná strana byla opatřena vraty a dala se na zimu uzavřít.

Volné stáje vyžadovaly existenci samostatné dojírny, která byla na rozdíl od vlastní stáje zateplená. Dále k otevřené stáji přiléhala mléčnice, strojovna, místnosti personálu a především samostatný sklad objemového krmiva a steliva případně silážní věž či žlab.

Konstrukčně se otevřené stáje od vazných rovněž výrazně odlišovaly – jednalo se o stavby hangárového typu bez vnitřních podpor. Stavba měla obvykle železobetonovou konstrukci, a zatímco vazné stáje se často stavěly svépomocně z cihel a dalších tradičních materiálů, zde se více uplatnily panely a další prefabrikáty a dodavatelský způsob stavby. Střecha bývala kryta vlnitým eternitem či vlnitým plechem. Zatímco novostavby vznikaly většinou dodavatelsky, velká část volných stájí vyrůstala svépomocí jednotlivých JZD a státních statků úpravou starších nevyužívaných prostor – zejména stodol. Do konce 50. let však vznikl pouze velmi omezený počet kravínů pro volné ustájení, a to na základě individuálních projektů.

Typový projekt, který by se poté šířil do výrobních zemědělských podniků, na rozdíl od vazných stájí vznikl až počátkem 60. let. A to i přesto, že bylo v druhé polovině 50. let vybudováno a zkušeno osm typů volných stájí. Do budoucna se však počítalo s otevřenými stájemi pro mladý dobytek

S odchovem mladého dobytka od šesti měsíců do tří let v otevřených stájích byly zkušenosti přímo z ČSR z meziválečného období. Nové zkušenosti z 50. let byly na rozdíl od dojnic rovněž pozitivní, a to byl i jeden z důvodů, proč již v roce 1956 byly vyprojektovány dva typové projekty odchoven mladého dobytka pro sto kusů, a to typ 101 -1 a 107-1. Jednalo se o otevřené stáje s výběhem s půdním prostorem pro stelivo a píci, nepodsklepené, které obsahovaly vedle vlastní stáje i místnost pro manipulaci s mlékem, místnost pro přejímání krmiv, místnost pro asanaci a čištění skotu, sociální zařízení pro zaměstnance, visutou drážku k navážení krmení, automatické napáječky, oběžný stírač hnoje a čtyřkomorovou močůvkovou jímku. Obě odchovny se lišily pouze v detailech. Další dva typové projekty vznikly během následujících dvou let. V závěru 50. let již existovala nabídka pěti typových projektů s kapacitou od 68 do 120 kusů mladého dobytka, které si mohly jednotlivé zemědělské závody od Agroprojektu zakoupit.²⁴

Dalším z typů staveb pro zemědělskou velkovýrobu byly teletníky pro odchov telat do šesti měsíců. V menších zemědělských závodech první republiky zcela chyběly - telata byla ustájena společně s kravami, ve velkých závodech se teprve pozvolna začaly budovat, resp. upravovat z budov sloužících jinému účelu. V 50. letech byl pod vlivem sovětských zkušeností propagován vzdušný odchov telat ve stářích 14-21 dnů až tři měsíce ve Štejmanových boudách. Jednalo se

23 KOUBEK, K.: Výstavba volných stájí pro dojnice v NDR, *Věstník ČSAZV 1960*, r. 6, č. 12, s. 639.

24 Blíže Ceny typových a individuálních projektů zemědělských staveb JZD na rok 1959 a 1960. Praha SZN 1960. Náklady na typizovaný projekt byly o třetinu až polovinu nižší než na projekt individuální.

o jednoduché dřevěné přístřešky se sedlovou střechou. Přístřešek byl projektován tak, že měl být na slunečné straně otevřený a napojený na výběh. Skutečnost však byla velmi často jiná – tele bylo uvězněno v uzavřeném přístřešku s typickým kýblem na krmivo a pití připevněným pod výřezem pro hlavu telete v přední štítové straně přístřešku. Na zimu měly být boudy umístěny pod jednoduchý přístřešek případně zatepleny. V horských oblastech se Štejmanovy boudy dávaly na zimu do uzavřených teletníků. Skutečnost jako v mnoha dalších případech byla jiná a telata trpěla nedostatkem pohybu a často i zimou. Jednání zoohygieniků z roku 1957 muselo konstatovat, že vzdušný odchov je záležitostí pozitivní, ale nesmí se zvrhnout u primitivní formy chovu, pak veškeré výhody ztrácí.²⁵

V druhé polovině 50. let se začaly stále více používat polootevřené teletníky se společnými kotci pro 4-6 telat s výběhy, kde byly umístěna telata od tří do šesti měsíců, někdy i telata mladší, umístěna v individuálních koticích – otevřených boudách. Na teletník navazovaly výběhy. Na zimu se otevřená strana zastavovala balíky slámy. Vedle (polo)otevřených teletníků byly budovány i teletníky uzavřené s jednou nebo dvěma řadami kotců. Teletníky bvaly někdy součástí vzdušných odchoven dojníc a mladého skotu, kdy tvořily samostatnou část celé stavby. Většina teletníků byla zhotovována podle individuálních projektů. V Havlíčkově Brodě dokonce ještě v roce 1958 vybudovali teletník celý ze slaměných balíků krytý dřevěnou střechou.²⁶ Teprve na samém konci 50. let se objevil první typový teletník polootevřeného typu pro 40 kusů telat s typovým označením T-202/b.

V horských krajích měl odchov skotu v otevřených letních salaších stáletou tradici. V 50. letech se z důvodu zlepšení zdravotního stavu skotu a zlepšení ekonomiky horských oblastí zavedl letní pastevní odchov nížinného skotu na horských pastvinách. Na jaře se nákladními auty vyvezl skot na hory a na podzim zase zpět. Ekonomicky se toto opatření ukázalo jako kontraproduktivní, často totiž krávy nežraly horskou trávu smilkou tuhou a na podzim je „do kraje“ vozily hubenější, než odtud na jaře odjížděly.²⁷ Pastevní odchov mladého dobytka byl realizován i v řadě nížinných závodů. Letní přístřešky – salaše byly dlouho řešeny jako stavby budované podle individuálních projektů, často dokonce jako provizoria. Teprve na přelomu 50. a 60. let byly vyprojektovány hned čtyři typy staveb pro chov skotu v horských a podhorských podmínkách, a to a) letní salaš polootevřená nebo uzavřená s volným ustájením na hluboké podestýlce, b) volné ustájení s roštovou podlahou, c) salaš s vázáním a kejlovým hospodářstvím, d) montovaný přenosný přístřešek. Zemědělským závodům bylo dáno k dispozici pět typových a vzorových projektů salaší pro 50 až 80 kusů dobytka.

Rozvoj zootechniky vedl v 50. letech ke vzniku nových typů staveb. Byly to především porodny krav a profylaktoria pro odchov telat do věku 14-21 dnů. Dříve byly krávy během porodu a po něm i s teletem v běžné stáji. Nyní především ze zoohygienických důvodů byly krávy před otelením převedeny do speci-

25 Bárta, O.: Zkušenosti z volného ustájení skotu. *Věstník ČSAZV*, r. 5. č. 9. s. 519. Charakteristické bylo, že vůbec nebyl brán ohled na ztrátu přirozeného kontaktu krávy s teletem a mateřského mléka.

26 Teletník ze slámy, *Zemědělské stavby 1958*, r. 2., č. 2. s. 52-53. Životnost této stavby pouze ze dřeva slámy a hlíny byla odhadnuta na pět let.

27 Ústní informace krajinného ekologa RNDr. Pavla Klimeše z Horního Maršova o chovu krav na horských pastvinách v 50. letech. Jarní a podzimní „stěhování“ skotu se však odehrávalo i v nížinách a to mezi některými JZD. Např. na Kutnohorsku mezi JZD Jakub a JZD Kamenná Lhota.

ální stáje, kde porodily a tele bylo umístěno do profylaktoria a krmeno dudlíkem z láhve. V menších závodech se jednořadé porodny přistavovaly k míchárně, ve větších závodech pak jako samostatné budovy nejvýše pro 30 krav jako dvouřadé. Porodny bývaly spojeny s profylaktoriem, v němž byly umístěny přenosné otevřené klece na telata, jež se vynášely na sluniště mimo budovu. Součástí budovy porodny prasat byly krom vlastní porodny a profylaktoria místnost na ohřívání mléka, přípravná, míchárna a místnost pro obsluhu. Z dalších nových typů staveb se v 50. letech objevují karanténní stáje k ustájení krav po nákupu nové části stáda a izolační stáje pro umístění nemocného dobytka. Specializace na masnou produkci vyvolala nutnost stavby stájí k výkrmu dobytka. Existovala jak jako vazná, tak i volná stáj a od kravínů a odchoven mladého dobytka se lišily jen detaily.

Budování otevřených stájí vyvolalo nutnost vyřešit problém dojení, a to formou vybudování dojírny. Dokud byly krávy uvázány u žlabu, dojily se na místě. Nyní bylo nutno krávy k dojení přesunout do dojírny. Ta byla často temperovaná a krávy v ní dostávaly při dojení obvykle jadrná krmiva. Dojírny se začaly budovat od roku 1957 a existovaly dva základní typy dojíren.²⁸ Do prvního typu přicházely dojnice jednotlivě, do druhého po skupinách. První typ tvořily nejstarší dojírny řadové, které měly mezi dvěma stáními uličku pro dojiče. V podstatě se od dojení ve vazných stájích lišily pouze zábrany oddělujícími dojiče od krav. Modernější typ, který se objevuje již v polovině 50. let, jsou dojírny tandemové, kde krávy stojí v jedné nebo dvou řadách za sebou, mezi sebou mají zahlobenou uličku s dojičem. Druhý typ tvořily dojírny skupinové, které umožňovaly vyšší produktivitu práce. Jednodušší podtyp přestavovaly dojírny chodbové, kde se krávy řadily po obou stranách zahlobené chodby. Nejnovější typ, který se objevuje až v samém závěru 50. let představovaly dojírny rybinové, v nichž byly krávy uspořádány opět ve dvou řadách, ale vzájemně úhlopříčně, což umožňovalo jejich snadnější a rychlejší obsluhu.

Koncentrace krav v kravínech si vyžádala i vývoj samostatných budov mléčnic. Budova obvykle sloužila pro několik kravínů a koncem 50. let byly k dispozici čtyři typové projekty s denní kapacitou od 2000 do 4000 litrů mléka.

Nepoměrně menší pozornost než stavbám pro skot byla věnována stavbám pro prasata. Po neúspěšných pokusech vybudovat velkovýkrmný vepřů v rámci státních statků počátkem 50. let se projektanti věnovali stavbám pro chov a výkrm prasat až později, v druhé polovině 50. let.²⁹ Mezi důvody této skutečnosti patřil fakt, že pro prasata se velmi snadno adaptovaly starší nevyužívané budovy stodol, chlévů apod., které zůstaly opuštěny po zkolktivizování zemědělství... Chov prasat i v podmínkách kolektivizace zůstal z velké části stále v soukromých rukách, každý družstevník choval jedno, někdy i dvě družstevní prasata. Vedle těchto soukromých prasat se chovala prasata i v družstvech a na státních statcích, ale chov prasat byl v 50. letech výrazně menšího rozsahu než

28 Blížešimu popisu jednotlivých typů včetně jejich náčrtů srovnej: *Zemědělské stavby 1961*, s. 113-115.

29 Ve velkovýkrmných, tzv. gigantech s kapacitou od 400 do 800 prasat byla uplatněna technologie, jejímž autorem byl dr. Náprstek, otevřené stáje a současně uzavřeného doupěte spojené s krměním suchými krmivými. Nedostatek suchých krmiv a jejich náhrada krměním pařenými brambory výhody vzdušného chovu prasat rychle zlikvidovaly a tento způsob ustájení zdiskreditovaly. Další stavby pro výkrm prasat byly již opět těžké jako v meziválečném období. Blíže. HÁLA, Z.; PACHL, J. Vývoj zemědělské investiční výstavby v letech 1945-1960, *Zemědělské stavby 1957*, č. 2. s. 38.

v následujících desetiletích, kdy vznikaly specializované výkrmny prasat společných zemědělských podniků.

Stavby pro chov prasat se rozlišovaly na výkrmny prasat pro hromadný výkrm prasat do váhy 80-120 kg, stáje pro prasnice, kde byly ustájeny jalové, březí i kojící prasnice se selaty, odchovny selat pro odstavená selata zde chovaná do váhy 30-40 kg a lehké stavby obvykle nazývané boudy pro chov plemenných prasat.

Výkrmny byly většinou dvouřadové a lišily se počtem a účelem chodeb oddělující obě řady kotců. Pokud měly jedinou chodbu uprostřed, pak sloužila současně jako chodba krmná i hnojná, Výkrmny s dvěma chodbami neměly rovněž co do účelu rozlišené chodby probíhající podél zdí. Oblíbené bylo třetí řešení, převzaté z Dánska, kdy výkrmna krom dvou řad kotců obsahuje uprostřed krmnou chodbu a při obvodových zdech dvojici hnojných chodeb. Existoval i obrácený typ, kdy uprostřed byla hnojná chodba sloužící současně jako kaliště a krmné chodby byly podél stěn. V druhé polovině 50. let se objevily další dva typy, a to se společnými plochami krmíště a kaliště a s jednou krmnou chodbou uprostřed nebo s dvěma krmnými chodbami podél stěn. Součástí výkrmny byla přípravná (varna) krmiv, sklady okopanin a jadrných krmiv, jímka na výkaly, prostor pro vážení prasat a zpevněný výběh.

Výkrmny byly budovány vždy bez půdního prostoru jako přízemní stavby s nízkou sedlovou střechou. Obvodové nosné zdivo bylo buď cihelné, nebo tvárnicové a často se využívaly místní stavební hmoty včetně těch náhradních. Strop býval zhotoven z omítnutých heraklitových desek připevněných na střešní konstrukci. Strop býval zateplen skelnou či čedičovou vatou. Podlahy byly v loži a krmíšti cihelné, v kališti a na chodbách betonové.

Vedle vnitřního uspořádání prostoru ve výkrmně se postupně proměňoval i samotný kotec. Zatímco mnohde ještě počátkem 50. let byl prostor kotce vnitřně nerozčleněn, resp. byl vyčleněn pouze krmný žlab resp. koryto, nyní se i po stavební stránce vydělily tři funkční prostory kotce - krmíště, lože a kaliště. Lože bylo vyvýšené, zateplené a kaliště bylo snižené s betonovou podlahou, odkud se výkaly splachovaly do jímky. Tradiční kamenné koryto nahradila průběžná kameninová koryta s kyvnými zábranami či stále častěji automatická krmítka napojená na zásobníky, v nichž byla uložena zásoba suchých krmiv na pět až deset dní a napáječky. Součástí výkrmny byl i tvrdý výběh přístupný obvykle z krmíště.

Až do poloviny 50. let se stavěly výkrmny podle individuálních projektů. Velmi časté, a to až do závěru 50. let, byly i adaptace stodol pro účely volného výkrmu prasat (tj. bez kotců) na hluboké podestýlce s krmítky a napáječkami při obvodových stěnách, jež vyžadovaly minimální náklady na adaptaci. Zkušební stavby nových typů se začaly stavět až v polovině století a na jejich základě se od roku 1956 objevují první typové projekty odchoven. Koncem 50. let bylo zemědělcům k dispozici pět typových projektů výkrmů prasat s kapacitou od 200 do 800 kusů.³⁰ Ucelená řada výkrmů s kapacitou 600, 950 a 1200 prasat byla vyvinuta až počátkem 60. let. Poměrně často se u výkrmů prasat používaly při jejich stavbě náhradní materiály – zejména solomit, oboustranně omítané desky z lisované řepkové slámy vyráběné v rákosárně v Městci Králové.

Další stavbou pro chov prasat, která prošla významnou proměnou v 50. letech, byla porodna prasat. Zatímco ještě v meziválečném období jako

30 Jednalo se o typy:200-3, 400-1, 12-T/58, T-218 a T-218 a.

porodna sloužila oddělená část chléva a selata byla s prasnicí v jednom kotci, po válce se porodna vydělila do samostatné stavby. Současně byl ze zoohygienických a veterinárních důvodů zamezen volný pohyb zaměstnanců mezi porodnicí a výkrmnou. Porodnice, v nichž se chovají jalové, březí prasnice i prasnice kojící se selaty, jsou jedinou stavbou pro chov prasat, která je projektována jako teplá, tj. s kvalitní izolací stěn, podlah a stropů a s dvojitými okny. Porodny se budovaly jako dvouřadá či jednořadá stáj, dvouřadá stáje obvykle s uličkami podél obvodových stěn. Pokud to dispoziční řešení umožňovalo, byla oddělena krmná a hnojná chodba. Nízkobřezí prasnice byly umísťovány do skupinových kotců, prasnice vysokobřezí a poté se selaty do kotců individuálních porodních kotců. Koncem 50. let vznikala ve větších stájích pro prasnice tři oddělení, a to porodní oddělení s porodními klecemi, oddělení pro kojící prasnice se selaty a oddělení pro jalové a nízkobřezí prasnice se společnými kotci či boudami. V kotci bylo vyděleno příkrmíště pro selata, jako lože pro selata se v polovině 50. let začaly využívat palandy nad částí kotce.³¹ Z kotce mají selata přístup do zpevněného výběhu, eventuálně navazujícího na měkký a pastevní výběh. Zalehnutí selat prasnicí bránila tyč umístěná cca 20 cm od obvodových stěn a 20 cm nad podlahou kotce.

V druhé polovině 50. let vyvinul výzkumný ústav chovu prasat v Kostelci nad Orlicí postupně tři typy poroden s typovým označením KS, jejichž základním principem byla doupata s tvrdým výběhem ke straně, který sloužil současně jako krmíště a v zimě i jako kaliště. Odtud byl přístup do pastevního výběhu. Vyšší typy sdružovaly čtyři kotce do jedné buňky se společným přístupem do krmíště. Významnou novinkou v porodnách prasat bylo zavedení porodních klecí koncem 50. let, které výrazně snížily množství zalehnutých selat. Po obou stranách klece jsou ohrádky pro selata s podbíhací mezerou umožňující přístup k prasnici. K jedné z příhrádek přiléhá doupě s elektricky vyhřívanou podlážkou. Koncem 50. let měli zemědělci k dispozici tři typy poroden s kapacitou 25 a 50 kusů.

Další stavbou pro chov prasat jsou odchovny odstavených selat. Často se zřizovaly v sousedství porodny. Jednalo se o dvouřadové stáje s uličkou uprostřed či při obvodových stěnách s osmi-deseti společnými kotci po 20-50 kusech, v nichž se odchovávala selata do váhy 35-40 kg. V odchovných selat se kladl velký důraz na teplé lože a na doupě. Ke kotcům přiléhá zpevněný výběh, z něhož byl dále přístup do měkkého nebo pastevního výběhu. Do konce 50. let nebyl vypracován žádný typový projekt odchovny selat a odchovny se budovaly buď podle individuálních projektů, nebo se používaly s drobnými úpravami typové projekty výkrmn.

Zcela odlišnou podobu od výše popsaných budov pro chov prasat na výkrm mají stavby pro chov plemenných prasat. Zatímco výše uvedené stavby jsou masivní, zděné a později panelové, stavby pro chov plemenných prasat jsou naopak lehké, často dřevěné a někdy i přenosné. Používaly se pro celoroční ustájení plemenných kanců a prasnic a pro odchov plemenných běhounů. Jejich výhodou byla skutečnost, že byly z místních materiálů, a tudíž levné, a současně se v nich dalo při intenzivním větrání snadno udržet sucho a teplo, což bývalo u masivních staveb problémem. Jelikož chov plemenného materiálu tvoří základ každého chovu, byla i vývoji lehkých staveb věnována ze strany projektantů velká pozornost.

31 Smyslem paland bylo šetření místem – kotec se dal zmenšit a tím i snížit cena jeho výstavby. Teprve později se zateplením paland se začala zvyšovat péče o welfare ustájených prasat.

Pro kance se zhotovovaly pro celoroční pobyt jednoduché boudy se sedlovou střechou buď zcela bez obvodových stěn, nebo s nízkými obvodovými stěnami. Tvoří ji dva prostory – důkladně izolované lože s dřevěným roštem na cihelné podlaze a neizolované závěťří využívané v zimě jako krmiště s krmným žlabem. Boudy používané pouze přes léto nemusí mít zádveří. V podobných boudách bývaly chovány i chovné prasnice, často se zhotovovaly v podobě dvou bud, v nichž se chovaly 2-3 prasnice. Boudy bývaly rozmístěny podle zpevněné někdy i zakryté komunikace vedoucí od společné přípravy krmiv. Pro více plemenných prasat se zřizovaly lehké odchovny, jež měly vnitřní uspořádání shodné s výkrmnami a byly napojeny stejně jako boudy a dvouboudy na pastevní výběhy.³² Boudy se ještě v první polovině 50. let zhotovovaly z místních materiálů bez projektové dokumentace podle tradice z první republiky. Výzkumný ústav v Kostelci však od poloviny 50. let vyvinul řadu lehkých staveb pro prasata, které se poté jako typové projekty šířily po českém a moravském venkově. Koncem 50. let měli zemědělci k dispozici celkem tři typizované projekty staveb pro plemenná prasata.³³ Při stavbě se používalo nejenom dřevo, ale často i žitné a rákosové došky a solomitové desky.

Poměrně značná pozornost byla věnována stavbám pro chov drůbeže, jmenovitě slepic. Byly to vůbec první stavby, které nově vzniklá JZD budovala.³⁴ Jednalo se především o novostavby na rozdíl např. od kravínů, které se zprvu adaptovaly a teprve později se budovaly nově.

Stavby pro chov slepic se dělily na stavby pro užitkové chovy, tj. pro výkrm a pro snášku vajec a na stavby pro plemenné a rozmnožovací chovy. Velká pozornost byla věnována především stavbám pro užitkové chovy. Zatímco ještě v meziválečném období tvořily kurníky pouze doplněk k ostatním hospodářským stavbám a samostatné budovy kurníků existovaly pouze v těch největších hospodářstvích, od 50. let vznikaly kurníky jako samostatné specializované budovy. Kurníky se skládaly z přípravy krmiv ve vstupu do kurníku, stájového prostoru – noclehárny s hrady nad trusníkem a snůškovými hnízdy podél stěn a krmítka a napáječkami před okny a hrabaniště – zastřešeného prostoru z drátěného pleťiva, kde se slepice zdržovaly při nepříznivém počasí, kdy nemají přístup do výběhu navazujícího na kurník. V 50. letech byly používány jednak kurníky stabilní a jednak kurníky převozná, které se přemísťovaly po pastvinách. Zatímco první kurníky v JZD byly budovány v první půlce 50. let podle individuálních projektů, od druhé poloviny 50. let již byly k dispozici typové projekty. Celodřevěné pojízdné kurníky na valníkovém podvozku byly projektovány pro 100, 160 nebo 200 slepic, stabilní kurníky byly navrženy pro 100 nebo 250 slepic. Stabilní kurníky se zprvu rovněž budovaly ze dřeva, ale vzhledem k jeho nedostatku se rychle začaly budovat kurníky zděné. Jednalo se o přízemní obdélníkové stavby – kurník pro 250 slepic byl při šířce 5 metrů 20 metrů dlouhý s pultovou střechou a velkými dvojitými okny na přední straně. Objekt byl dobře tepelně izolován, jeho obvodové zdívo bylo z cihel nebo tvárníc, dřevěná střecha byla krytá lepenkou či

32 Doplněk těchto lehkých staveb tvořila koupadla, drbadla a kryté přístřešky na pastvinách.

33 Jednalo se o typy: Bouda Typ A, Kostelecká dvoubouda a Tutletská dvoubouda.

34 Budování drůbežáren mělo i významnou sociální souvislost. Ve velké části družstev měly drůbež na starosti ženy, stejně jako tomu bylo za dob soukromých vlastníků. Aby mohly „chodit do práce“, byly jim postaveny družstevní prádely. Z celkového počtu počátkem 50. let vybudovaných družstevních staveb zaujaly první místo prádely a za nimi drůbežárny a teprve poté následovaly kravíny.

vlnitým eternitem a podlaha byla dlážděna cihlami. Od roku 1955 se začaly vyrábět v Dřevoně Turany dřevěné kurníky ze zpevněných heraklitových lisovaných desek z odpadového materiálu.

V 50. letech se začaly rychle v chovu slepic šířit dvě nové technologie. Tou první, starší, byl chov na trvalé, tj. hluboké podestýlce, která byla odstraňována pouze jednou za jeden až dva roky. Na hluboké podestýlce se slepice chovaly v halách, a to až v počtu přes 10 000 slepic. Často se pro tyto účely adaptovaly nevyužívané stodoly, případně kravíny. Novostavby hal pro chov na hluboké podestýlce se objevují až počátkem druhé poloviny 50. let a tyto stavby jsou jako první v zemědělství stavbami patrovými. Haly umožnily mechanizovat práci. Jeden pracovník byl schopen zajistit až 5000 slepic v halách oproti 750 slepicím v kurníku.³⁵ Od vlastní stáje je drátěným pletivem oddělen trusník a nad ním hřady. Trus je zde shrnován oběžným shrnovačem, v hale jsou umístěna i skupinová snášecí hnízda, dále automatická krmítka a automatické napáječky. Hala je prosvětlena okny a přirozeným způsobem nebo ventilátory větrána. K hale mohl přiléhat malý zpevněný výběh nebo vyvýšené sluniště z drátěného pletiva.

Ještě mladší technologií byl klecový odchov slepic. V ČSR se objevil až ve třetí třetině 50. let. Byl považován za nejprogresivnější chovnou technologii, ale zatím se spíše ověřoval a v tomto desetiletí se nerozšířil hromadně. Klecový odchov umožňoval na rozdíl od chovu na hluboké podestýlce plnou mechanizaci a zčásti i automatizaci provozu. Používal se pro chov více jak 10 000 slepic. V hale jsou umístěny v několika řadách baterie klecí ve třech úrovních nad sebou. Vlastní klece o rozměrech 37,5x45x45 cm měly na podlaze kovový rošt vespádovaný dozadu k žlábků pro sběr vajec, pod roštem byl trusník ze skleněných desek stíraný mechanickým stíračem.³⁶ Okolo baterie obíhal rám s automatickými krmítky a napáječkami. Klecový odchov již vůbec nepočítal s výběhy. Haly byly osvětlené okny a přisvícením elektrickými světly se den slepicím prodloužil na 12-14 hodin. Větrání bylo automatické a haly byly vytápěné.

Obě technologie byly umístovány do hal o velkých rozponech, byly dobře tepelně izolovány a od počátku byly budovány z prefabrikovaných dílců především na bázi železobetonu. Příslušenství hal tvořila přípravna krmiv, sklad vajec, umývárna zařízení, místnosti pro ošetřovatele a kotelna.

Zatímco slepice se chovaly především pro produkci vajec a poté, co jejich snůška klesla, se pouze dokrmily, kuřata se chovala především pro jateční účely. Stavby k jejich chovu se jen v detailech lišily od staveb pro nosnice. Teplá odchovna kuřat se od stabilního kurníku odlišovala vytápěním, rozdělením drátěným pletivem na menší oddělení, absencí hřadů a vyhřevným zařízením - kloboukovou kvočnou. Po stavební stránce se nelišila od kurníku. Studená odchovna měla podobu lehké, obvykle dřevěné stavby rozdělené na oddělení s přístupem do sluniště a travnatého výběhu. Kuřata na výkrm se chovala rovněž v halách s hlubokou podestýlkou a v klecích s poněkud odlišnými rozměry než pro nosnice.

Plemenné a rozmnožovací chovy se i nadále v 50. letech chovaly v kurnících a v kmenových domcích a odchovných budkách. Stavbám pro plemenné chovy se věnovaly státní statky a v roce 1956 nabýzely pro ostatní organizace

35 SOUČEK, K.: Stavby pro chov slepic bez výběhů. *Zemědělské stavby 1957*, č. 12. s 412.

36 V 50. letech se ještě vůbec neřešil problém welfare klecového chovu. Současné klece schválené EU mají podlahovou plochu 750 cm 2. Slepice 50. let žily na ploše 840 cm2, teprve později se klec zmenšila až na 550 cm 2.

Evinu budku, Miluščinu salaš, Andulčinu odchovnu a pojízdný kurník Janka dokonce ve třech variantách.³⁷

Jednotlivé stavby pro chov slepic byly často sdružovány do drůbežářských farem, kde se líhla kuřata, která poté byla odchována, část z nich byla vykrmena a poražena a část z nich jako nosnice produkovala vejce. První z takovýchto ucelených farem byla drůbežárna v Otíně, otevřená od počátku roku 1957.³⁸

Ostatním druhům drůbeže byla věnována ze stavebního hlediska jen omezená pozornost. Po stavební stránce se husy, kachny a krůty odchovávaly především v lehkých stavbách, často dřevěných nebo z lehkých náhradních materiálů, které konstrukčně navazovaly na meziválečné stavby. Později v 50. letech se používaly u specializovaných chovů stavby odvozené ze staveb pro chov slepic s vnitřním odlišným vybavením pro konkrétní druh drůbeže. Obdobně jako u slepic se v druhé polovině 50. let objevuje i chov v halách, zde se však zejména husy a kachny chovají v malých odděleních vymezených pletivem. Jedná se na rozdíl od slepic o lehké tepelně neizolované stavby, neboť byly v provozu pouze od jara do podzimu po dobu výkrmu. Stejně jako u slepic i u ostatních druhů drůbeže existoval pastevní odchov, při kterém byly používány lehké stavby, např. upravený kurník Janka 3 dodávaný Státními statky. Koncem 50. let byl zemědělcům k dispozici pouze jediný typový projekt odchovny 100 kachňat, ostatní stavby byly budovány na základě individuálních projektů.

Na rozdíl od skotu, prasat a drůbeže se projektanti ostatnímu hospodářskému zvířectvu po stránce staveb pro jejich chov v 50. letech věnovali pouze ve velmi omezené míře.

Stavby pro chov ovcí se jen minimálně změnily od meziválečných staveb. Rozvíjeny byly dva typy ovčínů, a to ovčiny bez skladů v podstřeší a ovčiny se skladem píce a steliva v podstřeší. Zatímco první ovčiny se obešly ve stáji bez podpor stropu, druhé musely mít většinou dvě řady podpor nejčastěji z železných sloupů. Ovčiny byly obvykle poměrně lehké konstrukce, často ze dřeva, později vzhledem k vynuceným úsporám z náhradních a místních materiálů, které byly do výšky cca 50 cm nad hlubokou podestýlku omítnuty. Prostor stáje byl dále nečleněn, resp. členěn pouze přenosnými dřevěnými hráběmi a jeslemi a k vlastní stáji přiléhala přípravná krmiv, sklady krmiv včetně siláže, místnost pro ovčáka, sklady na ovčí sýry, případně místnost na stříhání ovcí. Ovčín býval podélně průjezdný se širokými vraty na obou stranách, kudy se vyhrnovala hluboká podestýlka, na jedna vrata navazovala u novějších ovčínů brodidla na dezinfekční roztok. K ovčínu patřil i výběh, případně koupaliště ovcí. U menších ovčínů byl v oddělené místnosti zřízen beraninec, u větších chovů tvořil samostatnou malou zpravidla dřevěnou stáj. V roce 1957 byl zemědělcům představen nový typ ovčína tvořený dvěma rovnoběžnými stájemi se skladovou sekcí a provozními místnostmi v čele. Koncem 50. let byly zemědělcům k dispozici projekty pěti typizovaných ovčínů pro 200 až 500 ovcí a dva typy letních přístřešků pro ovce.

37 KALINA,, R.: Technický rozvoj na státních statcích. *Drůbežnictví*, 1956, č. 5, s. 75-77. Názvy dokládají významnou úlohu žen při chovu slepic i jejich uplatnění při vývoji nových typů staveb pro drůbež.

38 Jednalo se o největší drůbežárnu v ČSR s výrobou 20 000 chovných kuřat, odchovem 20 000 mladých slepic a užitkovým chovem 10 000 slepic s vaječnou produkcí 1,5 milionu vajec. Blíže viz Přípomínky k výstavbě farmy Otín. *Drůbežnictví* 1956, r. 4, č. 8, s. 125-127.

Stranou zájmu projektantů 50. let byly stavby pro koně. Co bylo ještě koncem meziválečného období na prvním místě – konírny obvykle těsně sousedily s obytnými prostory, to se nyní dostalo na jedno z posledních míst. Důvod byl prostý – nástup mechanizace a rapidní pokles počtu koní, pro něž stačily obvykle staré konírny v hospodářských dvorech a na větších selských statcích.³⁹ Omezenému významu koní odpovídala i skutečnost, že v 50. letech vznikly pouze dva typizované projekty koníren s kapacitou 20 a 40 koní. Malé konírny byly jednořadé, větší dvouřadé s hnojnou chodbou uprostřed a krmnými stoly pro kameninový žlab na jádro, koše na seno a napáječku při obvodové stěně. Konstrukce konírny se jen v detailech liší od kravína. Vedle vlastní stáje s jednotlivými vaznými stánými koní oddělenými přívorou a po dvojicích pevnými přepážkami z fošen, konírna obsahovala i přípravnu krmiv, postrojovnu, místnost pro obsluhu, sklady suché píce a steliva v podstřeší nebo v přístavku. Ke konírně náležely i výběhy (pro hříbata), hnojiště a močůvková jímka. Konírny existovaly ve variantě s podstřešním skladem pro píci a stelivo i ve variantě bez něj, kde sklady byly umístěny v přístavcích nebo v samostatné budově. Část boxů vzniklých odstraněním přívory mezi dvěma stánými byla vyhrazena jako porodna pro klisny a poté k odchovu hříbat do doby odstavu. Chovní koně se chovali v konírnách s individuálními boxy a měli přístup do pastevního výběhu. Závody specializované na odchov koní budovaly lehké odchovny hříbat. Hříbata zde byla ustájena na trvalé podestýlce s krmným průběžným žlabem podél obvodové stěny. Z odchovny měly přístup do pastevních výběhů.

Poměrně značná pozornost byla v 50. letech věnována stavbám pro silážování zelené píce. I když již v meziválečném období se píce silážovala v silážních komorách i věžovitých silech, jednalo se o vzácné výjimky. Kolektivizací živočišné výroby vyvstala hromadná potřeba siláže a bylo nutno rychle najít levný způsob, jak zajistit dostatek krmiva pro družstevní (státní) dobytek.

Jelikož bylo na venkově dostatek zkušeností s budováním krechtů na okopaniny, bylo nejprve přistoupeno k budování jednoduchých silážních jam, které svým částečným zahloubením krechty připomínaly. Jednalo se o v zemi vyhloubenou jámu tvaru obdélníku, jehož délka výrazně přesahovala šířku a lichoběžníkovitého průřezu. Stěny byly v nejjednodušší variantě zpevněny jílem, dno udusáno. Pokročilejší varianty měly dno kamenné či z betonové mazaniny a stěny alespoň částečnou vyzdívkou. Ty měly také vyspádané dno k jímcce na přebytečné silážní šťávy a obvod chráněný proti vodě obrubníky. Výhodou žlabových jam bylo to, že k jejich stavbě nebyla zapotřebí žádná kvalifikace a investiční náklad na ně byl nepatrný.⁴⁰ V polovině 50. let se realizovaly na základě sovětských zkušeností jámy montované a v roce 1957 se rozeběhla výroba betonových tvárnic pro silážní žlaby v deseti provozovnách v ČSR.

Volné ustájení skotu v druhé polovině 50. let umožňovalo zavést samokrmění dobytka siláží. K tomu ovšem byly zapuštěné silážní žlaby překážkou, a proto se od roku 1956 objevovaly i povrchové silážní žlaby. Byly zhotovovány

39 Počet koní v zemědělských závodech byl teritoriálně velmi nerovnoměrně rozdělen. Poměrně značná koncentrace koní přežila 50. léta v podhorských oblastech, kde byly koně stále velmi dobře využitelné vzhledem k značné svažitosti terénu a nedostatku mechanizačních prostředků pro větší snahy. Zde také působila řada koní v rámci Československých státních lesů při stahování dříví.

40 Stavbu silážních jam často prováděli v rámci svých socialistických závazků mladí svazáci. Viz: Novák, V.: Vesnické skupiny ČSM stavějí silážní jámy. Brázda Praha, 1950.

dvěma způsoby, a to jednak z náhradních materiálů, jednak z dřevěné kulatiny a balíků slámy vyložených silážním papírem, postavených na vrstvě štěrkopísku s životností dvou tří let nebo jako trvalé stavby z železobetonových prefabrikátů tvaru T či L sloužících jako opory pro betonové desky umístěné na betonový, resp. panelový základ. Dobytek měl do žlabu volný přístup a obsloužil se sám.

Dalším typem silážní stavby byly silážní komory. Měly čtvercový půdorys se zaoblenými rohy nebo půdorys kruhový. Byly zapuštěny cca 2 metry pod úroveň terénu a nad terén vyčnívaly další 2-4 metry. Svrchu byly vzduchotěsně uzavřeny poklopem a kryty dřevěnou stříškou. V obvodové stěně bylo několik vybíracích otvorů nad sebou. Komora spočívala na betonové desce a její obvod byl buď cihelný vyztužený betonovými věnci, nebo celý z železobetonu. Někdy měly komory nad zemí izolační cihelnou přízdívku. Komory se často sdružovaly do skupin pod společnou stříškou. Komory mohly vzniknout i přepažením vyzděného do země zapuštěného žlabu. V podmínkách ČSR se nejčastěji používaly komory typu Moravia, jejich projekt byl typizován v roce 1957. Následně byla zahájena výroba prefabrikátů pro stavbu těchto komor.⁴¹

Třetím typem silážních staveb byly silážní věže. V počátcích kolektivizace se používaly pouze tam, kde vysoká hladina spodní vody neumožňovala zapustit silážní stavby do země. Tehdy se budovaly na základě individuálních projektů jako lehké, obvykle dřevěné stavby. Byly považovány za nouzové řešení. Do popředí zájmu se dostaly silážní věže koncem 50. let, protože poskytovaly nejkvalitnější siláž s nejmenšími ztrátami a jejich provoz se dal plně automatizovat. Přestože výstavba silážních věží byla ze silážních staveb nejdražší, byly považovány výhledově za nejefektivnější druh silážní stavby. Silážní věže kruhového průřezu byly pouze mělce zapuštěny pod terén, byly vysoké až 14 metrů při průměru 5-8 metrů zakončené dřevěným nástavcem s otvory pro potrubí výfukové řezačky, jimž se věž plnila. Svrchu byla věž vzduchotěsně uzavřena ocelovým poklopem a vyprazdňovala se buď jednotlivými vyprazdňovacími otvory, nebo souvislým pásem vyprazdňovacích otvorů v ocelovém rámu, a to opět potrubím. Věž stála na betonovém základu, byla zhotovena z betonu či z cihel nebo z tvárnice se zpevňujícími železobetonovými pásy. Tenkostěnné betonové věže se stahovaly železnými pásy. Železobetonové věže se chránily cihelnou izolační obezdívkou. Silážní dvojice se sdružovaly do dvojic případně čtveřic, pro něž se zřizovalo společné schodiště, shozová šachta a jímka na čerpání silážní šťávy.

Na samém konci 50. let se objevil i další způsob silážování píce a to do plastické folie, a to hned v několika podobách. Silážování na hromadách se provádělo tak, že foliový vak se vložil do prstence z prken, který se postupně plnil pící a nakonec se odstranil a okraje folie se zakopaly do země. Vylepšená varianta za používání vývěvy se v českých podmínkách začala používat až v 60. letech. Silážovat se dalo i ve foliových vacích z polyamidu. Vaky se plnily ve skladech píce. Vaky byly pověšeny od stropu na držadlovém rámu a plnily se výfukovou řezačkou. Po naplnění se vak uvolnil z rámu a zavázal. K silážování se používala i provizorní síla z drátěného pletiva ztužená ocelovými kruhovými prstenci zevnitř vyložené folií.

Až 25% ztráty při krechtování brambor vedly v 50. letech k rozšíření

41 KAKAN, A.: Návrh norem pro výstavbu typizovaných silážních staveb pro skot. *Za socialistické zemědělství, 1957*, r. VII, č. 3. s. 150.

bramborové siláže, kde ztráty nepřesahovaly 3%⁴². Pařené brambory se silážovaly v odkanalizovaných jamách se zděnou nebo betonovou podlahou a stěnami. Od druhé poloviny 50. let se silážní jámy na brambory zhotovovaly z betonových prefabrikátů.

Rozvoj živočišné výroby v druhé polovině 50. let vedl k myšlence soustředit přípravu krmiva do jediné ústřední přípravný krmiv. V roce 1955 byla ústřední přípravná krmiv ještě v projekci, o dva roky později již byly vyhodnocovány ekonomické výsledky a ústřední přípravná z nich vycházela výrazně lépe.⁴³ Ústřední přípravný krmiv se stavěly v čele několika pavilonů stájí a obsahovaly místnosti personálu, mícháren, řezárny a šrotovny. Konstrukčně byly budovány jako skeletové stavby z železobetonových prefabrikátů s výplňovým zdívem a stropem z armovaných desek a sedlovou dřevěnou střechou krytou obvykle vlnitým eternitem. Navrhovány byly až do konce 50. let obvykle pro 500-600 dobytčích jednotek, tj. pro JZD s výměrou zemědělské půdy kolem 600 hektarů.

Společně ustájení dobytka vyžadovalo i budování močůvkových jímek a hnojišť.⁴⁴ Močůvkové jímky se budovaly z kamenného či cihelného zdiva omítnutého cementovou omítkou či z betonu a byly důkladně izolovány. Stropy byly budovány z železobetonu a měly kruhový či obdélníkový tvar. Obdélníkové jímky se budovaly vložением několika příček s dvojicí otvorů i jako komorové jímky. Koncem 50. let si mohli zemědělci vybrat z pětikomorových jímek s kapacitou 20 až 100 m³ a ze tří kruhových jímek o kapacitě 50 až 150 m³.

Hnojiště byla budována buď jako desková, tvořená betonovou plochou vyspádanou k hnojůvkové jímce, ohraničená od okolního terénu zvýšeným obrubníkem nebo jako cca metr pod terén zapuštěná hnojiště s vyzděnými boky 25 cm nad terén a s vjezdovými rampami na obou kratších stranách. Kapacita obou typů hnojišť mohla být zvýšena hrazením z fošnových hrází vsazovaných mezi železobetonové nebo ocelové sloupky. Pokud se hnojiště rozdělilo příčkami z kuláčů či později z betonových prefabrikátů na jednotlivá oddělení, vzniklo tzv. komorové hnojiště umožňující vrstvit hnůj až do výšky 4 metrů.

V řadě zemědělských podniků měli vybudováno i kejdivací zařízení. Jednalo se o sestavu stavebních objektů a strojního zařízení sestávající ze strojevný, jímky na močůvku, hnojiště s drtičem hnoje, míchací jímky, kde bylo na středové hřídeli umístěno míchací zařízení, strojevný a potrubí na kejdu. V druhé polovině 50. let míchací jímku se strojevnou postupně nahrazoval pojízdný agregát, jenž drtil hnůj a míchal ho s močůvkou i vodou a čerpal kejdu až na určené pozemky.

V období socializace venkova se teprve postupně prosazovala kombajnová sklizeň.⁴⁵ Z tohoto důvodu byly ještě po celá 50. léta zapotřebí polní kolny

42 KALDARAR, K.: Silážní jámy na pařené brambory. *Zemědělské stavby 1957*. č. 2, s. 78. a dále ČERMÁK, J. Silážní stavby a jejich mechanizace, *Zemědělství v zahraničí 1958*, r. 2. č. 1. s. 115.

43 BLÁHA, K.; KUČERA, J.: Příspěvek k řešení problematiky ústřední přípravný krmiv. *Za socialistické zemědělství 23/55*, s. 1445. a dále BLÁHA, U.; URBAN, J.: Ústřední přípravný krmiv. *Zemědělské stavby 1957*, č. ú. 11, s. 389.

44 Jímky a hnojiště byly v této době budovány z důvodu uchování cenných hnojivých v zemědělské výrobě dále využitelných látek. Na ekologickou stránku výstavby jímek a hnojišť se ještě nehledělo, čemuž odpovídala i často velmi problematická úroveň péče o ně.

45 Zavedení kombajnové sklizně předcházela dvou a třířázková sklizeň pomocí žacíh řádkovačů a sklízecích řezaček. Ta však byla náročná na ruční práci. Na druhé straně ovšem byla spojena s menšími ztrátami zrna než v prvních letech sklizně kombajnová. Zdokonalení kombajnů ztráty omezilo a nakonec o způsobu sklizně rozhodla potřeba minimalizovat ruční práci v zemědělství.

k ukládání vymláčené slámy, která se mlátila na polních mlatech. Meziválečné kolny se zděnými pilíři a sedlovou střechou krytou taškami a později eternitem nahradily mnohem lehčí otevřené kolny vzpěradlové konstrukce, jejíž nosné trámy byly ukotveny na betonových patkách. Střecha byla kryta obvykle vlnitým eternitem. Stěny kolny byly otevřené, pouze štítů byly alespoň zčásti pobity prkny. V druhé polovině 50. let, v souvislosti s velkým nedostatkem stavebního dříví, byla celodřevěná konstrukce nahrazena konstrukcí z ocelových trubek kryté pozinkovaným plechem. Vedle otevřených kůlen se budovaly i kůlny uzavřené, stejně konstrukce jako ty otevřené. Větrání v nich bylo zajištěno hřebenovým větrákem. Uzavřené kolny patřily ke stavbám, které byly nahrazovány zvýšeným podstřeším chlévů sloužícím k uskladnění steliva i suchého objemového krmiva.

Vymláčená sláma se skladovala ve stozích přímo na poli. I stoh představoval jednoduchou stavbu. Půda pod ním byla udusána, případně jako izolační vrstva byla na zem nakladena vrstva roští i dalších materiálů, kolem byla vybudována odvodňovací stružka a v rozích a ve středu byl vztyčen dřevěný sloup, na němž se volně pohybovala střecha krytá obvykle slaměnými došky, jež postupně, jak byl stoh vybírán, se posunovala směrem k zemi, takže byl stoh trvale chráněn proti dešti.⁴⁶ Průvodní jev kolektivizace, kterým byl mimo jiné i špatný vztah k zemědělské práci, jenž se v 50. letech hromadně rozšířil, zapříčinil, že již nebylo o slámu pečováno a stohy se nijak proti zemní vlhkosti ani proti dešti nechránily.

Ze stejného důvodu bylo v 50. letech vybudováno jen minimum seníků, které měly obdobnou konstrukci. Na přelomu 50. a 60. let byly vyvinuty i železobetonové prefabrikáty na stavbu seníků. V druhé polovině 50. let se poměrně intenzivně řešil problém dosoušení sena. Používaly se především dřevěné rošty uložené na patkách v několika konstrukčních variantách umístěné pod senem, do nichž byl ventilátorem vháněn nadzemním či podzemním kanálem vzduch. Koncem 50. let byl zemědělcům k dispozici pouze jediný typizovaný projekt na uskladnění píce a steliva.

Zrniny se v 50. letech uskladňovaly v zemědělských závodech přímo na polních mlatech či na různých překladištích v jednoduchých dřevěných nebo koncem 50. let i ocelových halových sýpkách s nízkou sedlovou střechou buď s asfaltovou podlahou, nebo dřevěnou zesponu odvětrávanou podlahou. Zde se obilí skladovalo na hromadách. V zemědělských závodech obdobné, ale menší objekty sloužily jako příruční sklad osiva uloženého v pytlích. Koncem 50. let byl zemědělcům k dispozici jeden typový projekt takovéto příruční sýpky. Krmné i osivové obilí bylo ukládáno i do vícepodlažních sýpek. Často byly v JZD a na státních statcích využívány ještě barokní velkostatkové a kontribuční sýpky. V 50. letech se však stavěly i sýpky nové, a to jak k uskladnění obilí v pytlích, tak v nízkých hromadách i v dřevěných hrádích. Jednalo se o masivní vysoké stavby se sedlovou střechou s typickými střešními větráky, s obvodovými stěnami vyzděnými z cihel, případně s železobetonovým skeletem s výplňovým cihelným zdívkem a dřevěnými podlahami na mohutných trámech či později s železobetonovými podlahami. Sýpky měly nízká ležatá okénka umístěná cca půl metru nad podlahou. Při skladování ve větší vrstvě než půl metru se používalo k provětrávání větší vrstvy zrna dřevěných hrádí – dřevěných ohrad z šindelově kladených prken a obdobně provedeného obkladu stěn. Vybavení sýpek tvořil kladkový výtah na pytle, případně na velkých sýpkách elevátor, kapsový výtah či výfuk. Starší

46 Na pomoc družstevní výstavbě. Praha SZN 1955, s. 240-242.

podlahové sýpky bývaly upravovány – trychtýřovitě jim byla upravována podlaha a poté se sýpka plnila kapsovými elevátory a zrno se vypouštělo v nejnižším podlaží přímo do pytlů, eventuálně do podjíždějících vozů. Ve druhé polovině 50. let postupně převládl názor, že nejlepší a nejekonomičtější je ukládání obilí v silcích. Přesto se podlahové sýpky používaly i nadále a to především pro osivo, zatímco krmné obilí se ukládalo do sil.⁴⁷ Koncem 50. let zemědělci měli k dispozici jeden typizovaný projekt vícepodlažní sýpky.

Zatímco v oblasti obchodu s obilím byla obilní sila známa již z první poloviny 20. století, v zemědělských závodech se objevují ojediněle až v druhé polovině 20. století.⁴⁸ Silo mělo podobu vysoké stavby na kruhovém nebo mnohoúhelníkovém půdorysu z železobetonu o průměru až 5 metrů a výšce až 15 metrů. Mělo trychtýřovité dno se samočinnou výpustí přímo do vozů resp. na váhu a dále pytlovací zařízení. Sila se sdružovala do skupin pod společnou střechou. Meziprostor byl využit pro schodiště a elevátory, nad silu probíhal transportér s rozdělovacím zařízením. Vedle celobetonových sil existovala i sila s železobetonovým skeletem a cihelným výplňovým zdívkem. Teprve koncem 50. let bylo v Poběžovicích vybudováno první silo z prefabrikátů a současně se objevil i první návrh na zhotovení sila lehké ocelové konstrukce. Do konce 50. let však nebyl vyprojektován a schválen žádný typizovaný projekt na stavbu obilních sil (na rozdíl od sil na siláž). Skutečný rozvoj sil, kdy se prosadily nové lehčí materiály, nastal až v následujícím desetiletí.

Brambory se v zemědělských závodech v 50. letech skladovaly ještě v krechtech. Jednalo se o mělké dlouhé jámy, do nichž se nasypaly brambory tak, že tvořily hřeben, poté se nakryly slámou a zasypaly hlínou. Krechty se větraly buď odkrytým hřebenem nebo různými druhy větráků buď při dně, nebo při hřebeni. Vedle dočasných krechťů existovaly i krechty trvalé tvořené průjezdnou jámou s cihelnými stěnami s větracími průduchy a betonovým dnem, trojbokým větracím kanálem ve středu krechtu a hřebenovým větracím kanálem. I ony se zakrývaly slámou a hlínou.⁴⁹

Brambory se ukládaly i ve sklepech. Využívaly se především již existující sklepy, nové se pro vysoký náklad a problémy se spodní vodou a vysokou vlhkostí stavěly jen ojediněle. Sklepy měly v obvodových stěnách větrací průduchy napojené na větrací kanály či truhlíky podcházející hromadami brambor.

Bramborárny se v 50. letech budovaly u zpracovatelských podniků, tj. u lihovarů a škrobáren. Jednalo se o zčásti pod zem zapuštěné zděné stavby s nižší sedlovou střechou a typickým hřebenovým větrákem s rampou uprostřed, z níž se z vozů plnily komory na brambory po obou stranách a vybíracím tunelem se závěsnými vozíky pod rampou. Bramborárny existovaly v řadě typů, avšak žádný individuální projekt nebyl v 50. letech přijat jako projekt typový.

Bramborárna na konzumní brambory měla odlišnou podobu. Jednalo

47 Sýpka kombinovaná s obilním silem na 50 vagonů. *Zemědělské stavby 1959*, č. 6, s. 205.

48 Sila věžového typu se rozšířila v souvislosti s mezinárodním, resp. mezikontinentálním obchodem obilím již na přelomu 19. a 20. století a byla budována především v přístavních městech na obou stranách Atlantiku. V českém prostředí se první věžová sila objevují až v období nacistické okupace.

49 Krechty bylo možné rovněž vylepšovat a tak zmenšit ztráty na bramborách v nich uložených. Ještě v roce 1957 byl zemědělcům doporučován progresivní způsob budování trvalých krechťů rozšířený ve Švédsku. Viz *Zemědělec 1957*, r. XI. Č. 4, s. 4.

se o nadzemní přízemní budovu s nízkou sedlovou střechou, jejíž stěny i strop byly důkladně izolovány. Brambory zde byly uloženy v hrádích nebo na lískách do výše 2-3 metry. Pod ně se ventilátorem vháněl kanálem v podlaze chladný vzduch a naopak bramborami ohřátý vzduch se odváděl otvory ve stropě. Bramborárna byla vybavena pojízdným chladícím nebo vyhřívacím agregátem. Tyto bramborárny se sporadicky objevily ve specializovaných bramborářských závodech již v 50. letech. Totéž platí pro předklíčirny brambor. Jednalo se o lehké stavby sloupové konstrukce, jejíž stěny i střechu tvořilo dvojité drátěné sklo. Pod podlahou probíhaly větrací kanály a ve střeše byly osazeny výparníky. Brambory se zde ukládaly na lískách tak, aby byly dobře osvětleny a rychle vyklíčily. Pro bramborárny ani předklíčirny nebyl v 50. letech vypracován žádný typový projekt.

V závodech specializujících se na pěstování kukuřice se používaly sušárny kukuřice. I v 50. letech se jednalo jako v předchozím půlstoletí o lehké úzké podélné stavby s nízkou sedlovou střechou a roštovými stěnami. Pokrok, který se zde projevil v 50. letech, souvisel s nedostatkem dřeva. Tradiční konstrukci z tyčoviny nahradilo drátěné pletivo na rámech z železných výměťových trubek spojených pásovým železem, které se začaly vyrábět v roce 1957. Později se objevily i železobetonové prefabrikáty nosné konstrukce. K typizaci některého z projektů však v 50. letech nedošlo.

Poměrně značný rozvoj zaznamenaly v 50. letech sušárny chmele. V této době ještě převažovaly staré komorové sušičky, které se podobaly podlahovým obilním sýpkám, přičemž v části budovy byly 12 metrů vysoké sušící komory tvaru věže, které měly vespod topeniště a nad ním byly nad sebou výklopné lísky na chmel. Sušený chmel postupně propadával na nižší a nižší lísky, až spadl do po kolejničkách výsuvného truhlíku. S ním byl vytažen do manipulačního prostoru a odtud na jednotlivá podlaží sušárny k uskladnění. V přízemí sušárny bylo umístěno zařízení pro plnění chmele do žoků, nakládací rampa a součást sušárny tvořily sklad paliva, schodiště a plošinový výtah. Komorová sušárna chmele byla mohutná stavba z cihelného a později i tvárnicového zdiva s charakteristickým převýšeným blokem sušících komor a nízkou sedlovou střechou nad skladovou částí. Komorové sušárny byly v 50. letech různě vylepšovány – např. byly zde osazeny kotle pro běžné ústřední topení, byla vylepšena mechanizace většiny prací v sušárně a zdokonalena byla regulace teploty. Vedle nových sušáren se však ještě v druhé polovině 50. let budovaly i sušárny z adaptovaných stodol a dalších nevyužívaných hospodářských budov. V průběhu 50. let vznikly tři typizované sušárny chmele a to dvou, tři a čtyřkomorová s kapacitou 180 – 270-360 q sušeného chmele.

Teprve na samém sklonku 50. let se začaly i v ČSR pozvolna používat i strojní sušičky zahraniční výroby. Chmel se zde sušil na několika nekonečných oběžných pásech. Sušení probíhalo kontinuálně bez nutnosti provoz zastavit a dokonalou regulací teploty byl chmel usušen lépe než v komorových sušárnách, takže ho bylo možno uskladnit do větší výšky a šetřit tak skladovací plochu. Strojní sušičky byly nejenom výkonnější, ale současně i levnější a bylo možné je umístit pod lehké přístřešky.

V řadě zemědělských závodů v nížinách se pěstovala zelenina. K jejímu pěstování se používaly paňníky a skleníky. Jednoduché i dvojité paňníky skládající se z jedné nebo dvou řad paňništních oken položených na nízkém prkenném rámu rychle vytlačovaly jednak betonové prefabrikáty nahrazující dřevěný rám

a postupně i skleníky s tzv. zemním stolem, tj. se zahlobenou střední uličkou a skleníky s deskovými stoly používané především k množení sadby. Pro pěstování přímo v půdě se používaly skleníky hangárové s rozponem až 12 metrů nebo vícelodní blokové skleníky vzniklé řazením několika skleníkových lodí vedle sebe. Ty se používaly jako skleníky pěstební i jako rychlírný zeleniny. Skleníky se budovaly buď jako stálé na pevných zděných či betonových základech nebo jako skleníky přenosné, které se daly přesouvat na jiná stanoviště. Po konstrukční stránce byly skleníky zhotoveny buď z železných profilů, nebo z trubek a z železobetonových prefabrikátů. Sklo bylo do těchto rámu buď pevně vsazeno, nebo bylo pouze k rámu připevněno a dalo se v létě odnímat. Pojízdňné skleníky měly buď ocelovou konstrukci s pevným zasklením a pohybovaly se po kolejničce nebo byly sestaveny z jednotlivých oken a na novém místě se stavěly pomocí speciálních sponek vždy znovu. Sklolaminátové skleníky se přenášely po velkých dílech a tunelové skleníky z fólií z lehkých ocelových rámu se přesunovaly jako celek. Teplé skleníky na rozdíl od studených byly vybaveny zpravidla ústředním vytápěním, skleníky byly sklopnými okny a hřebenovými větráky odvětrány a vybaveny závlahou. I při stavbě skleníků se začaly používat již v polovině 50. let některé prefabrikované prvky, zejména nosníky, desky stolů apod. a výrazně se zde uplatnily nové materiály. V poslední čtvrtině 50. let se začal používat sklolaminát a na samém konci 50. let i polyamidová folie zkoušená již od poloviny 50. let. Naopak dřevo z konstrukce skleníků v 50. letech postupně vymizelo.

Postupně se zvyšující množství používaných umělých hnojiv, která stále více doplňovala a později nahrazovala statková hnojiva, si vynutilo budování samostatných skladišť na umělá hnojiva. Jednalo se o přízemní zděné stavby s nízkou sedlovou střechou uvnitř obvykle rozdělené do boxů s plochou na míchání uprostřed a příčným průjezdem. Vzhledem k hygroskopičnosti hnojiv musely být povrchy konstrukcí opatřeny vhodným způsobem izolování. Nejčastěji se používal asfaltový nátěr na betonový podklad. Cihelné a později tvárniceové zdívo bylo proti agresivním účinkům hnojiv chráněno asfaltovou lepenkou a dřevěným obkladem případně kyselinovzdornými obkladačkami. Krov byl obvykle dřevěný krytý vlnitými azbestosinkovými deskami. Podlaha skladu bývala vyvýšena nad terén, aby se usnadnilo nakládání nebo měl sklad rampu. Ta byla u starších skladů z impregnovaných fošen, u mladších z kyselinovzdorných dlaždic na betonovém podkladu. Sklad byl odvětráván střešní konstrukcí. V závěru 50. let byl schválen typizovaný projekt skladu pro 25 vagonů umělých hnojiv.

Zánik stovek družstev po Zápotockého klíčovém projevu donutil stát věnovat se více zemědělství a do zemědělských závodů začaly ve zvýšené míře postupně proudit zemědělské stroje.⁵⁰ Ty bylo nutno někde uložit, a proto začali projektanti zemědělských staveb projektovat kolny a garáže.

Nejcennějším zemědělským mechanizačním prostředkem byly traktory. Proto byly ukládány jako jediné v garážích. Jednalo se o přízemní stavby o rozponu 9 metrů s nízkou sedlovou střechou zhotovené buď z cihel nebo tvárnice zastřešené železobetonovými prefabrikovanými nosníky s podhledem z betonových či

50 K dodávkám zemědělských strojů do československého zemědělství blíže PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 2. díl *období 1945-1992*, Brno Doplněk 2009, zejména kapitoly Socializace zemědělské výroby, Hospodářský mechanismus a Zemědělská výroba. Zde i o přestávce v kolektivizaci po projevu Zápotockého na Klíčovské přehradě, kde velmi z hlediska vedení KSČ a státu netaktnicky prohlásil, že zemědělce nikdo nebude ke vstupu do družstev a k práci v JZD nutit. Ti si to vysvětlili tak, že mohou vystoupit a stovek družstev zanikly. Prucha.c.d. s. 364.

keramických desek. Krytinu tvořil nejprve vlnitý eternit, později i vlnitý plech. Podlaha byla betonová vyspádovaná ke sběrným jímkám. Garáže byly rozděleny do boxů, vždy po dvou polích byla postavena protipožární cihelná příčka. Koncem 50. let zemědělci měli k dispozici dva typové projekty pro 10 či 12 traktorů.

Pro uložení přívěsů se používaly otevřené kolny. Navazovaly na meziválečné pilířové kolny nesoucí valbovou střechu uprostřed dvora a existovaly v několika konstrukčních provedeních. Nejjednodušší měly trámovou konstrukci na betonových patkách, složitější měly nosnou ocelovou nebo železobetonovou konstrukci. Společná byla sedlová střecha krytá obvykle vlnitým eternitem a podlaha buď z makadamu nebo betonové či hliněné mazaniny. Koncem 50. let si mohli zemědělci zakoupit i jeden typový projekt otevřené kolny.

Závěsné nářadí se ukládalo do polootevřených kolen s nízkou sedlovou střechou známých již z předchozího období, tehdy ovšem pod obvykle pultovou střechou přisazené k obvodové zdi dvora. Měly vyzděny tři strany, čtvrtá byla otevřena.

Pouze mlátičky a kombajny se ukládaly do uzavřených kolen. Podobaly se polootevřeným kolnám, čtvrtou stěnu však uzavírala vrata. Od garáží se odlišovaly absencí nespalitelného stropu. Materiálově i konstrukčně byly shodné s uzavřenými a polootevřenými kolny.

Motorové stroje si i v zemědělství vynutily ve velkých zemědělských závodech vybudování stanic pohonných hmot. Jejich domek obsahující místnost obsluhy, místnost pro pohonné hmoty v sudech, místnost pro maziva a podzemní nádrž pro pohonné hmoty stával vedle vjezdu do mechanizačního dvora. Stanice pohonných hmoty byly až do konce 50. let budovány podle individuálních projektů především z cihel a dalších tradičních materiálů.

Pro opravy zemědělských strojů a zařízení se budovaly dílny. Slučovaly kovárnu, zámečnickou, truhlářskou a kolářskou dílnu a oproti malým meziválečným dílničkám v hospodářských dvorech zahrnovaly i montážní prostor často s montážní jámou a akumulátorovnu. Pokud se nejednalo o adaptované starší budovy, tak byly vybudovány obvykle z cihel, často jako přístavek ke kolnám.

V často v sousedství čerpací stanice u vjezdu z areálu stávala i mostní váha sloužící k vážení a evidenci vozených zemědělských produktů a dalších materiálů. Skládala se z místnosti pro obsluhu a z šachty, v níž byla umístěna vlastní mostní váha. Koncem 50. let byl zemědělcům k dispozici jeden typový projekt mostní váhy pro vozidla do 15 tun.

U řady zemědělských budov, zejména skladů, byly budovány nakládací rampy. Budovaly se z cihel, tvárnic i betonu a rovněž si bylo možno na přelomu 50. a 60. let zakoupit typový projekt nakládací rampy o nosnosti 10 tun s 40 m² manipulační plochou.

Výstavba JZD a státních statků vyžadovala jiný přístup k výstavbě zemědělských provozoven. Historicky největší výrobní jednotku tvořil velkostatkový hospodářský dvůr.⁵¹ Ten obsahoval ucelený soubor hospodářských budov jak pro

51 Barokní hospodářské dvory, jak je dosud můžeme v české krajině vidět, vznikaly v desetiletích po třicetileté válce. Výjimečně se dochovaly i renesanční hospodářské dvory z druhé poloviny 16. století. Dvory byly postupně upravovány a modernizovány, poslední byly budovány ještě počátkem druhé poloviny 19. století. Obhospodařovaly až pětisethektarové pozemky ve svém okolí a chovaly až dvě stovky krav, k tomu tažné voly a koně případně několik prasat, někde i ovce. V meziválečném období z nich byly v rámci pozemkové reformy vytvořené zbytkové statky, které byly po roce 1948 jejich majitelům jako spekulaci zkonfiskovány a staly se základem farem státních statků.

správu, tak i pro živočišnou i rostlinnou produkci. Kapacitně však ani tyto největší provozní stavby na vesnici družstvům či státním statku nestačily a nové provozovny bylo nutné nově koncipovat. V JZD byla navíc situace komplikovaná tím, že družstvo užívalo jednotlivé budovy v řadě bývalých velkých zemědělských usedlostí v obci a nikoliv hospodářský dvůr jako státní statky. Problém nedostačující kapacity stávajících staveb byl řešen v první polovině 50. let různým způsobem – přístavbami ke stávajícím budovám, budováním jednotlivých novostaveb mimo stávající hospodářské budovy aj.

V souvislosti s rozvojem živočišné výroby se prosadila v polovině 50. let koncepce budovat tzv. smíšené farmy, tj. farmy s více druhy zvířat, které se budovaly s minimálním odstupem 300 metrů od obytné zástavby.⁵² Příručky v polovině 50. let řešily celkové uspořádání hospodářského střediska JZD, které se dělilo na provozní - mechanizační dvůr zahrnující vedle správní budovy především dílny, garáže, sklady materiálu i pohonných hmot, vrátnici i mostní váhu, skupinu skladů rostlinné výroby zahrnující vedle sýpek a mlátiřny i sklady osiv a sádí, sklady strojených hnojiv a sklady polního nářadí, případně bramborárnu, sušárnu apod. a poslední část tvořila skupina staveb pro živočišnou výrobu. Ta se často osamostatnila v samostatnou farmu.⁵³ Skutečnost v jednotlivých JZD byla velmi různorodá, jako provozní dvůr se obvykle využíval největší zabraný statek, živočišná výroba se postupně z jednotlivých bývalých soukromých stájí stěhovala do nových nebo adaptovaných kravinů obvykle na okraji vsi či za vsí. U nich postupně rostly nové stavby, a to nejen živočišné, ale i rostlinné výroby a někdy zde v následujícím období vyrostlo nové hospodářské středisko.

Stavby rostly neplánovaně, sice již od sklonku první poloviny 50. let bylo doporučováno zemědělským podnikům si vytvořit jednoduché zastavovací plány, ale teprve od roku 1958 na základě vyhlášky č. 22 Státního výboru pro výstavbu musely zemědělské závody povinně předkládat vedle projektové dokumentace i technicko-ekonomické rozborů zahrnující výhledové plány výroby a k ní příslušejících staveb – tedy jednoduchou územně plánovací dokumentaci. Proto byly zveřejněny rok předtím schémata provozních staveb zemědělských závodů, která obsahovala celou řadu možných variant, jak nejhodněji v nejrůznějších terénních, klimatických, výrobních, organizačních apod. podmínkách uspořádat budovy zemědělského závodu.⁵⁴ Schémata však byla nezávazná. Plánovitost ve výstavbě zemědělských závodů se tak mohla uplatnit výrazněji až v 60. letech. Přesto ještě na sklonku 50. let se objevovaly některé nové prvky. Vedle smíšených farem se v závěru 50. let objevovaly i některé farmy zaměřené výlučně na jeden či dva druhy hospodářského zvířectva. Vedle dosud běžné pavilónové zástavby se pozvolna prosazovala i bloková výstavba a vedle převažujících staveb přízemních se stavěly i stavby patrové či dokonce vícepatrové šetřící zemědělskou půdu.

Zatímco specializované zemědělské stavby se v 50. letech prudce rozvíjely, vývoj obytných staveb jakoby se zastavil na stavu na sklonku meziválečného

52 SÝKORA, J.: *Venkovský prostor I*, ČVUT Praha, 1998, s. 43.

53 Blíže SOUČEK, K. a kol., *Zemědělské stavby*, Praha SZN 1956 s. 33 a dále. HRUŠKA, O. ; HÁLA, Z.: *Zemědělské stavby*, SZN 1961, s. 63-65.

54 GAJDA, M.: Vzorová schémata hospodářských středisek JZD, *Zemědělské stavby 1957*, č. 4, s. 122-125.

období.⁵⁵ Přestože bylo zdůrazněno, že slučování obytné a výrobní funkce zemědělské usedlosti je minulostí, doporučená skladba místností odpovídala z velké části stále stavu, kdy výrobní funkce zůstala být v omezené míře zachována. Byt zemědělce podle doporučení z 50. let obsahoval pracovní nebo obytnou kuchyň, obývací pokoj, v případě dvougeneračního domu i výměnek s kuchyňským koutem, ložnici, jeden nebo dva dětské pokoje a příslušenství. To se skládalo s předsíně, koupelny sloužící zároveň jako prádelna, případně jako hospodářská kuchyň, záchodu, komory a hospodářské kuchyně tvořící přechod do hospodářského příslušenství, kde se připravovalo krmivo, zavařovalo, zpracovávala domácí porážka apod. Hospodářské příslušenství tvořil i nadále chlév pro jednu krávu s teletem a dvě prasata, kurník pro 10-20 kusů drůbeže, sklad objemného krmiva a steliva v podkroví, komoru na nářadí a hnojiště s močůvkovou jámkou.⁵⁶ V dalším vývoji se s omezováním záhumenkového hospodářství předpokládala přestavba chléva na garáž, dílnu, sklad paliva apod. Přestože zemědělci nedostali k dispozici žádný typový projekt, podle něhož by mohli samostatně stavět, některé stavební akce byly zcela evidentně realizovány podle jednotné projektové dokumentace. Je to např. výstavba obce Nové Zvírotice v letech 1951-1953, kde typ novostaveb zcela odpovídá meziválečným usedlostem.⁵⁷ Rovněž rodinné domky státem podporovaná stavební akce v polovině 50. let určené i městskému obyvatelstvu, se svým vzhledem, hmotou i členěním blížily malým meziválečným zemědělským usedlostem. Příkladové kůlničky a chlívků na dvorcích dodnes ukazují, že tyto stavby nevyhovovaly plně potřebám venkovských lidí. Vedle samostatných domků se objevily i projekty dvojdomků, které navazovaly na tradici deputátnických staveb.

Zemědělské stavby klíčovým způsobem ovlivnily v 50. letech průběh kolektivizace. Spolu s technologií a zemědělskými stroji rozhodly o socializaci českého a moravského zemědělství. Současně se však jejich kapacita i konstrukce stala limitujícím faktorem pro zavádění skutečně velkovýrobních technologií v následujícím desetiletí a velká část novostaveb z 50. let musela být adaptována. Zemědělská výstavba ani v 50. letech neztratila kontakty se světovým vývojem a české projekty reagovaly na vývoj v západní Evropě a z východního bloku na vývoj především v NDR, zatímco povinně uplatňované sovětské zkušenosti se braly s jistou rezervou.⁵⁸

55 Tento článek je věnován hospodářským stavbám, stavbám obytným bude věnován samostatný článek, proto zde jen velmi stručný nástin problematiky.

56 Je charakteristické, že pro družstevníky byl navrhován větší rozsah hospodářského příslušenství než pro zaměstnance státních statků a jen zcela s minimálním hospodářským zázemím se počítalo u obydlí nezemědělských vrstev na vesnici a to i přesto, že venkovské vrstvy byly ještě v 50. letech ve značné míře závislé na samozásobení.

57 Zvírotické domky se vyzdobou svých fasád, jež se sice váže k socialistickému realismu, velmi podobají lidovému klasicismu z poloviny 19. století. Část návštěvníků dokonce ani nechce věřit, že pocházejí až z poloviny 20. století.

58 V roce 1959 vyšla publikace J. Čermáka a M. Chramosty zemědělské stavby v zahraničí, která sleduje jednotlivé zemědělské stavby nejenom v Evropě, ale i v USA a v Kanadě. Publikace neobsahuje prakticky žádný ideologický balast a umožňuje posoudit přednosti i nedostatky staveb budovaných v jednotlivých zemích.

Prameny a literatura

BERANOVÁ, M.; KUBAČÁK, A.: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Praha Libri, 2010.

Ceny typových a individuálních projektů zemědělských taveb JZD na rok 1959 a 1960. Praha SZN, 1960.

ČERMÁK, J. a kol.: *Novinky v zemědělské výstavbě*. Praha SZN, 1961.

ČERMÁK, J.; CHRAMOSTA, M.: *Zemědělské stavby v zahraničí*, Praha SZN, 1959.

HRUŠKA, O.; HÁLA, Z.: *Zemědělské stavby*, Praha SZN, 1961.

KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Praha Akademia, 2007.

Na pomoc družstevní výstavbě. Praha SZN, 1955.

PRŮCHA, V.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl období 1945-1992*. Brno Doplněk, 2009.

SOUČEK, K. a kol.: *Zemědělské stavby*. Praha SZN, 1956.

SÝKORA, J.: *Venkovský prostor I*. Praha ČVUT, 1998.

Zemědělské stavby, ročník I-V, 1957-1961.

Historie Šrobárovy sbírky

History of Šrobárs's collection

Šrobárovu sbírku tvoří celkem 153 obrazů evropských umělců tvořících v rozmezí 16. až 19. století. Soubor obrazů původně patřil významnému slovenskému politikovi z období tzv. První republiky Vavro Šrobárovi. Zemědělské muzeum získalo unikátní uměleckou sbírku v roce 1937. V současnosti je část Šrobárovy sbírky vystavena na zámku Kačina.

Šrobárs's collection consists of a total of 153 paintings by European artists working in the 16th range to 19th century. Collection of paintings originally belonged important Slovak politician of the so-called First Republic Vavro Šrobár. Museum of Agriculture acquired the unique collection of art in 1937. Part of Šrobárs's collection is displayed in the castle Kačina.

Odborná i laická veřejnost si Národní zemědělské muzeum Praha většínou spojuje s výstavními a vědeckými aktivitami, které se snaží ukázat bohatou historii i současnou proměnu českého zemědělství. Návštěvník, jenž zavítá na jednotlivé pobočky NZM, očekává, že v Čáslavi uvidí jedinečnou expozici věnovanou zemědělské technice, ve Valticích se dozví něco o tradici vinařství a ovocnářství v českých zemích a na Ohradě bude obdivovat sbírky spojené s českou myslivostí. Málokdo však tuší, že Národní zemědělské muzeum vlastní i rozsáhlou sbírku obrazů, kreseb a grafik, a prakticky nikdo neví, že v jeho depozitářích se ukrývá skutečný poklad: 153 obrazů z tzv. Šrobárovy sbírky. Obrazovou kolekcí tvoří díla realisticky zaměřených evropských umělců tvořících v rozmezí 16. až 19. století. Menší část sbírky představují kvalitní kopie obrazů velkých barokních mistrů Petrusa Pauluse Rubense, Anthonise van Dycka, Jacoba Jordaense nebo Rembrandta van Rijn. Z umělekohistorického hlediska má největší hodnotu početný soubor děl z 19. století, který představuje reprezentativní průřez tehdejšími evropským „salónním malířstvím“. Jak se však dostala díla významných evropských malířů do vlastnictví NZM Praha? A kdo vlastně byl Vavro Šrobár, jehož jméno unikátní sbírka výtvarného umění nese? Na tyto otázky se pokusím odpovědět ve svém příspěvku.

Vavro Šrobár, slovenský lékař a politik, nepochybně patřil k nejvýraznějším osobnostem české a slovenské politické scény, na níž se pohyboval od konce 19. století až do své smrti v roce 1950. Narodil se 9. srpna 1867 v Liskové, malé slovenské obci ležící nedaleko Ružomberka. Do konfliktu s uherskými úřady

se Šrobár dostal již v mládí. Kvůli šíření panslavistických myšlenek byl vyloučen nejen z levočského gymnázia, ale současně ze všech škol v tehdejších Uhrách. Středoškolské studium proto dokončil v roce 1888 na gymnáziu v Přerově. Po maturitě začal studovat medicínu na pražské univerzitě. Během vysokoškolských studií se Vavro Šrobár aktivně zapojil do spolkové činnosti, v letech 1894 a 1895 byl mj. předsedou pražského spolku slovenských studentů Detvan. Pod vlivem T. G. Masaryka se stal přesvědčeným čechoslovakistou a Masarykovy názory se snažil přenést do slovenského prostředí.

Po ukončení vysokoškolských studií se vrátil do Ružomberku, kde do roku 1918 působil jako lékař. V roce 1898 začal spolu s Pavlem Blahou vydávat ve Skalici časopis *Hlas*, jehož poslední dva ročníky (1902-1904) sám redigoval. Kolem Vavra Šrobára se v průběhu 90. let 19. století soustředila řada představitelů mladé slovenské inteligence (tzv. hlasisté), kteří kriticky vystupovali proti tehdejší politice Slovenské národní strany. V roce 1906 se aktivně zapojil do hnutí, jež vyvrcholilo založením Slovenské ľudové strany. Ve stejném roce kandidoval do uherského sněmu. Šrobár se snažil do politického života zapojit i nejpočetnější vrstvu tehdejší slovenské společnosti, rolníky, a bývá proto řazen k zakladatelům slovenského agrárního hnutí. Od roku 1907 vydával časopis *Slovenský obzor*, nástupce *Hlasu*, a významným způsobem ovlivňoval i programové zaměření časopisu *Prúdy*. Za své politické aktivity byl v letech 1907-1908 vězněn.

Během I. světové války patřil Vavro Šrobár k nadšeným stoupencům úzké spolupráce Čechů a Slováků. V dubnu 1915 se stal zástupcem tajného výboru Maffie na Slovensku. S blížícím se koncem války Šrobár stupňoval své snahy o vytvoření společného státu Čechů a Slováků. Po jeho projevu, který přednesl 1. května 1918 na shromáždění sociálních demokratů v Liptovském Mikuláši, byla schválena rezoluce, jež poprvé veřejně proklamovala právo Slováků na sebeurčení a společný stát s Čechy. Ve stejném měsíci se zúčastnil tajného kongresu potlačovaných národností Rakousko-Uherska, který se konal v Praze. Po návratu na Slovensko byl na pokyn uherských úřadů v polovině srpna zadržen a v internaci zůstal až do počátku října 1918.

Jen díky náhodě přijel 28. října 1918 do Prahy, kde byl kooptován do předsednictva Národního výboru československého za Slováky, za něž podepsal zákon, jímž se zřizoval samostatný československý stát. Dne 14. listopadu 1918 byl Vavro Šrobár jmenován prvním československým ministrem veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. Současně zastával důležitý post ministra s plnou mocí pro správu Slovenska, jehož úkolem bylo zajistit politické a administrativně právní začlenění Slovenska do nové republiky. Po návratu na Slovensko se mu do poloviny roku 1919 podařilo s podporou Dohody a vojenských jednotek nově vzniklého státu zlomit odpor místních uherských úřadů, armády i maďarských bolševiků. Šrobár si však během své vlády na Slovensku počínal jako diktátor, za což sklídl ostrou kritiku od mnoha českých a slovenských politiků. Proto byl v květnu 1920 z této funkce odvolán a nahrazen slovenským sociálním demokratem Ivanem Dérerem.

Rokem 1920 ale Šrobárova politická kariéra zdaleka nekončila. V letech 1921-1922 zastával ve vládě ČSR post ministra školství a národní osvěty. Od roku 1918 do roku 1925 byl poslancem Národního shromáždění: zprvu za Slovenský klub, později za Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu. V roce 1925 byl zvolen za agrárníky do senátu, kde mezi roky 1925 a 1929

předsedal jejich senátorskému klubu. Vedle politických aktivit se Šrobár nadále věnoval i medicíně. V roce 1935 byl jmenován řádným profesorem dějin lékařství na bratislavské univerzitě.

Po rozpadu Československé republiky a vzniku klerofašistického Slovenského štátu se Vavro Šrobár jakožto přesvědčený čechoslovakista postavil do čela malé skupiny slovenských antifašistů, která se orientovala na Benešovu exilovou vládu v Londýně. V průběhu Slovenského národního povstání, jež vypuklo na konci srpna 1944, vykonával spolu s komunistou Karolem Šmidkem funkci předsedy Slovenské národní rady. Od února 1945 působil Šrobár na osvobozeném území východního Slovenska jako vládní pověřenec pro školství a osvětu.

Po osvobození Československa zastával řadu politických a vládních funkcí. V letech 1945-1946 byl ministrem financí, mezi roky 1945 a 1950 poslancem Národního shromáždění. Před prvními poválečnými parlamentními volbami, které se uskutečnily v květnu 1946, opustil Vavro Šrobár Demokratickou stranu a založil vlastní stranu nazvanou Strana slobody, která ve volbách zcela propadla. V období „Vítězného února“ se více jak osmdesátiletý politický matador rozhodl pro spolupráci s triumfujícími komunisty. Klement Gottwald „ocenil“ jeho služby jmenováním do čela ministerstva pro sjednocení zákonů, které vedl až do své smrti (6. prosince 1950).

Jak se však Vavro Šrobárovi podařilo získat tak rozsáhlý soubor obrazů? Odpověď na tuto otázku zřejmě souvisí s jeho politickými aktivitami po vzniku samostatného československého státu. Podle tradičně přijímané verze získal obrazovou sbírku od šlechtického rodu Pálffyů, jehož příslušníci patřili k opravdové smetánce uherské aristokracie a vlastnili rozsáhlé pozemkové majetky na území celé habsburské monarchie.

Po vzniku Československé republiky se ale šlechtická a církevní půda ocitla v ohrožení. Jednou z priorit vedoucích představitelů nového státu se totiž stalo provedení pozemkové reformy. Není bez zajímavosti, že první krok na této cestě, kterým bylo vyhlášení zákona o obstavení velkostatků, byl učiněn 9. listopadu 1918, tedy pouhých pět dní před jmenováním Vavro Šrobára ministrem s plnou mocí pro správu Slovenska. Šrobárovi politickou pozici posiloval i fakt, že patřil do okruhu oblíbenců prvního československého prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka. Pálffyové se nepochybně snažili zmírnit dopad připravované pozemkové reformy na své velkostatky a lze předpokládat, že vstoupili do jednání se Šrobárem. Vzhledem k míře korupce, s níž bylo provádění pozemkové reformy z roku 1919 spojeno, si lze snadno domyslet, že uherský aristokratický rod se snažil „nového vládce Horních Uher“ získat na svou stranu formou nejrůznějších úplatků, jakým mohla být i cenná sbírka obrazů. Dochované dokumenty v archivu NZM Kačina ale naznačují, že Vavro Šrobár možná získal obrazovou sbírku legální cestou. V dopise ze 17. prosince 1934 se totiž uvádí, že Šrobárův společník, bratislavský advokát JUDr. Gabriel Kuchta, měl na zakoupení obrazů přispět částkou ve výši 1 500 000 korun.¹ Kdy a od koho byly obrazy koupeny, se však nikde neuvádí.

A tak se pomalu dostáváme k zodpovězení další otázky, a sice jak se Šrobárova sbírka dostala do Národního zemědělského muzea.

Okolnosti, za nichž muzeum získalo jedinečnou kolekci obrazů, byly

1 Fond NZM Kačina, Záznam o výsledku jednání pražského advokáta Emanuela Slabého s bratislavským advokátem Gabrielem Kuchtou, Praha, 17. prosince 1934.

poměrně dramatické. V roce 1934 se Vavro Šrobár a výše zmiňovaný Gabriel Kuchta dostali do velkých finančních potíží. Z dokumentů bohužel nelze zjistit, zda oběma pánům nevyšel nějaký podnikatelský záměr v důsledku propuknutí velké hospodářské krize nebo je do dluhů přivedl „grófský způsob života“, kterým se proslavila řada slovenských prvorepublikových politiků. S jistotou však můžeme říci, že ke konci roku 1934 se Šrobárův a Kuchtův dluh u velkostatkáře Maxe Egona prince Fürstenberga vyšplhal na astronomické 2 405 000 Kč. Avšak i samotný aristokrat se dostal do finanční tíže, a proto se rozhodl přikročit k vy-máhání své pohledávky u obou Slováků. K částečnému uspokojení věřitelova požadavku měla pomoci právě sbírka obrazů, která posloužila jako zástava do doby vypořádání celého dluhu.²

Jelikož Šrobár patřil k prominentním členům Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, rozhodlo se její vedení, že mu pomůže s vyřešením této nepříjemné záležitosti. Zcela vyloučit nelze ani Masarykovu intervenci ve prospěch jednoho z mála přesvědčených „čechoslovakistů“ v rámci slovenské politické scény. Zatímco o roli prvního československého prezidenta v celé kauze se můžeme jen dohadovat, aktivity vedoucích představitelů agrárníků směřující k uhrazení Šrobárova dluhu a převzetí jeho obrazové sbírky lze sledovat téměř den po dni.

Dne 14. prosince 1934 tehdejší předseda československé vlády Jan Malypetr a poslanec Národního shromáždění a místopředseda agrární strany Rudolf Beran dali pražskému advokátovi JUDr. Emanuelu Slabému zvláštní plnou moc a pověřili ho, aby „*jménem naším jednal s věřitelem p. Dra. Vavro Šrobára, býv. ministra v Bratislavě, o vypořádání a zaplacení jeho pohledávky a aby od něho převzal pro nás do vlastnictví sbírku obrazů, kterou má dotýčný věřitel pro svoji pohledávku v zástavě, za podmínek, jež budou s p. Drem. Vavro Šrobárem zvláště dohodnuty, a aby v této věci zařídil vše, co v zájmu našem uzná za vhodné.*“³ Slabý se ještě téhož dne spojil s právním zástupcem prince Fürstenberga JUDr. Milošem Hyniem, Vavro Šrobárem a jeho společníkem Gabrielem Kuchtou ve snaze celý problém co nejrychleji vyřešit. Úsilí advokáta Emanuela Slabého slavilo úspěch o pět dní později: Šrobár i Kuchta vyslovili souhlas s tím, aby Jan Malypetr a Rudolf Beran za ně vypořádali dluh u Maxe Egona prince Fürstenberga pod podmínkou, že na oba významné agrárníky přejde vlastnické právo ke sbírce 157 obrazů.⁴

Intenzivní jednání vyvrcholila 20. prosince 1934, kdy všechny zúčastněné strany uzavřely dohodu, jež definitivně řešila celou delikátní záležitost. V dochovaném zápisu dohody se uvádí, že „1.) J. J. Max Egon princ Fürstenberg má proti panu Dr. Vavro Šrobárovi, senátoru a býv. ministru v Trenč. Teplicích a Dru. Gabrielu Kuchtovi, advokátu v Bratislavě směnnečnou pohledávku v částce 2, 000.000 Kč, která z přibylými úroky do dnešního dne obnáší 2, 405.000 Kč. Pro pohledávku tuto byly dány do zástavy obrazy uvedené v připojeném seznamu v celkovém počtu 157 kusů, které jsou uloženy v paláci p. generálního ředitele Hanuše Ringhofferu v Praze III.

2 Fond NZM Kačina, Dopis Emanuela Slabého Gabrielu Kuchtovi, Praha, 14. prosince 1934.

3 Fond NZM Kačina, Zvláštní plná moc k zastupování, kterou udělili pražskému advokátovi Emanuelu Slabému předseda československé vlády Jan Malypetr a místopředseda agrární strany Rudolf Beran, Praha, 14. prosince 1934.

4 Fond NZM Kačina, Čestné prohlášení Dr. Vavro Šrobára, Praha, 19. prosince 1934.

2.) Na úplné vypořádání směnečné pohledávky shora uvedené, zaplatí za směnečné dlužníky pan Jan Malypetr, předseda vlády v Praze, a pan Rudolf Beran, poslanec v Praze XII čp. 1925, celkem 2, 000.000 Kč slovy: dva miliony korun čsl. tím způsobem, že skládají dnešního dne pro pana Maxe Egona prince Fürstenberga k rukou jeho zmocněnce pana Dra. Miloše Hynie 1, 000.000 Kč slovy: jeden milion korun čsl., kdežto další milion korun čsl. zaplatí bez jakýchkoliv dalších úroků a výloh a bez jakýchkoliv srážek do 30. června 1935 v hotovosti, buďto k jeho vlastním rukám a nebo k rukám oprávněného zástupce.

3.) Dle dohody uzavřené s panem Drem. Vavro Šrobárem a panem Drem. Gabrielem Kuchtou, přejde v důsledku provedeného zaplacení sbírka veškerých obrazů, svého času do zástavy daných, do vlastnictví pana Jana Malypetra a pana Rudolfa Berana a jejich zmocněnec podepsaný Dr. Emanuel Slabý... přejímá dnešním dnem sbírku tuto do jejich vlastnictví a držení dle skutečného stavu a připojeného seznamu.

Podaří-li se najít na sbírku obrazů kupce do 30. června 1935, tu budou mítí pánové Dr. Vavro Šrobár a Dr. Gabriel Kuchta nárok, aby jim byl vydán rozdíl mezi nákladem vynaloženým na vypořádání směnečného dluhu a docilenou cenou.

4.) Pan Dr. Gabriel Kuchta zavázal se prohlášením, daným v Praze dne 19. prosince 1934, že ze svého vypořádá veškeré útraty, které ve věci této vznikly J. J. Princi Fürstenbergu v kanceláři p. Dra. Karla Glasera, advokáta v Bratislavě.

5.) Sběrka obrazů je pojištěna u Pražské městské pojišťovny pod číslem pojistky 19.550 proti škodám požárním a dále proti týmž škodám dle dodatku číslo 154.490. Mimo to jest pojištěna pro případ škody vloupáním, pojistkou ze dne 7. června 1934 číslo 238.967 a dodatky k tomu č. 37.380 a čís. os. ze dne 12. července 1934.

Zmocněný zástupce, pan Dr. Miloš Hynie odevzdává pojistky s veškerými dodatky panu Dr. Emanuelu Slabému a souhlasí s tím, aby případná náhrada škody vyplacena byla nynějším vlastníkům sbírky obrazů, pánům Janu Malypetrovi a Rud. Beranovi.

6.) Sběrka je uložena v paláci p. Dra. Hanuše Ringhofferera a zůstane na posavadním místě do 30. června 1935 a bude nutno postaratí se o její nové uložení jenom tenkrát, kdyby vlastník paláce tento někomu prodal.

7.) Dr. Emanuel Slabý běře na vědomí, že jeden z obrazů a to "Únos Sabínek" je uložen v Bratislavě a bude teprve dodatečně do paláce Ringhofferova dodán.

8.) Pan Dr. Hynie učinil opatření, aby směnečné akcepty podepsané panem Drem. Vavro Šrobárem a panem Dr. Kuchtou na dlužný obnos byly v nejbližších dnech vydány do rukou Dra. Emanuela Slabého.

Pan Dr. Hynie přejímá pro J. J. prince Maxe Egona Fürstenberga částku 1, 000.000 Kč v hotovosti a odevzdává zároveň sbírku obrazů Dr. Em. Slabému pro pp. Jana Malypetra a Rud. Berana do vlastnictví a držení.¹⁵

Nyní se tedy československý ministerský předseda a místopředseda agrární strany stali oficiálními vlastníky Šrobárových obrazů. Problémy s obrazovou sbírkou tím však ani zdaleka nekončily. Nejprve se nepodařilo obrazy prodat do konce června 1935, i když se minimálně jeden zájemce na scéně objevil. Dokládá to dopis z 5. července 1935, v němž právní zástupce prince Fürstenberga sdělu-

5 Fond NZM Kačina, Zápis o dohodě učiněné mezi právním zástupcem Maxe Egona prince Fürstenberga JUDr. Milošem Hyniem a právním zástupcem Jana Malypetra a Rudolfa Berana JUDr. Emanuel Slabým, Praha, 20. prosince 1934.

je JUDr. Emanuelu Slabému, že „onen, mně osobně ovšem neznámý, zájemce o obrazy pro Ameriku jest v Praze zastupován panem továrníkem R. Polákem od firmy „Standard“... Tento pán při rozhovoru se mnou projevil značný zájem o sbírku neb alespoň část její a bylo by skutečně snad na místě, pokusiti se jeho prostřednictvím o odprodej. Poukázal jsem pana továrníka Poláka dnes dopisem na Vaší adresu, aniž bych ovšem blíže se zmínil o tom či zájmy resp. vlastnictví zastupujete, abych Vám nikterak nerušil koncepci transakce a případně žádoucí inkognito prodávající strany. Mám za to, že by bylo nejlépe, kdyby jste jmenovaného pána pozval si do kanceláře a sám s ním o tom pohovořil.“⁶ O tom, proč nakonec z prodeje obrazů sešlo, se další dokumenty nezmiňují.

V roce 1936 se přidružily komplikace s bratislavským berním úřadem. Dne 23. května 1936 byl Šrobárův společník JUDr. Gabriel Kuchta neoficiálně předvolán na trestní referát Berní správy v Bratislavě. Zde mu bylo řečeno, že výše uvedený úřad upozornil anonym na to, že Šrobár s Kuchtou prodali obrazy, aniž by zaplatili daň z obratu. Vyděšený bratislavský právník, jenž se obával možného zahájení trestního řízení vůči své osobě a Vavro Šrobárovi, se okamžitě obrátil na právního zástupce nových vlastníků obrazové sbírky JUDr. Emanuela Slabého, protože „*Ja som žil dosavád v tom domnení a myslím i teraz, že táto záležitosť bola zo strany veľaväzneného p. Kolegu usporiadaná a že zodpovedajúcu čiast, pripadajúcu na daň z obratu, veľaváz. p. Kolega spravil, pretože od nás táto nebola požadovaná, takže som pevne presvedčený, že túto zaplatili p. kupujúci a že nevznikne nám z tohoto nejaká nepríjemnosť, keď už i tak nás stála táto transakcia oboch statisícové straty.*“⁷

Záhy se ukázalo, že Šrobárova sbírka obrazů nebyla předmětem žádného majetkového převodu, jelikož „(bývalý) ministr (Šrobár) byl toliko nucen dáti sbírku túto do zástavy, aby si na ni opatřil zápůjčku a když byla za něho počátkem m.r. zápůjčka zaplacená, tu nebylo tím řečeno, že zaplacením peněz sbírku prodal. Sbíрка bude odevzdána některé umělecké galerii obrazů a to patrně jako dar pana Dr. Šrobára.“⁸ K rychlému a úspěšnému vyřízení celé věci nepochybně přispělo, že se v ní na Beranovu žádost osobně angažoval i tehdejší ministr financí Josef Kalfus.

Sotva se podařilo zažehnat problém s placením (respektive neplacením) daně z obratu začala se řešit otázka, kde bude celá sbírka uložena. Do května 1934 se obrazy nacházely v jednom ze sálů Fürstenberského paláce na Malé Straně.⁹ Z budovy, která do roku 1920 patřila věřiteli Vavro Šrobára a Gabriela Kuchty, byl soubor obrazů přestěhován 2. června 1934 do dalšího malostranského paláce, jehož majitelem byl významný prvorepublikový průmyslník JUDr. Hanuš Ringhoffer (fol. 197).¹⁰ Na základě výše zmiňované dohody z prosince 1934, jež řešila vypořádání Šrobárova dluhu a převod jeho obrazové sbírky na Jana Malypetra a Rudolfa Berana, měly obrazy zůstat v Ringhofferově paláci do 30. června 1935. Nakonec zde byly deponovány mnohem déle. V dubnu 1936

6 Fond NZM Kačina, Dopis Miloše Hynie Emanuelu Slabému, Praha, 5. července 1935.

7 Fond NZM Kačina, Dopis Gabriela Kuchty Emanuelu Slabému, Bratislava, 23. května 1936.

8 Fond NZM Kačina, Dopis Emanuela Slabého Gabrielu Kuchtovi, Praha, 25. května 1936.

9 Fond NZM Kačina, Požární pojistka na obrazovou sbírku, kterou uzavřelo Fürstenberské ústřední ředitelství v Praze u Pražské městské pojišťovny, Praha, 26. dubna 1934.

10 Fond NZM Kačina, Dopis Fürstenberského ústředního ředitelství v Praze Pražské městské pojišťovně, Praha, 2. června 1934.

ale došla Hanuši Ringhofferovi trpělivost a požádal vrcholné představitele agrárníků, aby zajistili okamžité vyklizení místností, v nichž byla obrazová kolekce dosud uložena.¹¹ Složitá jednání, během nichž se rozhodovalo, kde bude sbírka nově umístěna, se protáhla až do léta následujícího roku, kdy se konečně začalo rýsovat řešení celého problému. Rudolf Beran, tehdy již jako předseda Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, se v této záležitosti obrátil na spolustraníka a ministra zemědělství Dr. Josefa Zadinu, jenž mu 8. července 1937 navrhl, aby byly obrazy prozatím uloženy v archivu jeho ministerstva.¹²

Zadinův dopis je současně prvním dokumentem, v němž je výslovně uvedeno, že Šrobárovu sbírku má začít spravovat Československé zemědělské muzeum – ústav pro studium a povznesení venkova. V průběhu hledání nového místa vhodného pro deponování umělecké sbírky totiž došlo ke změně jejího vlastníka. Jan Malypetr a Rudolf Beran se rozhodli všechny obrazy darovat Ústřednímu sdružení československých zemědělců, které je následně zapůjčilo Československému zemědělskému muzeu.

Situaci však komplikovala skutečnost, že zemědělské muzeum nemělo prostory, kde by nově nabyté obrazy mohlo vystavit. Podle představ všech zúčastněných měla umělecká sbírka ozdobit novou muzejní budovu na Letné, jež ale dosud nebyla dokončena. Jako provizorní řešení se nakonec ukázala výše zmiňovaná nabídka ministra zemědělství. A tak byly ve dnech 30. a 31. srpna 1937 obrazy převezeny z Ringhofferova paláce na Malé Straně do budovy Ministerstva zemědělství ČSR na Těšnově, kde byly za přítomnosti advokáta JUDr. Emanuela Slabého a ředitele ČZM Ing. Františka Šacha uloženy v místnostech archivu.¹³

I nadále však panovaly nejasnosti ohledně toho, zda obrazová sbírka byla zemědělskému muzeu zapůjčena nebo darována. Proto zaslalo 16. listopadu 1937 Ústřední sdružení československých zemědělců vedení ČZM dopis, v němž byly vyjmenovány podmínky dlouhodobé zápůjčky:

„1.) Ústřední sdružení čl. zemědělců ponechává si právo vlastnické ke všem těmto obrazům, pokud s nimi neučiní jiného opatření a vyhrazuje si právo toto kdykoliv uplatnit.

2.) Vám přísluší právo obrazy veřejně vystavovati za šetření náležitě opatrnosti v místnostech účelu tomuto plně vyhovujících, aniž byste byli povinni nám za to něco platiti.

3.) Jste povinni sbírku obrazů svým nákladem bedlivě opatrovati a v dobrém stavu ji udržovati; ručíte nám za všechnu škodu, která by opomenutím této péče vzešla.

4.) Sběrka obrazů je pojištěna proti požáru u Slavie, vzájemně pojišťovací banky v Praze dle pojistky čís. 1000048 ze dne 16. ledna 1935 do výše 2 000 000,- Kč... Dle další pojistky této pojišťovny č. 280075 ze dne 11. ledna 1935 jest sbírka pojištěna proti krádeži vloupáním rovněž do výše 2 000 000,- Kč... Do tohoto pojištění vstupujete dnem 12. října 1937 a učiníme opatření, aby tímto dnem byly obě pojistky na Vás převedeny, takže od tohoto dne přešla by zároveň na Vás po-

11 Fond NZM Kačina, Dopis Fürstenberského ústředního ředitelství v Praze Emanuelu Slabému, Praha, 2. dubna 1936.

12 Dopis ministra zemědělství Dr. Josefa Zadinu Rudolfu Beranovi, Praha, 8. července 1937.

13 Dopis ředitele Československého zemědělského muzea Ing. Františka Šacha předsedovi republikánské strany Rudolfu Beranovi, Praha, 9. září 1937.

vinnost platiti pojistné premie.“¹⁴ ČZM na všechny podmínky přistoupilo s jedinou výhradou, jež se týkala ručení za škody, které by případně na obrazech vznikly. Vymínilo si, že bude za sbírku ručit až od chvíle, kdy bude dostavěna letenská muzejní budova.¹⁵

Po okupaci českých zemí nacistickým Německem a vypuknutí druhé světové války ale velkolepé záměry Československého zemědělského muzea se Šrobárovou sbírkou vzaly za své. Nová monumentální budova muzea v Praze na Letné, kde měly být obrazy vystaveny, upoutala pozornost okupačních úřadů. ČZM muselo objekt vyklidit a v prostorách muzea se zabydlela německá armáda.¹⁶ Přes nepříznivé podmínky válečných let se přední činovnici agrárníků a vedení muzea nevzdali myšlenky vystavit soubor obrazů. Dokládá to dopis Rudolfa Berana z 21. prosince 1940 adresovaný Ing. Ferdinandovi Klinderovi, kde se ohledně této záležitosti píše: „Dále bude nutno uvažovati, jak a kde umístiti obrazy, které Ústřední sdružení českých zemědělců svého času získalo z tzv. Šrobárovy sbírky a které reprezentují cenu několika milionů. Tyto obrazy, pokud vím, jsou zatím uschovány v místnostech ministerstva zemědělství a měly býti také umístěny v Zemědělském museu. Bohužel, ale také toto není možno a proto jest třeba také uvažovati o tom, kde by se tyto obrazy alespoň přechodně umístily.

Mluvil jsem o této věci v posledních dnech s panem presidentem Nejvyššího účetního kontrolního úřadu dr. Horákem, který jest předsedou Moderní galerie a který mně sdělil, že velmi rád by tyto obrazy umístil, pokud jsou to věci novější, v Moderní galerii, ostatní pak mohly by býti umístěny v naší Národní galerii. V tom případě bylo by potřeba napsat smlouvu a podmínky, za kterých by obrazy byly těmto institucím zapůjčeny. Doporučil jsem p. presidentovi dru Horákovi, aby se zástupcem Moderní galerie sbírku těchto obrazů si prohlédl. Byl bych velmi vděčen, kdybys záležitost tuto s příslušnými činiteli Zemědělského muzea projednal, abychom si po Novém roce mohli o této věci podrobně promluvití.“¹⁷

Nakonec i z těchto plánů sešlo a soubor obrazů přečkal válku bez úhony v archivu ministerstva zemědělství. Po osvobození republiky získalo Československé zemědělské muzeum budovu na Letné zpět a začalo do ní stěhovat sbírky ze svých poboček. Mezi přiváženými sbírkovými předměty nechyběla ani díla ze Šrobárovy sbírky. K 22. červenci 1948 se zde nacházelo celkem 147 obrazů, z nichž 125 bylo soustředěno v uzamčené místnosti a 22 pláten bylo využito k výzdobě kanceláří. Zbývajících deset obrazů bylo dosud uloženo v budově ministerstva zemědělství.¹⁸ Po slavnostním otevření letenského muzea v roce 1948 se zdálo, že se konečně podaří realizovat předválečný záměr vystavit celou kolekci obrazů v ústředí ČZM. O dva roky později však došlo v historii Šrobárovy sbírky k dalšímu dramatickému zvratu.

Dne 3. dubna 1950 bylo definitivně rozhodnuto, že Československé

14 Fond NZM Kačina, Dopis Ústředního sdružení československých zemědělců řediteli Československého zemědělského muzea Ing. Františku Šachovi, Praha, 16. listopadu 1937.

15 Fond NZM Kačina, Dopis ředitele ČZM Františka Šacha vedení ÚSČZ, Praha, 23. listopadu 1937.

16 DOLANSKÁ, L.: Založení zemědělského muzea v Praze. *Prameny a studie* 38. Praha 2006, s. 10.

17 Fond NZM Kačina, Opis dopisu Rudolfa Berana starostovi Ústřední jednoty hospodářských družstev a předsedovi Zemědělského muzea Ing. Ferdinandovi Klinderovi, Praha, 21. prosince 1940.

18 Fond NZM Kačina, Pojistka proti krádeži vloupáním na sbírku obrazů, kterou uzavřelo ČZM Praha u Pojišťovny Slavia, n.p., Praha, 22. července 1948.

zemědělské muzeum se musí během jednoho měsíce vystěhovat z budovy na Letné, která byla přidělena Stavoprojektu. Krajský národní výbor v Praze přidělil muzeu dva náhradní objekty: část zámku Konopiště a empírový zámek Kačina u Kutné Hory.¹⁹ Mezi sbírkovými předměty, které byly do poslední jmenovaného zámku převezeny ve stovkách beden, se nacházely i obrazy ze Šrobárovy sbírky. V několika místnostech zámku, které byly provizorně přeměněny na depozitáře, byla většina cenných uměleckých děl bez většího zájmu uložena až do poloviny 90. let dvacátého století. V průběhu 50. až 80. let bylo několik pláten využito k výzdobě poboček zemědělského muzea. Ke stejnému účelu byla část obrazů zapůjčena různým státním institucím.

Časté přesuny Šrobárovy sbírky spojené s nedbale vedenou evidencí obrazů vedly k nenávratné ztrátě několika vzácných děl. K prvnímu „zmizení“ obrazů došlo již na konci 30. let dvacátého století. V rámci převozu Šrobárovy sbírky z malostranského Ringhofferova paláce do budovy ministerstva zemědělství provedl ředitel ČZM Ing. František Šach inventuru přebíraných obrazů. Ke svému překvapení zjistil, že ze 157 obrazů jich sedm chybí. Zmizelá díla se přes veškerou snahu nepodařilo dohledat a tak byla nahrazena obrazy sedmi jiných autorů.²⁰

K další „erozi“ Šrobárovy sbírky došlo po skončení druhé světové války. V únoru 1961 zaslal ředitel zemědělského muzea Ing. Dr. Čermák dva dopisy adresované ministerstvu zemědělství a Ing. Josefu Kunčickému. V dopisech se oznamovalo, že při revizi muzejních sbírek se nepodařilo nalézt dva obrazy ze Šrobárovy sbírky, které podle dochovaného reversu v únoru 1946 Kunčický přebíral pro účely výzdoby místností ministerstva zemědělství.²¹ Ředitel muzea se na inženýra Kunčického obracel s prosbou, zda neví, komu před svým odchodem oba obrazy předal a po ministerstvu požadoval okamžité vrácení vypůjčených děl.²² Jelikož se muzeum odpovědi od Kunčického ani ministerských úředníků nedočkal, celá záležitost na dlouhou dobu utichla.

Na počátku roku 1971 se zemědělské muzeum začalo opět pít po osudu obou obrazů a zaslalo na ministerstvo zemědělství několik urgentních žádostí

19 NOVÁK, P.: NZM Kačina – Muzeum českého venkova. *Prameny a studie* 38. Praha 2006, s. 27.

20 Ze sbírky se ztratily obrazy následujících umělců: Antonio **Barzaghi-Cattaneo** (1834 – 1922), *Čtenář* (42 x 30 cm); Antonio **Mancini** (1852 – 1930), *Kuchařka* (40 x 32 cm); H. **Lang** (? – ?), *Název obrazu neuveden* (31 x 21 cm); Lucas van **Uden** (1595 – 1672), *Krajina* (31 x 49 cm); Antonie **Palamedesz** (1601 – 1673), *Hudební společnost* (41 x 49 cm); Jan **Gossaert** zvaný **Mabuse** (kolem 1478 – mezi 1533–1536), *Mars, Venuše a Amor* (55 x 46,5 cm); Johann Georg **Platzer** (1704 – 1761), *Slavnostní hostina* (37 x 50 cm). Chybějící obrazy byly nahrazeny těmito díly: Ettore **Forti** (? – ?), *Španělka* (42 x 30 cm), inv.č. 36 598; Charles Sillem **Lidderdale** (1831 – 1895), *Vdova* (88 x 60 cm), inv.č. 36 632; **Neznámý starý mistr**, pravděpodobně holandský barokní malíř Pieter de **Bloot** (1601 – 1658), *Venkovská scéna* (48 x 36 cm), inv.č. 36 712; Guglielmo **Innocenti** (? – ?), *Mladý pár* (202 x 118 cm), inv.č. 36 719; Alfred **Stevens** (1823 – 1906), *Zadumaná* (85 x 68 cm), inv.č. 36 720; **Monogramista C. R.** (? – ?), *Odpocínek u lesa* (42 x 31 cm), inv.č. 36 721; A. **Clérin** (? – ?), *V zahradě* (36 x 25 cm), inv.č. 36 722. Fond NZM Kačina, Opis seznamu obrazů převzatých ředitelem ČZM Františkem Šachem doplněný o výsledky inventury, Praha, 31. srpna 1937.

21 ČZM Praha zapůjčilo pro výzdobu kanceláře přednosty oddělení I/3 MZ obrazy těchto dvou autorů: Adolphe **Perrot** (1818 – 1887), *Divka u pramene* (65 x 54 cm), staré inv.č. 27/nové inv.č. 36 599 a Jan van **Couver** (1836 – 1909), *Holandská krajina* (50 x 76 cm), staré inv.č. 121/nové inv.č. 36 693. Fond NZM Kačina, Originál reversu podepsaný Ing. Josefem Kunčickým, Praha, 7. února 1946.

22 Fond NZM Kačina, Dopis ředitele zemědělského muzea Čermáka vedoucímu Státních statků a lesů ostravských kamenouhelných dolů inženýru Josefu Kunčickému, Praha, 28. února 1961.

o jejich vrácení.²³ Až v červnu 1971 přišel na Kačinu dopis, v němž se sdělovalo, že: „*Hospodářská správa MZVŽ ČSR prověřila inventarizační zprávy od roku 1958, avšak Vámi uvedené 2 obrazy se v budově MZVŽ nenalezaly. Od roku 1946 došlo na ministerstvu k několika reorganizacím i k přemísťování hospodářských organizací z budovy ministerstva. Dále jsme hovořili s bývalými vedoucími vnitřní správy, kteří se též nepamatují, že by se obrazy u nás nalézaly. Pobyt Ing. Josefa Kunčického se nám ani ve spolupráci s osobním oddělením nepodařilo zjistit.*“²⁴ Následovalo téměř detektivní pátrání po současném místě bydliště inženýra Kunčického, do něhož se zapojila i policie.²⁵ Výsledky celého šetření však byly tristní, když se ukázalo, že bývalý zaměstnanec ministerstva zemědělství zemřel. Navíc se dodatečně zjistilo, že předchozí vedení muzea zapůjčilo další obraz ze Šrobárovy sbírky vydavatelství ÚVTI ČSAZV, jenž se při stěhování vydavatelství z Opletalovy ulice ztratil.²⁶ V polovině roku 1972 už bylo jasné, že muzeum o trojici obrazů definitivně přišlo, a tak byly na základě rozhodnutí vedení ČZM odepsány.²⁷

Posledním dílem, o nějž byla Šrobárova sbírka ochuzena, je obraz *Podobizna dámy* od významného belgického malíře a ředitele bruselské akademie Jeana Francoise **Portaelse** (1818 – 1895), který byl v roce 1990 odcizen ze zámku Kačina.

Ne vždy vhodné podmínky uložení a neopatrná manipulace se bohužel podepsaly jak na stavu obrazů, tak na jejich ozdobných rámech. V roce 2000 proto bylo přikročeno k restaurování šesti pláten, která byla nejvíce poškozená. V průběhu 90. let dvacátého století navíc zesílily snahy zpřístupnit alespoň část kolekce návštěvníkům NZM Kačina. Výsledkem bylo zřízení malé obrazové galerie v několika místnostech nad zámeckou knihovnou, v níž je vystaveno celkem 39 obrazů. Další olejomalby se uplatnily při výzdobě interiérů zámku Kačina. Většina děl ze Šrobárovy sbírky však nadále zůstává uložena v depozitáři zemědělského muzea a je skryta zrakům široké veřejnosti. Lze jen doufat, že se v budoucnu podaří najít dostatek finančních prostředků a vhodné prostory, jež by umožnily vystavení všech 153 obrazů z této unikátní umělecké sbírky.

23 Fond NZM Kačina, Dopis Československého zemědělského muzea Ústavu vědeckotechnických informací Ministerstvu zemědělství a výživy ČSR, 4. června 1971.

24 Fond NZM Kačina, Dopis vedoucího Hospodářské správy MZVŽ ČSR Josefa Hanibala ČZM ÚVTI Kačina, Praha, 10. června 1971.

25 Fond NZM Kačina, Žádost o zjištění současného bydliště Ing. Josefa Kunčického podaná Československým zemědělským muzeem na Okresním oddělení VB Kutná Hora, Kačina, 13. července 1971.

26 Konkrétně se jednalo o obraz *Španělka* od malíře Ettore **Fortiho**, který zdobil pracovnu redaktora Bohumila Vávry. Fond NZM Kačina, Zpráva o došetření nezvěstných (ztracených) obrazů muzea zapůjčených dřívějším vedením Ministerstvu zemědělství (s. Ing. J. Kunčický) a Vydavatelství ČSAZV (s. Bohumil Vávra), čj. 23/72, Praha, 31. prosince 1971.

27 Fond NZM Kačina, Zápis o provedení odpisu 3 obrazů z inventáře muzea, Kačina, 17. července 1972.

Prameny a literatura

Fond NZM Kačina.

DOLANSKÁ, L.: Založení zemědělského muzea v Praze. *Prameny a studie* 38. Praha 2006, s. 9 – 10.

KÁRNÍK, Z.: České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl první. *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*. Praha 2000.

KÁRNÍK, Z.: České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl druhý. *Česko-slovensko a České země v krizi a v ohrožení (1930 – 1935)*. Praha 2002.

KÁRNÍK, Z.: České země v éře První republiky (1918 – 1938). Díl třetí. *O přežití a o život (1936 – 1938)*. Praha 2003.

NOVÁK, P.: NZM Kačina – Muzeum českého venkova. In: *Prameny a studie* 38. Praha 2006, s. 27 – 29.

ŠROBÁR, V.: *Osvobozené Slovensko. Pámati z rokov 1918 – 1920*. Sväzok prvý. Praha 1928.

ŠROBÁR, V.: *Pamäti z vojny a väzenia (1914 – 1918)*. Turčiansky Sv. Martin 1946.

ŠROBÁR, V.: *Z mojho života*. Praha 1946.

České čokoládovny a obaly čokolád

Czech chocolate factories and chocolate wrappers

Následující článek stručně seznamuje s historií výroby čokolády a představuje základní historické mezníky ve vývoji čokoládoven na našem území. S distribucí čokolády je neodmyslitelně spjat také obal, který čokoládu chrání a zároveň se velkou měrou podílí na jejím odbytu.

Obaly čokolád se objevily koncem 18. století současně se vznikem prvních továren na čokoládu. Kromě papíru se používal také celofán, kov a dřevo. Levnější druhy čokolád se v první polovině 20. století balily do lepenkových kartonů prokládaných papírem. Luxusnější druhy čokolád se balily do staniolu, alobalu a potom se oblepily barevným papírovým obalem.

Pro obaly čokolád se dnes nejčastěji používají kombinované materiály – papír a hliník – a různé druhy umělých fólií.

The following article briefly introduces in the history of chocolate production and presents basic historical milestones in the development of chocolate in our territory. The distribution of chocolate is also inseparably joined with the wrapper that protects the chocolate, while also take a great part of its sales.

Chocolates wrappers appeared in the late 18th century with the commencement of the first chocolate factories. Except the paper was also used cellophane, metal and wood. Cheaper chocolates in the first half of the 20th century were packaged in cardboard boxes, interspersed by paper. Chocolates deluxe were wrapped in tinfoil, aluminum foil and then they were taped by a colored paper wrapper.

For packaging chocolates are now most commonly used combined materials - paper and aluminum - and various types of plastic sheeting.

Kakaovník pochází z území dnešního Mexika. Do Evropy kakaové boby přivezl Kryštof Kolumbus, ale tehdy ještě nezaujaly. Teprve za několik let později Hernán Cortéz ve Španělsku připravil kakaový nápoj, který si záhy získal oblibu. V 17. století se kakao také dostalo do Itálie a potom postupně do dalších evropských zemí. V Rakousku nebylo kakao zatíženo příliš velkou daní, a proto se mohlo mezi lidmi rychle rozšířit. První továrna na čokoládu – čokoládovna byla založena ve Velké Británii roku 1728.

Výrazným mezníkem (1828) se stal vynález holandského chemika Conrada van Houtena, který jako první oddělil kakaové máslo z kakaové hmoty a vymyslel lis na čokoládu, což umožnilo rozšířit čokoládový průmysl a výrobu tabulkové čokolády.

Také v českých zemích zájem o čokoládu postupně stoupal. V Popisu obyvatelstva hlavního města Prahy z roku 1770 bylo zaznamenáno jméno prvního pražského čokoládovníka. Byl to Filip Watzke z Celetné ulice ve Starém Městě. K větším výrobcům čokolády na začátku 19. století patřil například Antonín Melichar, který kromě cukrovinek a čokolády vyráběl také likéry, neboť bylo běžnou praxí v té době spojovat výrobu čokolády s jiným výrobním odvětvím.

Za nejstarší českou továrnu na výrobu čokolády je považována firma Luna z Prahy založená v roce 1839 Janem Františkem Černochem na Starém Městě v Praze. Svou čokoládu nazval Čokoláda s Indiánem. V druhé polovině 19. století nastává rozmach v zakládání dalších čokoládoven – například Th. Fiedor v Opavě (1840), J. Kluge v Praze (1861), Ph. Kneisl v Holešově (1863), Velim (1869), Zora v Olomouci (1898). K dalším velkým továrníkům patřil také Antonín Maršner, který roku 1896 začal vyrábět orientální cukrovinky. Rakousko-Uherské továrny na cukrovinky, čokoládu a ovocné konzervy měly před rokem 1892 svůj Ústřední svaz továrníků ve Vídni.

Na začátku 20. století byly v českých zemích již plně rozvinuty průmyslové závody na čokoládu, cukrovinky a oplatky, mezi které ještě přibýly podniky jako Kolinea v Kolíně (1906), Fischer Figaro v Trnavě (1906), Merkur v Českých Budějovicích (1911), Koukol a Michera v Kutné Hoře (1912) nebo Rupa v Praze (1916), Küfferle v Rohatci, Maryša v Hodoníně atd. Tyto továrny byly většinou majetkem jednotlivců (rodin), nebo akciových společností, dále také pobočky zahraničních podniků. Naše závody zase měly často pobočky ve Vídni, Štýrském Hradci, Lublani a jinde. Odbytištěm cukrovinkářských podniků se staly především české země, Bukovina, Uhry, Halič, Balkán (Bosna a Hercegovina), Rakousko, dále pak Orient i zámoří.

Během první světové války musely čokoládovny přejít na náhražkovou výrobu, například na zpracování ovoce. Po válce se továrny pozvolna modernizovaly a snažily se najít cestu na zahraniční trhy. Také poptávka po čokoládě byla velká a tak opět nastal velký rozmach v zakládání cukrovinkářských závodů. V roce 1925 byl založen Spolek průmyslu čokolády a cukrovinek v Praze, který měl hájit společné zájmy podnikatelů. Čokoláda patřila k tehdy levným potravinám. Pokles opět nastal s příchodem hospodářské krize ve 30. letech 20. století. Z toho důvodu byl v roce 1935 ustanoven provizorní čokoládový kartel, který dohlížel na nákup kakaových bobů, kontroloval cenu a jakost zboží. Zahraniční suroviny rozdělával Spolek průmyslu čokolády. V dubnu 1937 byla ustanovena Ústředna továren na čokoládu, jejímž úkolem bylo připravit a provádět distribuci kakaových bobů, dovezených do Československa. Plnění tohoto úkolu bylo příčinou četných sporů mezi jednotlivými továrnami nebo skupinami továren.

Okupace českých zemí a druhá světová válka způsobily veliké mezery a škody v závodech cukrovinkářského odvětví. Na začátku druhé světové války byla zakázána výroba celočokoládových výrobků. Od 1. července 1942 fungoval Českomoravský svaz pro kakao, cukrovinky a trvanlivé pečivo, jenž byl institucí čistě válečnou, řízenou Němci. Jeho prostřednictvím došlo ke koncentraci výroby, z níž byly postupně vylučovány především české výrobny, takže po čtvrté vlně

koncentrace bylo v provozu jen 12 podniků, které vyráběly omezené množství zboží.

Po válce nastala jen pozvolná obnova, a tak byla zprvu kvalitní čokoláda a kakao určena jen pro mladistvé (14 – 20 let), jejichž vývoj byl ohrožen během válečného strádání. Kakaové boby k nám byly dováženy prostřednictvím UNRRY.

Řada podniků spadala po válce pod národní správu a dekretem prezidenta republiky č.101/1945 Sb. z 24. 10. 1945 byly závody s 500 a více zaměstnanci znárodněny. Pro znárodněné podniky bylo pak v roce 1946 zřízeno Ústřední ředitelství československých čokoládoven, které se zabývalo organizací národních podniků, vývozem cukrovinek apod., nikoliv však přímo zásobováním základními surovinami. Tato činnost přešla na Ústřední ředitelství až v roce 1948, kdy převzalo po zrušení hospodářských skupin zásobování celého znárodněného sektoru cukrovinkářské výroby, a to i obalovým materiálem a pomocnými surovinami. Mezi znárodněné podniky mezi prvními patřily¹:

Orion – továrna na čokoládu a.s. Praha

Rupa – továrna na čokoládu Rudolf Pachtl, Praha

Velimská továrna na čokoládu, cukrovinky a kakaové náhražky, Praha

Hartwig a Vogel (Diana) – komanditní společnost, Podmokly nad Labem

J. Körber - továrna na čokoládu, Chotyně

Zora – akciová továrna na čokoládu a cukrovinky, Olomouc

Česká akciová továrna na čokoládu (dříve J. Kufferle a spol.) – Rohatec u Hodonína

1. ledna 1948 byly znárodněny všechny podniky s 50 a více zaměstnanci. Podniky a závody s potravinářskou výrobou, jejichž další provozování nebylo ve veřejném zájmu, byly ze znárodnění vyloučeny a vlastníkům bylo nařízeno, aby je trvale zastavili. Jednotlivé znárodněné firmy byly postupně přebírány a začleňovány do nové struktury výroby čokolády a cukrovinek. Pro zajištění zásobování obyvatel cukrovinkami a čokoládovými výrobky se v jednotlivých oblastech republiky vytvářely nové národní podniky, a to spojením firem stejného nebo příbuzného oboru.²

1 Nově byly přejmenovány na Pražské čokoládovny, n.p. Praha, Továrna na cukrovinky a kávoviny Velim, Severočeské čokoládovny, n.p. Děčín, Podještědské čokoládovny, n.p. Chotyně, Zora, n.p. Olomouc a Jihomoravské čokoládovny, n.p. Rohatec a začleněny pod Československé čokoládovny Praha.

2 VIKTOŘÍK, M.: Průmysl čokolády a cukrovinek (do roku 1948). *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 32-2003*, s. 82.

NÁRODNÍ PODNIK	ZÁVODY
Pražské čokoládovny	Orion Rupa Kanold Fürth Luna Redua Korda a spol. Lhotský J. Kluge a spol. Čokoládovna českých cukrářů
Brněnský průmysl speciálních cukrovinek	Dimo OPP Oriental a Würfel
Severočeské čokoládovny	Diana Hartwig a Vogel Otto Růger Děčín K. Krause Duchcov Diemer Jirkov Henry Rumburk G. Korbel A. Rotsch Teplice
Standard Kutná Hora	Koukol a Michera J. Středa Kutná Hora Jitřenka Hradec Králové Kolinea Kolín V. Balcar Náchod Albis Opatovice nad Labem V. Syrůček Opatovice nad Labem Ego Přelouč Velim ve Velimi
Jihomoravské čokoládovny Rohatec u Hodonína	J. Kűfferle Rohatec Jobis Břeclav E. Červík Haluzice Groš Radějov
Merkur České Budějovice	V. Čadek Písek
Deli Lovosice	Luka Slaný Mars Ústí nad Labem

Zora Olomouc	J. Mikšovský Olfedo Union Olomouc
Sfinx Přerov	T. Hrubá Přerov Hela Přerov Ph. Kneisl Všetuly Šedivý Zlín J. Chytílek Holešov A. Kříž Praha
Slovenské závody na čokoládu, cukrovinky a ovocné výrobky Trnava	Figaro Trnava Wagner Trnava Stollwerck Bratislava Ja-Pa Čadca Arta Piešťany Paserín Piešťany Deserta Levice Ri-So Rimavská Sobota Bratia Studeníkovci Holíč
Karlovarské oplatkárny	tři závody
Lomnický průmysl sucharů a dětské výživy Lomnice nad Popelkou	čtyři závody
Odkolek Praha	čtyři závody
Pardubický perník Pardubice	čtyři závody
Pražské pečivárny Praha	tři závody
Slezský průmysl jemného pečiva Opava	osm závodů
Poživatina Liberec	šest závodů

V roce 1950 došlo ke sloučení Ústředního ředitelství československých čokoládoven s Ústředním ředitelstvím československých cukrovarů v národní podnik Československé cukrovary a čokoládovny, generální ředitelství, kterému podléhaly také škrobárenské podniky. Generální ředitelství bylo v činnosti do konce září 1951, kdy byla zřízena hlavní správa výroby cukroviněk. V dalších letech se i nadále poměrně často měnila organizační struktura v cukrovinkářském obo-

ru³, rušily se menší provozovny (například Ego Přelouč, Kolinea Kolín, Koukol a Michera Kutná Hora), ale také se závody více specializovaly a postupně modernizovaly. Sortiment čokoládových výrobků nebyl zanedbatelný, i když poměrně velké místo v nabídce představovaly levné náhražky jako nugátové, arašídové a sojové pochoutky. Nejvíce se prodávala tabulková čokoláda, plněné tyčinky, čokoládové deserty a samozřejmě vánoční kolekce (fondánové i celočokoládové figurky).

Centralizace vyvrcholila v roce 1974, kdy byly sloučeny obory cukrovinek a trvanlivého pečiva v jeden oborový podnik Čokoládovny, Praha, pod který spadaly závody Orion, Zora, Diana, Velim, Lipo, Soja, Sfínx, Maryša, Meteor, Kolonáda, Delí, LS (Lomnické suchary), Jitřenka a Opavia.

Roku 1992 vláda České republiky schválila privatizační projekt celého cukrovinkářského průmyslu a společné konsorcium firem Nestlé a Danone získalo téměř všechny čokoládovny v České republice. Později došlo mezi nimi k dohodě v tom smyslu, že společnost Nestlé se zaměří na výrobu čokolády, čokoládových a nečokoládových cukrovinek a společnost Danone (divize Opavia) se bude věnovat produkci sušenek a trvanlivého pečiva. Tímto datem zároveň zanikla řada cukrovinkářských výroben a někdy i samotné značky čokolád a cukrovinek, které měly u nás svoji dlouholetou tradici. Mezi takové značky patří například následující:

Orion

V roce 1891 byla na Vinohradech založena Františkem Maršnerem a jeho ženou Albínou „První česká továrna na orientální cukrovinky a čokoládu A. Maršner“. V roce 1928 (po smrti F. Maršnera) získala tato akciová společnost název Orion, který se udržel až do dnešních dnů. Po znárodnění v roce 1945 byla firma začleněna mezi Pražské čokoládovny (společně s později zrušenými firmami Kanold, Fürth, Kluge, Lhotský, Korda, Redua, Luna, Rupa) a výroba byla koncentrována do továrny v Modřanech (dříve firma Rupa), která byla postupem doby modernizována. Čokoládovna pod značkou Orion vyráběla kromě různých tabulkových čokolád a bonboniér (Maraska, Dominika, Cherry cocktail), také čokoládové tyčinky (Delí, Koko, Joko, Studentka), bonbóny (Bon Pari, Citrus, Herba, Milánská směs), vánoční kolekce na stromeček (Modrá hvězda) i práškové kakao.

Po privatizaci v roce 1992 přešla čokoládovna pod společnost Nestlé (od 2001 Nestlé Česko s.r.o.), která značku Orion úspěšně používá dodnes na řadě výrobků (Studentská pečeť, Margot, Modré z nebe, Delissa, Toffo apod.), jejichž výrobu koncentrovala do továrny v Olomouci (dříve Zora).

Nestlé

Značka Nestlé má dlouholetou tradici, neboť již v roce 1890 byla u nás zaregistrována jako grafická ochranná známka etiketa pro Nestlé's Kindermehl. V roce 1935 byla potom v Praze založena samostatná společnost „Nestlé a.s. pro výrobu a prodej potravin“ a krátce na to uveden do provozu závod v Moravském

3 V roce 1958 byly vytvořeny tři národní podniky: České čokoládovny v Praze-Modřanech (závody Orion Praha, Diana Děčín, Lipo Liberec, Velim ve Velimi), Moravské čokoládovny v Olomouci (závody Zora Olomouc, Maryša Rohatec, Sfínx Holešov, Ika Opava) a Figaro Bratislava (závody Figaro Trnava, Paserín Piešťany). V roce 1963 se tyto tři národní podniky spojují do jednoho národního podniku Československé čokoládovny Praha.

Krumlově zaměřený na výrobu mléčné kojenecké výživy a dalších mléčných výrobků. Po roce 1945 tato značka z Československa prakticky mizí a nadnárodní společnost Nestlé razantně vstupuje na český trh v 90. letech 20. století s širokým zaměřením od výroby dětské výživy, přes čokoládové a nečokoládové cukrovinky, oplatky, instantní kávu a polévky až po výrobu bujónů, koření apod.

Zora

V roce 1898 z iniciativy 14 podnikatelů byla založena „První společná moravská továrna na cukrovinky a čokoládu“ v Olomouci, která na trh uváděla výrobky pod obchodní značkou Zora. Vyráběla různé druhy tabulkových čokolád (vanilkovou, na vaření, zlomkovou, čokoláda k jídlu), čokoládové tyčinky a figurky, také práškové kakao, kakaové máslo a kakaová zrna. Nabízela rovněž čokoládové dezerty (Olomoucký, Berlínský, Vídeňský, Brněnský), oplatky, lízátko, želé, karamely a různé bonbóny (na přání i bylinné).

Po znárodnění v roce 1948 vznikl Národní podnik Zora, do kterého byly začleněny další menší olomoucké výroby cukrovin jak Josef Miškovský, Chválkovice, Olfedo a spol. V 60. letech 20. století Zora organizačně spadala pod Čokoládovny, Praha. Samotná továrna vyráběla tabulkové čokolády, tyčinky (Margot, Milena, Ria, Olymp), čokoládové figurky, bonboniéry, různé druhy oplatek a dětské piškoty. Závod byl v 90. letech 20. století privatizován společností Nestlé, která do olomoucké továrny přenesla hlavní výrobu čokolád a cukrovin pod značkou Orion.

Sfinx

Založení závodu Sfinx sahá do roku 1863, kdy Philip Kneisl v Holešově začal produkovat různé výrobky z cukru jako sladké špalky, pišťalky apod. V roce 1906 se tento sortiment rozrostl o čokoládové výrobky, kandované ovoce, fondán a následně byla výroba rozšířena do Všetul. Po znárodnění byly k nově vzniklému národnímu podniku přičleněny i další provozovny jako Šedivý ze Zlína nebo Luko v Holešově. V roce 1963 byl Sfinx začleněn do Čokoládoven, Praha. Sfinx se proslavil zejména výrobou různých druhů bonbonů, lízátek, lentilek, karamelů a tenkých čokolád jako kočičí jazýčky apod. Specializace na tuto výrobu zůstala i po privatizaci společností Nestlé v 90. letech 20. století a závod v Holešově patří u nás k největším výrobcům bonbonů (Bon-Pari, Hašlerky) a dalších nečokoládových cukrovin (želatinové a pěnové cukrovinky ze zrušeného podniku Maryša Rohatec).

Maryša

Továrna na čokoládu v Rohatci na Hodonínsku byla založena roku 1924, poté co bratři Karel a Rudolf Auspitz prodali cukrovar Josefu Küfferlemu z Bernu, který jej přestavěl na továrnu cukrovin a čokolád. Tento podnik byl po roce 1947 znárodněn a byly k němu připojeny menší firmy jako Alois Groš z Radějova, Jobis z Břeclavi nebo Červík z Haluzic. V roce 1953 dostal tento národní podnik obchodní značku Maryša a o deset let později byl organizačně zapojen do Čokoládoven, Praha. Čokoládovna se specializovala na výrobu čokoládových figurek, nugátů, kolekcí na vánoční stromeček a především na želatinové a pěnové cukrovinky (Jo-Jo). V privatizaci v 90. letech 20. století se čokoládovna dostala pod společnost Nestlé, která výrobu přenesla do Holešova. Továrnu v Rohatci od

Nestlé koupila v roce 2004 firma Candy Plus Sweet Factory, která začala dodávat na trh želatinové cukrovinky, lízátká, tyčinky a bonbóny.

Diana

Továrnu v Děčíně založila drážďanská firma Hartwig a Vogel v roce 1893. Československým podnikem se stala až v roce 1936 a v roce 1947 byly k národnímu podniku přičleněny ještě další menší provozovny jako Otto Rüger z Podmokel, Löwe z Teplic, Kraus z Jirkova nebo Mars z Ústí nad Labem a řada dalších. V roce 1959 byl k podniku ještě připojen závod Lidka. V 60. letech 20. století se Diana organizačně dostala pod Čokoládovny, Praha. V následujících letech se modernizovala výroba, která byla převážně zaměřená na tabulkové čokolády, bonboniéry, kakaový prášek a máslo nebo také na oblíbené čokoládové medaile a mince. V 90. letech 20. století byla výroba v továrně Diana ukončena.

Lidka

V roce 1919 se spojil Zdeněk Koukol s Eduardem Micherou z Čáslavi a založili podnik Koukol a Michera, který používal obchodní značku Lidka. V 50. letech 20. století byl podnik znárodněn a v roce 1959 přičleněn pod čokoládovnu Diana.

Velim

Továrna ve Velimi u Kolína si od roku 1869 prošla mnoha změnami. Původně to byl podnik vyrábějící cikorku, který koupil v roce 1892 Adolf Glasser, majitel továrny na cikorku v Lenešicích u Loun. Ten výrobu ve Velimi rozšířil o další produkty jako kandované ovoce, želé, pěnové cukrovinky a později o čokoládu, oplatky, perníky a hlavně žvýkačku (Rici s příchutěmi Nektar a Rose). V letech 1939-1945 továrnu vlastnili Krüger a Valk, kteří na trh dodávali také umělý med a hořčici. Po znárodnění v 50. letech 20. století byly pod Velim připojeny menší provozovny jako Ego v Přelouči, Kolinea z Kolína a Albis v Opatovicích. Stejně jako ostatní továrny na výrobu cukrovinek byla také provozovna ve Velimi začleňována v roce 1963 pod Čokoládovny, Praha. Velim se proslavila zejména výrobou žvýkaček (Pedro, Bajo, Sevak) a želé produktů (Arabesky, Medvídci) a výrobou kávových náhražek ze závodu v Lenešicích. Společnost Nestlé po privatizaci v roce 1994 závod ve Velimi zrušila a výrobu přenesla do Liberce (závod Lipo).

Lipo

V roce 1902 si Julius Pollak pronajal část továrny Josefa Wondráka v Janově Dole a začal vyrábět prášky do pečiva a jiné aromatické přísady. Po první světové válce se spojil s Eduardem Haasem z Lince a založili firmu Haas a Pollak, která dodávala na trh šumivé bonbóny a výrobky z koncentrovaného cukru. Nakonec se jediným vlastníkem stal Haas, který koupil od A. E. Friedlandera továrnu na opasky v Liberci. Tuto továrnu předělal a produkoval bonbóny, fondán, dražé, želé, kávové náhražky, čokoládové ozdoby na stromeček atd. V roce 1948 byla tato továrna znárodněna společně s firmami Allan ve Dvoře Králové, Dr. Oetker's ve Stráži nad Nisou a v Brně, třemi pražskými závody firmy Amylon, továrnou Chřibská pod národní podnik Poživatina Liberec (v roce 1951 byla přičleněna ještě Podještědská čokoládovna Körber v Chotyni). Roku 1958 dostal závod v Liberci název Lipo a v 60. letech byl organizačně začleněn pod Čokoládovny, Praha.

Specializací této výroby byly šumáky, bonbóny z koncentrovaného cukru (ovocné komprimáty - Tabs, Besip, Kix), lékořičové cukrovinky, dražé (Antiperle) apod. Po privatizaci v devadesátých letech 20. století společnost Nestlé přenesla do závodu Lipo v Liberci veškerou výrobu z čokoládovny Velim. Po rozhodnutí firmy Nestlé, že výroba žvýkaček není pro ně prioritní, byla i zde jejich výroba zastavena. Nestlé si pouze ponechalo značku Lipo pro oblíbené ovocné komprimáty.

Jitřenka

V roce 1907 bylo uděleno v Hradci Králové povolení firmě J. Katschner a syn prodávat výrobky z medu, sušenou zeleninu a cukrovinky. Po smrti otce a syna převzala starost o továrnu vdova Jana Katschnerová, která na trh dodávala šumivé bonbóny, perníky, fondány, kolecke na vánoční stromeček, lízátká apod. V roce 1948 byla továrna společně s firmami Melartos, Kapo, Dubea, Josef Erben v Miletíně a s výrobcí hořických trubiček přičleněna k národnímu podniku Pardubický perník, později centrálně včleněna pod Čokoládovny, Praha. Nadále však fungovala a používala ochrannou známku Jitřenka. Specializovala se zejména na výrobu plněných trubiček (Sambo, Mamba, Bolero), lázeňských oplatků a trojhránek a dalších druhů oplatek. Po privatizaci v 90. letech 20. století byla výroba v závodu zrušena.

Soja

V Kolíně roku 1894 založilo několik občanů továrnu na výrobu kávových náhražek - cikorkárnu. Podnik se postupně rozrůstal a po znárodnění se v roce 1949 stal součástí podniku Kávové náhražky, Pardubice. Zlom nastal v roce 1952, kdy se závod v Kolíně začal specializovat na výrobky ze soji. O rok později se závod osamostatnil pod názvem Soja, aby byl v roce 1963 začleněn po Čokoládovny, Praha. Soja vyráběla kromě různých produktů ze soji (mouka, káva, pasta, cukrovinky, oplatky) také arašídů v čokoládě, marcipán a zejména granulované instantní kakao i s ovocnými příchutěmi (Granko). Po privatizaci na konci 90. let 20. století závod převzala společnost ALTIS® Kolín, která zůstala u výrobců ze soji a rovněž vyrábí různé sladké pomazánky (Nugeta) a arašídů v čokoládě pro firmu Nestlé nebo výrobky pod značkou Dianella určené diabetikům.

Deli

Původně továrna v Lovosicích, kterou vlastnil Augustin Tschinkel, vyráběla cikorku a další kávové náhražky. V roce 1860 začali také s výrobou sladkostí a čokolády. Po bankrotu na začátku 20. století byl podnik prodán Lovosické továrně na čokoládu, cukrovinky a kávové náhražky. Po znárodnění byla továrna přičleněna k Severočeským čokoládovnám, dostala pojmenování Deli a byly k ní ještě připojeny firmy Luka Slaný a Mars z Ústí nad Labem. Deli produkovala převážně čokoládu a práškové kakao. V letech 1955-1958 byla továrna modernizována a začalo se v ní vyrábět také trvanlivé pečivo, sušenky (Koka, Delta, Lata, Party). V 70. letech 20. století se organizačně dostává pod Čokoládovny, Praha. V rámci privatizace na konci 90. let 20. století se stala součástí akciové společnosti Opavia (pod skupinou Danone a od roku 2007 pod Kraft Foods).

Kolonáda

Závod s názvem Kolonáda v Mariánských Lázních byl sice založen až v roce 1950, ale výroba lázeňských oplatek v této lokalitě má ovšem dlouholetou tradici (první oplatky upekl pekař Karel Reitenberg v roce 1856). Po znárodnění v roce 1949 byly ovšem menší provozovny centralizovány a řízeny národním podnikem Karlovarské oplatkárny. Později byl k tomuto závodu přičleněn také podnik Josefa Homolky, který ještě chvíli působil samostatně. V roce 1974 výroba organizačně spadala pod Čokoládovny, Praha. Součástí závodu byl také obchod, kde se prodávaly ještě přímo teplé čokoládové nebo lísko-oříškové oplatky. V 90. letech 20. století během privatizace se vlastníkem podniku stala společnost Opavia (pod skupinou Danone a od roku 2007 pod Kraft Foods), která i nadále nabízí lázeňské oplatky různých chutí a balení.

Opavia

V Opavě roku 1840 Němec Theodor Fiedor založil manufakturu na výrobu oplatek, trvanlivého pečiva a perníků. Podnik se velmi úspěšně rozrůstal a jeho výrobky měly dobré jméno. V 50. letech 20. století byl ovšem jeho závod společně s dalšími menšími firmami jako například Kastrop v Opavě, IKA, R. Jedliczka z Komárova u Opavy, Opavia, Kessler a Weber z Opavy nebo Orento z Brumovic znárodněn a v roce 1974 začleněn pod Čokoládovny, Praha. Celý podnik pod názvem Opavia byl postupně modernizován a vyráběl různé druhy plněných, neplněných, máčených, polomáčených oplatek a sušenek (BeBe, Lucie, Hanka, Manon, Fidela, Disco, Miňonky, Fidorka). Po privatizaci v roce 1999 vznikla akciová společnost Opavia (pod skupinou Danone a od roku 2007 pod Kraft Foods), která převzala a dále rozšířila výrobu v bývalých závodech Opavia Opava, Deli Lovosice a Kolonáda v Mariánských Lázních. Dnes k jejím nejoblíbenějším výrobkům patří Tatranky, Disko, Fidorka, BeBe, Kolonáda, Miňonky, Zlaté oplatky, Telka nebo Piškoty.

Meteor

V Praze-Karlíně roku 1877 JUDr. Ferdinand Zátka začal s prodejem chleba a později se specializoval na výrobu sodové vody, limonád, hořčice, kečupu a kávových náhražek. V roce 1923 si postavil novou továrnu, kde vyráběl také trvanlivé pečivo a oplatky s ochrannou známkou Meteor. V 50. letech 20. století byl podnik znárodněn a začleněn pod Trvanlivé pečivo, Praha a v roce 1974 se stal součástí Čokoládoven, Praha. Výrobní technologie byly postupem doby modernizovány a zaměřily se na produkci perníků, krekrů a extrudovaných oplatek (Koko, Kimi, Piknik, Albert, Hořec, Mini cracker).

Obal na čokoládu se objevil koncem 18. století zároveň se vznikem prvních továren na čokoládu. Ze začátku byly čokoládové výrobky drahé a balily se do jednoduchých obalů. Teprve ke konci 19. století se sortiment čokoládových výrobků výrazně zvětšil a nastává rozmach v jejich výrobě, což se také projevilo na jejich obalech.

Nejstarší obaly čokolád měly tvar kosočtverce a byly složeny jako obál-

ky. Kromě papíru se používal také celofán, kov a dřevo. Levnější druhy čokolád se v první polovině 20. století balily do lepenkových kartonů prokládaných papírem. Luxusnější druhy čokolád se balily do staniolu, alobalu a potom se oblepily barevným papírovým obalem.

Po roce 1948 u nás většina používaných obalů čokolád zanikla a začaly se používat nové, které ještě v 50. a 60. letech byly poměrně na vysoké úrovni v kvalitě tisku a někdy i se zlatou ražbou. Později se spíše vylepšoval vzhled bonboniér a kolekcí, do kterých se od 70. let 20. století začaly vkládat umělohmotné podložky pod bonbony.

Pro obaly čokolád se dnes nejčastěji používají kombinované materiály – papír a hliník – a různé druhy umělých fólií (převážně k balení tyčinek, ale čím dál více i tabulkových čokolád). Z umělých fólií se používají metalizované fólie, které výrobek lépe chrání před teplotními vlivy. Tabulkové čokolády jsou také baleny do skládačkových polokartonů, velmi často s průhledem. U luxusních druhů používají firmy kartóny potažené sametem a jako obalový materiál různé porcelánové a skleněné misky, dózy, talíře apod. Zvýšilo se také používání plechovek potištěných ve stylu retro.

Některé firmy používají pro své obaly jednu tradiční barvu (například Milka, Cadbury, v posledních letech Orion). Ovšem většina firem používá pro každou příchuť čokolády různou barvu, červená většinou pro hořkou čokoládu, modrá pro mléčnou čokoládu, zelená pro oříškovou čokoládu, žlutá pro bílou čokoládu.

Mezi náměty na obalech se nejčastěji objevovalo a dosud objevuje vyobrazení surovin, které byly k výrobě čokolády potřebné jako kakaové boby, mléko, oříšky, různé ovoce, popřípadě pasoucí se krávy apod. Oblíbené byly také květiny, zeměpisné motivy, fotografie turisticky zajímavých oblastí. Časté byly motivy pro děti se zvířaty, dopravními prostředky, vlajkami, kroji, kreslenými seriály atd.⁴

Nejvíce využívanou tiskárnou na čokoládové obaly byla u nás firma J. L. Bayer z Kolína, dále potom V. Neubert Praha a litografický ústav Hertel a Welde v Boskovicích v Čechách. Firmy nakupovaly také obaly v zahraničí, nejznámější byla německá firma Illert a Ewald z Hanau u Frankfurtu. Její obaly byly vyvedeny v sytých barvách, bohatě zlaceny, často s plastickým povrchem.⁵

4 KRÁMSKÝ, S.; FEITL, J.: *Sbíráme čokoládové obaly I*. Praha, 1989, s. 7.

5 KRÁMSKÝ, S.; FEITL, J.: *Kniha o čokoládě. Historie výroby čokolády a cukrovinek v českých zemích*. Milpo Media s.r.o., Praha, 2008, s. 142.

Fotografická příloha:

Výrobky národních podniků, které v roce 1989 spadaly pod Čokoládovny n.p.⁶

Deli

Diana

⁶ PÁLOVÁ, J.: Čokoládovny. Praha 1989.

Jitřenka

Kolonáda

Lipo

Meteor

Opavia

Orion

Sfinx

Soja

Zora

Prameny a literatura

BRONCOVÁ, D. /ed./: *Historie pekárenství v Českých zemích*. Milpo Media s.r.o., Praha 2001.

ČAPEK, M.: *Výroba cukrovinek, trvanlivého pečiva, kaka a čokolády*. Průmyslové vydavatelství, Praha 1951.

DOUTRE-ROUSSELOVÁ, CH. : *Čokoláda pro znalce. Opravdová chuť i vášeň*. Těšín 2006.

HYAMS, E.: *Rostliny ve službách člověka*. Orbis, Praha 1976.

KRÁMSKÝ, S.; FEITL, J.: *Kniha o čokoládě. Historie výroby čokolády a cukrovinek v českých zemích*. Milpo Media s.r.o., Praha 2008.

KRÁMSKÝ, S.; FEITL, J.: *Sbíráme čokoládové obaly I*. Praha 1989.

KŘÍŽOVÁ, A.: *Káva, čaj, čokoláda ve šlechtickém salonu*. Brno 2006.

NORMANOVÁ, J.: *Čokoláda. Průvodce labužníka po slastech čokolády*. Bratislava 1994.

PÁLOVÁ, J.: *Čokoládovny*. Praha 1989.

PAVLÍK, F.: *Zbožiznalství a technologie čokoládových výrobků*. MPP, Praha 1955.

RAPOPORT, A. L.: *Technologie cukrovinkářské výroby, I. výroba čokolády a kaka*. SNTL, Praha 1954.

VIKTOŘÍK, M.: *Průmysl čokolády a cukrovinek (do roku 1948)*. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica* 32 – 2003, s. 71 – 82, Olomouc.

ŽÁČEK, Z.: *Zajímavě o kávě, čaji a kakau*. Praha 1962.

Prameny a studie **Pokyny pro autory**

Za text, tabulky a grafy odpovídají autoři. Příspěvky projdou recenzním řízením, konečnou úpravu rukopisu si vyhrazuje redakce (formální stránku). Práce uveřejněné v časopise nejsou honorovány, separáty nejsou poskytovány (pouze autorský výtisk).

Příspěvky dodejte v elektronické podobě (disketa, CD, flash, nejlépe však e-mail) ve formátu .doc nebo .rtf (tj. vytvořené editorem WORD). Prosíme použít list A4, standardní styl Normal při zadání velikosti 12 bodů písma Times New Roman, řádkování 1,5, okraje 2,5. Text neformátujte!! Nepoužívejte zvětšení mezer mezi odstavci ani tabelátor na jejich začátcích, příp. změny proložení znaků; odstavce, titulky, podtitulky graficky neupravujte a necentrujte, neboť grafická úprava bude provedena jednotně. Tučné písmo (bold), kurzíva (italica) či podtržení v textu však budou respektovány.

Prosíme dodržet rozsah příspěvku max. 15 stran + seznam použitých zdrojů.

Prosíme dodržujte následující pokyny v textu:

- název příspěvku (česky a anglicky)
- uvedení grantové či jiné podpory (bodovaný výstup)
- abstrakt (česky+anglicky) v rozsahu 4-6 řádků
- vlastní text (nemusíte nadpisovat jednotlivé kapitoly, ale pro přehlednost můžete)
- použité prameny a literatura (toto označení zahrnuje všechny typy dokumentů včetně tištěných; nečíslovaný a v abecedním pořadí)

Prameny a literatura: uveďte souhrnně na konci textu v následující podobě – příklady (podle normy ISO 690 a 690-2, upraveno dle potřeb redakce):

- monografie:

CURTIN, P. D.: The Image of Africa: British Ideas and Actions, 1780-1850. Madison: University of Wisconsin Press 1964.

- článek v časopise:

AARON, D. H.: Early Rabbinic Exegesi on Noah's Son Ham and the So-Called „Hamitic Myth“. Journal of the American Academy of Religion 63, 1995, s. 721-759.

Jablonski, N. G. – Chaplin, G.: The evolution of human skin coloration. Journal of Human Evolution 39, 2004, s. 57-106.

- článek ve sborníku:

SOUKUP, V.: Rasa jako biologická kategorie. In: Fenomén lidských skupin. Pohled současné antropologie. Sborník č. 1. Praha 1998, s. 27-33.

- akademická práce:

KNOTEK, P.: Kultura jako péče o duši. Diplomová práce. Praha: Katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, 1998.

- zdroj na internetu:

ZHANG, J. et al. (1999): 9,000 Year Old Chinese Flutes. Oldest Playable Musical Instrument Found At Jiahu Early Neolithic Site In China. Nature Magazine. Available: <http://www.shakuhachi.com/K-9KChineseFlutes-Nature.html>.

V textu používejte následující úpravu:

- poznámky k textu uvádějte pod čarou (nikoliv na konci textu).

Příprava obrázků, tabulek, grafů a popisků

- obrázky dodávejte jako samostatné zřetelně označené soubory zvlášť mimo text
- bitmapové obrázky (fotografie, scanované kresby) dodávat ve formátu .jpg, .jpeg nebo .tiff (bez komprese nebo s LZW kompresí); fotografie z digitálních fotoaparátů v nejlepším možném zdroji – nepřekládat!
- rozlišení 300 DPI pro požadovanou velikost, 600 DPI pro pérové kresby
- obrázky číslovat v pořadí tak, jak případně požadujete v textu
- grafy a tabulky tvořit v editoru EXCEL, velikost popisků os max. 10pt při optimální velikosti grafu
- důležitý je zřetelný odkaz ve vlastním textu článku a to tímto způsobem: (obr. 1), (tab. 3)
- popisky k obrázkům, tabulkám a grafům dodávat zvlášť mimo text, identicky označeny k příslušnému obrázku, nejlépe číslicí, opět neformátovaný text
- za poslední větou popisky nedělat tečku
- dodat i s anglickým překladem

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:

Národní zemědělské muzeum Praha
Kostelní 44
Praha 7
170 00

nebo elektronicky na e-mail sarka.steinova@nzm.cz

PRAMENY A STUDIE č. 49

Autoři textů:

Dominik Andreska
Ing. Jan Andreska, Ph.D. - Pedagogická fakulta UK Praha
Ing. Miroslav Čenek - Národní zemědělské muzeum Praha
Mgr. Lucie Kubásková – Národní zemědělské muzeum Praha
Ing. Jan Lázníčka - Národní zemědělské muzeum Praha
Ing. Lenka Levá - Národní zemědělské muzeum Praha
Ing. Vladimír Michálek - Národní zemědělské muzeum Praha
PhDr. Pavel Novák, CSc. – Národní zemědělské muzeum Praha
Mgr. Martin Slaba - Národní zemědělské muzeum Praha
Alena Stachová - Národní zemědělské muzeum Praha
ThDr. Mgr. Šárka Steinová, Th.D. - Národní zemědělské muzeum Praha
Ing. Dana Strnadová - Národní zemědělské muzeum Praha
Alena Štecherová - Národní zemědělské muzeum Praha
Mgr. Dominika Švédová - Národní zemědělské muzeum Praha
Mgr. Matin Víček - Národní zemědělské muzeum Praha

Redakční rada:

Předseda: Mgr. et Mgr. Šárka Steinová
Členové: Mgr. Ondřej Hladík
Jana Kadlecová
Mgr. Lucie Kubásková
Prof. Ing. Ivan Roček, CSc.
Mgr. Jan Srovnal
Ing. Jitka Trevisan
PhDr. Věra Vávrová
RNDr. Michal Živný, Ph.D.

Adresa redakce:

Národní zemědělské muzeum Praha, Kostelní 44, 170 00 Praha 7
E-mail: sarka.steinova@nzm.cz
Web: <http://www.nzm.cz/prameny-a-studie/>

Recenzováno

Prošlo jazykovou korekturou
Sazba: Jana Kadlecová
Realizace tisku: PressTerminal

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů (periodik) vydávaných v České republice.

Periodikum vychází 2x ročně
Evidenční číslo: MK ČR E 18799

ISBN 978-80-86874-44-9
ISSN 0862-8483
Národní zemědělské muzeum Praha
Prameny a studie č. 49: Z historie zemědělství II.
2012